

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

3.1982

ქურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал основан в 1971 году, выходят раз в 3 месяца

ს ა რ ე ლ ა ვ ა ტ ი ო უ კ ო ლ ე ბ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტა

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метрели Е. П., Цайшвили С. С.
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია
1982, № 3.

რ ე ლ ა კ ტ ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19 ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 21.V.82; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 26.VIII.82; უე 05684;
ქალაქის ზომა 70X1081/16; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 14.0; სააღრიცხვო-
საგამომცემლო თაბახი 14,0; ტირაჟი 1750; შეკვ. 1931; ფასი 1 მან. 20 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ იეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси. 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

წერილები

ა. ჩიტიგური, ქართული საბჭოთა ნარკვევი სოციალისტური საზოგადოების განვითარებისა და განმტკიცების პერიოდში	5
ბ. დარჩია, ვახტანგ შეექმეს — ქართული ლექსთწყობის განმაახლებელი	20
გ. რატიშვილი, ზურაბ რატიშვილის ანდერძის წერილი	42
ვ. ზუხბაია, ძვირფასი ქეები „ვეფხისტყაოსნის“ რუსულ თარგმანებში	47
ლ. ახოზაძე, ეფრემ ასურის თხზულებები ქართულ მრავალთავებში	53
მ. ივანიშვილი, «ამირ არსლანის» პოეტიკის ზოგი საკითხისათვის	66
ზ. სარაჭველაძე, ძველი ქართული წერილობითი წყაროების მნიშვნელობა ქართველური ანთროპონიმიისა და ტოპონიმიის შესწავლისათვის	73
ქ. ლომთათიძე, იო დაბოლოებიანი სოკოს სახელები ქართულში	81
შ. მარგველაშვილი, მონაცვლე ზმნები მეგრულში	88
ო. ზედგენიძე, ეგრეთ წოდებული პიროვანი ბრუნების შესახებ ბასკურ ენაში ქართულთან შეპირისპირებით	102

პუბლიკაცია

აკაკი შანიძის წერილები ნიკო მარს (პუბლიკაცია და შენიშვნები ი. მეგრელიძისა)	108
--	-----

მეცნიერის იუბილე

ა. ბარამიძე, მარი ბროსე — ქართული მწერლობის მკვლევარი	127
---	-----

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ნ. ლომოური, ც. აბულაძე, ე. ჭანგიძე, ე. გუკასიანის ერთი სტატიის გამო	137
თ. შარაძენიძე, მნიშვნელოვანი ნაშრომი ზოგად ენათმეცნიერებაში	147

ქრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	151
ახალი წიგნები	

წ ე რ ი ლ ე ბ ი

კახა ძიმიჯვარი

ქართული საბჭოთა ნარკვევი სოციალისტური საზოგადოების
განვითარებისა და განმტკიცების პერიოდში

მეორე ხუთწლიანი გეგმის წარმატებით შესრულებამ მტკიცე საფუძვლები შექმნა საბჭოთა სახელმწიფოს ეკონომიკური და სოციალური ცხოვრების შემდგომი განვითარებისა და აყვავებისათვის. მეორე ხუთწლიანმა გეგმამ ძირითადად განსაზღვრა ჩვენს ქვეყანაში კომუნისტური პირველი ფაზის — სოციალიზმის აშენების პროცესი: მომდევნო პერიოდი მიზნად ისახავდა ჩვენში სოციალისტური მშენებლობის შემდგომ განვითარებას და სოციალიზმიდან კომუნისტურ მხედრობამდე გადასვლას. ამასთან დაკავშირებით, კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა ხალხის ამოცანები და მიზანი დაისახა მესამე ხუთწლიან გეგმაში, რომელიც მიღებულ იქნა სკკპ(ბ) XVIII ყრილობაზე, 1939 წლის თებერვალში. მანამდე, 1938 წელს, სკკპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა მიიღო რამდენიმე დადგენილება პრესის მუშაობის გაუმჯობესების შესახებ¹, საიდანაც საჭირო მითითებების მიღება შეეძლო პუბლიცისტიკის, კერძოდ ნარკვევის, ენაში მომუშავე მწერლებს.

ქართული მხატვრული ნარკვევი კვლავ მოწოდებული იყო, აქტიური მონაწილეობა მიეღო საბჭოთა ქვეყნის აღმავლობისათვის გაცხოველებულ შრომასა და ბრძოლაში. ქართველი მენარკვევის კალამი ისევ სისხლხორცული ინტერესითა და ცხოველმყოფელი აქტიურობით უნდა გამოხმაურებოდა ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული და მორალური ძვრებისა და ცვლილებების ყოველ გამოვლინებას.

ასეც მოხდა. ქართული მხატვრული ნარკვევი ღირსეული მხატვრული მატთანე ხდება რეაპუბლიკის ახალი სამეურნეო და საზოგადოებრივი ცხოვრებისა.

სანდრო შანშიაშვილმა გამოაქვეყნა ნარკვევი „მილიონერი ორსანტია“, რომელიც ეძღვნება ახალი ქართული სოფლის ცხოვრებასა და მიღწევებს („კომუნისტი“, 1936, 16 ნომბერი).

ავტორი „მიემგზავრება მისაბად და სამაგალითო კოლმეურნეობა ორსანტიაში და ბეერ რაიმეს ნახულობს საგულისხმოს“.

შთაბეჭდავდა აღწერილი კოლმეურნეობის წარმატებები, მოცემულია დიალოგები, კამათი, საუბარი კოლმეურნეებთან: ვენობით გურია საჩაიას, ძლიერ, მომზიხლავ თავმჯდომარეს: საგულისხმო დიალოგი გლეხებთან: „ამ მოგზაურობის დროს გავეცან ერთს საინტერესო კოლმეურნეს. რომელიც კარგად ერკვეოდა დღევანდელ პოლიტიკურ ვითარებაში და ქართულ მწერლობასაც კარგად იცნობდა... თითქოს თანამედროვე ცხოვრებაზე სწერთ მწერლები, დასახელებულია კოლმეურნეობაც, ქარხანაც, სტახანოველებიც და სხვა მრავალი, მაგრამ ყველაფერი ეს ცერია და გულს არ ათბობს.

¹ იხ. პარტიული დ. საბჭოთა ბეჭდვითი სიტყვის შესახებ, დოკუმენტების კრებული, 1956, თბილისი, გვ. 608—609, 611—612, 614.

...აქ ბევრი თავდადებული და გმირი ხალხი იყო და დღესაც უამრავია, აი თქვენ აქვებთ ორსანტიას, სხვაგანაც არის მაგისტანა კოლმეურნეობა და იქაც არიან ისეთი გლეხები, რომ განცვიფრებები. მაგრამ არავის აუწერია... რატომ ჩვენი მწერლები მათზე არ სწერენ?... განა კოლმეურნე არ არის გმირი, რომელიც ებრძვის მოწას, წყალს, ცეცხლს და კლასობრივ მტერს? მერე რომ დასძლევს ყოველგვარ დაბრკოლებას და გამარჯვებული გამოდის, ეს გმირობა არ არის? მაშ, რატომ არ სწერთ თანამედროვე გმირებზე?“

მწერალი დასძინს: „მე თავჩაღუნული ვუსმენდი ამ ადამიანს და ესდუმდით გაწითლებული. ჩემი მოსაუბრე მართალი იყო, ჩემ წინ ლაპარაკობდა ახალი ადამიანი და მე მას ვერ ვხედავდი.“

...მწერალს გაუსწრო მკითხველმა. წინათ მწერალს მიჰყავდა მკითხველი. ახლა მკითხველი უკარნახებს მწერალს: ამაღლდი და მომეც, რაც დღეს ჩემს გულს და გონებას გაიტაცებსო. თვითელი მწერალი უნდა ჩაუფიქრდეს ამ ამბავსო“, — ასკენის მენარკვევე.

კლ. გოგიავას ნარკვევაში „მილიონერი“ („კომუნისტი“, 1937, 14 ოქტომბერი) მოთხრობილია ლაგოდების რაიონის სოფელ ცოდნის ორჯონიკიძის სახ. კოლმეურნეობის შესახებ. ნარკვევი ძირითადად დიალოგის ხასიათს ატარებს. ვეცნობით მოწინავე კოლმეურნეებს — ალექსანდრე ტალოლიკაშვილს, სტახანოველ ალადაშვილს და სხვა. ავტორს უხვად მოჰყავს ციფრობრივი მონაცემები, შედარებებს ახდენს წარსულთან, ანალიზებს მიღწევებს. „შარშან კოლმეურნეობის შემოსავალი 686 172 მან. შეადგენდა, წელს 1 მილიონ მანეთზე მეტს მივიღებთ. შარშან 1 ჰექტარზე 14 ცენტ. თამბაქო მოვიყვანეთ, წელს კი 16,5 ც. ... ჩვენი კოლმეურნეობა თამბაქომ წელს მილიონერი გახადა, ჯილდო წანამატმა დიდად დააინტერესა კოლმეურნეები“.

ავტორი გვიჩვენებს სოფლების სახეცვალებას, დიალოგებში მოხერხებულად ურთავს დიაგრამებსა და ციფრებს. კოლმეურნეობის თავმჯდომარესთან, ალექსანდრე გელაშვილთან, დიალოგში ჩანს ის გრანდიოზული ცვლილებანი, რაც სოფელმა განიცადა.

„ამ უკანასკნელ წლებში ძალიან გალამაზდა სოფელი შრომა, შრომას ტყუილად კი არ უძახიან ლაგოდების თვალს. შრომაში ახლა მართლა შრომა დღეს, რომელსაც მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების დროს დაედო ფასი. საკოლმეურნეო მშენებლობამ სოფელს არაფერი შეუცვალა. აქ საში მთავარი ქუჩაა, სადაც ერთი და ორ სართულიანი სახლებია წამოჭიმული, აქაური მშრომელი გლეხობა დიდხანია გამოემშვიდობა მამაპაპურ კრაქებს და გამკვარტლულ ქოხებს, ... ჩვენი არტელის წევრები დიდად დააინტერესა მთავრობის მიერ თამბაქოს გეგმაზე ზევით ჩაბარებისათვის დაწესებულმა ჯილდო წანამატმა და განსაკუთრებით გაუმჯობესდა ხარისხი. ერთიათად გაიზარდა კოლმეურნის შემოსავალი. სიტყვა „ღარიბს“ სოფელში ეხლა აღარავინ ხმარობს, მის მაგიერ სოფელში შემოვიდა ახალი სიტყვა „შეუძლებელი“. განახლებული სოფლის ახალი ადამიანები ახალახალ რეკორდებს ამყარებენ. საკოლმეურნეო მინდვრებზე აზვირთდა სოციალისტური შეჯიბრების მსალავრი ტალღა. მზიური ცხოვრებით დამტკბარი ადამიანები უდიდესი გამარჯვებებით ხედებიან დიდი ოქტომბრის რევოლუციის 20 წლისთავს“.

ალიო ადამიანს მხატვრულ ნარკვევაში „კოლხიდის ქრონიკები“ („ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1937, 29 ოქტომბერი) აღწერილია კოლხიდის ამოშრობის

პრობლემები. ეხვდებით პირველი სტახანოვური ბრიგადების ხელმძღვანელებს. კომკავშირლებს — ზიუბასას და დიმიტროვს. მათი შრომადღე ხეავრიელია უხვი მოსავლით, ესენი ეხმარებიან ჩამორჩენილებს და სწევენ წინ. „მოავლადაა კოლხიდაში ამათი ტოლი. ასეთი ჯანდონით საესე და საქმისათვის გულშემატკივარი ჰბატუებენ; დიდია კოლხიდის მესამე ხუთწლელი“.

ნარკვევში გაანალიზებულია ციფრობრივი მონაცემები. დაყენებულია ახალი პრობლემები ამ დღმნიშვნელოვანი კაპანის წარმატებით დასამთავრებლად.

მეორე ნაწილში აღწერილია იქვე მდებარე გრეიბფრუტის საბჭოთა მეურნეობის ქრონიკები. დახასიათებული არიან აგროტექნიკოსი ვაჟა მენაბდე, მყნობელი ანტონ მხეიფე, აგროტექნიკოსი ლიუდმილა შურმანიძე. ნაჩვენებია მათი სამუშაო დღეები, ხზვასმულია, რომ „კოლხიდაში, ბოლშევიკების მიერ წყალში აღმოჩენილმა ხმელეთმა, მისცა ასეთი უნაპირო გასაქანი ახალგაზრდა აგრონომებსა და მყნობლებს. მიწის მთხრელებსა და დურკლებს, კალატოზებს, გულითადი და ბეჯითი შრომის ყველა მოსურნეს“.

ნარკვევის მეორე და მეოთხე ნაწილში ასახულია ახალი დასახლებების ე. წ. პატარა ფართის. მცხოვრებთა შრომითი საქმიანობა: ეხვდებით 88 წლის კოლმეურნე ილარიონ ხურცილავას, 100 წლის სტეფანე მიროცხულავას, კომკავშირელ სერაპიონ თოდუას და ჯერ უწყვერულვაშო შოთა კოკიას: „ყველა ამათ ერთნაირი ხალისი და აღტაცება ამუშავებთ და ამის გამო მღერინ სტეფანე და ილარიონი კომკავშირელ გოგო-ბიჭებთან ერთად ახალ სიმღერებს, ნათელი ცხოვრებისა და ჩვენი ქვეყნის უძლეველობის ამსახველს“.

ელისბარ პოლუმორდინოვის ნარკვევი — „ახალგაზრდა მალაროელები“ („ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1937, 29 ოქტომბერი) იწყება ნადირობის ეპიზოდით, გალიზგის ხეობაში ერთმანეთს ხვდებიან მონადირეები და უცნობი ხალხი — გეოლოგები. განცვიფრებული მონადირისა და გეოლოგების დიალოგში ისახება აკარმარას მთის გეოლოგ-პიონერთა დიდი სამუშაო გეგმები.

ნარკვევის მეორე ნაწილში აღწერილია აქ მომხდარი დიდი ცვლილებები: აღმართნენ შენობები, გაიკაფა გზები და გალიზგის ტყიან ხეობაში კლაკნილი და ლამაზი შარაგზა გადაიჭიმა. „თხუთმეტ-ოც კილომეტრზე გადაჭიმული ტყვარჩელის მიდამოები ახმაურდა ადამიანთა სიცოცხლით, მარჯვენით, სუნთქვით, მოეწყო კლუბი, კინო, კოოპერაციული მალაზია, ლიტერატურისა და საგაზეთო კიოსკები; თუ ათი წლის წინათ ამ გზაზე მიმავალი მეცხვარე განცვიფრდა გეოლოგების შეხვედრაზე, დღეს უკვე მოსახლეობა სუნთქავს, მუშაობს, ებრძვის ბუნებას, ბედნიერ ცხოვრებას იქმნის“. ნარკვევში ეხვდებით მოწინავე კომკავშირელ სტახანოვებებს, ნიკოლოზ გუგუშვილს, გრიშა სერედენკოს, ადლებას; გადმოცემულია დამატებული შრომითი დღეებისა და გამარჯვებების სიხარული.

ნარკვევი მთავრდება კომკავშირის ოცი წლისთავისადმი მიძღვნილი კრებით, სადაც მალაროელები ახალ, გადიდებული ვალდებულებების შესრულებას პპირდებიან სამშობლოს.

ვლ. თორდუას ნარკვევი — „ღამე, მწყემსი და ფარა“ („ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1937, 28 ოქტომბერი), მოგვითხრობს სოფელ ნუკრიანის კოლმეურნე მწყემსების რთული. ზაგრამ შრომითი სიხარულით აღსავსე დღეებზე. სიკო ბახტურიძის, ვანო შარმაიშვილის, გოგია ხმაღამის სახეებში ჩანს „მწყემსის რომანტიკული პროფესიის ჩრდილი და ნათელი“. „ცხვრისადმი სიყვარუ-

ლის, კოლმეურნეობის საკუთრებისადმი სიყვარულის დიდი და კეთილშობილი გრძნობა სდუნს მწყემსის გულში. შეიდი ათასი ცხვარი შეჰყენია ბორცვებს, როგორც ნისლი. მწყემსის გულშიც ლეივის შეიდი ათასი სიყვარული“.

ავტორი მწყემსებთან ერთად სერავს საძოვრებს. მათს ჰირსა და ლხინს იზიარებს, აღწერილია შემთხვევები მგლების მოვარდნისა და მწყემსების თავდადებული შრომისა.

განსაკუთრებით აღფრთოვანებით ემზადებიან მწყემსები 12 დეკემბრის არჩევნებისათვის. ისტორიული და სასიხარულო თარიღისათვის. „სულ მალე შევისწავლით არჩევნების დებულებას. მზად შევხვდებით არჩევნებს. ხმას მივცემთ ჩვენი ქვეყნის საუკეთესო ადამიანებს“, --- ამბობენ მწყემსები.

„გუგუნი იამოდა, კვლავ ეღერდა ჩონგური. შემოდგომის მთვარის ქვეშ სამნი იყვნენ: ღამე, მწყემსი და ფარა. ღამე იყო, მაგრამ სად იყო ძილი და სიჩუმე!“

ვლ. თორდუასვე ეკუთვნის ნარკვევი --- „იმ ადგილას“ („ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1937. 29 ოქტომბერი). მასში მოთხრობილია ლეგენდარული დივიზიის ერთ-ერთი ლეგიონის, ყუბანელი ახალგაზრდა მამაცი მებრძოლები ლეგიონის შენახება, დივიზიის „ახალგაზრდა, მხნე, უშიშარი“ მეთაურის --- პეტრე ვასილის ბე კურიშკოს შენახება. „პარტიზანულ ბრძოლებაში გამოიბრძმედა მისი ნებისყოფა და ძალა. როგორი დულაბისებური სიმტკიცით იყო შეკრული ჰისი დივიზია. ახალგაზრდა მებრძოლთა ერთსულოვნება და გააყვებული ნებისყოფა სუფევდა იქ“.

შთამბეჭდავდაა ასახული გმირი მეთაურის სიკვდილი ბრძოლის ველზე: „იგი დაეცა მეთვრამეტე კრილობით. ბრძოლა მაინც არ შენელებულა, წინ. დაუხრელად ფრიალებდა ბოლშევიკური დროშა... შორს სადღაც. ცის დასაღერში, ჰქუხდა ხმა შორეული. დაეძაყებდა სივრცე ცეცხლისა და დროშებისაგან. მეორე დილას ცის კარი გაიხსნა თითქოს, ზეცას ოქროსფრად შემოერტყა 25 თებერვალი“.

ახალი ცხოვრება დედს შირაქის ველის ცენტრში - წითელ წყაროში. ნარკვევის ავტორი ესაუბრება 318-ე დივიზიის პოლიტგანყოფილების კლების ყოფილ გამგეს, პარტიის წევრსა და ძველ პარტიზანს ევან კატინს. ისინი „აიოცსლებენ წარსულის სურათებს“.

სეგლის მშენებელთა ბედნიერ ბავშვებს თამაშობა გაუმართავთ. შემოდგომის მზის ქვეშ ისინი ერთობიან ოქტომბრის ყვავილებით. ქველზე წარწერაა: „ჩვენს მეგობარს და გმირს, სიღნაღის მახრის მშრომელთა და კავდივიზიის ბრძოლის მებრძოლთაგან“.

იმავ ავტორის პორტრეტულ ნარკვევში - „მე ამომოხვევლი ვარ“ („ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1937. 28 ნოემბერი). ასახული მღმერი. იხეიერი. ავრონომი. საუბარია მათ უსახარულო წარსულზე. „ჩადრის იქით მიბნედილ სახეებსზე“. მზეს წაუშლია მათ სახეზე ბნელი ჩადრების კვალი. ისინი სწავლობენ, იზრდებიან და გაბედულად გამოდიან ცხოვრების სანაირსზე. სად არ მსახვთ მათ: დაზვასთან. სოციალისტურ მინდვრებზე. სკოლებში. უმჯობეს სსსკვლებლებში, ავიაციამი...

ვინ ჩამოთვლის კულტურისა და განათლების ფრონტს; მომუშავე ახალგაზრდა აჭარელ ქალებს. ესენი არიან: აიშე გურგენიძე, ფედოკო გოგრიძე, ნაზიკო კანცელიძე, უმიანე ფადავა, ფატია დოლიძე, ხაჭე გორგილაძე, ხურიე მინელიშვილი, გული ჭინჭარაძე, ნარგული ბასილიძე. მრავალი ასეთი ახალგაზრ-

და, მრავალი ღირსეული შვილი ჰყავს დღეს აყვავებულ აჭარას. აჭარის ახალგაზრდები, ჩვენი ქვეყნის მილიონიან ახალგაზრდობასთან ერთად, სიხარულით მოვლიან 12 დეკემბერს.

„იგი საარჩევნო უბანში მივიდა. დღევანდელი 18 წლის გოგონა, ასე იცის სიხარულმა, ახალი ბედნიერების მოლოდინმა. სიბუხში ამოიკითხა: „ხაჭე მამედის ასული გორგელაძე“, სიხარულით ანთებული კარში გავიდა და აღტაცებით წარმოსთქვა: — მე ამომრჩეველი ვარ!“

ი. მკვდელიშვილი ნარკვევში „შირაქში“ (გაზ „კომუნისტი“, 1938, 31 დეკემბერი) ეხება კოლმეურნეთა ცხოვრებას, მელორეობიას და მეკამეჩობის განვითარების პერსპექტივებს, კულტურული ცხოვრების აღმავლობას, შრომითს წარმატებებს.

მ. აფხაზავას ნარკვევი „ნავადაგური“ (კომუნისტი, 1938, 17 დეკემბერი) ეხება ოჩამჩირის ნავსადგურის მშენებლობას, რომელიც უშუალო კავშირშია ტყეარჩელიდან ქვანახშირის ექსპორტირებასთან, ჩაჩვენებია გმირული შრომა, სტახანოველები: ჩემია. იურჩენკო. „სოციალიზმის ქვეყნის ადამიანებმა ჰაობთან ბრძოლაში ველურ კონცხზე სოციალისტური წარმოების მნიშვნელოვანი კერა შექმნეს“, — ასყენის ავტორი.

პეტრე სამსონიძის ნარკვევში — „ხონი-წულუკიძე“ („კომუნისტი“, 1938, 9 იანვარი) ავტორი გვიჩვენებს ხონის ფერისცვალებას. „სიღარიბით წულგატეხილი, უეციობის და უკულტურობის წუმპეში ჩაფლულ ხონელთა“ ცხოვრება შედარებულია დღევანდელობასთან. „დასავსებული, მოღუწებული დაბია ნაცვლად დღეს ის ინდუსტრიულ ქალაქადაა გადაქცეული“. ავტორი აღწერს აბრეშუმის ძაფსალები ფაბრიკის, ჩაის ფაბრიკის, ხე-ტყის ქარხნების სისხლსავსე. ნაყოფიერ ცხოვრებას, ცხენისწყლის რკინა-ბეტონის კალაპოტსა თუ მშენებარე სასტუმროს, ჩაის პლანტაციებსა თუ სკოლებს. პედაგოგიურ თუ ინდუსტრიულ ტექნიკუმებს, თუ რევოლუციამდელი ხონის სასწავლებლებში მტრწილად ვაჭრისა და კულაკების შვილები სწავლობდნენ. ახლა ისინი სავსეა გუშინდელი ბოგანო, მაგრამ დღეს შეძლებულ კოლმეურნეთა შვილებით. ავტორი გვაცნობს საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს დეპუტატობის კანდიდატს, აბრეშუმის ძაფსაქსოვი ფაბრიკის სტახანოველ მუშა ქალს ნადია ჯელიძეს, მის შრომითს ბიოგრაფიას. გადმოცემულია ამომრჩეველთა საზეიმო შეხვედრა დეპუტატობის კანდიდატთან.

„რამდენიმე წუთის შემდეგ წულუკიძის ჩაის საბჭოთა მეურნეობის ტერიტორიაზე ვართ. ახალგაზრდა მუშებმა და მუშა-ქალებმა გაუმართავთ ცეკვა-თამაში. ისინი ხარობენ, რომ ისეთ უდაბურ ადგილზე, როგორც წინათ ეს უზარმაზარი ეწერი იყო, ახლა ასეთი შესანიშნავი ჩაის პლანტაციებია გაშენებული.“

ისინი ხარობენ, რომ ჩაის კრეფის გეგმას წელს გადაჭარბებით ასრულებენ და ყოველმხრივი შესასრულებლობანი აქვთ, რომ „გეგმა მულამ გადაჭარბებით შესრულონ; ისინი ხარობენ, რომ დაფასდა მათი შრომა და ამ შრომით უზიარნენ საამურ და ბედნიერ ცხოვრებას; ისინი ხარობენ, რომ დღეს საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს კანდიდატად აყენებენ მათი წრიდან გამოსულ სტახანოველ მუშა-ქალს ამხ. ნ. ჯელიძეს“.

დ. ლომთაძე ნარკვევში — „ლაგოდეხელი მილიონერები“ („კომუნისტი“, 1938, 12 იანვარი) ლაგოდეხის სოფელ შრომის მილიონერ კოლმეურნეობაზე

მოგვიტხოვრობს. აღწერილია მისი უსიხარულო გუშინდელი დღე, მეფის მთავრობის რეპრესიები, სილატაქე, გაჭირვება.

ავტორი ესაუბრება კოლმეურნეებს. ეცნობა შრომით მიღწევებს, ანალიზებს ფაქტებს.

კოლმეურნეობამ გაიმარჯვა სოციალისტურ შეჯიბრებაში. 48 გამოჩენილი წევრი ჰყავს „შრომას“, 48 სტახანოველი. მათ შორის არიან ლალო კუჭულაშვილი, რომელსაც გამომუშავებულ შრომადღეზე 8 940 მან. ეკუთვნის, სოლო ალექსი მაძლარაშვილი — 7 740 მან. კოლმეურნეობის 400 წევრმა წელს მილიონიან შემოსავალს მიაღწია. მემაღლეთა, კულაკთა და თავადთა ნასახლარზე, ძველი ცხოვრების ნანგრევებზე მათ ააგეს ახალი ხალისით სავსე ცხოვრება.

მშრომელი კოლმეურნეები ემზადებიან უფრო უხვი მოსავლის მიღებისათვის. საგაზაფხულო თესვისათვის. 12 იანვარს, უზენაესი საბჭოს პირველი ისტორიული სესიის აღსანიშნავად, ისინი ხელს მოაწერენ სოციალისტური შეჯიბრების ხელშეკრულებას ტელმანის სახელობის მეზობელ კოლმეურნეობასთან.

აკაკი ჭყონიაა ნარკვევი, — „გზა! ბოლშევიკური სოფელი მოდის“. (გაზ. „კომუნისტი“, 1937. 10 ივნისი) ეძღვნება ზედა გეგუთის არტელ „წინსვლის“ ცხოვრებას. თავდაპირველად ავტორი აღნიშნავს, რომ არ ვიცნობთ ახალ ცხოვრებას. კოლექტივების პრაქტიკულ ცხოვრებას, რამდენ კომუნისტა. რამდენ კომკავშირელს. რამდენ აქტივისტ საბჭოთა მოქალაქეს არა აქვს წარმოდგენა იმაზე, რომ სახეს ღებულობს პრაქტიკულად კოლექტივებში შრომის ორგანიზაცია. როგორ ტარდება კონტრაქტაცია, რა არის სილოსი..., რანაირია კოლექტივის ყოფაცხოვრება..., როგორია კულაკი „კონკრეტულ მოხაზულობაში“ და ა. შ.

ავტორი მოუწოდებს თავის თანამოქალაქეებს, „ერთი-ორი დღით მაინც დასხდნენ“ კოლექტივში, რათა აიხადოს ის „სტუმრული ოფიციალობის ფარდა, რომელიც პირმანდილივით ფარავს ყოველივე გარეშე თვალისთვის კოლექტივის ნამდვილ სახეს“.

მენარკვევეს ხიბლავს ზედა გეგუთის კოლექტივის მიღწევანი, შრომითი ერთუზიანობი, რომელიც ალაფრთოვანებს ყოველ პატიოსან პატრიოტ მოქალაქეს.

ნარკვევში უხეად არის წარმოდგენილი სტატისტიკური ცნობები, მაჩვენებელი კოლექტივის არაჩვეულებრივი წინსვლისა და ახალი სოციალური, ეკონომიკური და კულტურული გარდაქმნებისა. მენარკვევე გვარწმუნებს, რომ წლეულს კოლექტივენ არც ერთ წევრს სიმილი და ლობიო არ დააკლდება, — „შარშან კი, მისი სიტყვით, „სანამ დღევანდელი კოლმეურნეობები ცალკე იყვნენ. მათგან ორ მესამედს შუა ზამთრიდან ზურგზე ტომარა ჰქონდა დაკიდებული და სიმილს დაეჭებდა.... ფულსა და სხვა გაჭირვებას ცალკე სტიროდნენ“.

ხაზგასმულია, რომ მშრომელებმა დაინახეს — რას ნიშნავს რთული მანქანა ადამიანის დამმონავებელ, დროისა და ენერჯის დაუზოგავად მფლანგველ კავ-სახნისთან შედარებით.

მოცემულია ცნობები, თუ კოლექტივმა მტკიცე ფასებში რამდენი კარტოვილი, ხახვი, ნესვი და კიტრი ჩააბარა სახელმწიფოს.

საგანგებოდ მსჯელობს მენარკვევე არტელში შრომის ორგანიზაციის საკითხზე.

ავტორი მკითხველს ყურადღებას მიაპყრობს იმ გარემოებაზე, რომ კოლექტივიზაციის „თავბრუდამხვევი“ ტემპებით გატაცების დროს სხვადასხვა ადგილას კულაკების ანკესზე პირველ რიგში წამოეგო ქალთა ჩამორჩენილი ნაწილი. ამჟამად სულ შეცვლილია სურათი: ქალების ვარჯა და ენთუზიაზმი განსაკუთრებით თვალში საცემია.

აღსანიშნავია ნარკვევის ერთი საგანგებო ასპექტი: ეს არის ყოფილი კულაკების — ამალღობელისა და ქორჭაშვილის ანტისაზოგადოებრივი მოქმედება. რასაც ხალხის გულისწყრომა გამოუწვევია. ხალხს ისინი გაუროყავს, მაგრამ ვერ გაუგიათ, თუ რატომ არიან ეს ხორცმეტი ადამიანები მოკალათებული საბჭოთა დაწესებულებებში; „ჩანს, ერთობ გულკეთილი ხალხნი ყოფილან ჩვენ კოლპერაციისაში და ტრანსპორტზეო“. — ირონიულად ამბობენ განაწყენებული გლეხები.

მენარკვევე ასე ასრულებს თავის ნაწარმოებს: „რა ბედნიერია ჩვენი დროის, ლენინის ეპოქის ადამიანი, ჩვენი შვილები და შვილიშვილები. შურით შოგონებენ იმ ხანას. როცა მათი წინაპრები, ბრძოლით, დაბრკოლებით აღსავსე გზით არავეთარ მსხვერპლის წინაშე არ იხევდნენ უკან და აშენებდნენ ლამაზ, ადამიანის ყოველის სახის მხავერელობისაგან განათვისუფლებულ ქვეყანას“.

იმავე ავტორის ნარკვევის „ახალი გურია“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1938, 20 ივნისი) მთავარი თემაა ლათურის ჩაის საბჭოთა მეურნეობა.

შესავალ ნაწილში ნათქვამია: „გურიას ვერ იცნობ“ — დღეს ის იგი აღარ არის, რაც გუშინ იყო, ეს შესანიშნავი კუთხე არაჩვეულებრივი სისწრაფით „ფერს იცვლის თვალდათვალ...“

მენარკვევე აღფრთოვანებულია იმით, რომ „ეს ქედები თავგადაპარული დგანან თვალწუდენელ სივრცეზე და იქორებიან ჩაის ახალშენი ბუჩქნარით“. აქ თვალს იტაცებს ვეებერთელა ჩაის პლანტაციები. ნასაკირალში მოწყობილია ანასეულის ჩაის ინსტიტუტი თავისი 5 ათასი ჰექტარი ჩაით და ა. შ.

„ჩაი — ის მთავარი ღერძია. რომლის ირგვლივაც ტრიალებს სოციალისტური აღმშენებლობის ყველა საკითხი ამ მხარეში.“

ეს კი მოხდა სულ რაღაც ორი წლის განმავლობაში.“

ჩაის წინათაც თესავდნენ გურიაში შეძლებულნი, თესავდნენ „უფრო თავმოწონებობისათვის, უფრო სადესერტო მიზნით: ჩაი და სიმინდი ერთმანეთს ტკბილად ემეზობლებოდნენ“.

სულ სხვა მდგომარეობაა დღეს: ჩაი და სიმინდი ორი ანტიპოლია, ორი მოსისხლე ბანაკია. მენარკვევე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „სიმინდი არ სთმობს ნებაყოფლობით თავის პოზიციას, თვითეული ჰექტარი წარმოქმნილი ჩაის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, ბრძოლის ფასად ღირს“. ამ დაპირისპირებაში ავტორი ხედავს კლასობრივი ბრძოლის გამოვლინებას: სიმინდის მოკავშირეა „მთელი ანტისაბჭოთა ხროვა“. ღარიბი და საშუალო გლეხაკობის დიდი უმრავლესობა მხარდამხარ მიჰყვება პარტიას, გურიის მშრომელმა გლეხმა შეიგნო ტექნიკური კულტურების მთელი უპირატესობა სიმინდის მეურნეობასთან შედარებით.

ავტორი ერთმანეთს უღარებს ძველ და ახალ ლათურს და ამ შედარების ფონზე ააშკარავებს ახალი ლათურის აჩნახულ წინსვლას და აღორძინებას. თუ წინათ ეს მხარე წარმოადგენდა ტყეებით დაფარულ მიდამოს და თავზე

ხელაღებული ყაჩაღების საზუდარს. დღეს „რკინის კაცებმა, ლენინის პარტი-ის რაზმელებმა გურული გლეხის საუკუნო სანუკვარი რეალობად აქციეს“.

მენარკვევე გულდაგულ ეცნობა ლათურის საბჭოთა მეურნეობას, რომელიც პირველია საბჭოთა კავშირში მუშაობის მასშტაბით და ხვედრითი წონით. ჩაის მეურნეობაში. იგი ხელდას, რომ „მთელი გურია დაძაბულ კუნთებს წარმოადგენს, მუშაობაში ჩაბმულია დიდი და პატარა, ქალი და კაცი, მამაკაცების ბრიგადების გვერდით არის ქალთა ბრიგადებიც“. დასახელებულია მოწინავე გლეხი ანა კვაჭანტირაძე, როგორც დამკერველი და სოციალისტური შრომის საუკეთესო ენთუზიასტი, რომელიც ლენინის ორდენზეა წარდგენილი...

აღსანიშნავია, რომ ლათურის მეურნეობა ჩამორჩა უკანასკნელ თვეებში გეგმის შესრულებას მხრივ.

ნარკვევეში ლაპარაკია ამ ჩამორჩენის მიზეზებზე. ეს არის მუშახელის ნაკლებობა.

ამ გარემოებაზე ავტორის ყურადღებაა გამახვილებული და მოცემულია არა მარტო ამ მეურნეობის საინტერესო მონაცემები. არამედ გურიის სხვა საბჭოთა მეურნეობებისაც.

მენარკვევე აყენებს კითხვას: რა კეთდება იმისათვის, რომ გამოქვეყნებულ იქნეს ყველა საშუალება მეურნეობების უზრუნველსაყოფად მუშახელით? არის თუ არა გაკეთებული ყოველივე, რომ უფლება გვქონდეს ვიწუწუნოთ მუშახელის სიმძირეზე და გურიის გარეთ ვეძებთ ის? ავტორის დასმულ კითხვას ასე უპასუხებს: მუშახელი თვით კოლმეურნეობებშია, ოღონდ საჭიროა მისი მოძებნა, ამისათვის კი უნდა იქნეს შესრულებული შემდეგი პირობა: გადავიდეთ სანარდო სისტემაზე კოლმეურნეობებში!

ეს საკითხი ვრცლად არის განხილული ნარკვევეში.

მენარკვევე ეხება გურიის საბჭოთა მეურნეობისათვის „პირველ საკითხს“ — გზების საკითხს — და აღნიშნავს, რომ საქართველოს საგზაო-სატრანსპორტო სამმართველო „ამაზე ყურებსაც არ აფართხუნებს“. ავტორი მკვეთრად აკრიტიკებს სამმართველოს მუშაობას.

ასევე გაკრიტიკებულია „ნაკვეთები“, რომელიც დაპირებებს ბევრს აძლევს მეურნეობებს. მაგრამ საქმეს არ აკეთებს. დამოწმებულია ამის საგუნისხმო მაგალითები.

ლევ. მებრეველი ნარკვევეში — „ჩაი, გურია“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1938, 15 მაისი) მოგვითხრობს, რომ იგი ეწვია ჩაის მეურნეობებს (აცანა, მაღალი ეწერი, ბზვანი, ლათური, ნასაკირალი. ანასეული და სხვ.) და გაეცნო მათ მუშაობას. მას მოჰყავს სტატისტიკური ცნობები: ეწაუბრება გლეხებს; ხარობს: მიღწევებით და გადმოგვცემს იმ ენთუზიასზე, რომელსაც მოუყავს „ჩაის გმირები“, ახალი აღმანიანები. ავტორის სიტყვით, მალე გურიის ხსენებაზე „მარტო რევოლუცია კი არ დაგვადგება თვალწინ, არამედ ჩაის პლანტაციებით საგანგებოდ დამუშენებული კუთხეც საქართველოსი“. დაწვრილებით არის აღწერილი ჩაის ფაბრიკა, მისი მიღწევები და ნაკლოვანებები.

წითელი ზოლივით გასდევს მთელ ნარკვევს იმის აღიარება, რომ აქ კოლექტიურ მამულებს უფრო უვლიან, ვიდრე კერძო ნაკვეთებს. დამოწმებულია დიალოგები გლეხებთან, რომლებიც ამ გარემოებას განახავენ და ამით კოლექტივის უპირატესობას აღიარებენ. აღნიშნულია საპირისპირო სურათიც: აჭარაში, ავტორის სიტყვით, „კერძო მეურნეობას უფრო ეტყობა პატრონის ხელი, ვიდრე კოლექტიურს“. მენარკვევე აყენებს კითხვას: „ეს ძალიან სასიამოვნოა,

რომ კოლმეურნეობის პლანტაციებს ასე საუცხოვოთ უვლიან, მაგრამ განა ამიტომ კერძო მეურნეობა უნდა დაზარალდეს?“ დამოწმებულია კოლმეურნეობის თავმჯდომარის ახსნა-განმარტება: „რა უყოთ, ჭერ კოლექტიურს უნდა მოუვაროთ პირველ რიგში, მერე კი დრო აღარა გვრჩება, რომ ჩვენსასაც მივხედოთ“. ამასობაში მენარკვევე ეცნობა თვით თავმჯდომარის მოუვლელ ნაკვეთს და იგი ეშუქრება მა. რომ ამ გარემოებას უეჭველად აღნიშნავს გაზეთში! ავტორის მიაჩნია, რომ კერძო ნარგავის მოუვლლობით ზარალი ადგება სახელმწიფოს... ისიც აღნიშნულია, რომ „ჩაის კულტურისათვის კოლექტიური მეურნეობა უფრო შესაფერისია, ვიდრე კერძო. აქნობამდის თუ კუსტარული ხასიათი ჰქონდა ჩვენში ჩაის გაშენებას, ესლა ის გადაიქცა სახალხო მეურნეობის ერთ უმნიშვნელოვანეს დარგად“.

ნარკვევეში მოყვანილია ცხრილები, მაჩვენებელი თითოეულ მეურნეობაში კოლექტიურ და კერძო მეურნეობისათვის განკუთვნილი ფართობების პროცენტული შეფარდებისა.

გამახვილებულია ყურადღება ჩაის წარმოების მეთოდების გაუმჯობესებაზე და სხვათა გამოცდილების გამოყენებაზე. „ჩაის ასე ფართო მასშტაბით გავრცელება, — ამბობს ავტორი, — სულ ახალი საქმეა ჩვენში. საამისოდ ჭერ ჩვენ არავითარი საკუთარი გამოცდილება არ გვაქვს. ჩვენ ძალაუწებურად ესარგებლობთ მხოლოდ სხვებისგან მიღებული მეთოდებით და საშუალებებით. მაგრამ ბევრი რამ მაინც ჭერ კიდევ სხვისგანაც არ ვიცით, რაც აუცილებელია ჩაის საუკეთესოდ წარმოებისათვის“.

ავტორი მსჯელობს ჩაის დამზადების პროცესის გაუმჯობესებაზე. დასკვნა ასეთია: „აქ საქირთა არა შაბლონური თუთიყუშობა. არამედ ერთგვარი წარმოებითი შემოქმედება, გამოცდილება, დაკვირვება, ძიება და აღმოჩენა“.

სიკო ფაშალიშვილი ნარკვევს — „წუნარი“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1939 წ. 11 მარტი) იწყებს ბატონყმობის დროინდელი „ხიზნობის“ დახასიათებით. ბატონყმობის ეს ბოროტი ფორმა ფეოდალიზმიდან ცარზმისა და მენშევიკების ბატონობის ხანაშიც ვადმოვიდა. ხიზნობის ფორმით დასახლებული ყოფილა სოფელი წუნარი, სამხრეთ ოსეთში. ეს სოფელი სოციალისტურმა ეპოქამ იხსნა მანამდელი სილატაკისა და სიბეჩაისაგან. „სადლაა ძველი ქობახები და მიწაში ჩარგული ბოსლები, სადაც საქონელი და ადამიანები ერთად ბინადრობდნენ? ახლა ამ სოფელს გაბმული ქვეთკირის აიენიანი შენობების მწყრივები ალამაზებს. მოაჭირიან სახლებს ელექტრონის სანათები ამშვენებს, ხოლო ეზოებში ახალი ნამყენებია ჩამწყრივებული. წუნარი ისე დაწინაურდა, რომ იგი სპეციალისტების თვალაჩინო კადრსაც კი აწვდის სამხრეთ-ოსეთის ავტონომიურ ოლქს“.

შემდეგ მენარკვევე ახასიათებს წუნარის საკოლმეურნეო გაერთიანებას — „ზიონს“, მის შრომისმოყვარე ადამიანებს, სიუხვითა და სიმდიდრით დაწინაურებულ ახალ სოციალისტურ სოფელს.

გ. გიორგაძის ნარკვევი „სოციალისტური სამშობლოსათვის“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1939 წლის 29 აპრილი). ეძღვნება თბილისის სტალინის სახელობის ორთქლმავალ-ვაგონსარემონტო ქარხნის ცხოვრებას.

მენარკვევე თხრობას იწყებს ამ ქარხნის რევოლუციური წარსულით, აქ მომუშავე პროლეტარიატის რევოლუციური თავგადასავლით, გორკის, კალინინის და ახალგაზრდა სტალინის ღვაწლითამავე ქარხანაში. ისტორიას მოსდევს დღევანდლობა და მენარკვევეც დაწვრილებით ხატავს ქარხნის, როგორც

საბჭოთა კავშირში მოწინავე საწარმოს, დღევანდელ ცხოვრებას. აქ ლაპარაკია ბელადისადმი მიცემული პირობის განადღების, სოციალისტურ შეჭიბრებაში გამაოჯგვებისა და სტახანოვური მოძრაობის გაფართოების შესახებ; დახასიათებული არიან წარმოების მოწინავენი, სტახანოველები, შრომის ენთუზიასტები.

იმპვე წელს გ. გიორგაძემ კიდევ გამოაქვეყნა ორი ნარკვევი — „ძმათა შეხვედრა“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1939, 26 მაისი) და „დეპუტატი-აკადემიკოსი“ („კომუნისტი“, 1939, 12 ივნისი).

პირველი ნარკვევი გვაცნობს უკრაინელი და ქართველი მეშახტეების მეგობრულ ურთიერთობას, შეჭიბრებას და კავშირს.

ჯერ დახასიათებულია ცარიზმის დროინდელი დონბასის მუშათა აუტანელი მდგომარეობა, მათი რევოლუციური წარსული. ამის შემდგომ მენარკვევე ხატავს თანამედროვე, სოციალისტურ დონბასს. ჩვენი ქვეყნის „საამაყო ცეცხლფარეშს“. ავტორი გატაცებით წერს: „ეს ის კუთხეა, სადაც ღარიბი გლეხის შვილმა ალექსი სტახანოვმა დაანთო სოციალისტური შრომის ჩაუქრობელი კოცონი, რომელშიც ფერფლად იქცა დამყაყებული მეცნიერების ქუჩუმთა დრომოკმული დოგმები და ფორმულები.“

...დღეს აქ მოსულან მზიანი საქართველოს შვილები — სახელოვანი მღა-როელები. რომელთაც სურთ ნახონ დონბასელთა საამური ცხოვრება, გადმოი-ღონ მათი მუშაობის სახელოვანი ტრადიციები. დონბასელები უნახავ, მონა-ტრებულ ძმებოვით გარს ეხვევიან მათ და განუზომელი სიხარულით უამბობენ ბედნიერ აწმყოზე და ბრწყინვალე მომავალზე“.

1940 წელს, 3 მარტის გაზ. „კომუნისტში“ მთელი გვერდი დაეთმო ილო მოსაშვილის ვრცელ ნარკვევს — „ბეღლები სავსე, მარნები სავსე, გულიც სავსე“.

ნარკვევი ასახავს სიღნაღის რაიონის კოლმეურნეობების ცხოვრებას.

„ჩვენი ბეღლები და მარნები სავსეა, კეთილი იყოს შენი მობრძანება!“ — ამ სიტყვებით ხვდებიან ქიზიყის ბედნიერი მშრომელები მწერალს, რომელიც ჩასულა მათთან, რათა გაეცნოს ახალი ცხოვრების მშენებლებს, განახლებულნი და აღორძინებული ქვეყნის მშენებლებს.

ავტორი იგონებს ამ მხარის შავბნელ წარსულს, „რამდენ ცეცხლს და ნა-ცარს წაუღეკავს ეს მწვანე ველი, გამბორის ეს კალთები ზვრებითა და ბა-ლებით დაფენილი; რამდენ ურდოსა და დამპყრობელს ჩაუყრია თავისი დაჩე-ხილი ძვლები ყარაღაჩისა და ხირსა-ხორანბუჯის ძველისძველ ნასახლარებში! იმ არემარეში სოფლები წაიშალა. ტყეები გახმა, კები და წყაროები ამოშრა, დარჩა მარტო უზარმაზარი კურგანები — თეფები, უსახელო გმირთა — ჟამთა მანძილზე ეს დაეიწყებული სამშო საფლავებია“. ახლა კი სწვა სურათითა: „ღგა-ნან მღუმარე ბურჯები, საქმე გამოღელუნნი, მათს საისრე-სათოფურებში მყუდ-როებაა, თოფის საწამლეებზე ხავსს გადაუვლია. საკოცონოები ჩამქარალა. სო-ფელში, გაზაფხულის ყუდროზე ძველ ამბებს იგონებენ. მათი დრო წასულა. წყალს ძველი ნავუბარი მოუნახავს და საუკუნეების იქით აყრილი ხალხი თავის ძველ მიწა-წყალს დაბრუნებია“.

ავტორი იგონებს იმ დროს, როდესაც სიღნაღის მიდამოებში წყალი არ იყო: „წყურვილი ახმოზდა დედამიწას, წყურვილი ჰკლავდა გუთნისდღვას და დილაბნელზე ნამიან ბალახს ლოკავდა. წყურვილით ფერდებდამწვარი ხარ-კამეჩი უღელში საბრალოდ ზმუოდა“.

დღეს კი ახალმა ეპოქამ „ბუნების მრისხანე სტიქიონსაც ამოსდო ლაგამი და საუკუნეების მანძილზე მწყურვალე ალაზნის ველმა დიდი ალაზნის არხის ძაღლიანი წყალი დალია“. ამან კი გამოიწვია, ნახნაე-ნათესის გამრავლება, ბალკენახების გადიდება... მენარკვევეს მოჰყავს ციფრობრივი მონაკემები, თუ 1939 წლისათვის რამდენ ჰექტარს შეადგენდა ხორბლის, ქერის, შვრიის, ფეტვის, ვენახის, ხეხილისა და საძოვრების ფართობები.

ამასთანავე მოცემულია ცნობები, თუ რამდენი პროცენტით გადიდდა ცხვრის ფარა, რაოდენ იმატა ნახირმა და ჯოგმა, რაიონის კოლმეურნეებს პირობად სარგებლობაში რამდენი მსხვილფეხა საქონელი. თხა: ცხვარი, ღორი. ცხენი, სახედარი ჰყავთ... დახასიათებულია მესაქონლეობის ფერმები, მწყემსების ყოფა.

მენარკვევე ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ამ დოკლავს, ამდენ ნახირსა და ფარას, გუთნეულსა და ხარ-კამეჩს ვერაფერი მოერეოდა და შექმნიდა. თუ ათა მთელი მშრომელი გლეხობის გაერთიანება, საკოლმეურნეო შრომა...

აქ პირველი კოლმეურნეობა 1927 წ. ჩასახულა. მოთხრობილია, თუ თხუთმეტიოდე უღარიბესმა გლეხმა სოფელ წნორში როგორ „გადაწყვიტა — საერთო ძალით შებმოდნენ ქედმოუხრელ დედამიწას“.

ნარკვევეში მოზრდილი ადგილი უჭირავს ძველი კოლმეურნის ნაამბობს იმის თაობაზე, თუ როგორ შეიქმნა აქ კოლმეურნეობა. ავტორი დაასკვნის: ამ გლეხკაცის ნაამბობი „მთელი ჩვენი საკოლმეურნეო ცხოვრების მოკლე ისტორიაა. ეს არის ისტორია ჩვენი განახლებული, სოციალისტური სოფლის, მისი უდიდესი გამარჯვებების და მიღწევების, ჩვენი ახალი, საბჭოთა გლეხობის შექმნილი. ბედნიერი და საამური ცხოვრების ისტორია“.

14 კომლი დღეს 237 კომლად ქცეულა, ასი ჰექტარი მიწა — 1470 ჰექტარად. წინათ არც ერთი სული ცხვარი, ძროხა და ცხენი არ ჰყოლიათ; დღეს კი მათს მოწყობილ ფერმებში ორიათასსამასიანი ცხვრის ფარა, 327 ძროხა და ხარ-კამეჩი, 70 ცხენია.

ნარკვევეში დაწვრილებით არის აღწერილი ბიბლიოთეკა, კლუბი, საბავშვო ბაგა, დიდი საკოლმეურნეო მარანი, კეთილმოწყობილი ფერმები.

დახასიათებულია საკოლმეურნეო საქმის ენთუზიასტები, მოწინავენი, ახალი ადამიანები, მათი თავდადება და ერთგული მუშაობა.

ნარკვევეში ვეცნობით ტიბაანის სტეფანესუბნის შედარებით ახალგაზრდა კოლმეურნეობას. მოცემულია ვრცელი დიალოგი კოლმეურნეობის თავმჯდომარე დოღმაზაშვილთან, საუბრიდან ვგებულობთ, თუ რა გეგმები აქვთ დასახული ამ პატარა კოლმეურნეობის სულისჩამდგმელთ, როგორაა გაჩაღებული სტახანოვური შრომა, რა მოჰყავთ და რა რაოდენობით. ეს პატარა კოლმეურნეობა, რომელსაც დიდი ხნის ისტორია არა აქვს, დღეს ღონიერია. ვეცნობით სტახანოველ კოლმეურნეებს და მათს ჰეშმარიტად ისტორიულ საქმეებს.

ნარკვევი გვაცნობს აგრეთვე ქვემო მაღაროს კოლმეურნეობა „შრომას“, რომელიც ძირითადად მემინდვრეობას მისდევს. ეს ადგილებიც წინათ ხრიოკი და უდაბური იყო, დღეს კი სამასორმოცდათხუთმეტ კომლიანმა კოლმეურნეობამ 785 „მუშახელი დასჭიდა მიწას და ორივე ბეჭზე დააწვინა“. ვეცნობით ახალ ადამიანებს: მიხეილ ნავროზაშვილის გამოცდილებას, მის შემართებასა და ავტორიტეტს.

ასევე საინტერესოა დახატული სოფელ ბოდბის ორჯონიკიძის სახელობის კოლმეურნეობის თავმჯდომარის თურმან ტარყაშვილის სახე. ბოდბელებს.

სოციალიზმში კი არაა, არამედ უკრაინის ზოლოტაევის ოლქის სოფელ ნაპოკის ნაპაევი ახელობის კოლმეურნეობა.

ნარკვევში ჯეროვანი ადგილი ეთმობა მექანიზაციის პრობლემას: „მანქანა და ადამიანი ხანუდამოდ დამეგობრდნენ. მარტო მანქანას შეეძლო მიშველებოდა ადამიანს. მხოლოდ ადამიანსა და მანქანის შეერთებულ ძალას შეეძლო უკეთ მიწასთან ბრძოლა და კიდილი“. „გუთნისდედა ტრაქტორზე გადაჰდა, ყანის მოშალი — კომბანსე, მთხნელ-მბარეელი კულტივატორზე, მეურმე ავტომანქანაზე, მანქანები ავუგუნდნენ უძრავ და ხელუხლებელ ყამრებში, ახლებში, ყანებში და ბაღ-ვენახებში“, — მოხდენილად ამბობს მწერალი.

ნარკვევში სიღნაღი დახასიათებულია როგორც მექანიზაციის მხრივ რესპუბლიკაში ყველაზე მოწინავე.

მდიდარი ციფრობრივი მასალა მოხმობილი იმის დასახასიათებლად, თუ რა მიღწევები გააჩნია ალაზნის სამანქანო-სატრაქტორო სადგურს ორი უკანასკნელი წლის განმავლობაში. ავტორს მასალა საფუძვლიანად შეუსწავლია.

ნახვენებია, თუ რა წარმატებებს მიაღწიეს ტრაქტორისტებმა და კომბაინერებმა, შტურვალებმა, მექანიკოსებმა და მთელმა საინჟინრო-ტექნიკურმა პერსონალმა მანქან-იარაღებზე ყოველდღიურა ზრუნვით, საწყვიისა და საცხები ძასალის რაციონალური მოხმარებით.

„ჯერ კიდევ ამ ათიოდე წლის წინ ქიზიყელი ქალი ცხენზე შეჯდომასაც კი თაკილობდა. ესლა მინდორში თავის ვაყიშვილს, თავის ქმარს შესჯობრებია ტრაქტორის მართვაში და სჯობნის კიდევ. ცოლ-ქმარს ვინლა სჩივის, ნინო და მიტო გიგოლაშვილებს თხუთმეტი წლის ვაყი ვანოც უკვე ტრაქტორისტია. მთელი მათი ოჯახი ტრაქტორზე შემჯდარა“.

ნარკვევში აღწერილია ქიზიყის კოლმეურნეობებში კულტურული ცხოვრების წინსვლა: „საუფუნების მანძილზე სიბნელეში და უმეტრებაში ქედნახრილმა ხალხმა სინათლისკენ იბრუნა პირი. შინ თუ გარეთ, ურემზე თუ ტრაქტორზე, მინდორში თუ იალაღზე თავის საყვარელ ჩონგურთან და სალამურთან ერთად. მას დღეს წიგნი და გაზეთიც თან აქვს. ყურს უგდებს ქვეყნის ცხოვრებას, უნდა გაიგოს — რას ამბობს პარტია, საბჭოთა მთავრობა, მთელი საბჭოთა ხალხი“.

დემნა შენგელაიას ნარკვევი „გურიანთა“ (გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1936, 15 ივნისი) ანახავს მწერლის შთაბეჭდილებებს, რომლებიც მას შეუძუმშავდა გურიანთის თემის ნახვით, თემისა, რომელიც ეწერი მიწებითა და სიღატაკით განთქმული იყო მთელ გურიაში. „გაგაყრებული გურული თავის გასათხოვარ ციყას ასე აშინებდა: — ჭკუით იყავი, ცაყ, თვარა გურიანთაში გაგათხოვებო!“ ახლა კი გურიანთის კოლმეურნეობა, მწერლის სიტყვით, ერთი უმდიდრესი კოლმეურნეობათაგანია მთელ კავშირში და „გასათხოვარ ციყებს კი არ ეშინიათ, პირიქით, ნატრობენ გურიანთაში გათხოვებას“.

გურიანთის კოლმეურნეობას 1930 წელს ჩაჰყარია საფუძველი. ნარკვევში მოთხრობილია, თუ თანდათან როგორ გაიზარდა და გამდიდრდა აჭაური კოლმეურნეობა, როდის რა მოსავალი მოიწია და როგორ გაიმართნენ წელში ლატაკი გლეხები. ყოველივე ეს განაპირობა ჩაის მოსავალმა.

მწერალი გურიანთის ეწვია თებერვლის თვეში, როცა „ოც-ოცდახუთ გრადუსიანი სითბოთი გაბრწყინებულმა ტყემლებმა და აღუჩებმა კვირტი საყვავილედ გაბერეს, უერად ტაროსი შეიცვალა და ერთ ღამეში წელამდე თოვლი დაჰყარა“.

„სახურავეებზე გასული ხალხი ხრილავს ოდებს, ბერტყავს ჭოკებით სატელეფონო ქსელს“. ავტორის ხატოვანი თქმით, „გუშინ ზღვასავეით გალურჯებული და დღეს დათოვლილი ჩაის პლანტაციები სჩანან ლამაზად დალიანდაგებულ უზარმაზარ ლეიბებზე“.

მენარკვევე აქაურ სასახელო კოლმეურნესთან — მელენტი ქუტიძესთან მიეშურება.

მენარკვევის მასპინძელი მელენტი მკ წლის მოხუცია, ბატონყმობა გუშინდელ დღესავეით ახსოვს, მაგრამ მაინც ჭარბადად არის, ოღნავ წელში მოხრილია.

იმართება დიალოგი სტუმარსა და მასპინძელს შორის, მელენტი ჰყვება თავის ძველ ცხოვრებაზე, როცა სარჩო წლიდან წლამდის არ ყოფნიდა, ახსოვს — ბატონყმობის დროს როგორ იტაცებდნენ „ქალბატონებს თათარში გასასყიდად“. ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ სიხარულით მღეროდნენ:

„ეარალაი — თარალაი,
ბატონყმობა აღარ არი.
სამოვარი რომ დაადგეს,
ჩამბერველი აღარ არი“.

მოხუცი კაცი არც შემდგომ ხანას იგონებს ყეითლად: „არც მერე დაგვდგომია უკეთესი დღე. ზეკუციები, ნადელები და ათასი გაჭირება მაინც არ მოგვეცილდა გლეხებს“.

მელენტი დღეს ბედნიერია, ახალმა დრომ მისი ოჯახი გააბედნიერა.

შალვა დადიანი, „გასამართლება“, (გაზ. „კომუნისტი“, 1936, 8 მაისი).

ორიგინალური მხატვრული ნარკვევი იწყება „უცნაური სასამართლოს“ გაქნობით: თავმჯდომარეობს ჩ ე ე ნ ი ე ზ ო ჭ ა, ასამართლებენ მე ც ნ ი ე რ ი კ ო მ უ ნ ი ს ტ ე ბ ი, ბრალმდებელია კ ო ლ ხ ი დ მ შ ე ნ ი.

ბრალდებულთა სკამზე სხედან: კოლხიდის ჭაობიანი დაბლობი, რიონი, ცხენისწყალი, მალთაყვა და სუფსა, ცია და ცივი, პიჩორი და კაპარკინა, ნაბადა და ჭურია, ხობი და ტეხური, პალიასტომის ტბა, კოლო, ქალაქი ფოთი.

დამცველი მხოლოდ ქალაქ ფოთის აუყვანია — ცნობილი მწერალი და პუბლიცისტი იაკობ ფანცხავა, ერთ დროს ფოთის ქალაქისთავად ნამყოფი. აქვეა შალვა დადიანი, გაზეთის კორესპონდენტი.

„თავს გრძნობთ თუ არა დამნაშავეებად?! — ეკითხებიან ბრალდებულებს. „ეტყობა, დამნაშავეებს, უმეტესობას მაინც, არც კი შეუგნიათ თავიანთი დანაშაული. განსაკუთრებით კოლხიდის დაბლობს, რომელიც თითქოს გამოღუნჩებულაო, ნესტოებიდან გადმოღვნილი „ლუყები“ მწვანე-ყვითლად ჩამდინარებს გულმკერდზე, სურდო სჭირს ქრონიკული და რალაცას თითქო ბუყბუყებს“. ასევე „ტეხურს ძალზე ჩაუციდნია თავი, გრძნობს. რომ დამნაშავეა, ფოთი მარად წამოხტება და თავს ნაწილობრივ თვლის დამნაშავედ: რიონმა თავი დამნაშავედ ცნო, ცხენისწყალი აცხადებს, რომ იგი არაფერ შუაშია“...

ამ ალეგორიულ სიტუაციებში მონაწილეობენ რეალური პიროვნებები — ფოთის აღმასკომის თავმჯდომარე ვანო ფაჩულია, დამსახურებული ექიმი კოწია მიქაბერიძე, ფოთის ქალაქკომის მდივანი გრიგოლ მალანია, ინჟინერი ივლიანე ნოდია, კოლხიდმშენის მთავარი ინჟინერი გრიგოლ გეგეჭკორი და სხვები. იაკობ ფანცხავა სასამართლოს აცნობს ფოთის ისტორიას.

ნარკვევში დამოწმებულია ანტიკური ავტორები — ქსენოფონტი, სტრაბონი. პეროდოტი, სტეფანე ბიზანტიელი, არიანე, ჰიპოკრატე და სხვ.

დახასიათებულია ძველი კოლხიდა, როგორც ნესტიანი, ჭაობიანი და საცხოვრებლად უვარგისი ქვეყანა.

ამრიგად, დღის წესრიგში დგას კოლხიდის ჭაობის დაშრობის პრობლემა. საუბარია იმაზე, რომ ჭაობების დასაშრობი არხები წინათაც იყო, გაიხსენეს ნიკო ნიკოლაძის დროინდელი სიტუაციებიც..., მაგრამ მდგომარეობას მაინც არაფერი ეშველა.

ქალაქკომის მდივანი აცხადებს, რომ ფოთი იღვიძებს საუკუნეობრივი ძილისაგან, ბოლშევიკებმა „ხერხემალი გადაუტეხეს“ მალარიას, უქმურს... ბრალმდებელი ინჟინერი ნოდია ამომწურავად ახასიათებს კოლხიდის ჭაობიან დაბლობს, მის სიგრძე-სიგანეს, მდინარეთა სისწრაფეს და მოდუნებას, წვიმებისა და ქარების ტემპებს, დაჭაობების მიზეზებს — ბუნებრივსა და ხელოვნურს, „მდინარეების და ზღვის ნაეშმაკევეს, რკინის გზიდან გადანაყარ მიწისაგან უადგილო ადგილს შექმნილ დამბებს, გაუვალ ტყეთა ხასიათს და სხვ., იშველებს ტოპოგრაფიას, გეოლოგიას, კლიმატურ პირობებს“...

ნარკვევში ლაპარაკია ციტრუსების, ევკალიპტის და სხვ. კულტურების გაშენიანების პერსპექტივებზე.

სასამართლოს შესვენების შემდეგ მენარკვევე ხედება აქ ჩამოსულ მწერლებს, რომლებიც აცხადებენ, რომ კოლხეთის პრობლემას სერიოზული შესწავლა სჭირდება; აუცილებლად ჩათვალეს კოლხიდის მშრომელი ადამიანების გაცნობა, ყოფა-ცხოვრებაში ჩახედვა, „კოლხიდის სტიქიონის“ გაგება და ა. შ. გამოითქვა აზრი, რომ საჭიროა კოლხიდის შესახებ მონუმენტური ნაწარმოებების შექმნა და ა. შ.

საინტერესოა სასამართლოს განაჩენი: „მ დ ი ნ ა რ ე ე ბ ს — მიესაჯათ. სასტიკი იზოლირება დამბებისა და არხების საშუალებით და ამის შესრულება. დაეველა ამაში დახელოვნებულს ინჟ. პანტე გაბუნიას.

პირადად რ ი ო ნ ს კ ი — სამუდამო გადასახლება ნაბადაში.

კოლოს — სოციალური თავდაცვის უმაღლესი ზომა.

კოლხიდის ჭაობს — საბოლოოდ გამოსასწორებლად მოთავსება კოლხიდ-მშენის საკონცენტრაციო ბანაკში.

განაჩენი საბოლოოა და კასაციას არ ექვემდებარება“.

მენარკვევე დასძენს: „კარგად ვიცი, რა ალტაცებულიც არის მშრომელი. მოსახლეობა ამ განაჩენით და ამას აღარ ავწერ“.

მწერალი გამოდის სასამართლოდან და მას იპყრობს ოცნება: „უკვე ვხედავ ახალ კოლხეთს. ამ 217 ათას ჰექტარზე გაშენებულ ახალ დაბა-სოფლებს“.

ყოფრადღებას იპყრობს ნარკვევის ენა: ლექსიკურად მდიდარი, იდიომური გამოთქმებით დატვირთული, ხატოვანი, მეტაფორული მიმოქცევებით აღსავსე.

როგორც ვხედავთ, ქართული საბჭოთა ნარკვევი სოციალისტური საზოგადოების განვითარებისა და განმტკიცების პერიოდში ხელს უწყობდა ადამიანთა მრავალმხრივ განვითარებას, მათში მალალ მორალურ-პოლიტიკურ თვისებათა ჩამოყალიბებას, მუშების, კოლმეურნე გლეხების, ინტელიგენციის იდეურობისა და პოლიტიკური შეგნებულობის ამაღლებას.

ქართულ საბჭოთა ნარკვევებში ასახული იყო ჩვენი ქვეყნის მშრომელების ბრძოლა ხუთწლიანი გეგმის შესრულებისათვის, საყოველთაო სახალხო სოციალისტური შეჯიბრებისა და სტახანოვური მოძრაობის გაშლისათვის, სასოფლო-სამეურნეო წარმოების აღმავლობისათვის.

К. Ш. ДЗИДЗИГУРИ

ГРУЗИНСКИЙ СОВЕТСКИЙ ОЧЕРК ПЕРИОДА РАЗВИТИЯ И УКРЕПЛЕНИЯ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

Грузинский советский очерк в период развития и укрепления социалистического общества способствовал всестороннему развитию людей, формированию высоких морально-политических свойств, повышению идейности и политической сознательности рабочих, крестьян и интеллигенции.

В грузинском советском очерке была отражена борьба тружеников нашей страны для выполнения пятилетнего плана, развертывания всенародного социалистического соревнования и стахановского движения и поднятия сельскохозяйственного производства.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ურნალიტიკის ფაკულტეტის მასობრივი ინფორმაციისა და პრპაგანდის საშუალებათა ფუნქციონირებისა და ეფექტურობის სოციოლოგიური კვლევის ლაბორატორია

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა გ. ციციშვილმა

ბორის ღარია

ვახტანგ მუხომბე — ქართული ლექსთაფორმის განმარტებელი⁴⁷

ნაშრომის წინა ნაწილში განხილული მასალებიდან არ ჩანს და ვერ ვიტყვით, როცა სხვადასხვა რაოდენობის სტრიქონიან ლექს-სტროფებს ქმნიდა ვახტანგი, მიზნად ჰქონდა თუ არა მას ახალი სალექსო ფორმების შემოტანა ქართულში. თუ ვახტანგს ამ შემთხვევაში ამგვარი განსაზღვრული მიზანდასახულება არ ჰქონდა, როგორც წერილის პირველ ნაწილში აღვნიშნეთ, ამ საქმეში ქვეცნობიერად მნიშვნელოვანი როლი უნდა შეესრულებინა მის ნოვატორულ-შემოქმედებით ბუნებას.

ქართული ლექსის განახლებისათვის ვახტანგის დაუცხრომელ და მიზანსწრაფულ ზრუნვას თვალნათლივ ავლენს მამუკა ბარათაშვილის „ქაშნიკი“ და მასზე დართული ვახტანგის ლექსები. ამ უნიკალურ პოეტურ ნაწარმოებში ბოლოს, ე. წ. ქრესტომათიულ ნაწილში, გადაშვრის ხელით შეტანილია ვახტანგის სამი ლექსი⁴⁸: „მეფისვე ნათქვამი უწყვეტელი“ (გვ. 136), „მეფისვე ნათქვამი ბოლოერთი“ (გვ. 136—137) და „მეფისვე ნათქვამი“ (გვ. 137). სამივე ლექსი ფორმის მხრივ გარკვეული სიახლეების შემცველია.

„უწყვეტელი“ 20-მარცვლიანი, შიდა-რითმიანი, მრავალსტრიქონიანი ლექს-სტროფია, სადაც სტრიქონის მეორე ნახევარში ბოლომდე უცვლელად მეორდება ერთი და იგივე რეფრენი:

„რა დავიბადე, სოფლით ვიბადე, ვაი, სიყვდილო, მწარე სიყვდილო!
მეგონა რამე, სოფლ[ისა] რამე, ვაი, სიყვდილო, მწარე სიყვდილო!
მოჰყვე სოფელსა, ვის მყოფელსა, ვაი, სიყვდილო, მწარე სიყვდილო!
განცეხერ, ეიშეებდი, ვერ გაიშეებდი, ვაი, სიყვდილო, მწარე სიყვდილო!
მატკობ, მაგემა არად სარგემა, ვაი, სიყვდილო, მწარე სიყვდილო!...“ და სხვა.

ჩანს, ამ უწყვეტი რეფრენის გამო ეწოდება მას უწყვეტელი.

ეს ლექსი, თანახმად ალ. ბარამიძის მითითებისა, ჩახრუხაულის ტიპისაა, ოღონდ „ვახტანგს არსებითად შეუტყვია ჩახრუხაული ლექსის კილოც და კონსტრუქციაც. ჩახრუხაული ჩვეულებრივად იხმარებოდა სახობტო-საზეიმო ლექსებისათვის. ვახტანგს კი ოცმარცვლიანი საზომით გადმოუტყია მძაფრი პესიმისტური განწყობილება. კონსტრუქციის მხრივ ვახტანგს დაურღვევია ჩახრუხაული ტაეპის მეორე ნახევრის სქემა... ჩახრუხაულის კლასიკური ფორმიდან ვახტანგს შენარჩუნებული აქვს მარცვალთა რაოდენობა და პირველნახევარ ტაეპთა შინაგანი რითმა“⁴⁹. ნათქვამს უნდა დავმატოს ისიც, რომ ვახტან-

⁴⁷ გავრტყვება. დასაწყისი — „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1982, № 2.

⁴⁸ მამუკა ბარათაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1969. ტექსტი აქ და ქვემოთ მოკვეყანს ავტორიზებული, — ვახტანგის ხელში ნაშრომი, ლენინგრადის სალიტერატურულ-მეცნიერების სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის ითან ბატონიშვილის კოლექციაში დატულია № 36 ხელნაწერის მიხედვით.

⁴⁹ ნარკვევები... II, გვ. 451.

გის „უწყვეტელი“ ჩახრუხაულისაგან მნიშვნელოვნად განსხვავდება აგრეთვე სტროფული სტრუქტურითაც: ჩახრუხაული 4-სტრიქონიანი სტროფია, რომელიც ერთი საერთო ზოლორიტით არის შეკრული. „უწყვეტელი“ კი, მსგავსად ზემოთ აღნიშნული სტროფთა სახეობებისა, მრავალსტრიქონიანი ლექს-სტროფია, რომელსაც, ნაცულად ერთი სარითმო სიტყვისა, ერთი, მთლიანი, რეფრენული ფრაზა აერთიანებს.

მასასაღამე, ვახტანგის „უწყვეტელი“ ჩახრუხაულისაგან განსხვავდება როგორც სტროფის აგებულებით, სტროფში ტაქთა რაოდენობით, ისე სტრიქონთა მეორე ნახევრის თავისებურებით.

თვით ჩახრუხაულისათვის ვახტანგს მხოლოდ ერთხელ მიუძღრათვის. ეს არის ერთი სტროფი, რომელიც ერთვის მის გრძელ „ანბანთქებას“, სადაც ბოლო რითმები ომონიმურია:

„ქუფთ არს არა ვის, ეთქვა არავის, თუ ვინ აწ ბრძანებს, ექვე არს შემდგომი;
ვმონე ქრისტესა, მას ჩემსა მწესა, უნდო, არ კეთილთ ფრიად შემდგომი,
ამას ლექსაში ვიყუე მწვე ვაში, ნუ ევეთ მყოლოდეს შემწე შემდგომი,
და ბრძენთ ღაჯაზრალთ, უცებთ ვერ მრავლო, რომ ხარ რიცხითა გზაზე შემდგომი“⁵⁰.

„მეფისვე ნათქვამი ბოლოერთი“ 16-მარცვლოვანი შაირით დაწერილი 5-სტროფიანი ლექსია, მაგრამ, როგორც ამავე ტიპის მომდევნო ლექსის (მეფისვე ნათქვამი) შესახებ ალ. ბარამიძე შენიშნავს, „ბოლოერთი“ „რუსთველური შაირის სტროფის გადახალისების მაუწყებელია“⁵¹. კლასიკური შაირისაგან იგი ორი ნიშნით განსხვავდება: ყოველი მეოთხე სტრიქონი წარმოადგენს რეფრენს — „ნაცულად ჩემთა სიკეთეთა // წყალობათა აღმმართეს საკვლად ჭყარი!“ მეორე ნიშანია—ერთი, საერთო რითმის გამოყენება; ხუთივე სტროფში ერთი რითმაა — „...არი“:

„მე შევაქეც ცა, ქვეყანა, ზღვა, მთა, ველი, ნაყოფთ გვარი,
აბრამს უხმე საყვარელად. ძეთ აღვითქვი თემთა მღვდარი,
განვამიღრე, განვამრავლე, ზეით მოვეც ნაყოფთ ცვარი,
ნაცულად ჩემთა სიკეთეთა აღმმართეს საკვლად ჭყარი.
შევაძრწუნე მეგვიბტელნი, რისხვით მივეც დანამწვარი...“ და სხვა.

შემდეგი სარითმო სიტყვებია: „მყვარი“, „განაგარი“, „ჩყვარი“, „მოარი“, „ღვარი“ და ა. შ.

ეკრძნობა რა „ქაშნიკის“ ტერმინოლოგიას, ა. ხინთიბიძე წერს: „მეფის თქმული ბოლოერთი მონორითმიანი ლექსია. ხუთივე სტროფი ერთი საერთო რითმით არის შეკრული. სახელწოდება ბოლოერთი სწორედ ამის მაუწყებელია“⁵².

ამ ტიპის ლექსების გაცნობა გვიჩვენებს, რომ ერთრითმიანობასთან ერთად მათთვის დამახასიათებელია მეოთხე სტრიქონად რეფრენის გამოყენება. რომელიც სტროფთან გართმულია. ამიტომ ვფიქრობთ, ვახტანგის „ბოლოერთში“ არა მარტო რითმითა ერთიანობა⁵³, არამედ მასთან ერთად ბოლო, მე-

⁵⁰ ვახტანგ მრეკესე, ლექსები და პოემები, 1975, გვ. 67.

⁵¹ ნარკვევები..., II, გვ. 451.

⁵² ა. ხინთიბიძე, ქაშნიკი ქართული ლექსმოდუნობისა, წიგნი: მამუქაბარათაშვილი, სწავლა ლექსის თქმისა, თბ., 1981, გვ. 61.

⁵³ მონორითმიანი ვახტანგის ზემოთ მოიხილებული 5-, 6-, 7-, 8-, 9-, 10-, 11-, 12-, და მეტ-

ოთხე სტრიქონის ერთიანობაც იგულისხმება. ამ მოსაზრებას მხარს უჭერს დავით გურამიშვილის ლექსი „მოთქმა ხმითა თავ-ბოლო ერთი“, სადაც რეფრენულია როგორც ბოლო, მეოთხე სტრიქონი, ისე თავი — პირველი სტრიქონი. აქ 11 სტროფში პირველ სტრიქონად მეორდება „ვაი, რა კარგი სახინო რა ავად მიგიჩინესო!“ 12 თუ 13 სტროფში ბოლო სტრიქონად მეორდება „დიდება მოთმინებასა შენსა, უფალო იესო!“⁵⁴.

ერთი საერთო რითმა „მეფისვე ნათქვამ ბოლოერთს“ ერთ გაბმულ მრავალსტრიქონიან ლექს-სტროფად წარმოგვიდგენს. სწორედ ამ სახით იკითხება იგი „ქაშნიკის“ ავტორიზებულ, ლენინგრადულ ხელნაწერში. აქ ეს ნაწარმოები სტროფებად დაყოფილი არ არის. სტროფგამყოფი „და“-ც მხოლოდ ერთხელ, სულ ბოლოს, თხზულების დასასრულს არის გამოყენებული. აქედან, როგორც ზემოთ მიუთითეთ, ერთხელ კიდევ ჩანს ვახტანგის მიდრეკილება მრავალსტრიქონიანი ლექს-სტროფების შექმნისაკენ, რომელიც ერთი და იმავე ელერადობის უხე სარიტმო სიტყვების დაძებნის ხელოვნებას მოითხოვს. მეოთხე სტრიქონად რეფრენის გამოყენება კი აზრობრივად, — ემოციურად და ფორმის მხრივაც სტროფებად კრავს ლექსს.

„ბოლოერთს“ საყურადღებო მსგავსება აქვს სულხან-საბა ორბელიანისეულ „ქილილა და დამანაში“ არსებულ ლექსთან „ჩაბრუნაული ძაგნაკორულად“⁵⁵. ეს ლექსიც, მსგავსად „ბოლოერთსა“, შედგება ხუთი 4-სტრიქონიანი სტროფისაგან. რომელსაც ბოლორიტმები ერთი აქვს და ყოველი სტროფის შემდეგ მეორდება ლექსთან ბოლორიტმით დაკავშირებული რეფრენი — „ზარი დამეცა. ზარი დამეცა, ჰე, გონებისა გასაკრთომელად“. „ბოლოერთსა“ და ამ ნაწარმოებს შორის განსხვავება მხოლოდ საზომშია. სულხანის ლექსი ჩაბრუნაულითაა დაწერილი, „ბოლოერთი“ კი შაირია.

როგორი ლექსია ძაგნაკორული, მით უფრო, როგორი იყო მისი თავდაპირველი სახე, — სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილი არ არის⁵⁶. თუ სულხან-საბა ორბელიანმა იცოდა ლექსის ეს სახეობა, უნდა ვიგულისხმოთ, არც ვახტანგისათვის იქნებოდა იგი უცნობი, ყოველ შემთხვევაში სულხან-საბას ლექსის შემდეგ მაინც, რომელიც მამუკა ბარათაშვილს თავის „ქაშნიკში“ სანიშნოდ აქვს შეტანილი. რადგან ვახტანგი თავის ნაწარმოებს სხვა სახელით ნათლავს, შესაძლებელია ვიფიქროთ, „ბოლოერთსა“ და ძაგნაკორულს იგი სხვადასხვა სახეობის ლექსებად თვლის. გამორიცხული არ არის, მას მჭიდროლობაში ჰქონდეს საზომი, მაგრამ ჩვენ ეს გვეუკუება. საქმე ის არის, რომ ვახტანგი თავის ლექსს სწორედ ბოლო ერთს უწოდებს, ხოლო მისი ფორმა, — რითმებისა და მეოთხე სტრიქონთა ერთიანობა, — იმავე გამოხატავს, რითაც სულხანის ლექსი ჩაბრუნაულიაგან განსხვავდება და რაც ზოგიერთი მკვლევარის მიერ ძაგნაკორულის თავისებურებად არის მიჩნეული. თუ მართლაც ძაგნაკორულისათვის 20-მარცვლიანობა და აღნიშნული ერთიანობაა

სტრიქონიანი ლექს-სტროფები, აგრეთვე, „ქილილა და დამანაში“ ჩართული სულხან-საბა ორბელიანის ლექსები „შეწყობილი“ და სხვა.

⁵⁴ დავით გურამიშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, თბ., 1955, გვ. 43.

⁵⁵ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, II, 1962, გვ. 400; ქილილა და დამანა, თბ., 1975, გვ. 506.

⁵⁶ გ. შიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 74—82; შ. თოდუა, ტექსტისათვის, ქილილა და დამანა, 1975, გვ. 128—129.

სპეციფიკური, მაშინ, სულხანის ლექსის ანალოგიით, მოსალოდნელი იყო, ვახტანგს თავისი ნაწარმოებისათვის ეწოდებინა „შიორი ძაგნაკორულად“. რადგან ამგვარი რამ არა გვაქვს, ეჭვს ბადებს, ძაგნაკორულსა და ბოლოერთს შორის, გარდა ზომისა, კიდევ სხვაე ზომ არ არის სხვაობა? კერძოდ, შეიძლება დავსვათ საკითხი: იქნებ თავიდან ძაგნაკორულისათვის რითმითა ერთიანობა სავალდებულო არ იყო და სულხანის ლექსში მას შემთხვევითი ხასიათი ჰქონდეს, ხოლო მომდევნო ხანის ამგვარი ლექსები სულხანის ლექსიდან იღებდეს სათავეს. ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს ის ფაქტი, რომ სულხანის ლექსში სტროფები გამოყოფილია „და“ კავშირით. ვახტანგის „ბოლოერთი“ კი, როგორც აღვნიშნეთ, წარმოდგენილია როგორც ერთი მთლიანი ლექს-სტროფი.

შესაძლებელია სხვა ვარაუდების დაშვებაც. ადვილი შესაძლებელია ისიც, რომ ვახტანგი იმდენ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა თავის თხზულების ორიგინალობას, რამდენადაც ჩვენ, მკვლევრები ვეძებთ და ყურადღებას ვაქცევთ მას.

ასეა თუ ისე, ვახტანგის „ბოლოერთი“ თავისი ფორმით ახალი და გამორჩეული ლექსია ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ის რითმითა და რეფრენის ერთიანობით ენათესავენა სულხან-საბა ორბელიანის ნაწარმოებს „ჩახრუხაული ძაგნაკორულად“, მაგრამ მისგან განსხვავდება ზომით.

„ბოლოერთი“ რეფრენის ხმარების მხრივ ენათესავენა აგრეთვე „ქილილა და დამანაში“ ჩართულ სულხან-საბა ორბელიანის ლექსს „უცხო“⁵⁷. ესეც ხუთი 4-სტრიქონიანი სტროფისაგან შედგება და მეოთხე სტრიქონად აქაც ვაშოკენებულია რეფრენი — „ჰქვიან მას უგლიმი, გლისპი, სარცხვინელია“. მაგრამ ვახტანგისა და სულხანის ამ ნაწარმოებებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებანია. პრინციპული განსხვავება არის სწორედ რეფრენის ხმარებაში. „ბოლოერთში“ რეფრენი ორგანულად ერწყმის სტროფს — იმავე ზომის არის, რაც ლექსია და შერითმულია სტროფთან. „უცხოში“ პირიქითაა: თითოეული სტროფის წინა სამი სტრიქონი 10-მარცვლოვანია, მეოთხე, რეფრენი — 13-მარცვლოვანი და რითმის მხრივ განყენებულია, არავითარი კავშირი არა აქვს არც სტროფთან და არც, საერთოდ, ლექსთან.

სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ სხვა განსხვავებათა შესახებ, რადგან მათ ჩვენს საკითხთან პირდაპირი კავშირი არა აქვს („უცხოში“ არ არის მონორითმიანობა, სამაგიეროდ პირველი სტრიქონები შიდარიტმიანებია და სხვა).

„ბოლოერთის“ ანალოგიურია „ქაშნიკში“ მოთავსებული ვახტანგის მომდევნო ლექსი „მეფისე ნათქვამი“, რომელიც ორი სტროფისაგან შედგება:

„შურით აღვისნენ უგზილნი, წესი ქმნეს მათის მამისა,
სიკვილს ზრახველენ უწესოდ, თუ დრო დაიციენ ეამისა,
უსჭლო მისი მოწაფე მიცემას კპირაეს ამისა,
და ვაი, რა მწარედ იწოდა ნაწლევნი მარიაშისა!

მტილში მიუძღვა კრებულთა საწუხი ყოვლის გვამისა,
მღღელთ-მოძღურისას[ა] მივიდენ ვასატანჯველად ვამისა,
ბრაღი ვერ პოვეს მის ზედა, კვლეა სცემდენ წამ-და-წამისად,
და ვაი, რა მწარედ იწოდა ნაწლევნი მარიაშისა!“

⁵⁷ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, II, 1962, გვ. 46—47; ქილილა და დამანა, 1975, გვ. 130—134; 704; გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, 33. 71—74.

როგორც ვხედავთ, აქაც იგივე აღნაგობა გვაქვს, რაც „ბოლოერთშია“ — ერთი საერთო რითმა და სტროფთან ორგანულად, რითმით დაკავშირებული რეფრენი. ამ ლექსებს შორის განსხვავება არის მხოლოდ სტროფთა რაოდენობასა და შაირის სახეობაში. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, „მეფისვე ნათქვამი ბოლოერთი“ ხუთსტროფიანია და მაღალი შაირით არის დაწერილი, „მეფისვე ნათქვამი“ ორსტროფიანია და დაბალ შაირს წარმოადგენს. ეს სხვაობა დღეს, რა თქმა უნდა, მათ, როგორც ლექსის განსხვავებულ სახეობათა, განმსაზღვრელად არ გამოდგება.

აქაც დაახლოებით იგივე საკითხები დგება, რაც „ბოლოერთსა“ და ქავთა-კორულის ურთიერთმიმართებაში გვექონდა. ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ის გარემოება, რომ „მეფისვე ნათქვამს“ არ ახლავს მითითება, რომ ესეც ბოლოერთია, მაშინ როდესაც იმის აღნიშვნა არ დავიწყებთ, რომ იგი „მეფისვე ნათქვამია“. ეს ფაქტი და ის გარემოება, რომ „ქაშნიკზე“ დათული ვახტანგის ლექსები სახეობრივად ყველა განსხვავდება ერთმანეთისაგან და, ჩანს, ყველანი სწორედ სიახლის მიზნით არის შეთხზული და ამ კრებულში შეტანილი, — ყოველივე ეს ექვს ბადებს, იქნებ ავტორს აღნიშნული ლექსები სრული იდენტური სახეობის თხზულებებად არ მიაჩნდა, ან თავიდან ასეთებად გათვალისწინებული არ ჰქონდა. მაგალითად, თუ ბოლოერთი ლექსისათვის მართლაც ერთი საერთო რითმა და მეოთხე სტრიქონად სტროფთან შერთმული რეფრენია სპეციფიკური, როგორც ჩვენ მიგვაჩნია, შესაძლებელია „მეფისვე ნათქვამში“ მონორითმიანობა შემთხვევითი ხასიათისა იყოს; ავტორს ორივე სტროფი ერთრიტმიანი უნებურად გამოუვიდა. ამგვარ ექვს რამდენადმე ისიც აძლიერებს, რომ „ქაშნიკის“ ავტორიზებულ, ლენინგრადულ ხელნაწერში, „ბოლოერთისაგან“ განსხვავებით, ორივე სტროფს ახლავს სტროფამყოფი „და“; თანაც, პირველ სტროფში სარიტმო სიტყვებიდან მინდორზე გამოტანილია ბოლო ორი ასო — „სა“, მეორე სტროფში — მხოლოდ ერთი ასო „ა“, როგორც ჩვეულებრივ არის დამახასიათებელი ამ ხელნაწერისათვის. შეიძლებოდა კიდევ სხვა მოსაზრებთა გამოთქმაც, მაგრამ, როგორც ვთქვით, ყოველივე ეს მხოლოდ ეჭვებისა და შორეული ვარაუდების სფეროს განეკუთვნება. სინამდვილეში, „მეფისვე ნათქვამი ბოლოერთი“ და „მეფისვე ნათქვამი“ ორივე, ერთი სახეობის ლექსია, ერთი მაღალი და მეორე დაბალი შაირით დაწერილი და, თუ ამ უკანასკნელსაც არ აწერია „ბოლოერთი“. ეს უფრო შემთხვევითი უნდა იყოს.

დასასრულ, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლოერთის სახეობის ლექსებს ქმნის დავით გურამიშვილი. ასეთია მისი „ვედრება ღვთის-შობლისა დავითისაგან, ოდეს იმ ზეით თქმულს ლოდ-გამოკვეთილს კლდეს შეაფარა ავისდროს მიზეზით, ბოლოერთი“⁵⁸. როგორც ვთქვით, ძირითადად ასეთივეა მისი „მთქვამ ხმითა თავ-ბოლო ერთი“.

„ქაშნიკის“ ბოლოს ვახტანგის ხელით ჩაწერილია მისი ლექსი „მეფის ნათქვამი ლექს-ამბავი“⁵⁹. ეს არის 16-მარცვლოვანი შაირით შეთხზული მრავალსტრიქონიანი ლექსი, რომელშიაც ტაქტოლოგიურ რითმად გამოკრებულია ერთი და იგივე მიმართვის სიტყვა „მეფეო“:

⁵⁸ დასახ. გამოცემა, გვ. 86. იხ. აგრეთვე „სიმღერა დავით გურამიშვილისა, ტყვეობიდან გამოსვლის დროს დავითის შესხმა“, გვ. 111, სტროფი. 2,2.

⁵⁹ მ ა მ უ კ ა ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი, თხზულებათა სრული კრებული, გვ. 137—138.

„საწუთროს ზალი რა ჭონდა, სცან, ალექსანდრეს, მეფეო,
 იღვა ყვაელი მრავალი, სახელის სუნი, მეფეო,
 მის ფშვას ალექსო ქვეყანა სხვადასხვა რიოთა, მეფეო,
 შვება ვარდისა მრავალფრად გაშლილო შივა, მეფეო,
 სხვანი ლხინისა შროშანი ვაა ფერადნი, მეფეო...“ და სხვა.

თავისი შინაარსითა და ფორმით ეს ნაწარმოები მართლაც სასაუბრო კი-
 ლოზე დაწერილი ამბის თხრობაა და ერთგვარი თავისუფალი ლექსის შთაბეჭ-
 დილებას ტოვებს. ამგვარი სახეობის თხზულება ძველ ქართულ პოეზიაში მა-
 ნამდე არსად დასტურდება.

„ქაშნიკში“ ვახტანგის ლექსებში მოთავსებულია „ვახტანგური“⁶⁰. სამეც-
 ნიერო ლიტერატურაში მისი ავტორი გარკვეული არ არის. სათაურის გამი-
 იგი მიჩნეული იყო ვახტანგის რომელიღაც უცნობი ლექსის წაბადვით. მასი
 მეტრის კვალობაზე „შეთხზულ ნაწარმოებად. აქედან მსჯელობდნენ ვახტანგის
 იმ „დაკარგული“ ლექსის თავისებურებებზე⁶¹.

„ვახტანგური“, ვახტანგის ხელით შესრულებული. რედაქციული და კა-
 რიანტული სახესხვაობით აღმოჩნდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავ-
 ლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების E. 106 ხელნა-
 წერში (ფურცელი 6. ფრაგმენტი XII). აქ ფიქსირებულია ამ ნაწარმოების შექ-
 მნის პროცესი. ამ მასალითა და ლექსის თემატიკურ-შინაარსობრივი და სტი-
 ლისტური ანალიზით ირკვევა, რომ „ვახტანგური“ ვახტანგ მეექვსის ორიგინა-
 ლური ნაწარმოებია⁶².

„ვახტანგური“ 5-სტრიქონიანი, არათანაბარმარცვლიანი. ჰეტერომეტრული
 ლექსია. პირველი სამი სტრიქონი 16-მარცვლოვანია, მეოთხე — 13-მარცვლო-
 ვანი, პენსუთე, ბოლო სტრიქონი კი — 19-მარცვლოვანი (პირველ ვარიანტში
 — 17-მარცვლოვანი):

„ორი მისი თვალი, — ორი ჯერანი, ბოლოს შხერელი,
 კვლუტობის ძალით კაცის მწყენელი, გულზე მწერელი,
 ნახეთ, მოყვასნო. საყვარელი ჩემი, თვალის მყერელი,
 იმას უცხოთ ვაქს ის ტურთა დაუჭერელი,
 არა, არა. ის არ არი, მე საყვარელს ვიციან ბისი მხერელი.“

ვახტანგის 5-სტრიქონიანი ლექსების შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი
 და აქ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. რაც შეეხება არათანაბარმარცვლოვან
 სტრიქონიან სტოფებს, სამეცნიერო ლიტერატურაში მის პირველ შემოშტაჟად
 ჩვენში დ. გურამიშვილია მიჩნეული⁶³. დ. გურამიშვილზე ადრინდელი „აბა-“

⁶⁰ იქვე, გვ. 137.

⁶¹ აღ. ბარამიძე. ნარკვევები... II, გვ. 452; ვახტანგ მეექვსე. ლექ-
 სები და პოემები, 1947, გვ. XVI, 174; 1975, გვ. 164; გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული
 პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 54.

⁶² ამ საკითხზე ვრცელ ცალკე ნარკვევაში ვაქვანბა მსჯელობა.

⁶³ ა. ვაწიქელია. რჩეული ნაწარმოები, III, (1), გვ. 215 და შემდგომი.

ჰეტერომეტრულ ლექსად თვლის ა. ხინთიბიძე მამუკა ბარათაშვილის „ქაშნიკში“ რამონ-
 მებულ მის ლექსს „ვრცლელი შორი სამყვეთი“ (ა. ხინთიბიძე, ლექსმცოდნეობის სა-
 კითხები, თბ., 1965, გვ. 75. 109; მისივე, პოეტური ძეგლი, თბ., 1981, გვ. 170). მარ-
 თლაც შესაძლებელია ეს ლექსი, ისე როგორც პ. ლარაძის „ყარბული“ და სხვები, არათანაბარ-
 მარცვლოვან სტრიქონიან სტოფებად დალაგდეს, მაგრამ ერთი ამკარაა, რასაც თვით ა. ხინთი-
 ბიძე აღნიშნავს, მათ ავტორებს ისინი ჰეტერომეტრულ ლექსებად ჩაფიქრებული არ ჰქონდათ.

ტანგურია“, ხოლო კიდევ უფრო ადრინდელი „ქილილა და დამანაში“ ჩართული სულხან-საბა ორბელიანის ლექსები „უცხო“ და მეორე „იამბიკო“ ჩანს. ზემოთ უკვე იყო აღნიშნული, რომ „უცხო“ 10-მარცვლიანი საზომით შესრულებული 4-სტრიქონიანი ლექსია, სადაც მეოთხე, ბოლო სტრიქონი, რომელიც ლექსს რეფრენად გასდევს, 13-მარცვლოვანია. სულხანის „იამბიკოში“ („მრავალთა ეამთა მოგებად...“) პირველი ოთხი სტრიქონი 13-მარცვლოვანია, მეხუთე — 16 მარცვლოვანი⁶⁴. როგორც ვხედავთ, „ვახტანგური“ „უცხოსა“ და ამ „იამბიკოსაგან“ განსხვავდება როგორც სტროფის აგებულებით, ისე რიტმული წყობითაც.

მაშასადამე, ვახტანგ მეექვსე ქართულ მწერლობაში ჰეტერომეტრული ლექსების პირველ შემოქმედანთა რიცხვშია და ავტორია ამ სახის ორიგინალური მეტრული წყობის ლექსისა.

„კჳშნიკის“ ლენინგრადულ ხელნაწერში ვახტანგის ლექსების რიგში, „მუხისე ნათქვამსა“ და „ვახტანგურს“ შორის⁶⁵, ვახტანგის ხელით ჩაწერილია „მუხრანული“ (გვ. 15)⁶⁶. თუ ვინ არის მისი ავტორი, ამის შესახებ არსად არავითარი ცნობა არ მოიპოვება. იმის გამო, რომ „მუხრანული“ ვახტანგის ხელით არის ჩაწერილი და ჩაწერილია ვახტანგის ლექსებს შორის, აგრეთვე, მისი შინაარსობრივ-სტილისტური მონაცემებით, ვთვლით, რომ „მუხრანულიც“ ვახტანგის ორიგინალური ნაწარმოებია⁶⁷.

ლენინგრადულ ხელნაწერში „მუხრანული“ ვახტანგს შუაზე გაყოფილად, ორ სვეტად ჩაუწერია, ისე, რომ, ერთი შეხედვით, გვერდი-გვერდ დაწერილი ორი სტროფი გეგონებათ:

სამკალი ვაქეს, სამუშაო, ძალო,
მოიკე და შეიკრიბე, ძალო,
მტერი რომ მზერს დასაწველად, ძალო,
რა მას დასცემ, მოისვენებ, ძალო,

თუ მოიკი, კეთილსა იქ, ძალო,
საუკუნოდ არ წახდების, ძალო,
მას შეები გულმესისხლად, ძალო,
ორსე სოფელს სახელს პოეებ, ძალო!“

„კჳშნიკის“ გ. ავალიშვილის გადაწერილ ხელნაწერში და აქედან გამოცემებში იგი გაერთიანებულია ერთ 20-მარცვლიან სტროფად:

„სამკალი ვაქეს, სამუშაო, ძალო, თუ მოიკი, კეთილსა იქ, ძალო,
მოიკე და შეიკრიბე, ძალო, საუკუნოდ არ წახდების, ძალო...“ და ა. შ.

ამ ლექსის ფორმის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა. გ. მიქაძე მას 20-მარცვლიან, 4-სტრიქონიან, შინაგან-გარეგან რით-

⁶⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, II, 1962, გვ. 223; ქილილა და დამანა, 1975, გვ. 130, 401.

⁶⁵ „კჳშნიკის“ გ. ავალიშვილის გადაწერილ ხელნაწერში სულ ბოლოს არის გადატანილი

⁶⁶ მამუკა ბარათაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, გვ. 137.

⁶⁷ ამ საკითხზე ცალკე, საგანგებო ნაშრომში გვაქვს მსჯელობა. გამოკვეთებული გვაქვს თეზისები: უცნობი მასალები ვახტანგ VI პოეტური მემკვიდრეობიდან, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ლიტერატურათმცოდნეობის რესპუბლიკური საკოორდინაციო საბჭოს XIV სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1979, გვ. 13—15; „მუხრანული“ თავისებურებანი, შოთა რუსთველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის XL სამეცნიერო სესია, მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, თბ., 1980, გვ. 7—8.

მიან ლექსად თვლის⁸⁸, როგორცაა იგი გ. ავალიშვილის ხელნაწერში. ა. ხინთიბიძე კი 10-მარცვლიან და, ამდენად, 2-სტროფიან ლექსად მიიჩნევს. ოღონო იგი ეყრდნობა გამოცემებს და აპიტომ არ მიჰყვება ვახტანგისეულ გრაფიკულ სქემას. მისი დალაგებით, მეორე სტრიქონია მეორე სვეტის პირველი სტრიქონი; მესამე სტრიქონია პირველი სვეტის მეორე სტრიქონი; მეოთხე სტრიქონია მეორე სვეტის მეორე სტრიქონი და ა. შ.

„სამკალი გაქვს, სამუშაო, ძალო,
თუ მოიქი, კეთილსა იქ, ძალო,
მოიმე და შეიკრიბე, ძალო,
საუკუნოდ არ წახდების, ძალო...“ და სხვ⁸⁹.

„მუხრანული“, როგორც ლექსის სახეობის, განსაზღვრისათვის საყურადღებოა მისი შინაარსი და დედნისეული გრაფიკული გამოსახულება. არა გვგონია შემთხვევითი იყოს, რომ დედანში ლექსი შუაზე გაყოფილად არის წარმოდგენილი. ვინაიდან ეს დაშორება დიდ ცეზურაზე მოდის, შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ავტორმა ცეზურა გამოყო, მაგრამ ანალოგიური შემთხვევა აქ სხვაგან არსად გვაქვს. ავტორს რომ მიზნად ჰქონოდა შიდა რითმების წარმოჩენა. რითმებს გამოჰყოფდა, არც ამგვარი რამ შეიძინევა ხელნაწერში. პოეტს თითოეული სვეტი რომ ცალკე სტროფებად ჰქონოდა გამიზნული, ნოსალოდნელი იყო, მას იგი დაეწერა არა გვერდი-გვერდ, არამედ — ზემოდან ქვევით. როგორცაა აქ ყველა სხვა ლექსი. ადგილის უქმარისობის საკითხი, მოხსნილია, რადგან „მუხრანულსა“ და „ვახტანგურს“ შორის ადგილი თავისუფალია.

ლექსის ეს გრაფიკული ფორმა აზრიანი ხდება. თუ მას შინაარსობრივად გაესინჯავთ. ირკვევა, რომ იგი იკითხება როგორც **ჰორიზონტალურად**, ერთიან 20-მარცვლიან სტროფად, ისე **ვერტიკალურად**, ცალკე სვეტებად. ერთი და იგივე აზრი გამოდის, როცა ვკითხულობთ:

„სამკალი გაქვს, სამუშაო, ძალო, თუ მოიქი, კეთილსა იქ, ძალო,
მოიმე და შეიკრიბე, ძალო, საუკუნოდ არ წახდების, ძალო...“ და ა. შ.

მეორე მხრივ:

„სამკალი გაქვს, სამუშაო, ძალო,
მოიმე და შეიკრიბე, ძალო...“ და . შ.

ან კიდევ:

„თუ მოიქი, კეთილსა იქ, ძალო,
საუკუნოდ არ წახდების, ძალო...“ და ა. შ.

ამ სახის ლექსები, რომლებიც ჰორიზონტალურად და ვერტიკალურად იკითხება, მწერლობაში კარგად არის ცნობილი და პოეტიკაში მას კვადრატული ლექსი ეწოდება. ადვილი შესაძლებელია, სწორედ ამგვარ კვადრატულ ლექსს წარმოადგენდეს „მუხრანული“.

კვადრატული ლექსები მრავალი ხალხის პოეზიაში მოიპოვება. მათ შორის

⁸⁸ გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 56—57.

⁸⁹ ა. ხინთიბიძე, ძველქართული ლექსი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 11 აპრილი, 1969 წ., № 15, გვ. 2. შტრ. მისივე, პოეტიკური ძიებანი, გვ. 167.

სპარსულსა⁷⁰ და რუსულშია⁷¹. რომელთაც ვახტანგი უშუალოდ შეიძლებოდა გაეცნობოდა. განსაკუთრებით ეს ითქმის სპარსულის შესახებ, სადაც ფორმალისტური პოეზია. ფიგურული ლექსები ბლიერ იყო გაერთელებული და დიდი პოპულარობით სარგებლობდა.

კვადრატული ტიპის ლექსები ქართულ ლიტერატურაში შენიშნული არ არის⁷². „მუხრანულს“ ძალიან ჰგავს და არსებითად ამ სახის ნაწარმოებია მე-18 საუკუნესა და მე-19 საუკუნის დასაწყისში ჩვენში გაერთელებული, თითო სტროფად დაწერილი, 4-სტრიქონიანი. შიდა- და გარეითმანო ლექსი რეულთ. არსებობს ორსტროფიანი რეულებიც, რომლებიც სქემით პრინციპულად განსხვავდება ერთსტროფიანებისაგან, მათ არ გააჩნიათ შინაგანი რითმა. ჩვენს მწერლობაში ლექსის ეს სახეობანი და სახელწოდება სათავეს იღებს სულხან-საბა ორბელიანის გალექსილი „ქილია და დამანადან“.

რეულის შესახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში დავაა. რვაჯერად რითმის გამო ჰქვია მას ეს სახელწოდება, თუ რვაჯერად რითმასთან ერთად რვა-სტრიქონიანობის გამო⁷³.

დედანში, სულხან-საბა ორბელიანის მიერ დამუშავებულ და მისი ხელით ნაწერ „ქილია და დამანადანში“, ისე როგორც სხვა ავტორებთანაც, ჩვენთვის საინტერესო რეულები ისეთივე ინტერვალით არის წარმოდგენილი⁷⁴ და ისევე იკითხება ორივე სხრიდან. როგორც „მუხრანული“. მათ შორის განსხვავება მხოლოდ ის არის, რომ „მუხრანული“ ტაქტოლოგიურ, რეფრენის მსგავს რითმანზეა აგებული. რეულებში კი ჩვეულებრივი, განსხვავებული მნიშვნელობის სარიტმო სიტყვებია გამოყენებული.

გვაქვს თუ არა საქმე რეულებშიაც კვადრატულ ლექსთან. ამისი დაბეჭდვით თქმა ძნელია, არსებობს ამის როგორც დამადასტურებელი, ასევე დამაეჭვებელი მონაცემები, რომელთა განხილვა ახლა შორს წაგვიყვანს⁷⁵. ვიტყვი მხოლოდ, რომ, რადგან სულხან-საბა ქმნის ორსტროფიან რეულებსაც, რომელთაც შინაგანი რითმა არ მოეპოვებათ და, ამდენად, მათი ორმხრივი წაკითხვა გამოირიცხულია. მაგრამ სახელი მაინც ერთი აქვთ, ხოლო, მეორე მხრივ, ვახტანგი თავის ლექსს სხვა სათაურს აძლევს და არ აღნიშნავს, რომ იგი რეულია. - ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, სულხან-საბა ორბელიანსა და ვახტანგს აღნიშნული თხზულებანი სხვადასხვა სახეობის ლექსებად ჰქონდათ ჩაფიქრებული.

⁷⁰ E. Э. Бертельс. Набравшие труды. Павей и Джамин. Москва, 1965. გვ. 26 — 46; დ. კობაძე, ქართული-პარსული ლექსატურული ერთეულობანი, II, თბ., 1966, გვ. 270—272.

⁷¹ Дмитрий Чижевский. К проблемам литературы барокко у славян, Litteraria, XIII, Literatny barok, ბრატისლავა, 1971, გვ. 27—36.

⁷² ახლასან გამოქვეყნებულ ნაშრომში ივ. ლოლაშვილი აკვარ ნაწარმოებად თვლის გიორგი მაწმადელისადმი მიძღვნილ ფერეშ მსტრის შესახებ („შეახობი“, № 4, 1962).

⁷³ ვ. შიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 66—68, 112—113; ა. ხინთიბიძე, რეულქართული ლექსი, თბ., „ლიტერატურული საქართველო“, 1969, № 15; მისივე, პოეტიკური მიზანი, გვ. 164—167.

⁷⁴ „ქილია და დამანადან“ ბილიტრონიტულ და ზოგჯერ აღნიშნულ გამოცემაში ინტერვალად დატანილი არ არის. უფრო მეტიც, როგორც ვ. შიქაძე შენიშნა საიბოლო გამოცემის შემართ. ზოგიერთი რეული ნაცვლად დედნისეული ოთხსტრიქონიანი ფორმისა. გამოცემაში ორსტროფად არის წარმოდგენილი (ვ. შიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 66, 153). ოლინდ, მსგავსად „მუხრანულს“ კაბლიკაციებია. სტროფები არც აქ ემთხვევა მათ სეკუნდად დაწერილობას.

⁷⁵ ამ საკითხზე ვიკლავ სიძაბოს ცალკე ნაშრომში გაპიჩობთ.

„ქაშნიკზე“ დართული ვახტანგის ამ ლექსთაგან არც ერთი არ შესულა მის ხელნაწერ კრებულებში, არც ადრინდელ და არც გვიანდელ გადაწერილებში. როგორც ვნახეთ, ისინი, ყველანი, ლექსთწყობის თვალსაზრისით, რაღაც გარკვეული სიახლის შემომტანია ჩვენს პოეზიაში. ის ფაქტი, რომ ეს ლექსები თავისი ფორმით თავისებურია, რაც სათაურებშიაც არის ასახული, და შეტანილია სწორედ პოეტიკურ ნაშრომში და სხვაგან არსად, უშუალოდ ხდის, რომ ვახტანგს ისინი საგანგებოდ ვერსიფიკაციული მიზნით აქვს შეთხზული.

ვახტანგი არა მარტო თვითონ ეძიებდა და ქმნიდა სხვადასხვა სახეობის პოეტურ ნიმუშებს, არამედ სხვებსაც ავალბებდა ამ საქმეს. ამისი ერთი პირდაპირი ცნობა „ქაშნიკში“ მოიპოვება. მამუკას ქართული ხალხური ლექს-სიმღერების „ხმებზე“, მათი მიბაძვით რამდენიმე ლექსი შეუქმნია და „ქაშნიკში“ მოუთავსებია. ასეთია „ვანო, ვანო, ცოლი მოიყვანო“-ს ხმაზე დაწერილი „შეწყობილი“, „პატარა ქალო თინაო, რას გარდამიდგ წინაო“-ს მიხედვით შექმნილი „მდინარო,“ „ახ, იესო, იესო, საყდარი დაგიციესო“-ს მსგავსი „წყობილი მრავალ-მუხლი“ და „პატარასა, სუფთას ქალსა გარე ცეცხლი ედებოდა, მავსებელი ჰყავს არვინა“-ს კვლობაზე შეთხზული „გრძლენი შაირი სამკვეთი“⁷⁵. მამუკა აქვე, წინ საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ეს ლექსები მას ვახტანგის დავალებით დაუწერია: „ეს თვითო სტრიქონი ძველი იყო და ეს მთელი ლექსები მე ფისავე ბრძანებით მე, მამუკა ბარათაშვილმან, ვთქვი“ (გვ. 129).

ვახტანგს ამ საქმეში თვითონაც უტოლა კალამი და შეუთხზავს ისეთი ორიგინალური რიტმის ლექსი, როგორიცაა „რანი და მოვაკანი...“⁷⁶. პოეტი ხელნაწერში შენიშნავს: „ერთი ლექსის ხმა ესეც არი“⁷⁷.

მამუკა ბარათაშვილს რუსული ხალხური და სხვათა ლექს-სიმღერების ხმებზე დაწერილი ლექსებიც აქვს, რომლებიც უნდა ვიგულისხმობთ, ქართული ხალხური ლექს-სიმღერების ხმებზე შექმნილ ნაწარმოებთა, ამ პრაქტიკის, შემდეგაა შეთხზული.

მამუკა ავტორია აგრეთვე სხვადასხვა სახეობის პოეტური ნაწარმოებებისა, რომლებიც აშკარად ვერსიფიკაციული მიზნით არის შექმნილი. კ. კეკელიძის სიტყვებით რომ ვთქვათ, მამუკა ბარათაშვილმა „პირველმა შემოიტანა ლიტერატურაში ხალხური სიმღერების კილო... და პირველმა გამოიყენა რუსული ხალხური სიმღერები ქართული ვერსიფიკაციის გასამდიდრებლად. შემდეგ ამ მხრივ და არა მარტო ამ მხრივ, ის მისაბაძი მაგალითი გახდა დავით გურამიშვილისათვის“⁷⁸. უფრო მეტიც, მე-18 საუკუნესა და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევარში ამ მეთოდით ლექსების წერა ფართოდ გავრცელდა ჩვენში.

როგორც ვხედავთ, რომ არაფერი ვთქვათ მამუკას სხვა სახეობის ნაწარმოებთა შესახებ, მისი და აქედან სხვათა ე. წ. ხმებზე დაწერილი თხზულებანი სათავეს სწორედ ვახტანგისაგან იღებს.

⁷⁵ მამუკა ბარათაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, გვ. 129—132.

⁷⁶ ვახტანგ შექმნის. ლექსები და პოემები. 1975. გვ. 16.

⁷⁷ სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ჩუსხა E — 15, გვ. 1r.

⁷⁸ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, ვ. 637.

დ. ვერამიშვილისა და მ. ბარათაშვილის დამოკიდებულება ქართულ, რუსულ და უკრაინულ ფოლკლორთან განხილული აქვს მ. ჩიქოვანს (მ. ჩიქოვანი, დავით ვერამიშვილი და ხალხური პოეზია, თბ., 1955).

ეს ერთი ისეთი შემთხვევაა, რომლის შესახებ ცნობამ ჩვენამდე მოაღწია. ვინ იცის, კიდევ რა წვლილი მიუძღვის ვახტანგს მამუკა ბარათაშვილისა და ახვათა, მის ირგვლივ შემოკრებილ პოეტთა მიერ ნახმარ სალექსო ფორმების შექმნაში.

„ჟაშნიკის“ ზემოთ განხილული მონაცემები თვალნათლივ გვიხატავს ვახტანგის, როგორც პოეტისა და ორგანიზატორის, მიზანსწრაფულ ძიებას ქართული ლექსის მდიდრული ბუნების, მისი ვერსიფიკაციული შესაძლებლობის გამოვლენისა და დამკვიდრების საქმეში.

ვახტანგი თავისი დროის პოეტია და როგორც იდეურ-თემატიკურად. ანევე ვერსიფიკაციის მხრივაც ბევრ რამეში მიჰყვება მას. როგორც ცნობილია, XVII—XVIII საუკუნეებში ჩვენში ძლიერ გატაცებულნი იყვნენ ანბანთქებით. ვახტანგიც დაინტერესებულია ლექსის ამ სახეობით და რამდენიმე „ანბანთქება“ შეუთხზავს. ვახტანგამდე ჩვენში ანბანთქებები უწერიათ ისეთ გამოჩენილ პოეტებს, როგორც იყვნენ თეიმურაზ პირველი, არჩილი, სულხან-საბა ორბელიანი და სხვა. გ. მიქაძე, რომელმაც მონოგრაფიული სისრულით შეისწავლა ანბანთქება ძველ ქართულ ლიტერატურაში⁷⁹, შენიშნავს: „აღორძინების პერიოდის მწერლები ანბანთქების შეთხზვისას ერთმანეთს იწვევდნენ პოეტურ შეჯიბრში, არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი მნიშვნელოვანი პოეტი, რომ არ შეეთხზა ახალი ტიპის ანბანთქება“, რომ „მათი ყურადღება მიმართული იყო ნაწარმოების ტექნიკური მხარის გასაუმჯობესებლად“ (გვ. 91. დაყოფა ჩვენია).

სამეცნიერო ლიტერატურაში განხილულია ვახტანგის ორი ანბანთქება. ერთი ვრცელია, თითო ასოს თითო სტროფი აქვს დათმობილი და ყველა სიტყვა იმ ასოზე იწყება, რომლისაღმი სტროფია მიძღვნილი (გამოცემა, 1975, გვ. 63—67). მაგალითად, პირველი სტროფი ა ასოს ეთმობა და ყველა სიტყვა ანით იწყება:

„ასრე არის აგებული, აგებულსა აქ აქებდეს,
ამკობდესცა, აღიდებდეს, ამისთვისე აქ აქებდეს,
ამზრუნელსა, აღმშფოთველსა ანაცრებდეს, აქ აქებდეს,
და არმურისკენ ამწეველსა აღმასს აფთსა აქ აქებდეს“.

მეორე სტროფი ბ ასოსაღმი მიძღვნილი და მასში შემავალი ყველა სიტყვა ბანით იწყება. მესამე სტროფი განს ეკუთვნის და ა. შ.

ამ ნაწარმოებს ახლავს სათაური, სადაც ნათქვამია, რომ ეს ანბანთქება ორიგინალურია, ქართულ მწერლობაში პირველად არის შემოღებული: „ესე ანბანთქება უცხო და ახლად შემოღებული და არა აღვილად სათარგმანებელი, თქმული მეფის ვახტანგის მიერ ტფილისს. უფალმან მრავალჯამიერ ყოს!“

ეგვევ აზრი გამოარებულია ბოლო სტროფში, ეპილოგში, რომელიც წინა სტროფებისაგან განსხვავდება ზომითაც და ფორმითაც:

„ჩუფთ არს არა ვის, ეთქვა არაეის, თუ ვინ აწ მრანებს, ევჭე, არს შემდგომი...
ამის ლექსეაში ვიყავ მწვე ვაში, ნუ ევქეთ მყოლოდეს შემწე, შემდგომი...“
(სტროფი მთლიანად ზემოთ არის მოყვანილი).

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ვახტანგი არ არის მარ-

⁷⁹ გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 89—119.

თალი, როცა ამ ტიპის ანბანთქების „გამოგონებას თავის თავს მიაკუთვნებს“, „რომ მის მიერაა მოგონილი, მანამდის არავის უთქვამსო“ და მიუთითებენ არჩილის ანბანთქებაზე „არ აღვილია აღკრძალვა ამოებისა ამისა“⁸⁰.

მართლაც, ვახტანგის „ანბანთქება“ არსებითად ემსგავსება არჩილის მიუთითებულ „ანბანთქებას“⁸¹. ორივეგან ქართული ანბანი ერთნაირი სისტემით არის გამოყენებული. კომპოზიციურადც ისინი ერთნაირია. არჩილის თხზულებასაც მოეპოვება ეპილოგი (ცოტათი უფრო ვრცელი) და აქაც საუბარია იმაზე, რომ ეს ანბანთქება ახალია:

„ანბანთქებასა ახალსა ნუ შეურაცხყოფთ სიტყვითა...
ოღონდ უწინ ეთქვი, თორე-და აწუა თქვენ უკეთ იტყვიითა...“

არჩილის „ანბანთქების“ სათაურშიაც მითითებულია, რომ იგი „ახალ შემოღებულია“⁸².

მიუხედავად ამდენი მსგავსებისა, მათ შორის არის ერთი ისეთი განსხვავება, რომლის გამო, ვფიქრობთ, ვახტანგს შეეძლო თავისი თხზულება გამოეყო და ორიგინალური სახეობის ლექსად ჩაეთვალი: ვახტანგის „ანბანთქება“ მაქამურია, თავიდან ბოლომდე, ყველა სტროფი, ეპილოგის ჩათვლით, ომონიმური (ზოგიერთ შემთხვევაში, მგონი, ტავტოლოგიური) რითმებით არის დაწერილი; მხოლოდ ეგ არის, ზოგიერთი მაქამა კოქლია. არჩილის „ანბანთქებაში“ კი მხოლოდ რამდენიმე სტროფია მაქამურია, 37 სტროფიდან — ოთხი თუ ხუთი და ისიც აქ-იქ ჩართული. როგორც ცნობილია, მე-18 საუკუნეში საქართველოში და მთელ აღმოსავლეთში დიდი ყურადღება ექცეოდა მაქამურ ლექსებს. იგი პოეტური ხელოვნების ერთ-ერთ უმაღლეს სახეობად და, ამდენად, პოეტური ოსტატობისა და შესაძლებლობის საზომად ითვლებოდა.

შემთხვევითი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ, როდესაც იოანე ბაგრატიონი თავის „კალმასობაში“ ჩამოთვლის ანბანთქებათა სახეობებს, საგანგებოდ გამოყოფს მაქამურ ანბანთქებას და ნიმუშისათვის ასახელებს ვახტანგის ამ ნაწარმოებს⁸³.

აღბათ უპირველესად ამ თხზულების მაქამური ხასიათის გამოა, რომ სათაურში „უცხო და ახლად შემოღებულის“ გვერდით⁸⁴ აღნიშნულია „არა აღვილად სათარგმანებელი“.

⁸⁰ ვ. ქექელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1958, გვ. 603; გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 103, 107—108.

⁸¹ არჩილი, თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად, აღ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, არჩილიანი, I, თბ., 1936, გვ. 257—261.

⁸² ყოველივე ამის გამო ჩვენ სარწმუნოდ არ გვეჩვენება ვარაუდი, რომ ვახტანგი არ იცნობდა არჩილის „ანბანთქებას“ (გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 108).

⁸³ იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, I, ვ. ქექელიძისა და აღ. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1936, გვ. 291, გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 113.

⁸⁴ სხვათაშორის, ვფიქრობთ, სათაური შეიძლება ისე იქნეს გაგებული, რომ „უცხო და ახლად შემოღებული“ უშუალოდ თვით ვახტანგის ნაწარმოებს კი არ ეხებოდეს და მხოლოდ მის თავისებურებას აღნიშნავდეს, არამედ შეგნებულად იმეორებდეს არჩილის „ანბანთქების“ ცნობას და ამით მიუთითებდეს, საზოგადოდ, ამ ტიპის ანბანთქების სიახლეზე ქართულ მწერლობაში. სათაურის ამგვარი გაგება, რა თქმა უნდა, ამ გამორიცხავს იმას, რომ ვახტანგი თავის „ანბანთქებას“ ორიგინალური ტიპის ნაწარმოებად თვლის, რაც საკმაოდ გარკვევით არის აღნიშნული ეპილოგში.

ამრიგად, ვახტანგის განხილული „ანბანთქება“ სისტემით, კომპოზიციურად ემსგავსება და იწიორება არჩილის „ანბანთქებას“, მაგრამ მკაფიური ხასიათით განსხვავდება მისგან.

ვახტანგის მეორე ანბანთქება, რომელიც სამეცნიერო ლიტერატურაშია განხილული, ერთსტროფიანია (გვ. 68). მასში სიტყვები დალაგებულია ანბანის რიგზე და თითოეული სიტყვა იწყება და მთავრდება ერთსა და იმავე ასოზე (გარდა სარიტმო სიტყვების დაბოლოებისა):

„არა ბანებ ვორც დეოდ. ექ ვიყავ ზუზ მთერძოდ.
თხოთ ივარო. კუც, ლელ, შომეც, ნებენ ოსო. პროკოპ. ეკეოდ.
როგორ სამს ტახტ უფეთუ. ფეფ. ქექ. ლორღ. ყუუ, შიშ. ჩამჩქერად.
ციკი, ძეძ. წეწ. კმექ. ხეხ. ჟოჯ. ჯორჯ. კაიქიქ მერად“.

როგორც გ. მიქაძე აღნიშნავს, ვახტანგის ეს ანბანთქება ორიგინალურია, მანამდე ამგვარი სახეობის ანბანთქება ქართულ მწერლობაში არ ჩანს⁸⁵, ამ ნაწარმოების მიხედვით გ. მიქაძე ვახტანგს ქართულ მწერლობაში ანბანთქების ფორმის ნოვატორად თვლის⁸⁶.

ვახტანგს კიდევ შეუთხზავს ერთსტროფიანი ანბანთქება. უფრო მარტივი სახისა. მასში სიტყვები დალაგებულია ანბანის რიგზე, ოღონდ ზემორე ანბანთქებიანგან განსხვავებით, აქ ანგარიში აღარ ეწევა სიტყვების დაბოლოებას⁸⁷.

„აა, ბრტენ ვესმასთ და ესე ეინა ხართ. ზოვთ. მე. თქქელა.
ის კარვის ლუქას მორჩილი ნუქ ორ პორ ვრეოდა როთელა.
სიკედლით ტანჯვად უფლისთვის ფრად ქმნეს ღირსთ ყრმათ შთელა.
და ჩანს ცოდვილთ ძნიად წრწოლა ჰირს ხელ ქენდ ქერით ქა მრკულა“.

ამ ტიპის ანბანთქებები გ. მიქაძეს მრავალი აქვს აღრიცხული. ყველაზე აღრინდელი სულხან-საბა ორბელიანისა არის, რომელიც ავტორს არჩილისათვის მიუწერია და ამ უკანაჲცნელს ამგვარივე ანბანთქებით უქააუხენია⁸⁸.

ვახტანგის ეს ანბანთქება გვიანდელი უნდა იყოს. იგი არ შესულა ვახტანგის აღრინდელ ხელნაწერ კრებულებში და არც შემდგომ უპოვნია გავრცელება.

დასასრულ. ვახტანგის ერთი ნაწერის შესახებ, რომელიც ანბანთქება უნდა იყოს. „სატრფიალონში“ 140-141 სტროფებს შორის ერთ სტრიქონად მოთავსებულია ქართული ანბანი თავისებური რიგით, რომელსაც ბოლოს ახლავს ერთი სიტყვა „სიავესა“⁸⁹:

⁸⁵ ნარკე ები ქართული პოეტების ისტორიიდან, ვ. 103.

⁸⁶ იქვე, ვ. 114.

⁸⁷ ვ. ყველიანი (სახელით) ხელნაწერთა - ნ. გარეჯის ნ. სქის: Q-246, გვ. 5; S-390, გვ. 144. ის უკანა ცნებები სტროფი ჩაწერილია ზედა არქონზე და ს. ანბანული ხელით. სათაურად აქვს: „მეფის ვახტანგის ნაბანთქება“.

ვახტანგის ანბანთქებათა კრებისა - მ. კოსტოვსკის მიხედვით, ვ. ყველიანი (ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1929, ს. 603). S-390 ხელნაწერის აღწერის - იგი აღწერსხული აქვს ე. თაყაიშვილს (Omeaune... I, გვ. 411).

⁸⁸ ი. მიქაძე, ნარკე ები ქართული პოეტების ისტორიიდან, ვ. 102-103; არჩილიანი, I, გვ. 271.

⁸⁹ ზ. ცაგარ და სხვთა ეს ტექსტები იხილეთ მ. კოსტოვსკის მიხედვით, ვ. ყველიანი (ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1929, ს. 603). M-1 ხელნაწერში მოთავსებულ ვახტანგის ნაწერებში (გვ. 2r), რომელიც თ. ჯუღოსიანს ეკუთვნის (სულიქვატარული ძეგლები, V, 1950,

„მოწ ტურფათ ხჩმ გჯევენ ქმლდს ჟამხჳ კი შჳეკჳ სიავესა“.

(გამოცემა, გვ. 68).

„სატრფილონის“ ტექსტში ეს სრულიად მოულოდნელად წერია და არაფერი აქვს საერთო კონტექსტთან. ძველ, ავტორიზებულ ნუსხებში⁸⁰ წინ უძღვის ცნობა: „უღლად ვიყავ. მომაგონდა; მთელი ანბანია, «სიავეს» გარდა“. აქ „უღლად ვიყავ, მომაგონდა“ არ ნიშნავს იმას, რომ იგი ავადმყოფობის დროს არის დაწერილი და რაღაც ავადმყოფურ გამოვლინებას წარმოადგენს. ვახტანგს არაერთხელ აქვს აღნიშნული, რომ თავის მწუხარებას იგი პოეტური შემოქმედებით იქარავდა. „ქილილა და დამანას“ შესავალში უწერია: „უღლად თყოფნა სულისაჲ მახიანებლად ვნახე და ხორცის საწუხრადაც. სხვა საქმე არა მქონდა რა, ამის შექცევას გამოვეყიდე“ (გამოცემა, 1975, გვ. 58). „კაეშანის“ სათაურში იკითხება: „მოცალეობასა შინა მყოფსა კმუნე ანაველლისა მაქარებლად იწერების“ (გვ. 174). აი, სწორედ ამ გაგებით არის ნახშირი ვახტანგის ზემოთ მოყვანილი სიტყვები „უღლად ვიყავ, მომაგონდა...“, რაც უფრო გასაგებად არის ნათქვამი „სატრფილონის“ ბოლო სტროფში: „უღლად ვიყავ სოფლისაგან, ესე რამე გაეაუბენ“ (სტრ. 146,1).

მოყვანილი მასალებიდანაც ჩანს, რომ მოცემული ანბანი პოეტს ლექსად უნდა ჰქონოდა ჩაფიქრებული. ამაზე მიგვანიშნებს ბოლოს დამატებული სიტყვა „სიავესა“, რომელიც მხოლოდ და მხოლოდ რითმისათვის შეიძლება იყოს მოხმობილი.

ამ მოსაზრებას უეჭველს ხდის ზემოთ მითითებულ ლენინგრადის M—1 ხელნაწერში საძიებელ ანბანზე დართული, ვახტანგის ხელით ჩაწერილი განმარტება: „ეს ანბანია მთლად, სხვა არ ურევეია თითოს ასოს მეტი, ოღონდ ლექსის გაწყობისათვის ბოლოს «ს[ი]ავე» მეტი არის, რომ სხვაში გათავდა ანბანი (გვ. 2r)⁸¹. ამასვე ადასტურებს ვახტანგის თხზულებათა ზოგიერთი გვიანდელი ხელნაწერი კრებული, რომლებშიაც იკითხება: „ეს ტაეპი ანბანია, წინა უქმს სხედს, ბოლოს ლექსის გაწყობისათვის «სიავესა» მეტი არის“⁸².

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ გვიანდელ ხელნაწერ კრებულებში, რომელთა ავტორი უცნობია ან ავტორიზებული არქეტექსტი არ ჩანს, ჩვენთვის საინტერესო ანბანი კიდევ განსხვავებული რიგითა და დამაბოლოებელი სიტყვით იკითხება ზემორე აღნიშნულ მეორე ანბანთქების („არა ბრანებ...“) შემდეგ:

„ეს ქეითი ტაეპი ანბანია, თუ ამოარჩევ:

ქალაღს კი გჯევენ ჟამხჳ შჳეკჳ ხჩმ ტურფათ წ მოწ ჳმრება“⁸³.

გვ. 273, № 34). ძველ, ავტორიზებულ ნუსხებში არის „ხჩმ“ და „სჳეკჳ“. მაგრამ ამ ვარიანტებს გამოერიცხავთ, რადგან „ს“ მეორდება.

⁸⁰ S — 4500, გვ. 290; ლენინგრადული M — 3, გვ. 40 v; S—171, გვ. 33.

⁸¹ „ლიტერატურული ძიებანი“, VI, გვ. 273.

⁸² ქ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხები: A—1776, გვ. 82 v; H—21,

გვ. 88 v; საქართველოს ცენტრალური საისტორიო სახელმწიფო არქივი № 138, გვ. 32 r.

⁸³ A—1776, გვ. 53 r., H—21, გვ. 53 v., H—957, გვ. 104r.; დასახელებული არქივი: № 138,

გვ. 5 r., № 297, გვ. 93 v და სხვა.

ეს არის და ეს ხელნაწერთა მონაცემები. სხვა არავითარი მითითება არა გვაქვს, როგორ ლაგდება ან როგორ უნდა გავიგოთ ანბანთა მოცემული რიგი.

ჩვენი აზრით, აქ საქმე გვაქვს თავისებურ ამოსაცნობ ანბანთქებასთან, რომლის გაშიფრვა საგანგებო კვლევას მოითხოვს. კერძოდ, დასაძებნი და შესასწავლია ანალოგიური ტიპის ანბანთქებები სხვა ერების, განსაკუთრებით კი სპარსულ და რუსულ პოეზიაში.

ამრიგად, ქართულ მწერლობაში ვახტანგ VI ანბანთქებაშიაც გვევლინება ნოვატორ პოეტად. გარდა სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნული ერთი თავისებური ანბანთქებისა, მას შეუქმნია რამდენადმე განსხვავებული ვარიაცია არჩილის მიერ შემოღებული ანბანთქებისა და ერთი კიდევ ჩვენი მწერლობისათვის სრულიად უცნობი სახეობა ამ ტიპის თხზულებისა.

ვახტანგის ანბანთქებებს, გარდა უკანასკნელისა, იცნობენ, ეხმარებიან და მაღალ შეფასებას აძლევენ ანტონ. იოანე, პაატა ბაგრატიონები და სხვები⁸⁴.

ანბანთქებები ძირითადად ფორმალისტურ პოეზიას განეკუთვნება და ვახტანგის ანბანთქებებიც ამავე ხასიათისაა. მათში ყურადღება ექცევა არა იმდენად აზრს, შინაარსს, რამდენადაც გარეგნულ მონაცემებს, ლექსის აგებულებას.

ვახტანგს კალამი უცდია ისეთი ფორმალისტური სახეობის თხზულებათა შექმნაშიც, როგორცაა პალინდრომი, წალმა-უეულმა საკითხავი ლექსი:

„აბანა ერსა მოშიშთა, ათშიშომ ასრე ანაბა,
აბანა დარად იღება, აბელი დარად ანაბა,
აბანა იშიშ რამეთუ, უთემარ შიში ანაბა,
აბანა არად აზღდა, აღეზა დარა ანაბა“. (ვახოტბა, 1975, გვ. 72).

ვახტანგის ეს ლექსი, ისე როგორც საზოგადოდ ამ ტიპის ნაწარმოებები, ერთნაირად იკითხება როგორც მარცხნიდან მარჯვნივ. ისე პირუკუ. ჩვეულებრივ. ისინი შინაარსისაგან დაცლილია და მხოლოდ სიტყვათა რიტმულ თამაშს ქმნიან. ასეთია ვახტანგის ლექსიც. ამ ფორმის შინაარსიანი ნაწარმოებები, თავისი რთული აღნაგობის გამო, იშვიათია.

წალმა-უეულმა საკითხავი ლექსები მრავალი ხალხის ლიტერატურაში მოიპოვება. შუა საუკუნეებში განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული სპარსულ პოეზიაში. გვხვდება რუსულ პოეზიაშიაც.

ძველ ქართულ პოეზიაში, რომელიც ამ თვალსაზრისით შეისწავლა გ. მიქაძემ, ამგვარი რამდენიმე შემთხვევაა დადასტურებული⁸⁵, სახელდობრ: 1646 წელს მამულა თავაქარაშვილის გადაწერილ ვეფხისტყაოსნის ნუსხაზე მინაწერი ერთი სტროფი: თითო სტროფები იაკობ შემოქმედელის, ონანა მდივნის, სვიმონ კოპაჩისა: ვეფხისტყაოსნის მზეხათუნისეულ ხელნაწერზე მინაწერი ერთი სტროფი და სხვა.

როგორც ვხედავთ, ვახტანგამდე ამგვარი თხზულება ჩვენში არსებულა. ასეთია თუნდაც იაკობ შემოქმედელის ლექსი, რომ არაფერი ვთქვათ ვეფხისტყაოსნს ს თავაქარაშვილისეულ ხელნაწერის მინაწერსა და ონანა მდივნის სტროფებს შინაბიძე, რადგან მათი შექმნის დრო, ისე როგორც ვახტანგის ლექსისა, არ ვიცით.

⁸⁴ გ. მიქაძე, ნარკვევები ქართული პოეტიკის ისტორიიდან, გვ. 103—104, 113.

⁸⁵ იქვე, გვ. 85—88.

გამოცემაში ვახტანგის ლექსს სათაურად აქვს „ჩარხებრ მბრუნავი ლექსი“, რაც ხელნაწერებში, ყოველ შემთხვევაში ავტორიზებულ ხელნაწერებში, არ დასტურდება. ალბათ გამოცემის გამო იყო, რომ დ. კობიძემ ვახტანგის ეს ნაწარმოები არჩილის „ჩარხებრ მბრუნავ ლექსს“ დაუკავშირა. მკვლევარი წერს: „არჩილის მიბაძვით უნდა იყოს შეთხზული ვახტანგ მეექვსის «ჩარხებრ მბრუნავი ლექსი»“⁹⁶. სინამდვილეში, არჩილისა და ვახტანგის ლექსები განსხვავებული სიტყმების თხზულებანია და ერთი მეორის მიბაძვად არ შეიძლება ჩაითვალოს.

ხელნაწერებში ვახტანგის ლექსს წინ უწერია: „ცუდალ ვიყავ“. შემდეგ იმავე სტრიქონზე გრძელდება: „იმატა ასვით ასეთი, ითესა თავსა ატამი“⁹⁷.

„ცუდალ ვიყავ“ აქაც იმასვე უნდა აღნიშნავდეს და ისეთივე მობოდიშება უნდა იყოს პოეტისა. რაც არის ვახტანგის ზემოთ მითითებულ თხზულებებში — „ანბანთქებაში“, „კაეშანში“, „სატრფიალონსა“ და სხვებში.

რაც შეეხება წინა-უკმო საკითხავ სტრიქონს „იმატა ასვით ასეთი...“, აშკარაა, ვახტანგის ლექსის ორგანული ნაწილი არ არის. ჩვენი აზრით, იგი ვახტანგისა არ უნდა იყოს და პოეტს სანიმუშოდ უნდა ჰქონდეს მოყვანილი⁹⁸. თუ ეს მართლაც ასეა, გამოდის, ვახტანგის ეს ნაწარმოებიც მიბაძვით, ე. წ. ხ მ ა - ზ ე დაწერილი თხზულება არის.

ვახტანგი თავის დროს უსწორებს მხარს იგავური, ამოსაცნობი ფორმისა და შინაარსის თხზულებათა შექმნაშიც. მის შემოქმედებაში საკმაოდ დიდი ადგილი უჭირავს მაქამური, ომონიმური რითმებით გაწყობილ ლექსებს. ავტორი ლექსის მუსიკალური მხარის გასაძლიერებლად იყენებს გრძელ 4- და 5-მარცვლიან რითმებს, რომლებიც ზოგჯერ იმდენად ძნელი ამოსაცნობია, რომ გვეჩვენება, პოეტს ისინი ყველგან განსხვავებული მნიშვნელობით ჰქონდეს ნახმარი. ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში ვახტანგი წინ აყენებს ლექსის მუსიკალურ-ემოციურ მხარეს და შეგნებულად უშვებს ტავტოლოგიურ რითმებს, რომლებიც რეფრენის მსგავსად მეორდება სტროფში. მოვიყვანოთ ამგვარი, გრძელი რითმიანი სტროფის ორიოდე ნიმუში „სატრფიალონიდან“:

„სურვილისა ზღვათა შიგან მან მომიღვა მას ე, მას ე,
ესე მოყავ, შემომზღუდე, ვარეშემო მას ე, მას ე,
საბრხეები მისგან ჩემზე, რომ ვახეთქო მას ე, მას ე,
და შაქრისაგან უფრო ტკბილი მისი ეშყი მას ე, მას ე.“

(სტრ. 33).

5-მარცვლოვანი რითმებია:

„გული სევდისა სალხენად განსა ვკარ აჭარხალითა,
გაველურღე და გავიჭრე, დაერჩე ვით აჭარხალითა,
მზე, გული ჩემი ტყვექმნილი მისწი, აჭარხალითა,
და საზღოდ ვიქმო სიოცხლე, ეატარო აჭარხალითა.“

(სტრ. 40).

ერთი მხრივ, ლექსის მუსიკალური, ხოლო, მეორე მხრივ, გასაშიფრავი, ამოსაცნობი მხარის გასაძლიერებლად ვახტანგი უფრო შორს მიდის „სატრფია-

⁹⁶ დ. კობიძე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი, II, გვ. 274—277.

⁹⁷ S — 4500, გვ. 265, S — 171, გვ. 15.

⁹⁸ დასაძებნია, ეს სტრიქონი სად და რომელ ნაწარმოებათა კავშირში იმყოფება. შეიძლება შემთხვევითი არ იღოს ის ფაქტი, რომ ერთ გვიანდელ, XIX საუკუნის 40-იან წლებში თემურბაზ აგაშვილის მიერ გადაწერილ ხელნაწერ კრებულში „მრავალმეტყველი“, ჩვენთვის საინტერესო

ლონის“ 27-ე სტროფში, სადაც ერთი და იგივე სარიტმო სიტყვები მეორდება როგორც სტრიქონების დასასრულს. ასევე თავსა და შუაშიც:

„ამით უთხრა წამწამითა შესამსავსო შესხმანია,
ამით ფერთ წამწამითა ესვის გულში შესხმანია,
ამით შექნა წამწამითა თვალ-მარგალიტო შესხმანია,
და ამით მოერჩეთ წამწამითა მადლი წყლულებრ შესხმანია“

საინტერესოა, რომ ეს სტროფი ვახტანგს „სატრფიალონის“ ბოლო რედაქციაში არ გადაუტანია (M—3, გვ. 26r—v; S—171, გვ. 20).

ამგვარი ლექსები ქართულ ლიტერატურაში ვახტანგამდე იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება ხოლმე. მაგალითად, ერთისა და მეორის ნიმუშები მოიპოვება იაკობ შემოქმედელის გალექსილ „უხსჯულოს მოამადისა და ქრისტიანეთ გაბასებაში“⁹⁹:

„ეგი არ ყვანდა მოამადს, ესხნეს ი ქალი ასულად,
ერთი მის შერთო, ვინ შემწედ ახლდა იქ ალი ასულად,
უფსკრულთა შინა შთაყუიედენ, ნახეს იქ ალი ასულად,
და ველარ იტყვიან გმობასა ხორციე იქ არი ასულად“.
(გვ. 297 რ.)

კიდევ უფრო ვრცელი რითმებია:

„ნუ უცხოდ გიჩნს სატანასგან, ბელიარსით მოაბასრა,
ბრანგვად ვანრქენას სამოვარი, ბელი არსით მოაბას რა,
გართლის სისხლი რომ დაღვარა, ბელიარსით მოაბასრა,
და ღვთით მოაკლდ მტერთ მახვილსა, ბელი არსით მოაბასრა“.
(გვ. 296 რ.)

მეორის ნიმუშები:

„აბარ აბის მოვისმინოთ, იგავს ბრძანებს ავარაკად,
აბარ აბის წილ მიცემით თვით დაეფლვის ავარაკად
აბარაბის მექის მსგზავსათ, თუ გვემს რისხვით ავარაკად,
და აბარაბის ცოდვით მთხრებლში სვიმონ პოვეს ვინ პარაკად“.
(გვ. 292 V.)

„დავით მგალობელთ მთავარი ქნარსა სცემს ებან, ებანსა,
დავით სმდაბლის მუშაკი ღირსებით ებან ებანსა,
დავით ბერსაბეს ტრფიალობს, სარკმლით სჭერეტს ებან, ებანსა,
და დავით ფსალმუნთ თქმით ტიროდა, მისთვის არ ებან ებანსა“.
(გვ. 294 რ.)

ანალოგიური კონსტრუქციის სტროფია „ელი ელისეს მის წილად სალენს მოსს ელი ელისეს“, სადაც სტრიქონების თავსა და ბოლოში მეორდება „ელი ელისეს“ (გვ. 281r). და სხვა.

ვიმეორებთ, ამგვარი კონსტრუქციის ლექსები ძველ ქართულ პოეზიაში

სტრიქონი ცალკე, ვახტანგის ლექსის გარეშე იკითხება (ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, II, თბ., 1964, გვ. 210). ეს სტრიქონი ცალკეა მიწერილი ვეფხისტყაოსნის მუხათუნისეულ ხელნაწერში. პოემის ეს ნუსხა კი გარკვეულად უკავშირდება თეიმურაზ აგიაშვილის ოჯახს (ვ. შიქაძე, ვეფხისტყაოსნის მუხათუნისეული ვეფხისტყაოსნისათვის, ძველი ქართული მწერლობისა და რუქთველოლოგიის საკითხები, VI, თბ., 1974, გვ. 136—141).

⁹⁹ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხა S — 342.

შათელთან და არჩილთან ანალოგიური სტროფებია შენახებ იხ. ივ. ლოლაშვილის ნაშრომი წიგნში: ძველი ქართული მეხობენი, II ნო ან ე მ ა ე თ ე ლ ი, ანდულშესიანი, გამოსაცემად მოამზადა, გამოცელება, კომენტარები და ლექსიკონი დაწერო ივანე ლოლაშვილი, თბ., 1964, გვ. 183—184.

იშვითი მოვლენა იყო და ვახტანგის მით დაინტერესება სიახლეებისაკენ მისი სწრაფვის ბუნებრივი მიდრეკილების ერთ-ერთი გამოხატულება უნდა იყოს.

სულ ბოლოს, ერთი ფრაგმენტის შესახებ.

ზემოთ რამდენჯერმე ნახსენებ ლენინგრადულ E—106 ხელნაწერში, რომელიც ვახტანგ მეექვსის ხელით შესრულებული სხვადასხვაგვარი ჩანაწერებისაგან შედგება, ერთ, პატარა ფურცლის ნაჭერზე მოთავსებულია ასევე ვახტანგის ხელით ნაწერი თავისებური შინაარსის ერთსტროფიანი ლექსი:

„ქ. ორ: ოცდა: ორობს: ათ: ოცდათ: ათ: რვა: მეტ: შუა: მქდარობსა
შვიდ: ოცდაშვიდათ: ათხუთმეტ: ოთხ: ოცდა: ოთხად: მქდარობსა
ათორმეტ: ერთი: ოცდა: ერთ: ცხრა: ოცდა: ცხრობით: მქვდარობსა
და ათშვიდმეტ: ხუთი: ოცდა: ხუთ: ათ: სქამეტ: არ: დამქდარობსა“
(ფურცელი 6, ფრაგმენტი XI).

ჩვენი აზრით, ეს სტროფიც ვახტანგ მეექვსეს უნდა ეკუთვნოდეს. ამ აზრს კიდევ უფრო სარწმუნოს ხდის ის ფაქტი, რომ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, აქვე, ვახტანგის ხელით შესრულებული, რედაქციული და ვარიანტული სახესხვაობით, დაცულია „ვახტანგურის“ შავად ნაშუშევიარი, რაც ამ ლექსის შექმნის პროცესის გამომხატველია და ვახტანგის კუთვნილებას ამტკიცებს (ფ. 6, ფრაგმენტი XII v).

მოყვანილი სტროფი არ უნდა წარმოადგენდეს გასართობ, რიცხვების თამაშის შემცველ, უშინაარსო, ფორმალისტური ხასიათის თხზულებას. იგი უნდა იყოს სასწავლო დანიშნულების მქონე ამოსაცნობი, გასაშიფრავი ნაწარმოები. თუ რისი გამომხატველია ეს ციფრები, ახლა ამისი თქმა ძნელია, მას რაიმე განმარტება არ ახლავს. მისი შინაარსის დასადგენად საგანგებო კვლევა-ძიებაა საჭირო. ვინაიდან ხელნაწერი, რომელშიაც ჩვენი ლექსია მოთავსებული, ასტრონომიული თუ ასტროლოგიური ხასიათის ჩანაწერებსა და ცხრილებს შეიცავს, შესაძლებელია, ლექსიც მას უკავშირდებოდეს და მასში ამგვარი მოვლენების რიცხვითი მონაცემები იყოს გამოხატული. დასაშვებია ისიც, რომ საკრალურ ციფრებთან გვქონდეს საქმე. მაგრამ უფრო, ვფიქრობთ, საძიებელი ლექსი უნდა ეხმაურებოდეს ძველ ქართულ სასულიერო პოეზიაში მიღებულ ლექსთა ისეთ სახეობებს. რომლებიც ბიბლიური წიგნების ციფრობრივ მჩვენებლებს წარმოსახავენ.

ამგვარია, მაგალითად, XI საუკუნის ხელნაწერზე, პ. ინგოროყვას დათარიღებით, იმავე საუკუნეში მინაწერი ერთსტროფიანი ლექსი „კანონთათვის“¹⁰⁰:

„უთქვამს პირველი კანონი ოთხთა ბრძნად გამოკვლეული;
სამი სამსამთა ორგან პრთავს, ძედ ქალწულისად წვაული,
ხუთთავან ცხრამდე ორ-ორსა, ვითა ვინ იყო ჩვეული;
მეთათისათვის თეს-თესად მერყველებს თუთოვული“.

როგორც ამ სტროფის გამომცემელს პ. ინგოროყვას აქვს აღნიშნული, ლექსს წინ უძღვის განმარტება, ოთხთავის კანონთა განრიგება. მოცემულია ათი კანონი. პირველ კანონში შედის ოთხივე მახარებელი — მათე, მარკოზი, ლუკა და იოვანე, რაც ნათქვამია ლექსის პირველ სტრიქონში. მეორე-მეოთხე კანონებში შედის სამ-სამი მახარებელი: მეორე კანონს აქვია იოვანე, მესამეს—

¹⁰⁰ პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, III, თბ., 1965, გვ. 45.

მარკოზი და მეოთხეს — ლუკა. ეს აზრი მოკლედ გადმოცემულია ლექსის მეორე სტრიქონში. მეხუთე-მეცხრე კანონებში ორ-ორი მახარებელია: მეხუთეშია მათე და ლუკა, მეექვსეში — მათე და მარკოზი, მეშვიდეში — მათე და იოვანე, მერვეში — მარკოზი და ლუკა, მეცხრეში — ლუკა და იოვანე. ეს აზრი კი გამოხატულია ლექსის მესამე სტრიქონში. მეათე კანონი ასეა ჩამოყალიბებული: „თუთეულმან მათგანმან რომლისათესეე“, რაც გამეორებულია ლექსის ბოლო სტრიქონში.

კანონთა ეს განრიგება, კიდევ უფრო გაძლიერებული ციფრების ენით, მოცემულია პეტრიწის იამბიკოში¹⁰¹:

ე რ თ ოთხნი, ო რ აკლს იოანე, სამ მარკოზ,
ო თ ხ ულუკოდ, ხ უ თ მათე-ლუკა ხოლო,
მათე მარკოზ ე ქ უ ს, შ ვ ღ მათე-იოანე,
მარკოზ-ლუკა რ ე ა, ც ხ რ ა ლუკა-იოანე,
ა თ ო თ ხ თ ა ე თეს-თეს აღწერილი კანონი“.

ეს თხზულებანი ჩვენთვის საინტერესო სტროფისაგან იმით განსხვავდება, რომ მათში არის მინიშნებები, რას ეხება მოცემული ციფრები. მაგრამ ჩვენს ვარაუდს ეს ხელს არ უშლის, რადგან შესაძლებელია. ვანსახილველი ნაწარმოები ფრაგმენტის სახით იყოს ჩვენამდე მოღწეული და ამგვარი მითითება მას თავის დროზე ჰქონდა. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს იმავე E—106 ხელნაწერში დაცული, ზემოთ აღნიშნული, მეორე ვრხისტროფიანი ლექსი:

„თუ კი გინდა სულის კარგი, წაიკითხე ეს წიგნი:
შესაქმე და იგ გამოსვლა, ლევიტელთა, რიცხვთა წიგნი.
მეორ[ე] სჯულ, ისო ნავე, მს[ა]ჟულ, რუთი, მეფეთ[ი] წიგნი,
ოთხი მეფეთ, ორი ნეშტა, ოთხი ნემსეს, ეზრას წიგნი,
ტობით, ივლით, ესთერისა, იობის და ფს[ა]ლმუნთ[ი] წიგნი“.

ესეც, ისე როგორც ვანსახილველი ლექსი, მოთავსებულია პატარა ქალაქის ნაქერზე და ნაწერია ვახტანგის ხელთ (ფურცელი 6. ფრაგმენტი VII). ჩვენი აზრით, ეს ლექსიც ვახტანგისა უნდა იყოს. როგორც ეხედავთ, მასში აღნუსხულია ძველი აღთქმის წიგნების ნაწილი. ამ ლექსსაც პედაგოგიურ-მეცნიერებითი დანიშნულება აქვს: პროპაგანდა გაუწიოს ბიბლიურ წიგნებს.

ამგვარი სახისა და დანიშნულების თხზულებანიც ძველ ქართულ მწერლობაში არაერთია. ასეთია, მაგალითად, არსენ იყალთოელის ნათარგმნი გრიგოლ ღმრთისმეტყველის „ვანხოშილთაგან სიტყუათა“ და ამფილოქე იკონიელის „იამბიკონი სელევკოს მიმართ“, რომლებშიაც ჩამოთვლილია ბიბლიის კანონიკური წიგნები¹⁰².

ამავე ტიპის არის პეტრიწის ზემოთ მოყვანილი იამბიკოს მეორე სტროფი¹⁰³:

¹⁰¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1980, გვ. 290; ივ. ლოლაშვილი, იოანე პეტრიწი-ქიქოძე, წიგნში: იოანე პეტრიწი, საბუნებოთა კიბე, გამოსაქმედ მომზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილი, თბ., 1968, გვ. 128.

¹⁰² ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, შედგენილი სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ, თბ., 1946, გვ. 377—379.

¹⁰³ კ. კეკელიძისა და ივ. ლოლაშვილის მითითებული ნაშრომები. როგორც კ. კეკელიძე შენიშნავს, სხვა ცნობით, ეს სტროფი დიმიტრი მეფის ეკუთვნის.

„პრომ, კორი, კორი, გალატ, ეფეს, ფილიპელ,
კოლას, თესალო, თესალონიკ, ტიმოთე,
ტიმოთე, ტიტე, ფილიმ, ებრაელ — ა თ ო თ ხ მ ე ტ,
იაკობ, პეტრე ო რ და სამ იოანნი,
ხოლო იუდა შ ე ლ, შემდგომად „საქმეთა“.

აქ ჩამოთვლილია ახალ აღთქმაში შეზავალი პავლეს (დასაწყისი ასოებით), იაკობის, იოანეს და იუდას ყველა ეპისტოლე.

შესაძლებელია, ვახტანგის საძიებელი სტროფები ორგანულადაც უკავშირდებოდეს ერთმანეთს: პოეტს ისინი ერთ მთლიან თხზულებად ჰქონდა ჩაფიქრებული და მისი გასრულება ვერ შესწლო, ან სულაც დაწერილი ჰქონდა. რომელიც ჭერჭერობით მიუგნებელი ან დაკარგულია, და ესენი მის ნაშთს წარმოადგენენ.

ასეა თუ ისე, ერთ შემთხვევაში ძველ ქართულ მწერლობასთან ანალოგია აშკარაა და მეორე შემთხვევაშიაც საგულეებელია. ყოველ შემთხვევაში, მის გასაშიფრავად უპირველესად, ეფიქრობთ, ამ მიმართულებით უნდა წარიმართოს კვლევა-ძიება.

თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, მაშინ ერთი მაგალითი კიდევ გვაქვს იმ დებულების საილუსტრაციოდ, რომ ვახტანგს მტკიცე კავშირი აქვს ძველ ქართულ მწერლობასთან, დაინტერესებულია მისი ნიუანსური თავისებურებებით და. როგორც პოეტი და შემოქმედი, არა მარტო თემატიკურად, ფორმების მხრივაც იყენებს, იმეორებს და ანახლებს მას.

თუ ყოველივე ზემოთ თქმულს თავს მოვუყრით, შემდეგ დასკვნებს მივიღებთ:

ვახტანგ მეექვსეს მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღვის ქართული ლექსის ვერსიფიკაციული განახლების საქმეში.

ვახტანგი ლექსთწყობაში ძირითადად მიჰყვება ქართული ლექსის მაგისტრალურ ხაზს. მის შემოქმედებაში გაბატონებული ადგილი უპირავს იმ დროისათვის ქართულ მწერლობაში კანონიკურ ნორმად ქცეულ 16-მარცვლოვან რუსთველურ შაირს. გარდა მცირეოდენი გამონაკლისისა, ყურადღების გარეშე ტოვებს ჩახრუხაულს. ვახტანგი, როგორც პოეტი-შემოქმედი და ხელმძღვანელ-ორგანიზატორი, დაუცხრომლად და მიზანსწრაფულად იღვწის ქართული ლექსის მდიდრული ბუნების, მისი ვერსიფიკაციული შესაძლებლობის გამოვლენისა და დამკვიდრებისათვის. საამისოდ იგი ეყრდნობა და იყენებს ძველ ქართულ მწერლობას, ქართულ ხალხურ შემოქმედებას და უცხოურ, სახელდობრ, სპარსულ პოეზიას.

ვახტანგის სახელთანაა დაკავშირებული ქართულ ლიტერატურაში მთელი რიგი სალექსო ფორმების გამოყენება. პირველად მასთან დასტურდება 16-მარცვლოვანი შაირის ერთ-, 6-, 8-, 9-, 11-, 12- და მეტსტრიქონიანი ლექს-სტროფები. ჩანს, ქართულ პოეზიაში ვახტანგისაგან იღებს სათავეს აგრეთვე 7- და 10-სტრიქონიანი ლექს-სტროფებიც.

ვახტანგი ქმნის ქართული პოეზიისათვის უცხო, განსხვავებული სტროფული აღნაგობის, თავისებური მეტრიისა და რიტმის შემცველ ახალი სახეობის ლექსებს: „უწყვეტელს“, „ბოლოერთს“, „ვახტანგურს“, „ლექს-ამბავს“. შეიძლება ამავე რიგისა იყოს „მუხრანულიც“.

ვახტანგი, თავის დროის შესაბამისად, წერს სხვადასხვა ტიპის ანბანთქე-

ბებს. მათგან ერთი ქართული მწერლობისათვის ახალია, ერთი კიდევ გარკვეულ ვარიაციას იძლევა არჩილის მიერ ახალშემოღებული ანბანთქებისა.

გასაშიფრავი, ამოსაცნობი ანბანთქების სახეობას უნდა წარმოადგენდეს ვახტანგის თავისებური რიგით დალაგებული ქართული ანბანი, რომლის მსგავსი ქართულ ლიტერატურაში არსად გვხვდება.

ვახტანგი ეხმაურება ფორმალისტურ პოეზიას და, გარდა შინაარსისაგან დაცლილი ანბანთქებებისა, ქმნის ქართულში ნაკლებად გავრცელებულ წალმა-უკულმა საკითხავ ლექსს. ფორმალისტური მიმართულებით ავითარებს მაჭამურ, ომონიმურ რითმიან ლექსებს.

ვახტანგი იყენებს მანამდე არსებულ, ახალშემოღებულ და ნაკლებად გავრცელებულ ლექსის სახეობებს და თავისი, როგორც მეფისა და აღიარებული პოეტის, ზეგავლენით ხელს უწყობს ამგვარი სალექსო ფორმების გავრცელებასა და ქართულ მწერლობაში დანერგვას. ამგვარია, მაგალითად, 2-, 5- და ზოგიერთი მეტსტრიქონიანი ლექს-სტროფები, ანბანთქებები, წალმა-უკულმა საკითხავი ლექსი, რეფრენიანი ლექსები, „მუხრანული“ როგორც ოთხსტრიქონიანი „რეულის“ ფაქტიური სახეობა და სხვა.

შესაძლებელია, შემდგომი კვლევა-ძიების შედეგად ყველაფერი ისე არ დალაგდეს, როგორც ამჟამად გვაქვს წარმოდგენილი. კერძოდ, მოსალოდნელია, ლექსის ესა თუ ის სახეობა, რომლის შემომღებადაც ვახტანგს მივიჩნევთ, ქართულში უფრო ადრინდელი აღმოჩნდეს, ან ვახტანგი ისე არ უპირისპირდებოდა ადრინდელ სალექსო ფორმებს და ისეთ დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა თავის თხზულებათა ორიგინალობას, როგორც ჩვენ კვლევისას ვაკეთებთ, ან კიდევ ვახტანგის ამა თუ იმ ნაწარმოებს ის ზეგავლენა არ მოუხდენია მომდევნო ხანის პოეტებზე, როგორც ჩვენ ვეაზაურობთ, და ა. შ. მიუხედავად ყოველივე ამისა, უმათერესი მაინც ცხადია: ვახტანგ მეექვსე ქართული ლექსის ვერსიფიკაციული განახლების სათავეებთან დგას. ეს დიდი ლიტერატურული, ეროვნულ-კულტურული პროცესი მიმდინარეობდა და ყალიბდებოდა ვახტანგის თვალწინ, მისი საბეფო კარის ირგვლივ შემოკრებილ და მისი მფარველობის ქვეშ მყოფ მწერალთა წრეში — სულხან-საბა ორბელიანის, მამუკა ბარათაშვილის, დავით გურამიშვილის შემოქმედებაში, — ვახტანგის ყოველმხრივი, მიზანსწრაფული და აქტიური მონაწილეობით.

ბ. შ. ДАРЧИА

ВАХТАНГ VI — НОВАТОР ГРУЗИНСКОГО СТИХА

Резюме

Версификационная деятельность Вахтанга VI впервые была рассмотрена А. Г. Барамидзе. Он же определил место поэта в истории грузинской художественной литературы и, в частности, поэтики.

В данной работе расширен круг вопросов, привлечены некоторые новые материалы; показано, что в истории грузинской поэзии впервые в произведениях Вахтанга VI встречаются стихотворения, которые состоят из 1-, 6-, 8-, 9-, 11-, 12- и более строк. Вахтанг VI внес

также вклад в развитие и распространение других стихотворных композиций.

Автор проанализировал метрические особенности поэтических сочинений Вахтанга VI, представленных в «Чашник» Мамуки Бараташвили, и указал, что эти стихи созданы с определенной версификаторской целью.

В очерке исследованы «Анбанткеба» (славословие алфавиту) Вахтанга VI и те повествования, которые вносит поэт в стихи подобного рода; выделены его формалистические стихи, рассмотрены и те произведения, которые, по мнению автора, должны принадлежать Вахтангу VI и привлекают внимание с точки зрения версификации.

Автор приходит к выводу, что Вахтанг VI, как творец-поэт и руководитель-организатор, целеустремленно и неутомимо боролся за выявление и реализацию версификационных возможностей грузинского стиха.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის რუსთველოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

გაბრიელ რაბინვილი

ზურაბ რაბინვილის ანდერძის წერილი

1937 წლის დეკემბერში, რუსთაველსადმი მიძღვნილ საბუნილო სტო-
ნაზე მოეპყრა მიკოლა ზეკანა ვანახ და, რომ ჯერამელი წერტლები შედგ-
ენ დღით ვერამინვილის უკონანაში სტოქტებს შესახებ წაღების იებანს
და რომ ასლო მომცდლში შესალებს ვაწოდონ ქართულ სტოქტოებს ის
კნობები, რომლებიც კლია სის სოვოზადიას, სარადაც, 1940 წლის ივლისი,
26-ს ვახეთ „Заря Востока“-ში ტექსტად წერტლმა დამტოვ კონტოქსა
კანიაკეყანა წერტლი, ს და ე ვეკნოქდა, რომ პენ აქონანინა შეტოქტლი რ-
საწუი დავთ ვერამინვილის სოკვილის თაქვიანა და დას.ფლ.კეებს ადგ-
ლია შესახებ, ამათან, ე. სარგოზოდნი მან ვახსტვა ვერამინვილის სტფ-
კის ადვილწებარობა პოლოკსე დავთ რატკევის სტფლავს ვერტლით,
როკელს ე ვერ კიდეე შეტწემოდა ტე ე წარწერა, მეტო კლი ს წაწერის
სტფლოთ იგი ვად.კეყოლა იმ ეე წელს და თვეს, რომელსაც ვეეთ ვერამ-
ინვილი.

შემოეე წერტლში („Заря Востока“, 1948, 6, XIII) ე. კონტოქი წერტა:
„в Миргороде Д. Гурамишвили имел своим соседом подполк. Ратиева, с
которым он поддерживал общение, как с земляком и односельчанином.“

В биографии Гурамишвили Давид Ратиев занимает определенное
место, Гурамишвили и Ратиев принимали участие в одних и тех же
походах, в лице Ратиева Гурамишвили имел и друга, и собеседника,
и первого слушателя своих произведений.

დავთ რატკევის პენს, სტრატ რატკევილს ანდერძის პირი დაკლია
საქართველოს კენტოქტევის ტონდებში (ე. 1432, დავთ. 25, ს. 183), ან-
დერძი დაწერილია ასტრასენში 1726 წელს, ე. კონტოქის თვის დაქდეც.

სტრატ რატკევილს ანდერძი ყოიადუქანს იპარობს სოვოზე კნობებია,
რომლებშიც ასახულია ინტროინდელი დავთკეოქი ვერამინვილი . ვეეთე
იმ სტლისეეთეობა, რომელიც შეტწემოქლი იყენენ რატკევი ვად სტფლში
მათ ვერ წარმოადგენათ, რომ სარგოზოდ დამოწინდენ სამშობლო მიწა-წყალს.

ანდერძი იწყება შეტკეეე სტკეკეთო: ასეობა და შეწვეობა დავთთა,
ესე ტეენისადე შოლოთ და შო[ქ]ეკლთა ვეეთა ე კონადეე ე. ს. სტოქი,
მართალი და კეემარტი წიენი დედეეთ ჩვენს კონტესათეს ჩვენს რატკევილ-
სა, მეკინიზეთებტეკეკან სტრატ, ეყნა ამა, თვეს ს ქართულ თერქია, დი-
ოსმალთ დავიყენს და ჩვენი კელწიფე შეეთეეთეე ეტკემე დი, რომ სტკეკის
კელწიფემან შოისხო მათს დიდებულსა და პედვირებს ვაქედ, რომინდა
შეკლთა და სახლეთელთა თეოსითა და ჩვენ, მათი შონა და პიოსის სარე, თან
ვახლდით, ეთოს ჩვენს პატარს შეკლთ დავიოთა და თე რამ საქართვე-
ლიში ჩვენს სამეკიდროხედ პარანახლო ვეეენა და მამულები ვეეეიდნა, იმი-
სი წიენები, თე სხვა წიენების ნაყიდობისა, სტულ იქ დაგეჩა . საქართვე-
ლოში და ვინ იყოს, ეყნთა ვითარებისაგან ის წიენები დავიარგოს და კელწ

ველარ ჩავიგდოთ, ან ჩვენ სიკვდილმა გვისწრას, რომ ჩვენი ჭირნახული ჩვენს შვილს არ დაეკარგოს, და რაც გვიყვია მამული, ვენახი თუ მიწა-წყალი, კვამლის კაცი, თუ საკვამლო, ყველაყა ამ ერთს წიგნში დაგვიწერია“.

შემდეგ ჩამოთვლილია ვისგან რა უყვია: ვიდრე ყველაფერს ჩამოთვლილდეს, ისევ უბრუნდება ანდერძს და განაგრძობს: „ახლა ეს წიგნი ამისთვის დავწერე, რომ ჭერ სახლისკაცი არა მყვანდა და ერთი პატარა შვილი მყვანდა. იმან არა იცოდა რა. მერმე, რუსეთს ვიყვენით გააღმოვადნილი ბატონყინიანად და ამ ჩემის ჭირნახულის წიგნები საქართველოში დამრჩა; ვინ იცია, ეამთა შლილობისაგან ან ის წიგნები დაიკარგოს და ან მე სიკვდილმა მისწრა, რომ ეს ჩემი მონაგარი ჩემს შვილს არ დაეკარგოს. თუ ამ წიგნში ან ერთი ტყუილი დამეწეროს, მას მეორეთ მოსვლას — შვილისაც მე ვიყო პასუხის ვაჟი და ამ სხვის კაცებისაც. ლ(მერ)თ(მან) იცის, მართალი და ჭეშმარიტი დამეწერია — ამაში ყალბი და ტყუილი არ არის“.

ანდერძში მოიპოვება ცნობები მიწების შესყიდვის, ფულის გასაცემებისა და ნამულის დაგირავების შესახებ.

შესყიდვის საგნად დასახელებულია მამული, ვენახი, მიწა-წყალი, კვამლის კაცი თუ საკვამლო. უმეტეს შემთხვევაში ნაყიდა კვამლი, კვამლის კაცი „თავისის ნამულითა, ნასყიდითა და უსყიდითა, მითთა და ბართთა, საჭნავითა, სასახლავითა, რისაც მჭონებელი იყო“. ორ შემთხვევაში მამულზეა მხოლოდ ლაპარაკი: 1. „დურგალი რომ ესახლა, დურგალი მამულიდამ გადაყენეს და მისი მამული, რისაც მჭონებელი იყო, პატარა შვილს დარჩა“. 2. „იასე ოსი ზედ ესახლა, იასე ოსი ამ თავის მამულს გამოჰყვა, ისე არ მიყიდა და მე დამრჩა მამული და სახლკარი“.

როგორც ირკვევა, შესაძლო ყოფილა გლეხის ნამულიდან დაშობებაც. მაგ. — ბებიაჩემის „წერეთლისაგან ნაშითი გლეხები“ ბაზუა, მახარა და გოჩია — ყანჩიეთს დაუახლებიათ, ბერი სუხიტაშვილი, ესევე შოშიტაშვილი ბესარიონ და ციციოე გიორგი — თელოვანს.

დაგირავებისა და ფულის გასესხების შესახებ ანდერძში შემდეგ ცნობები მოიპოვება:

1. ჭავჭავიშვილი გომფარისაგან „ტყაპუნაშვილი... გირაოდ მქონდა. ხანი გამოჰქდა, თეთრი გამრავლდა, ვინგარიშეთ და მოკემა ვერ შეიძლო. ვადით მამკა (წერილი — გ. რ.)... თუ ამა და ამ დროს შენი თეთრი მოგეცე, ის არის, თუ არა და კაცზედ ხელი აწილია და ნასყიდობით მაპოცია. ვაღაზედ თუთი ვეღარ მამკა და კაცო ნასყიდობით დამრჩა“.

2. სოლოღაშვილს ყარაბუღაღისშვილისთვის ასურეთი გირაოდ მიეცა ოცდათ თუმნად, რის „სარგებელში სოფელი უნდა ექანა და ამახ გარდა იმეც ყარაბუღაღისშვილისა ოცი თუმანი სხვა ემართა. თუმანი თვეში აბასათ, მოვიდა ეს სოლოღაშვილი და მე გარდამაწყვეტინა, მე ოცი თუმანი თვეში ორ შაურად მივეც“.

3. „თარხნიშვილს ზაალს თეთრი მივეც ვალად და კაცები დამჩემებინა (თავი მამულით) ორის წლის ვადა დამიღვა თუ ორ წელში დამიბრუნდება თავისი სარგებლითა, კაცებთან ხელი არ მექნებოდა“.

4. ესენი (ჩამოთვლილია გვარები) ჭავჭავიშვილებმა „გირაოდ მამკეს და თეთრი ვასესხე, მას ლჳან წავიდნენ და ჩემის მალვით ეს ჩემი გირაო კაცები მალღაშვილს ამიღბარს სახლთხუცეს მიჰყიდეს. ლაპარაკი შეგვექნა, ეს ჭავა-

ხიშვილებიც გაამტყუნეს და ამიღბარცა. გამოართვეს ამიღბარს ის კაცები და მე დამანებეს“.

„სახლისკაცებთან გაყრის დროს სანი კომლი (ჩამოთვლილია გვარები) ბატონმა გასამყრელად აიღო და წყალობა მე მიყო“.

ანდერძში თვით ზურაბის, მისი ნათესაეებისა და სახლისკაცების შესახებ შემდეგი ცნობები მოიპოვება.

თვით ნეჭინიბეთუხუცესი ყოფილა. თავისი ცხოვრების შესახებ ერთ ადგილას წერს: „ლაშქარს მივდიოდით კახეთსა“ და შემდეგ — „მერმე, აბუ-ულობა შეიქნა [და] ჩვენ აქეთ გარდმოვსცვედიო“.

ნათესაობაში იხსენიებს: „პაპა ჩემი პაპუა რატიშვილი“, „ბებია ჩემი წერეთელი“ — ეტყობა, პაპუა რატიშვილის ან პირველი ან მეორე ცოლი უნდა ყოფილიყო, რადგან შემდეგში ირკვევა, რომ „ბებია ჩემი და ოთარის (ჩემი ბიძაშვილის. ... გ. რ.) ბებია სხვადასხვანი იყვნენ“. „პაპა ჩემი, ჩემი ძმები და ჩვენ — ქაიხოსროშვილები“. ე. ი. თვით ზურაბი ქაიხოსროს შვილი ყოფილა. „ბიძა ჩემი მთავარუბესკოპოში ედემოზი), რომელსაც ბებიის წერეთლის ნამზათვი ერთი გლეხი გამოურთმევია და მისი ბიძაშვილი ოთარისთვის დაუნებებია „სახლის კაცობისა და ერთობის გულისათვის, თორემ საქმე არა ჰქონდა რა“.

ანდერძში მოიპოვება ცნობა რატიშვილების ქსნის ერისთავებთან ახლო დაპოკიდებულების შესახებ: „ქსნის ერისთავს ჩემი სახლისკაცები რომ გაყარია, (ყაპლრი) მაშინ წილში გამოგყოლია პაპა ჩემს პაპუა რატიშვილს“. ზურაბ რატიშვილის ეს ცნობა ემთხვევა ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობას: „რატიშვილი, ქსნის ერისთავის განაყოფი, ვით იხილვების მამულითა“¹.

თვით ზურაბ რატიშვილზე, მის ნამაზე და ძმებზე ჰრავლად მოიპოვება ცნობები იმდროინდელ საბუთებში. მისი უფროსი ძმებისაგან იასე იხსენიება როგორც ბოქაულთუხუცესი (ფ. 1 450. დავთ. 28, საბ. 63). ბეჟანი კი ირანში ყოფილა და ყანდაარის ბრძოლებში ღებულობდა მონაწილეობას. ყველაზე ადრინდელი საბუთი მისი ირანში ყოფნის შესახებ 1707 წელს ეკუთვნის (ე. თაყაიშვილი. საქართველოს სიძველენი. ტ. II. თბ., 1909, № 228, გვ. 267), ყველაზე გვიანი — 1720 წელს (ფ. 1450. დავთ. 28, საბ. 169).

ბეჟან რატიშვილის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაშიც“ მოიპოვება ზოგიერთი ცნობა. მაგ., როდესაც გირიშვის ციხეს მიზევიზი წიადგა თავისი ჯარით. ქართველები „დაესხნენ მათ და მოსწყყდნენ სიმრავლით, რამეთუ აღაშენეს თავთა მათთაგან კოშკნი და ტყაენი წარმოუღლინეს ბეჟან რატიშვილათ ყენსა“². ეტყობა, ეს ანეკდოტად ცოცხლი ყოფიდან ანდერძის დაწერის დროს, რადგან მათ შესახებ ზურაბი არაფერს არ ლაპარაკობს. იმდროინდელ საბუთებში იესე და ბეჟან რატიშვილები პირველად იხსენიებან 1666 წელს (ფ. 1450, დავთ. 28, საბ. 176), უკანასკნელად კი იესე — 1717 წელს (Hd—6373), ბეჟანი, — როგორც უკვე აღვნიშნეთ, — 1720 წელს.

ანდერძში აღნიშნულ ზურაბის პაპის, მამისა და ბიძის შესახებ შემდეგი ცნობები მოგვეპოვება. მისი პაპა პაპუა რატიშვილი მოსხენიებულა 1659 წელს. პედე შაჰნავაზის დროს, როგორც ნეჭინიბეთუხუცესი (Hd — 8415. ზ). მას 1670 წელს მონაწილეობა მიუღია ყაფლან ორბელიანისა და პაპუნა ვირშელს

¹ „...ღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (საქართველოს გეოგრაფია), თბ., 1941, გვ. 25.

² ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დარევილი ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV. ბატონიშვილი ეახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ., 1973, გვ. 485.

შორის შაჰნავაზ მეფე ვახტანგ V-ის კრებულის მიერ დავის გარჩევაში (ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, ტ. 2, № 107, გვ. 132—134). ზურაბის მამა — სახლთუხუცესი ქაიხოსრო — სპარსეთში გაპყლია შაჰნავაზის ძმისწულს ბაგრატს და ამ უკანასკნელის ბიძებს ლევანსა და ლუარსაბს ერთგული სამსახურისათვის მიუციათ მისთვის მამულები შულავერსა და თეთრ უბანში 1628 წელს (Hd—8415 ა).

ზურაბის ბიძა ეედემოზი ცნობილია როგორც ეპისკოპოსი — ჯერ ურბნელი, მერე მანგლელი, შემდეგ მთავარეპისკოპოსი ქართლისა, რომლის ბრძანებითა აღიწერა 1674 წელს ჟამგულანი, ლიტერატურაში ცნობილი როგორც „უანჩაეთის ჟამგულანი“ (ხელნაწერთა ინსტიტუტის H კოლექციის აღწერილობა, ტ. III, 1948; H — 1452, გვ. 390).

თვით ზურაბ რატიშვილზეც გვხვდება ცნობები როგორც საბუთებში, აგრეთვე ლიტერატურაშიც. მ. ბროსეს ცნობით, ზურაბს და მის მეუღლეს ანა სოლოლაშვილს აუშენებიათ ეკლესია სოფ. ქსოვრისში 1712 წელს (M Brosset, Rapports sur un voyage archéologique... livr. 3, sixieme rapport, St. Petersburg. 1851, გვ. 85). ეს შენობა აქამდე დაცულია და დაწვრილებით აღწერილია პ. ზაქარაიას მიერ (საქართველოს აკად. მოამბე, ტ. X, № 10, 1949, გვ. 635). ზურაბ რატიშვილი ვახტანგ VI ამალის 1724 წლის ნუსხაში მოხსენიებულია მეჭინბეთუხუცესად. იქვე აღნიშნულია მისი შვილი დავითი და რვა მსახური. მეუღლე ნახსენები არ არის. ის არც ანდერძში იხსენიება, უნდა ვიფიქროთ, რომ იმ დროისათვის აღარ ჰყოლია. 1737 წლის ნუსხის მიხედვით ზურაბი გარდაცვლილია 1736 წელს. ამავე ნუსხაში მოხსენიებულია, დავითის გარდა, კიდევ სამი მცირეწლოვანი ვაჟიშვილი, რომლებიც რუსეთში შეეძინა, შესაძლებელია, მეორე ცოლთან, რადგან ამ ნუსხაში მეუღლაც არის აღნიშნული — княгиня Хаузя. ქსოვრისის ეკლესიის წარწერიდან ირკვევა, რომ ზურაბის პირველი მეუღლე ყოფილა ანა სოლოლაშვილი (ნუსხები ციტირებულია: ს. ყუბანეიშვილი, დავით გურამიშვილი ქართულ პუსართა პოლკში, თბილისი, 1955).

ამგვარად, ზურაბ რატიშვილი გარდაცვლილა ვიდრე მამულებს მიიღებდა რუსეთში. მისმა შვილებმა მამული მიიღეს უკრაინაში. ნათი შთამომავლობა გარუსდა, მაგრამ, როგორც ეტყობა, არ დაეიწყებიათ, რომ ქართველები იყვნენ. ერთ-ერთი მათგანი, ქალაქ კურსკის მცხოვრები — ნიკოლოზ ივანეს ძე რატიევი 1866 წლის ნოემბრის 22-ს შემდეგ სწერდა თავის თანამოგვარე მიხეილ რატიშვილს (წერილი ჩემთან ინახება):

«В книге, доставшейся нам по преданию, рукой моего отца написано так: Прапрадед мой, Юрий Юрьевич или Георгий Георгиевич Зураб Ратиев в царствование ... Анны Иоанновны выехал из Грузии с тремя своими сыновьями, одним совершеннолетним Давидом и двумя малолетними Юрием или Георгием (родным прадедом моим) и Николаем».

ზურაბ რატიშვილის საქართველოდან წასვლის თარიღი წერილში სწორად არ არის მოცემული (ანა იოანეს ასული მეფობდა 1730—40 წლებში, ანდერძი კი დაწერილია 1726 წელს, საქართველოდან წასვლის შემდეგ). წერილი მაინც საინტერესოა იმ მხრივ, რომ ზურაბს მისი შთამომავლები იცნობენ როგორც იური ივანეს ძე რატიშვილს, რადგან რუსების საეკლესიო კალენდარში არ მოიპოვება ისეთი სახელები, როგორცაა ზურაბი და ქაიხოსრო.

ისინი შეუცვლიათ იურით, ანუ გიორგით, რომლის მაგივრად ხალხი იეგორსაც ამბობს. ანტიომ ზურაბის შვილები შემდეგში იწოდებოდნენ იეგორის შვილებად (მაგ., ნიკოლაი იეგორიჩ).

როგორც ირკვევა ზურაბს, გარდა ვაჟებისა, ქალიც ჰყოლია. ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ერთ-ერთ საბუთში (Hd 8586), რომელიც დათარიღებულია 1765 წლით და ეკუთვნის არაგვის ერისთავის შვილს სარიდან მდივანბეგს, ვკითხულობთ: „დაგვიჩიდა და მოგვიდეთ ჩემი სიმამრის ზურაბ რატიშვილის, თავის შვილის, ჩემის მეუღლის — როდამისთვის მზითევში გამოტანილი...“.

ინტერესს მოკლებული არაა ის გარემოებაც, რომ, როგორც ჩანს, ზურაბის ანდერძი იმავე საუკუნეში საქართველოში ჩამოუტანიათ. ერთ-ერთ საბუთში. რომელიც დათარიღებულია 1787 წლით და შეეხება ბეჟან და შალვა რატიშვილების დავას (ფ. 1450, დავთ. 28, საბ. 137), ნათქვამია: „ბეჟან (რატიშვილმა) საბუთი მოიტანა, რომ რუსეთს ამის ბიძას ანდერძი დაუწერია დიდის ფიცით... ეს ანდერძის წიგნი მეფის ვახტანგისაგან, მეფის ბაქარისაგან, ბატონიშვილის სვიმონისაგან და ბატონიშვილის ვახუშტისაგან დამტკიცებული არის“.

საკითხავია, როგორ მოხდა ეს საბუთი საქართველოში? დასაშვებია, რომ დავით გურამიშვილთან ერთად, რომელმაც გადასცა კრემენჩუგში მყოფ მეფის წულს — მირიანს თავისი ნაწერები, მისმა ახლო მეგობარმა დავით რატიშვილმაც გამოატანა მას თავისი მამის — ზურაბ რატიშვილის ანდერძი.

Г. РАТИШВИЛИ

ЗАВЕЩАНИЕ ЗУРАБА РАТИШВИЛИ

Резюме

В статье рассматривается завещание Зураба Ратишвили, который в числе приближенных царя Вахтанга VI выехал из Грузии и последние годы жизни провел на Украине в Миргороде вместе с поэтом Давидом Гурамишвили.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ელ. მეტრეველმა

ვალერიან ზუხბაია

ძვირფასი ძეგლი „ვეფხისტყაოსნის“ რუსულ თარგმანებში

შოთა რუსთაველის გენიალურ პოემა „ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება შემდეგი ძვირფასი და ნახევრად ძვირფასი ქვები: ალმასი, ამარტა, აყიყი, ბალახში, ბროლი, გიშერი. ზურმუხტი, წითელი იაგუნდი, ყვითელი იაგუნდი. ლალი, ლაყვარდი, მარგალიტი. სათი, სადაფი, ფაზარი, ფეროზი, ქარვა, ძოწი. ძვირფასი ქვები პოემაში მოხსენებულია 200-ჯერ, ყველაზე მეტად ბროლი — 50-ჯერ, მარგალიტი — 33-ჯერ, ლალი — 27-ჯერ, გიშერი — 25-ჯერ, ბალახში — 17-ჯერ, იაგუნდი — 10-ჯერ და ა. შ. ამარტა, აყიყი, ფაზარი და ფეროზი — თითო-ოქჯერ.

ძვირფასი ქვები ამკობს პოემის გმირთა ტანისამოსს, სამეფო რეგალებს, იარაღს, გამოყენებულია საჩუქრებისათვის, ქურჭლეულობის შესამკობად, ძვირფასი ქვები მნიშვნელოვანია როგორც განძი, მაგრამ შ. რუსთაველს ძვირფასი ქვები გამოყენებული აქვს პირველ რიგში პოეტური შედარებებისათვის, მეტაფორებისათვის, როგორც გ. ნადირაძე აღნიშნავს, მოზაიკური ფერწერისათვის.

შ. რუსთაველი ძვირფასი ქვების უბადლო მცოდნეა. მისთვის მთავარია ძვირფასი ქვების ფერთა სასურველი სიკაშკაშე, გამჭვირვალობა, ელვარება, ძვირფასი ქვების ფერებით ხატავს პოემის გმირთა სახეებს, მათს სულიერ განწყობილებას.

ჩვენ დავეაინტერესა ერთმა საკითხმა: როგორაა თარგმნილი „ვეფხისტყაოსანში“ მოხსენებული ძვირფასი ქვების აღმნიშვნელი სიტყვები რუსულად, მიიღო თუ არა რუსმა მკითხველმა ძვირფასი ქვების სახელწოდებათა სრული შესატყვისები პოემის თარგმანებში.

ამ მიზნით „ვეფხისტყაოსნის“ უკანასკნელი წლების, კერძოდ, 1966 წლის საიუბილეო გამოცემებს შევეუდარეთ „ვეფხისტყაოსნის“ რუსული თარგმანები: კ. ბალმონტისა (1937), პ. პეტრენკოსი (1939), გ. ცაგარლისა (1953), ნ. ზაბოლოცკისა (1966) და შ. ნუტუბიძისა (1966).

ბალახში. ბალახში „ვეფხისტყაოსანში“ 17-ჯერ არის მოხსენებული. შ. რუსთაველი ხშირად იყენებს მას მეტაფორად, წითელი ფერის აღმნიშვნელად. რიგ გამოცემაში ამ სიტყვის სხვა ფორმა დაამკვიდრებული: ბადახში¹.

ამ სახელწოდების ძვირფას ქვას დღეს არ იცნობს არც მინერალოგიური მეცნიერება და არც საიუველირო ხელოვნება. მაგრამ შუა საუკუნეებში ბადახშანის წითელი ფერის ძვირფასი ქვა დიდად იყო გავრცელებული ბადახშის, ბალახშის სახელწოდებით. ეს ქვა ცნობილი იყო შუა აზიის პროვინცია ბადახშანში (ამჟამად ამ ტერიტორიის მეტი ნაწილი ტაჯიკეთის სსრ-ში შედის მთიანი ბადახშანის ავტონომიური ოლქის სახით, ნაწილი — ავღანეთში).

¹ მასში 1602—1744 სტროფები თარგმნილია პოეტ. ბ. ბრიკის მიერ.

რა არის ბაღანში? რაფ. ერისთავი ასე განსაზღვრავს ამ მინერალს: „ბაღანში, ბაღანში, ლალი ბალახშიანი — спинель-малах. ვ. ნოზაძე მთელ რიგ მკვლევარებზე დაყრდნობით ასევეს, რომ ბაღანში არის მინერალი სპინელ რუბის ან უბრალოდ სპინელი - შპინელი. ქართულად მას ბაღანში, ბაღანშიანი, ბალახში, ბაღანშიანის ლალი ეწოდება. ამჟამად მინერალოგები ამ ძვირფას ქვას შპინელს უწოდებენ. ამიტომ „ვეფხისტყაოსნის“ რუსულ თარგმანში ბალახშის შესატყვისად უნდა იყოს шпинель ან бадахшанский малах. „ვეფხისტყაოსანში“ ბალახში წითელი ფერის აღმნიშვნელია. მართლაც, ყვითლშობილი შპინელი, რომელიც აღმოსავლეთის ქვეყნებში ბაღანშიანის ლალის სახელწოდებით არის ცნობილი, პირველი კლასის ძვირფასი ქვაა და ძირითადად წითელი ფერისაა (არის ვარდისფერი, იისფერი, ყვითელი, ლურჯი. მწვანე ფერის სახესხვაობანიც).

„ვეფხისტყაოსნი“- რუსულ თარგმანებში ბალახშის შესატყვისად მეტწილად მალ ვამოდის, იშვიათად — агат; გვხვდება აგრეთვე бадахшанский, მალ, ბელი - розовый рубин; ზოგჯერ კი ბალახში ვამოტოვებულა, სულ არ არის თარგმნილი.

ია გ უ ნ დ ი. პოემაში წითელი, აგრეთვე ყვითელი იაგუნდი 10-ჯერ არის მოხსენებული. ვ. ნოზაძე „ვეფხისტყაოსნის ფერთა მეტყველებაში“ (1953 წ.) სხვა ძვირფას ქვებთან ერთად განმარტავს იაგუნდსაც, მაგრამ არასწორად მიუთითებს, იაგუნდის ჭკუფს ჩვენი დროის მეტყველების ენაზე კორინდონ ანუ კორუნდი ეწოდებაო. ვ. ნოზაძე აკრიტიკებს შარაფედდინის რუსულ-სპარსული ლექსიკონის განმარტებას, სადაც წითელი იაგუნდი რუსულად ნათარგმნია როგორც პიროპი, გრანატის ჭკუფის მინერალი. იგი აღნიშნავს, რომ ლექსიკონის ავტორი ცდება, „რადგან იაგუნდი არა გრანატის, არამედ კორუნდის ჭკუფს ეკუთვნის“. ამ დებულების დასამტკიცებლად მოყვანილი აქვს ციტატა „ვეფხისტყაოსნიდან“. მეტიც სურხავს „ნესტან-დარეჯანს ყაბაჩა უძღვნა, შემკული თვალითა, იაგუნდითა წითლითა, ბალახშითა და ლალითა“.

დღეს საბოლოოდ დადგენილად ითვლება, რომ კორუნდის წითელი ფერის გამჭვივრვალე სახესხვაობას ლალი ანუ რუბინი ეწოდება. თუ იაგუნდიც კორუნდის ჭკუფის მინერალია, მაშინ როგორ მოხდა, რომ ძვირფასი ქვების დიდ მცოდნეს შოთა რუსთაველს ერთ სტრიქონში ერთი და იგივე ქვა ორი სახელწოდებით აქვს მოხსენებული? საქმე ის არის, რომ იაგუნდი ლალი არ არის. რუსთაველს ამ სტროფში (1425) სამი ძვირფასი ქვა აქვს დასახელებული: იაგუნდი, ბალახში და ლალი. ეს ორი უკანასკნელი, ჩვეულებრივ, წითელი ფერის ქვებია (სხვადასხვა ნიუანსებით), იაგუნდი კი წითელს გარდა სხვა ფერიც შეიძლება იყოს (ლურჯი, ყვითელი). ამით აიხსნება, რომ ფერის აღმნიშვნელი მსაზღვრელი სიტყვა (წითელი) ტაეპში მხოლოდ იაგუნდს ახლავს.

ცნობილია, რომ ძველ ქართულ წყაროებში მოხსენებული ძვირფასი ქვები — ანთრაკი, იაკინთი, წითელი იაგუნდი — არის გრანატების ჭკუფის მინერალი პიროპი, ან აღმანდინი. აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის H—406 ხელნაწერში ვკითხულობთ: „იაკინთი არის ქუა სპეკალი თუალი პატიოსანი ბრწყინვალე და ელუარედ მნათობიერი, რომელსაცა საზოგადოებანი მდაბიოთანი უწოდებენ მას იაგუნდად. აქუს უკუე ამას სამ სახეობა. ერთი იგი არს ცისფერ ანუ მოლურჯო, რომელსაცა თათარნი უწოდებენ

² ამ ფორმათა ურთიერთმიმართებისათვის დაწერილებით იხ. ვ. წერეთელი, ბალახში და ბაღანში ვეფხისტყაოსანში: აღმოსავლური ფილოლოგია, II, თბ., 1972, გვ. 35—40.

ლურჯ იაგუნდად, ხოლო მეორე არს ჩალის ანუ ოქროს ფეროვან... რომელნი-მე უწოდებენ ამას იაკინთსა ოქორს ქუად ანუ ოქროანთრაცად... ოქროანთრაცისებრ ითქმის ხრისოლითოს და ამას თათარნი უწოდებენ ყვითელ იაგუნდად, ხოლო მესამე იქმნების წითელ სახოვან ანუ ვარდისფერ, თათარნი უწოდებენ ამას წითელ იაგუნდად“. „კალმასობის“ ავტორი ი. ბაგრატიონი ანთრაციის შესახებ მიუთითებს, რომ „ეს თუალი უფროვე ბუნებით მიეწერება წითელსა იაგუნდსა... საპვირონი არს ბერძულეზ ლურჯი იაგუნდი“.

ამგვარად, წითელი იაგუნდი არის ანთრაცი ანუ გრანატი (პიროპი, ალმანდინი). ლურჯი იაგუნდი არის საფირონი, ყვითელი იაგუნდი არის ქრიზოლითი.

როგორ აქვთ თარგმნილი „ვეფხისტყაოსნის“ მთარგმნელებს ძვირფასი ქვა იაგუნდი? შ. ნუკუბიძის მიხედვით, იაგუნდი არის ხან რუბინი, ე. ი. ლალი (სტრ. 279), ხან — бирюза, ე. ი. ფირუზი (სტრ. 295), ხან — изумруд (ზურმუხტი (სტრ. 1537). კ. ბალმონტი იაგუნდს 279-ე სტროფში რუბინად თარგმნის, სხვაგან (სტროფები 322, 659, 1424, 1425, 1537) — гиагинт - ად. ეს უკანასკნელი მინერალ ცირკონის გამჭვივალე სახესხვაობაა და არაფერი აქვს საერთო იაგუნდთან. ნ. ზაბოლოცკით იაგუნდი яхонт - იყაა, кристалл - იყ, лал - იყ. гиагинт - იყ. აქედან მხოლოდ ერთია სწორი — яхонт. პ. პეტრენკოს იაგუნდი თარგმნილი აქვს რუბინ - ად, гиагинт - ად, яхонт - ად. ცავარელთან იაგუნდის შესატყვისად გამოდის: гиагинт, бадахшанский рубин, самоцвет, яхонт.

წითელი იაგუნდი უნდა ითარგმნოს როგორც гранат (პიროპ ან альмандин). შეიძლება დარჩეს яхонт - იყ, მაგრამ უფრო სწორია პირველი. ყვითელი იაგუნდის შესატყვისია хризолит.

ამარტა. ეს ქვა შ. რუსთაველს მხოლოდ ერთხელ აქვს ნახსენები: „ამარტის ფერად შეცვალა ბროლი ცრემლისა ბანამან“ (სტრ. 263).

კ. ბალმონტს ამარტა თარგმნილი არა აქვს. შ. ნუკუბიძისთან მისი შესატყვისია шафран (ზაფრანა), პ. პეტრენკოს და ნ. ზაბოლოცკის თარგმნილი აქვთ როგორც янтарь (ქარვა). გ. ცავარლის шафрановый цвет-იყ ყვითელ ფერზე მიგვითითებს. მთარგმნელთათვის ცხადია, რომ ტირილმა სახის კანის თეთრი ფერი ვაყუთლა, რომ ამარტა ნახმარია შედარებისათვის (მწუხარე ადამიანის სახის ფერის აღმნიშვნელად), მაგრამ მას მაინც სწორად ვერ თარგმნა. რა არის ამარტა? ვახტანგ მეექვსეს შენიშვნებში „ვეფხისტყაოსანზე“ ვარკვევით აქვს აღნიშნული: „ამარტა ეშმასა ჰქვანა“. ნ. ჩუბინაშვილის მიხედვით, „ამარტა ეშმის ქუა. яшма камень. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში ამარტა ახსნილია როგორც „კვარცის ნაირსახეობა, ყვითელი ეშმი“. ეს განმარტება სწორია, იმ შესწორებით, რომ ამარტა მინერალ ქალკედონის სახესხვაობაა და არა კვარცისა. ძველ ქართულში მინერალ იასპის—ეშმას მესამე სახელწოდება იყო ამარტა. იგი მოყვითალო ფერის ნახევრად ძვირფასი ქვაა. ამარტა яшма - დ უნდა ითარგმნოს.

ზურმუხტი. ზურმუხტი „ვეფხისტყაოსანში“ მხოლოდ ერთხელ არის ნახსენები. ზურმუხტი მწვანე ფერის ძვირფასი ქვაა და ამიტომ შეუძლებელია რუსთაველს იგი ეხმარა პირისახის სილამაზის აღსაწერად. 1356 სტროფში ვკითხულობთ:

— ქვეი, ხრმალი, მუზარაღი, საბარკული მათი მგვანი, —
ზურმუხტისა ბუდებითა იყენეს ეთა ლუსკუმანი“.

აღმას შემდეგ ზურმუხტი ყველაზე ძვირფასი ქვაა. ამიტომ აქვს აღწოდებული ავტორს „ზურმუხტის ბუდე“. მთარგმნელები კი მას უფრო ნაკლები ღირებულების ქვად ითვლიან: შ. ნუტშიძე — бирюза (ფირუზი), პ. პეტრენკო — яхонт (იაგუნდი), ნ. ზაბოლოცი — ал. ცაგარელს ზურმუხტი სულ არა აქვს ნახმარი, მხოლოდ კ. ბალმონტი აქვს ეს სიტყვა სწორად გადათარგმნილი: изумруд.

ბ რ ო ლ ი. „ვეფხისტყაოსანში“ ქვებიდან ყველაზე მეტად (50-ჯერ) ბროლია მოხსენებული. ბროლი მეტწილად თარგმნილია როგორც хрусталь, მაგრამ კ. ბალმონტი და ნ. ზაბოლოცი ხშირად кристалл-ად თარგმნიან. მართალია, ამ ძველმა ბერძნებმა „კრისტალოს“ უწოდეს, რაც ყინულს ნიშნავს, რადგან ბროლი გაქვავებულ ყინულად მიიჩნდათ, მაგრამ „კრისტალი“ ამჟამად არის არა ბროლი, არამედ მყარი სხეული, რომელსაც აქვს წესიერი მრავალწახნაგის ბუნებრივი ფორმა. ძვირფასი ქვები, იშვიათ გამოჩაყლის გარდა (მარგალიტი, ოპალი და სხვ.), კრისტალების სახით გვხვდება, ასე რომ, ბროლის რუსული შესატყვისია хрусталь და არა кристалл. მით უმეტეს ბროლი არ არის эмаль, жемчуг, перл ან блеск, როგორც ზოგან აქვთ ნათარგმნი ცალკეულ მთარგმნელებს.

გ ი შ ი რ ი. გიშერი „ვეფხისტყაოსანში“ 25-ჯერ არის მოხსენებული. გიშერი ნამარხი ნახშირის შავი ფერის ძლიერ ელვარი სახესხვაობაა და რუსთაველი მას იყენებს თვალის, წარბების, წამწამებისა და თმის მეტაფორად. „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანებში გიშერს სხვადასხვა შესატყვისი აქვს: янтарь, алмаз, хрусталь, смола, მეტწილად კი — агат. აგატ აქატია. თეთრი. ნაცრისფერი ან მოყვითალო. ყვითელი ფერის მინერალი. როგორ უნდა წარმოიდგინოს მკითხველმა ნაცრისფერი ან მოყვითალო წარბები და წამწამები?!

გიშერს гагат ეწოდება და სწორედ ეს სიტყვა უნდა დამკვიდრდეს თარგმანებში, ან შეიძლება დარჩეს მისი ქართული სახელწოდება — гишер.

ს ა თ ი. ქართულ ენაზე გიშერს აქვს მეორე სახელწოდება — სათი. შდრ. ს.-ს. ორბელიანი და ნ. ჩუბინაშვილი: „სათი გიშერი“. „ვეფხისტყაოსანში“ სათი რვაჯერ არის მოხსენიებული და ეს სიტყვა მხოლოდ ერთ შემთხვევაში (1134 სტროფი) აქვს სწორად თარგმნილი გ. ცაგარელს: гишер. დანარჩენ შემთხვევებში არც ერთ მთარგმნელს სათი სწორად არა აქვს თარგმნილი: მეტწილად агат უწერიათ. გვხვდება აგრეთვე янтарь, эмаль, жемчуг. ისევე როგორც გიშერს, სათის შესატყვისადაც რუსულში უნდა იყოს гагат ან гишер.

ა ლ მ ა ს ი. აღმასი (ანდამატი) ტექსტში ექვსჯერ გვხვდება. იგი ყველას სწორად აქვს თარგმნილი: алмаз, алмамант. თუმცა, პ. პეტრენკოსთან ერთად ნ. გრანი-ადაც არის გადმოღებული (სტრ. 705).

ძ ო წ ი. ძოწი, რომელიც მოთარუსთაველს პოემაში ცხრაჯერ აქვს მოხსენებული, წითელი ფერის ქვაა — კეთილშობილი მარჯანი. შდრ. ს.-ს. ორბელიანი: „კოროლიონ ფრანგულად კ ო რ ა ლ ო ძოწსა ჰქვანი“, ნ. ჩუბინაშვილი: „ძოწი წითელი მარჯანი, ბროწეულის ყუაველის ფერი, коралл“. დ. ჩუბინაშვილი: „ძოწი“ — коралл. ოსე გაბაშვილი (H—2955): „ძოწი-კოროლი-მარჯანი“ ძოწი რუსულ ენაზე „ვეფხისტყაოსნის“ მთარგმნელებს სწორად აქვთ თარგმნილი: коралл, თუმცა ხშირად გამოტოვებული აქვთ ან ал - ად აქვთ გადმოღებული (ნუტშიძე, ცაგარელი).

ა ყ ი ყ ი. აყიყი „ვეფხისტყაოსანში“ ერთხელ არის დასახილბული. პოეტი მას ქალის ტუჩის მეტაფორად იყენებს: „შუა ძოწსა და აყიყსა სქვირს მარგალიტი ტყუებში“ (სტროფი 1134), ე. ი. ზედა და ქვედა ტუჩებს შორის მოჩანდა ლამაზი კბილებით. აყიყი მხოლოდ ბალმონტს აქვს სწორად თარგმნილი: сердолик. და-

ნარჩენ ავტორებს ეს სიტყვა არა აქვთ თარგმნილი. სერდოლიცი ანუ სარდიონი მინერალ ქალციდონის წითელ ფერის სახესხვაობაა, ქართულად მას აყიყა და იამანსაც უწოდებენ. რუსულში сердолик-ს შეიძლება кариею შეენაცვლოს.

ლ ა ლ ი. ლალი „ვეფხისტყაოსანში“ 27-ჯერ არის მოხსენიებული. პირველ რიგში გმირების პირისპირის სილამაზის დასახატავად, პოემის გმირების განცდები ხშირად ქვეთის ფერების ცვალებადობითა გამოხატული, შედარებისათვის ხშირად ლალა გამოიყენებული. ტარიელის ღაწვი ხან ღალისფერი ხდება, ხან კი ყვითლდება, ლალი ქარვად გადაიქცევა. ლალითა შემქმნილი ტანისამოსი და სხვა ნივთები. ვეხვდება გვირგვინიც „ვერთობილისა ლალისა“.

სახელწოდება ლალი (ლალ) არაბულ-სპარსულია და წითელს ნიშნავს. იგი მინერალ კორუნდის წითელი ფერის გამჟღავნებელ სახესხვაობაა. რუსულად მას рубин ეწოდება (ლათინურად რუბეუს — წითელი), შეიძლება ვინმართთ შიგ, მაგრამ უმჯობესია рубин. მთარგმნელებს рубин-ადაც აქვთ თარგმნილი და დატოვებულია шал-იც. არის შემთხვევები, როდესაც ლალი алмаз-ად გადათარგმნება (პ. პეტრენკო, სტროფი 264). თარგმნილია напашанский алмаз-ადაც, ე. ი. ბადახშანად. 1425-ი სტროფში გ. ცაგარელს იაგუნდი და ლალი თარგმნილი აქვს бирюза-დ (ფირუზი) და гиацинт-ად (პიაკინტი). ხშირად ლალი სულ არ არის თარგმნილი.

ფ ე რ ო ზ ი (ფირუზი). „ვეფხისტყაოსანში“ ფეროზი მხოლოდ ერთხელაა მოხსენიებული (ჯამი და ჭიჭა — ყველაი ფეროზისა და ლალისა. 476). იგი უველას სწორად აქვს бирюза-ად გადმოცემული. მხოლოდ გ. ცაგარელი თარგმნის არასწორად: изумруд „ზურმუხტი“.

მ ა რ გ ა ლ ი ტ ი. მარგალიტი „ვეფხისტყაოსანში“ 33-ჯერ არის მოხსენიებული. ეს სიტყვა ეველა მთარგმნელს სწორად აქვს თარგმნილი. жемчуг, жемчужина, перл. რიგ შემთხვევაში მარგალიტი алмаз — ად (კ. ბალმონტი); ან алмаз-ად (ნ. ზაბოლოცი) არის თარგმნილი ან სარტოლ, გამოტოვებულია.

ს ა დ ა ფ ი. სადაფი მოლუსკოა და ზღვის ზოგიერთ სხვა ცხოველთა ნახშირ-მყავა კალციუმის ნიჟარაა. სადაფის ფერთა თამაში დამოკიდებულია ნიჟარის აგებულებაზე. ეს უკანასკნელი თხელი ფირფიტებისაგან შედგება და იწვევს სინათლის სხივების გარდატეხას. ნიჟარის, სადაფის შიგნით მოთავსებულია მარგალიტწარმოქმნელი მოლუსკო. ამიტომ უწოდებენ გერმანელები სადაფს პირლამეტის ანუ მარგალიტის მშობელს, დედას. სადაფს რუსულადაც перламутр ეწოდება. ამიტომ რუსულ თარგმანში სადაფი ყველგან перламутр უნდა ყოფილიყო. 846-ე სტროფში („ბროლი-სადაფი მარგალიტსა ღალის-ფერსა სცვენ და პბურვენი“) перламутр მხოლოდ პ. პეტრენკოსთან გვხვდება, კ. ბალმონტს, შ. ნუტუბიძეს, ნ. ზაბოლოცის და გ. ცაგარელს სადაფი თარგმნილი არა აქვთ. 1431-ე სტროფში („კბილი ბროლი და ბაგენი სადაფთა მოსადაფენი“) კ. ბალმონტს, შ. ნუტუბიძეს, გ. ცაგარელს სადაფი თარგმნილი არა აქვთ. ნ. ზაბოლოცისთან მისი შესატყვისია жемчужные уста, პ. პეტრენკოსთან — раковина. ეს უკანასკნელი უბრალო ნიჟარაა და არა ძვირფასი სადაფი.

ფ ა ზ ა რ ი. რუთაველს მოხსენიებული აქვს იშვიათი ქვა ფაზარი. კ. ბალმონტს, პ. პეტრენკოს, ნ. ზაბოლოცის, გ. ცაგარელს ეს სიტყვა სწორად აქვთ თარგმნილი: фазант. მხოლოდ შ. ნუტუბიძე აქვს არასწორად: фазант.

პოემაში რამდენჯერმე მოხსენიებული ქარვა და ლაქვარდი მთარგმნელებს სწორად აქვთ თარგმნილი: ქარვა — яшарь, ლაქვარდი — лазурь.

ხშირია შემთხვევები, როცა ესა თუ ის ძვირფასი ქვა პოემაში არ არის დასახილებული, მთარგმნელებს კი დამატებით აქვთ შეტანილი.

მაგ., ნ. ზაბლოცკის მე-5 სტროფში ტექსტში დასახილებელი ბროლისა და ბალახის ნაცვლად თარგმანში სამი სულ სხვა ქვა აქვს მოხსენებული: агат, жемчуг და рубин. 42-ე სტროფში ლალი არ არის, თარგმანში მოხსენებულია рубин: 1412 სტროფში ტექსტს გარეშეა изумруд, 1550-ე სტროფში — рубин; 476-ე სტროფში დამატებულია ძვირფასი ქვა сапфир.

კ. ბალმონტთან 327 - ე სტროფის თარგმანში არის агат, ტექსტში შესატყვისი სიტყვა არ არის. 1134-ე სტროფში ტექსტის გარეშე მოხსენებულია гранат. ამავე სტროფში შ. ნუტბიძეს ტექსტის გარეშე მოხსენებული აქვს лал, პ. პეტრინოს — алмаз.

პ. პეტრინო 1011 სტროფში ტექსტის გარეშე უმატებს жемчуг - ს და гишер - ს.

გ. ცაგარელს 227 - ე სტროფში დამატებული აქვს лал, 1412 - ე სტროფში — сапфир, изумруд, 1419 სტროფში — сапфир და ა. შ.

ამგვარად, მთარგმნელების მიერ რუსთაველის პოემის თარგმნისას ძვირფასი ქვების სახელწოდებათა გადათარგმნაში დაშვებულია უზუსტობანი: ხშირად ეს სახელწოდებანი თარგმნილია არასწორად, მთელ რიგ შემთხვევებში კი სულაც არ არის თარგმნილი, ეს კი ცვლის ცალკეული სტროფების დედააზრს და ნაკლებ სრულფასოვანს ხდის პოემის თარგმანს.

ჭერ კიდევ 1966 წელს, რუსთაველის საიუბილეო დღეებში, ჩვენ ამ თვალსაზრისით „ვეფხისტყაოსნის“ ქართულ ტექსტს შევუდარეთ აკადემიკოს შალვა ნუცუბიძის მიერ თარგმნილი ტექსტი, შევამჩნიეთ მთელი რიგი უზუსტობანი ძვირფასი ქვების სახელთა თარგმანში, კერძოდ, ის, რომ ცალკეული ქვები არასწორად ან ხშირად სულ არ იყო თარგმნილი. ყოველივე ეს მოკრძალებული წერილით ვაცნობეთ პატივცემულ მეცნიერს, მეცნიერმა-მთარგმნელმა პასუხი არ დააყოვნა.

საპასუხო წერილში იგი გვწერდა: „თქვენი წერილი ძალიან საინტერესოა. უნდა მოგახსენოთ, რომ დიდი სიზუსტე ძვირფასი ქვების სახელებში რუსულად თარგმნისას არ გამოიჩინია, რადგან ქართული სახელებიც ხშირად ჩემთვის გაუგებარი იყო. ამიტომაც თქვენი შენიშვნები საინტერესოა და მათ უსათუოდ გამოვიყენებ. მაღლობას მოგახსენებთ დახმარებისათვის, რადგან, რაც სწორი აღმოჩნდება, მათი შენაცვლება ტექსტში ძნელი არ უნდა იყოს“.

დიახ, ნამდვილად ძნელი არ არის რუსულ ტექსტში ძვირფასი ქვების არასწორად თარგმნის სახელწოდებათა სწორი სახელწოდებებით შეცვლა. ეს კი აუცილებელია, რათა რუს მკითხველს მივაწოდოთ შოთა რუსთაველის გენიალური პოემის სრულყოფილი თარგმანი.

В. А. ЗУХБАЯ

ДРАГОЦЕННЫЕ КАМНИ В ПОЭМЕ Ш. РУСТАВЕЛИ

Резюме

Статья содержит критические замечания и рекомендации по вопросу передачи на русский язык названный драгоценных камней, упомянутых в поэме Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре».

ათხაზეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოგრაფიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ი. აბაშიძემ

ლიანა ახობაძე

ეფრემ ასურის თხზულებები ქართულ მრავალთავებში

ქართულ მრავალთავთან დაკავშირებულ საკითხებს დიდი ხანია სწავლობენ ქართველი და ევროპელი მეცნიერები. ძალიან დაწვრილებით და ყოველმხრივ არის განხილული მრავალთავებში შემავალი ცალკეული თხზულებები, მაგრამ არ არის ერთი აზრი მრავალთავის თავდაპირველი სახისა და შედგენილობის შესახებ.

მრავალთავი წარმოადგენს საკითხავების კრებულს. თითოეული საკითხავი განეკუთვნება გარკვეულ დღეს. ყოველ დღესასწაულს ან რომელიმე მოღვაწის ხსენების დღეს ეძღვნება უმეტეს შემთხვევაში არა ერთი, არამედ რამდენიმე საკითხავი. საკითხავი წარმოადგენს ჰომილიას ან მოღვაწის ცხოვრება-მოწამობის აღწერას. მაშასადამე, მრავალთავი წარმოადგენს ჰომილეტიკურ და ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა კრებულს. საკითხავეები დალაგებულნი არიან გარკვეული რიგით, რომელსაც განსაზღვრავს ის საეკლესიო წელიწადი, რომელიც ჩვენში არსებობდა უძველესი ქრისტიანობის ხანაში¹.

ქ. კეკელიძე აღნიშნავს, რომ „მრავალთავი წმინდათა მარტილობა-ცხოვრებას ეწოდება“². ივარაუდება, რომ შემდეგ ასეთი სახის ჰაგიოგრაფიულ კრებულებში შექმნდათ წმინდანთა ხსენებისა და საუფლო დღესასწაულები-სადმი მიძღვნილი ქადაგებანი და შესხმანი, ზნეობრივი შინაარსის ქადაგებანი.

ყველაზე ვრცელი გამოკლევა ქართული მრავალთავების შესახებ ეკუთვნის ბელგიელ ორიენტალისტსა და ქართველოლოგს მ. ვან ესბროკს³. მკვლევარი არ იზიარებს აზრს, რომ მრავალთავი თავდაპირველად ჰაგიოგრაფიულ მასალას შეიცავდა. „მ. ვან ესბროკის მტკიცებით, რაც საეკლესიო დასაბუთებული და დამაჯერებელია, მრავალთავი თავდაპირველად შეიცავდა მხოლოდ ჰომილეტიკურ მასალას, ხოლო ჰაგიოგრაფიული მასალა მისი გვიანდელი დანამატია“⁴. მ. ვან ესბროკი მრავალთავის ყოველმხრივი შესწავლის საფუძველზე ასკვნის, რომ ის საკითხავეები, რომლებიც მეორდებიან სხვადასხვა მრავალთავში, წარმოადგენენ მრავალთავის უძველეს ფენას და მიეკუთვნებიან ქართული მრავალთავის არქეტისს.

ჩვენ განვიხილავთ ეფრემ ასურის თხზულებებს მრავალთავებში: A19, A95, A144, A1109, sin. 32—57—33, Ath. II. ექვსი ქართული მრავალთავიდან

¹ ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე, მრავალთავი, ენიშის მოამბე, XVI, თბ., 1944, გვ. 241.

² ქ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, კიმენი, I, თბ., 1918, გვ. XI.

³ Les plus anciens homéliaires géorgiens, étude descriptive et historique par Michel van Esbroeck. publication de l'Institut orientaliste de Louvain, 10 Louvain-la-Neuve, 1975.

⁴ ე. მ ე ტ რ ე ე ლ ი, ახალი ნაშრომი ქართულ მრავალთავზე, მაკენე, ენიხა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 4, გვ. 69.

ცალკე უნდა გამოიყოს სამი: A 19 (ტბეთის ანუ სვანური მრავალთავი), A 95 (პარხლის მრავალთავი), A 1109 (უდაბნოს მრავალთავი). გამოვეყოფთ იმ ნიშნით, რომ ეს მრავალთავები მოცავენ ეფრემ ასურის ერთსა და იმავე თხზულებებს. ეს თხზულებებია: „მამათათკს მძოვართა“, „მამათათკს შესუენებულთა“, „სულთათკს“. A 19 და A 95 მრავალთავებში ორ-ორი თხზულებაა, A 1109-ში — სამი. სამივე თხზულება წარმოდგენილია Sin. 97 კრებულში (Sin. 97₁₂, Sin. 97₁₈, Sin. 97₁₉). მაშასადამე, ეს მრავალთავები ეყრდნობიან ერთსა და იმავე მასალას, იმ მასალას, რომელიც Sin. 97 კრებულშია წარმოდგენილი. ამ მხრივ ისინი განსხვავდებიან სხვა მრავალთავებისაგან. მაგ., სინური მრავალთავი (Sin. 32—57—33) შეიცავს დამატებით ისეთ მასალას, რომელიც არც ერთ სხვა კრებულში არ გვხვდება. იგივე ითქმის ათონის მრავალთავზე (Ath. 11), ხოლო კლარჯული მრავალთავი (A 144) ემყარება „მამათა სწავლათა“ ტიპის კრებულს. მრავალთავებსა და Sin. 97 კრებულში წარმოდგენილი თხზულებანი რედაქციულ განსხვავებებს არ გვიჩვენებენ. არ არის არც შექანიკური შემოკლებისა და არც გამოკრების შემთხვევები, რაც მოსალოდნელი იყო მრავალთავის სპეციფიკის გამო.

ამოსავლად მრავალთავთა ერთი ჯგუფისათვის (A 19, A 95, A 1109) ვვარაუდობთ Sin. 97 ტიპის კრებულს. უშუალო დედნად Sin. 97 ხელნაწერი არ ივარაუდება თუნდაც იმიტომ, რომ ეს უკანასკნელი მრავალთავებთან შედარებით განსხვავებულ, ზოგჯერ არასწორ, იკითხვისებს გვიჩვენებს, აქვს ნაკლები ადგილებიც. პირველ რიგში განვიხილავთ თხზულებას „მამათათკს შესუენებულთა“ (A 19, A 1109)⁵.

„თქუენცა ჩემ თანა გვენბოდენ, ძმანო, მონანო კურთხეულნო“.
(A 1109, 36ც).

„თქუენცა ჩემ თანა გვენბოდენ, ძმანო. მამანო კურთხეულნო“.
(Sin. 97, 111რ).

„Συμπθεϊτε ἀδελφοί μου: ἐσλαχημενοί“, (172 A).

სვანური მრავალთავი (A—19) მეტ სიახლოვეს იჩენს Sin. 97 კრებულთან, ვიდრე სხვა მრავალთავები.

„სადა-იგი არა არს ყოავილი და დამაბრკოლებელი ცრემლთაჲ, არცაღა კუალად სიმრავლმ და მამაბრკოლებელი ცრემლთაჲ“
(A 1109, 36v).

„სადა-იგი არა არს ელავილი დამაბრკოლებელი ცრემლთაჲ, არცაღა კუალად სიმრავლმ და მამაყდუნებელი ტირილისაჲ“, (Sin. 97, 111 v; A 19, 477r).

„Ὁπου οὐκ ἔστι θέρσις ἐκἀπτεων τῶν θέρσιων, οὐτε πάλιν σὺ γλυσταῖς ἐμποδίσουσα κλαυθμόν“ (172 B).

ამ შემთხვევაში A 19 მრავალთავი და Sin. 97 კრებული ერთნაირად სწორ იკითხვისს გვიჩვენებენ. (ელავილი ბერძნული ბ θέρσις-ის შესატყვისია), ერთნაირად აკლიათ და კავშირი, ორივე წესხაში გვაქვს ტირილი (ბერძნული ბ კლავთმბ) საპირისპიროდ A 1109 მრავალთავის ცრემლისა.

შესაძლებელია ორივე შემთხვევაში ერთნაირად დასაშვები იყოს რომელიმე ფორმა ან ლექსიკური ერთეული, მაგრამ A 19 და Sin. 97 ყველა შემთხვევაში ერთად დგანან:

⁵ Assemani, g. 1, 172—175.

„განათლდეს მცირედ დაბნელებული გონება ჩემი“ (A 1109, 38 r).

„განათლდეს მცირედ დაბნელებული გული ჩემი“ (Sin. 97, 118 r; A 19, 482 r).

A 19 და Sin. 97 ზოგჯერ ერთნაირად აკლებენ სიტყვებს:

„ზეცისა იგი საყვრი მზა არს... აღდგინებად ყოველთა, რომელნი საუკუნითგან დაძინებულ არიან“ (A 1109, 37 v).

„ზეცისა იგი საყვრი მზა არს... აღდგინებად, რომელნი საუკუნითგან დაძინებულ არიან“ (Sin. 97, 116 r; A 19, 480 v).

ერთნაირად არის გადანაცვლებული სიტყვები:

„რომელთა ბოროტთა წელთა დახენეშთა მოგუცალდა“ (A 1109, 37 r).

„რომელთა ხენეშთა და ბოროტთა წელთა მოგუცალდა“ (Sin. 97, 115 v; A 19, 479 v) (174 B).

ორივე კრებული რიგ შემთხვევებში ერთნაირად ამატებს რაიმე სიტყვას:

„წარედგეთ წინაშე ქრისტისა“ (A 1109, 37 v).

„წარედგეთ მუნ წინაშე ქრისტისა“ (Sin. 97, 116 v; A 19, 480 v). G. 174 E).

ასეთივე სურათია მეორე თხზულების „მამათათჳს მძოვართა“ მონაცემების მიხედვითაც. ამ შემთხვევაშიც ერთად დგანან Sin. 97 კრებული და A 19 მრავალთავე:

„ლოცვითა მათითა მარადის განწმდებიან“ (A 95, 169 r).

„ლოცვითა მათითა მარადის განწმიდნებიან“ (A 19, 240 r; Sin. 97, 176 v).

„მეყსეულად მოქციის ავაზაკობრივისაგან სახისა“ (A 95, 169 v).

„მეყსეულად მოაქციის ავაზაკობრივისაგან სახისა“ (A 19, 240 r; Sin. 97, 117 r).

„სურვილითა საეს არიან“ (A 95, 169 v; A 1109, 36 r).

„სურვილითა საესე არიედ“ (A 19, 240 v; Sin. 97, 117 v).

„სიმდიდრჳთუ უჩუენის მათ, არად შეპრაცხიან მათ იგი“ (A 95, 169 v) (A 1109-ს აკლია).

„სიმდიდრჳთუ უჩუენის მათ, არად შეპრაცხიან“ (A 19, 240 v; Sin. 97, 177 v).

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, Sin. 97 კრებულს აქვს ნაკლები ადგილები; მაგ., თხზულებაში „მამათათჳს მძოვართა“ აკლია მთელი ფრაზა, რომელიც ყველა მრავალთავეშია:

„წარვიდეთ და ვიხილნეთ სასუმელნი მათნი, ვითარ-იგი მარადის განიზავებიან მათითა მით ცრემლითა“. (A 19, 240 r).

მაშასადამე, Sin. 97 არ არის ის კრებული, რომლითაც უშუალოდ სარგებლობს A 19, მაგრამ ორივეს ერთი დედანი აქვს და ეს უნდა იყოს Sin. 97-ის ტიპის კრებული. ხოლო A 95 და A 1109 სარგებლობენ განსხვავებული დედნით.

ამ ვარაუდს მხარს უჭერს მონაცემები III თხზულებისა „სულთათჳს“. ეს პატარა ჰომილია, რომელიც ოთხი ხელნაწერით არის წარმოდგენილი (A 95, A 1109, Sin. 97 და Sin. 25), A 95 და A 1109 მრავალთავეების მიხედვით ორიოდ ფონეტიკურ სხვაობას გვიჩვენებს, მაგ.: ვარლუევ (A 95), ვარლუშ (A 1109); ღამშ (A 95), ღამე (A 1109).

ასეთი სიახლოვე ამ ორი ნუსხისა (A 95, A 1109) მაშინ, როდესაც ამავე

პომილიის მიხედვით Sin. 25 და განსაკუთრებით Sin. 97 კრებულები დიდ სხვაობებს აჩვენებენ, იმას გვაფიქრებინებს, რომ A 95 და A 1109 მრავალთავეს ერთი დედანი უნდა ჰქონდეთ.

მოვიყვანო რამდენიმე ნიმუშს ამ ხელნაწერთა ურთიერთობის საილუსტრაციოდ:

„მე შიშუელ ვარ“ (A 95, 171 v; A 1109, 38 v).

„შიშუელ ვარი მე“ (Sin. 97, 185 v).

„მიემთხვენენ ქებასა მისსა და მთავრობისა მას მათ ქალაქთასა“ (A 95, 171 v; A 1109, 38 v).

„მიემთხვენენ ქებასა და მთავრობასა ბრძენთა მათ ქალწულთასა“ (Sin. 97, 185 v).

„არას ეპოვებ, რამეცა სიტყუაა მიუგე“ (A 95, 171 v; A 1109, 38 v).

„არარაა ვმოვე, რამეცა სიტყუაა მიუგე მას“ (Sin. 97, 186 r).

„შემიწყალე მე, მხოლოო უცოდველო, და მაცხოვრე მე, მხოლოო კაცთმოყუარეო“ (A 95, 171 v; A 1109, 38 v).

„შემიწყალე მე, მხოლოო შეუცოდებელო, და მილხინე მე, სახიერო და კაცთმოყუარეო“ (Sin. 97, 186 r).

Sin. 97 ხელნაწერში ბევრია გამოტოვებული სიტყვა, წინადადება და მთელი ფრაზებიც კი:

„მიკვრს თავით თქსით, საყუარელნო, ვითარ ესე დღითი დღედ და ჟამითი ჟამად ვაშენებ“ (A 95, 171 r; A 1109, 38 v).

„მიკვრს თავით თქსით, საყუარელნო, ვითარ ესე ჟამად ჟამად ვაშენებ“ (Sin. 97, 185 v).

„ვევედრებოდი უფალსა, რამათა მლხინებელ მეყოს ცოდვათა ჩემთა“ (A 95, 171 r; A 1109, 38 v).

„ვევედრებოდი ღმერთსა ცოდვათა ჩემთათჳს“ (Sin. 97, 185 v). Sin. 97 ნუსხას აკლია აკმაოდ ვრცელი მონაკვეთი:

„და აწ მომიკსენე მე, უფალო, და განმიყვანე მე საპყრობილისა ამისგან უშუქლოებათა ჩემთაჲსა, რამეთუ შენი არს ორკერძოვე, უფალო, ოდესმე შემოყვანებაა სოფელსა ამას და ოდესმე განყვანებაა მისგან“ (A 95, 171 r).

სრულიად ნათელია, რომ A 95 და A 1109 მრავალთავეები ერთი დედნით სარგებლობენ. ცალკე დგას კრებული Sin. 97, მასთან ყველაზე მეტ სიახლოვეს ამქვეყნებს A 19. ყველა ამ კრებულის პირველწყარო უნდა იყოს Sin. 97 ტიპის კრებული.

ზემოთ განხილულ მრავალთავეებში წარმოდგენილი ეფრემ ასურის თხზულებები მ. ჯან ესბროკის დებულებაზე დაყრდნობით უნდა მივაკუთვნოთ ქართული მრავალთავეის არქტიპს.

სინური მრავალთავეში წარმოდგენილია ეფრემ ასურის ორი თხზულება სრულად და ერთი თხზულების ნაწილი. თხზულებები „მარხვისათჳს“ და „შესუენებულთათჳს“ სრული სახითაა. ეს უკანასკნელი არის Sin. 97 კრებულშიც; პირველი კი „მარხვისათჳს“, არცერთ სხვა ნუსხაში არ გვხვდება, მას ამ მრავალთავეში დაერთვის ძალიან მცირე ნაწილი სხვა თხზულებისა, რომელიც სრული სახით წარმოდგენილია Sin. 97 კრებულში — „მარხვისათჳს და სინანულისა“⁶.

⁶ ა. შანიძე, სინური მრავალთავეი 864 წლისა, თბ., 1959, გვ. 112—115, 263—266.

სინურ მრავალთავესა და Sin. 97 კრებულში წარმოდგენილი თხზულება „შესუენებულთაჲს“ ერთი რედაქციისაა. ორივე კრებული თხზულების უკვე არსებული თარგმანით სარგებლობს. სინურ მრავალთავეში დაცული ტექსტის ზოგიერთ მონაკვეთს მექანიკურად შემოკლებული სახე აქვს, მაგ.:

„განწესა ყოველივე, ვითარცა მას უნდა“, (სინ. მრ., 255 r).

„განწესა ყოველივე, ვითარცა მას უნდა და წეროლ არს, ვითარმედ დაბადა სიუდრილი ყოველთა ზნდა კორციელთა“ (Sin 97, 106 r).

რადგანაც ასეთ მოვლენას სისტემური ხასიათი არა აქვს, ამის გამო რედაქციულ სხვაობაზე ვერ ვილაპარაკებთ.

რაც შემთხვევებში სინური მრავალთავე ცალკეულ მონაკვეთებს უფრო სრულად წარმოადგენს, ვიდრე Sin. 97 კრებული, რაც Sin. 97-ის გადამწერის შეცდომას უნდა მიეწეროს. მაგ.:

„და რომელნი მოელიან მერმესა ცხოვრებასა, არა გარდარეულად მწუხარე არიედ და რო მელთა ჰრწამნ წმიდათა წიგნთაჲ, მუნვე სმენითა მათა წიგნთაჲთა ნუგეშინის-ცემულარიედ“ (სინ. მრ., 253 r).

„და რომელნი მოელიან მერმესა ცხოვრებასა, არა გარდარეულად მწუხარე არიედ“ (Sin. 97, 192 r).

„რომელ არსსუეტი და სიმტიციჲ, მოძღუარი კეთილი და წინამძღუარი ეკლესიათაჲ (სინ. მრ., 253 v).

„რომელ არსსუეტი და სიმტიციჲ, მოძღუარი ეკლესიათაჲ (Sin. 97, 193 r)

„უფროას აწ განკრწნილისაჲ მის უადვილშს არს განცხოველებაჲ და აღგინებაჲ“ (სინ. მრ., 254 r).

„უფროას აწ განკრწნილისაჲ მის უადვილშს არს განცხოველებაჲ“ (Sin. 97, 194 r).

ზოგჯერ Sin. 97 ნუსხის ჩვენება უფრო მართებული ჩახს, ვიდრე მრავალთავეისა, მაგ.:

„ცხონდენ მკუდარნი იგი მათნი და შესუენებულთა განისუენონ და აღდგენ და აკურთხედენ ღმერთსა“ (სინ. მრ., 253 r).

„ცხონდენ მკუდარნი იგი მათნი და შესუენებულთა განილკძონ და აღდგენ და აკურთხედენ ღმერთსა“ (Sin. 97, 192 v).

„რომელმან არა თუ სიტყვსა ვისგან მოილო მეცნიერებაჲ“ (სინ. მრ. 254 r).

„რომელმან არა თუ სხვსა ვისგან მოილო მეცნიერებაჲ“ (Sin. 97, 194 r).

მრავალთავეის ტექსტში სიტყვსა უადვილოდაა ნახმარი, ამ შემთხვევაში ხდა ტასოზის გრადიულ აღრევალთან გვაქვს საქმე.

„ჩუენ მეცნიერებით მოგუცა მადლი მისა მიმართ მამისა მიერ“ (სინ. მრ., 254 r).

„ჩუენ მეცნიერებით მოგუცა მადლი მამისა მიერ“ (Sin. 97, 194 r). ამ შემთხვევაშიც სწორია Sin. 97 კრებულის ჩვენება.

„ძალითა თვისითა შეარწყუნა ყოველი გუამი ჩუენი“ (სინ. მრ. 254 r).

„ძალითა თვისითა შეაძრწყუნა ყოველი გუამი ჩუენი“ (Sin. 97, 194v). სინურ მრავალთავესა და Sin. 97 კრებულში წარმოდგენილ ტექსტებში ვვაქვს.

სინონიმური სხვაობანი, როგორცაა, მაგ.:

არა ჟერ-აოს (სინ. მრ., 252 v); არა წე ს-ა რ ს (Sin. 97, 192 r)

ე ს ე ე ნ (სინ. მრ., 252 v);

ე ლ ი ა ნ (Sin. 97, 192 r).

განსხვავებაა ზმნათა მწკრივებში:

ი ს მ ე ნ ე ნ (სინ. მრ., 252 v); პ რ წ ა მ ს (სინ. მრ., 252 v),

ი ს მ ე ნ ე ლ (Sin., 97, 192 r). პ რ წ ა მ ს—(Sin. 97, 192 r).

მრავალთავის ტექსტში თ ვ ს ი, მ ი ს ი ნაცვალსახელების მიც. ბრუნვაში ყოველთვის ერთი ს გვაქვს, მაგ.:

„ახაროს მას სასუფეველსა მისა“ (სინ. მრ., 255 r).

„ახაროს მას სასუფეველსა მისსა“ (Sin. 97, 196 r).

„წარგკყვანეს ჩუენ ამიერ სოფლათ ეამსა თვსა“ (სინ. მრ., 254 v).

„წარგკყვანეს ჩუენ ამიერ სოფლათ ეამსა თვსა“ (Sin. 97, 195 r).

ყოველივე ზემოთქმული იმას გვაჩარაუდებინებს, რომ ამ ორ უძველეს კრებულს, სინურ მრავალთავსა და Sin. 97 კრებულს, სხვადასხვა დედანი აქვთ. სინურ მრავალთავში წარმოდგენილ ეფრემ ასურის არც ერთ თხზულებას დედანი არ ექებნება. არსებობს მხოლოდ პარალელური ტექსტი სომხურ ენაზე იმ თხზულებისათვის, რომლის ნაწილია სინურ მრავალთავში, ხოლო მთლიანი სახით — Sin. 97 კრებულში. ეს არის თხზულება „მარხვისათვის და სინანულისა“.

ბ. უტიე ვარაუდობს, რომ ქართული თარგმანი სომხურიდან მომდინარეობს⁷. სომხურ ენაზე არსებობს ამ თხზულების უფრო სრული ვერსია.⁸

ქართული და სომხური ტექსტების შედარებამ აჩვენა, რომ ქართული თარგმანი არ უნდა მომდინარეობდეს სომხურიდან. ამისი თქმის უფლებას გვაძლევს ის განსხვავებული იკითხვისები, რომლებიც არსებობენ მათ შორის:

„დაყენებაა ჰამადთა დაყენებითა კოტთათა ალესრულის“ (სინ. მრ., 109 r).

„დაყენებაა ჰამადთა დაყენებითა ბოროტისათა და ენისათა ალესრულის“ (Sin. 97, 182 v).

„*Որ արգելուն 'ի կերակրոց, արգելամար չարեաց կատարին*“ (170).

მრავალთავის იკითხვისი სხვაობას Sin. 97-ის იკითხვისისაგან, ორივე კი—სომხურისაგან, რომელიც ასე ითარგმნება: რომელი ჰამადის წინააღმდეგია, ბოროტეს მიმართ წინააღმდეგობით ალესრულება.

„რომელთა ბოროტი განიშორიან, ღმერთსა მიეახლნიან, ეზიარნიან და მშკლობით ამაღლდიან“ (სინ. მრ., 109 r).

„*Որք 'ի բարիսն ընձանան, ընդ աստուծոյ հաղորդին, և որք ընդ աստուծոյ հաղորդին, փառիք վերանան*“ (170).

სომხური წინადადება შინაარსით მსგავსია, მაგრამ სრულიად სხვაგვარად არის აგებული: რომელნიც კეთილს ემორჩილებიან, ღმერთს მიეახლებიან და რომელნიც ღმერთს მიეახლებიან, დიდებით ამაღლდებიან.

მართებული იქნება, თუ ვივარაუდებთ, რომ ქართული თარგმანი ბერძნულთან მომდინარეობს. ამ აზრს ისიც უჭერს მხარს, რომ დასახელებული

⁷ B. O u t t i e r, Les recueils géorgiens d'oeuvres attribués à s. Ephrem le Syrien, *Be-di Kartliisa* (Revue de Kartvélogie), vol. XXXII, Paris, 1974, 33. 123.

⁸ Mechitharistae, Ephraem, opera armena, IV, Venetiis, 1836, 33. 179—183.

თხზულება მიეკუთვნება Sin. 97 კრებულის თხზულებათა ანსამბლს, რომლის ბერძნული წარმომავლობა საეჭვო არ არის.

მესამე თხზულება „მარხვისათჳს“, რომლის არც დედანი მოიპოვება რომელიმე ენაზე და არც სხვა ქართულ ნუსხაში გვაქვს, დიდ ენობრივ ნათესაობას ამჟღავნებს დანარჩენ ორ თხზულებასთან.

ი. იმნაიშვილი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ სინურა მრავალთავი „ძალიან ხშირად ხმარობს ნაწევარს, განსაკუთრებით ე. წ. განსაზღვრულ ნაწევარს“⁹.

თუ ამ თვალსაზრისით განვიხილავთ სინურ მრავალთავში წარმოდგენილ ეფრემ ასურის თხზულებებს, ისინი აშკარად ცალკე დადგებიან: სამივე თხზულება ხასიათდება ნაწევრის იშვიათი ხმარებით.

ი. იმნაიშვილი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ ენა სინურ მრავალთავში შემაჯავლი თხზულებებისა განსაკუთრებულია მისი სპეციფიკის გამო. ეს მრავალთავი პოპილტეკური შინაარსის ნაწარმოებთა კრებულია, რომელიც ეკლესიაში საკითხავად იყო გამოიზნული, „ამიტომ საეცებით ბუნებრივია, თუ მას (ამ ხელნაწერის ენას) მხატვრული მეტყველება-სათვის დამახასიათებელი ბევრი ნიშანდობლივი თავისებურება მოეპოვება, როგორც, მაგალითად, სიტყვათა რიგის შეკვლა წინადადებაში (მართული მსაზღვრელის წინ გადმოტანა), ზმნით გათიშული მსაზღვრელი, მიმართუ-ს ფორმების სიხშირე და სხვ.“¹⁰.

ჩვენ მიერ განხილულ თხზულებებში, მართალია, გვაქვს მართული მსაზღვრელის საზღვრელის წინ დასმის ორიოდე შემთხვევა, მაგრამ ჩვეულებრივია პოსტპოზიციური წყობა: „სლვანი ფერქთანნი“ (107 v), „ხატი სულიერთაჲ“ (108 r), „სასოებაჲ ჯაცთაჲ“ (253 r).

სინურ მრავალთავში წარმოდგენილი თხზულებები არ არის არც ერთ სხვა მრავალთავში, ამდენად, თუ მ. ვან ესბროკის დებულებას დავეყრდნობით, ისინი ახლად შესულია სინურ მრავალთავშიც და არ ივარაუდება ქართული მრავალთავის არქტიპში.

ქართულ მრავალთავთა შორის ყველაზე სრული—ათონის მრავალთავი (Ath. 11) შეიცავს ეფრემ ასურის ორ თხზულებას: „ენებისათჳს უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესა და ზეზაკისათჳს“ და „პათოსნისა და ცხოველმყოფელისა ჭუარისათჳს“. ეს თხზულებები არ არის არც ერთ სხვა ქართულ ხელნაწერში.

პირველ თხზულებას, „ენებისათჳს უფლისა...“, არც ერთ სხვა ენაზე არ ეძებნება პარალელი.

ქართული თარგმანი ბერძნულიდან მომდინარე ჩანს. ამას გვაფიქრებინებს თხზულების ენის სინტაქსური ანალიზი. ხშირია მსაზღვრელ-საზღვრულის გათიშვა ფრაზის გრძელი მონაკვეთით:

„არავის კ ა ც თ ა გ ა ნ ს ა უ ხ ი ლ ა ვ ს პ ი რ ი ჩ ე მ ი კ ო რ ც ი ე ლ ს ა“ (232 r).

„რ ო მ ე ლ მ ა ნ ყ ვ ის ს ა კ ვ რ ე ლ ი მ ხ ო ლ ო მ ა ნ“ (233 r). ბერძნულის გაკლენით უნდა აიხსნას მიცემითის ხმარება მასდართან¹¹: „კადნიერ იქ-

⁹ ი. იმნაიშვილი, სინურა მრავალთავი, თბ., 1975, გვ. 96—37.

¹⁰ ი. იმნაიშვილი, დასახ. შრ., გვ. 100—101.

¹¹ ს. ყ ა უ ხ ი შ ვ ი ლ ი, გიორგი ამბროსის ხრონოგრაფის ქართული თარგმანი, ტფ., 1926, გვ. 21.

მენსლვად გზასა ამას განკრძალულად“ (231 v). „ვერვინ შემძლებელ არს მოახლებად ადგილსა ამას“ (231 v).

„ვერ შემძლებელ ხარ, ზკაცო, ფერკთა დადგმად სველსა ჩუენსა და ვერცა ტკებნად გზასა ამას“ (231 v).

ბერძნულის გავლენას უნდა მიეწეროს პასიური კონსტრუქციების სიმრავლე თარგმანში, ვნებითი გვარის ზმნებით რომ გამოიხატება:

„დღეს სარწმუნოებითა ავაზაქისაჲთა განელო სამოთხე იგი საშუებლისაჲ“. (231 r).

„ამის ავაზაქისა მიერ განსრულდა სიტყუაჲ იგი წმიდისა წინაწარმეტყუელისაჲ“. (231 v).

„იგი აღტაცებულ-იქმნა“ (252 v).

პასიური კონსტრუქციები იქმნება ხშირად სტატიკური და აღწერიითი ფორმებით:

„შეპყრობილ ხარ სამოთხისა ამისგან ბრწყინვალისა“. (232 v).

„მოსრულ არიან იობ მართალი და სამოელ წინაწარმეტყუელი და სამოთხესა ამას ბრწყინვალესა არავინ მათგანი შემოსრულ არს დღესამომდე“. (232 r).

ამ თარგმანისათვის უმეტეს შემთხვევაში დამახასიათებელია ასეთი სინტაქსური წყობა: ზმნა თავიკიდური წვერია, რაც ქართულისათვის მანკდა-მანკ არ არის ჩვეულებრივი, ზმნიზედა კი ხშირად ზმნას შორდება და წინადადების ბოლო ადგილს იჭერს:

„მოვედით ყოველნი სწრაფით“. (232 v).

„ვისმინოთ ყოველთა ერთბამად“. (232 v).

მოხუედ ჩუენდა უშიშად“ (232 v).

„ისწაელეთ მისგან ჭეშმარიტად“ (232 v).

დამახასიათებელია დანართის ხშირი ხმარება:

„მოვედით, რაჲ ესე ყო ნათესავემან ერისა ღმრთისამან, ნათესავემან პურითამან, ქედფიცხელმან“ (230 v).

„განვიდეს ივინი სამოთხისა ამისგან, ბრწყინვალისა და დიდებულისა“. (232 r).

„გამოვიდა ქუეყანით თქუენით, დიდებულით და მიუწდომელით“. (232 v).

ასევე ხშირია ჩართული:

„ყოველი საშუებელი, წმიდათათვის განმწადებული, ჩემთანა დამარხულ არს“. (232 r).

„ძემან მიწისაგანისამან, უღირსმან, იყარა“. (232 v).

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ზმნათა უნდაობითი ტიპის ფორმების სიმრავლე და ყოველთვის მომავლის მნიშვნელობით:

„რაჲ იგი ყოფად არს“. (232 r).

„განმრავლებად არიან მკედრნი ამის ადგილისანი“. (233 r).

„აღვსებად არიან სოყოფელნი უფლისანი მონათა მისთაგან კეთილთა“. (233 r).

„როჲლისა მიერ ყოველნი შესლვად არიან სიძისა მის თანასასძლოსა მას“. (233 r).

ლექსიკიდან გამოვეყოფთ ზმნიზედა აქა-ს ხშირ ხმარებას, რომელიც ზოგჯერ ბრუნვის ნიშანსაც დაირთავს:

„რასა უკუე იქმ აქა“. (231 v).

„შენ ვითარ იყადრე შემოსლვად აქა“. (231 v).

„აქა შინა საფასენი დაუნჯებულ არიან მეფისა დიდისანი“ (231 v).

„განივლინნეს აქაათ“. (232 v).

„განივდა აქაათ“. (232 v).

მეორე თხზულება, რომელიც ათონის მრავალთავშია წარმოდგენილი, არის „პატროსნისა და ცხოველმყოფელისა ჭუარისათჳს“. არსებობს ამ თხზულების ბერძნული დედანი¹². ქართული ტექსტი წარმოადგენს ბერძნული ტექსტის მხოლოდ დასაწყისი ნაწილის თარგმანს (G. II, 247—250). შესაბამისად შეკვეცილია სათაურიც. თარგმანი თავდება იქ, სადაც დედანში მთავრდება ჭვრის შესხმა. ეს ნაწილი ბერძნულშიც ერთგვარად დასრულებული სახითაა, გამოყოფილია ტრაფარეტული დამამთავრებელი ფორმულით.

ჩვენ ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ეს თხზულება არც ერთ სხვა ქართულ ხელნაწერში არ არის. მისი ცალკეული ნაწილები კი სხვა თარგმანით წარმოდგენილია „მამათა სწავლათა“ ტიპის კრებულების ორ სხვადასხვა თხზულებაში „სიყვარულისათჳს და სინანულისა“ და „სინანულისათჳს, ჭუარისათჳს და პარასკევისა და კერიაკისათჳს“¹³.

ქართული ტექსტი ბერძნულის ძალიან ზუსტ თარგმანს წარმოადგენს. ამის გამო გვხვდება ფრაზეოლოგიური კალკები და ისეთი კომპოზიტები, რომლებიც ბუნებრივი არ არის ქართულისათვის:

„უფალი აქუს შორის მთასა და არარაჲ მათ მოაკლდეს“ (240 r) (G II, 247 F).

„რავედენნი კეთილნი მოგუახიჳნა ჩუენ ჭუარისა მიერ ნათესავსა კაცთასა“ (240 v) (G. II, 250 B).

„თან-დღესასწაულობს ქრისტე“. (240 r). (G. II, 247 F).

„ყოველნი, რომელნი აქუნდეს პირველქმნულთაგანნი, განუტვენა“ (240 v). (G. II, 249 F).

ამ თარგმანისათვის დამახასიათებელია მართული მსაზღვრელის საზღვრულის წინ დასმა. უმრავლეს შემთხვევაში მსაზღვრელი ეთანხმება საზღვრულს ბრუნვაში:

„ჭუარი — მდიდართაჲ აღკრი, ნავით მავლთაჲ მენავით შოქლუარი, კაცთაჲ თავი...“ (240 v).

როგორც ი. იმნაიშვილი აღნიშნავს, ასეთი ვითარება მიჩნეულია უფრო ძველად: „ასეთი მდგომარეობა შემდეგ თანდათან იცვლება. ეს წესი ირლევვა და მსაზღვრელის შეთანხმება საზღვრულთან სავალდებულო ხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ის საზღვრულის შემდეგაა მოქცეული (ისიც არა ყოველთვის), წინ დასმული მართული მსაზღვრელი კი კარგავს შეთანხმების ძალას“¹⁴.

ამ მხრივ ეს თარგმანი განსხვავდება ზემოთ განხილული თარგმანისაგან, რომელშიც ასეთი შეთანხმების არც ერთი მაგალითი არა გვაქვს.

ათონის მრავალთავში წარმოდგენილი ეგრემ ასურის ჰომილიები მრავალთავის იმ თხზულებათა ჯგუფს მიეკუთვნებიან, რომელნიც უწყვილოდ რჩე-

¹² Assemani, G. II, 247—258.

¹³ ი. ა ბ უ ლ ა ძ ე, მამათა სწავლანი, თბ., 1955, გვ. 206—214—219.

¹⁴ ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი, სინური მრავალთავი, თბ., 1975, გვ. 102.

ბიან. ამდენად ისინი არ უნდა ვივარაუდოთ ქართული მრავალთავის არქე-ტიპში.

კლარჯულ მრავალთავშიც (A 144) ევრემ ასურის ორი თხზულებაა წარ-მოდგენილი: ერთია „ელიაჰსთუს წინაწარმეტყუელისა და მიქაელ მთავარ-ანგელოზისა“, რომელიც ადრეული ხელნაწერებიდან მხოლოდ ამ მრავალთავ-შია, მეორე — „სიკუდლიისათუს და გამოსლვისათუს სულთა ჯორცთაგან“ არის „მამათა სწავლათა“ ტიპის კრებულებში¹⁵. მიუხედავად იმისა, რომ ამ თხზულებათა დედნები არ მოგვეპოვება, ქართული თარგმანების ენობრივა მონაცემების ანალიზი გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ მათი ბერძნული წარ-მომავლობა ვივარაუდოთ.

ორივე თარგმანში ბევრია ისეთი პასიური კონსტრუქციის წინადადებები, რომლებში მოქმედების რეალური ჩამდენი ან არ ჩანს საერთოდ, ან შეესაბა-მება სახელის -მიერ, -გან თანდებულებიანი ფორმები — ეს შესაძლებელია ბერძნულის გავლენას მივაწეროთ¹⁶.

„ეშმაკისაგან განცილი იქმნა და ძლეულ“. (70 v).

„კერპნი თაყუანის-იყემებიან კაცთაგან“. (82 v).

„აწ ისმინე მშობელისა შენისაჲ, რომლისაგან დაებადე“. (84 r).

„არა განკრძალულ იყოს ვიდრე წოდებადმდე მისა შენ მიერ“. (67 v).

„თხოვაჲ შენი მოგემადლოს მის მიერ“. (91 r).

არის რიგი პასიური კონსტრუქციებისა, სადაც ობიექტი, პირდაპირი იქ-ნება, თუ ირიბი, დაისმის ნათესაობითში და თანდებულებით ფორმდება:

„რამე ვყო აქაბის მეფისათჳს“ (83 r).

„განრისხნა ადამის ზედა“ (83 v).

ხშირია თ ა ნ ა თანდებულებით ნაწარმოები ფორმები, რაც ბერძნული ძნ-თანდებულებიან სიტყვების კალკირებას უნდა წარმოადგენდეს:

„რამე მტკიენ არს და წუხილ თანა-ქცევაჲ შენი“ (67 r).

„თანა-წარვკვალთ ბრძანებასა ღმრთისასა“. (68 r).

„მარადის თანა-აქუს წინაშე ღმრთისა“. (68 r).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, თხზულება „ელიაჰსთუს“ ერთადერთი ძველი ნუსხით (A 144) მოგვეპოვება. მაგრამ ეს ტექსტი შესულია X^v II ს. ნუსხაში A 691. A 691 ხშირად უფრო სწორ იკითხვისებს გვიჩვენებს, ვიდრე კლარჯული მრავალთავი:

„განწარდა გული მისი, რომელ აქუნდა გულსა მისსა“. (A 144, 83 r).

„განწარდა სული მისი გულისწყრომისა მისგან, რომელ აქუნდა გულსა მისსა“ (A 691, 35 r).

„მოწყდეს მთავარნი შიმშილი“ (A 144, 84 r).

„მოწყდეს მთავარნი შიმშილითა“ (A 691, 37 v).

„მოუგო უფალმან ქუეყანასა და ჰრქვა:

ვითარმცა სათნო-მიჩნდა უმშჯავროდ გუემაჲ შენი“ (A 144, 85 r).

„მოუგო უფალმან ქუეყანასა და ჰრქვა: ნუ ჰგონებ, ვითარმცა სათნო-მიჩ-ნდა უმშჯავროდ გუემაჲ შენი“ (A 691, 39 r).

„რაჟამს მომხედის მე გულისწყრომით“ (A 144, 83 v).

¹⁵ ი. ა. ახობაძე, მამათა სწავლანი, თბ., 1955, გვ. 220—227.

¹⁶ С. И. Соболевский, Древнегреческий язык, Москва, 1948, გვ. 252—3, 281—2.

„რაცამს მომხედნის მე გულისწყრომით“ (A 691, 36 r).

ეს გვაფიქრებინებს, რომ A 691 ხელნაწერის ვარიანტი მომდინარეობს უფრო ძველი, უფრო სწორი ვერსიიდან და რომ კლარჯული მრავალთავიც სხვა რომელიღაც, ჩვენამდე არ მოღწეული, ნუსხით სარგებლობს.

თხზულება „სიკუდილისათჳს“ კლარჯული მრავალთავის გარდა წარმოდგენილია „მამათა სწავლათა“ ტიპის კრებულებში: A 1142 (A), S 1139 (B), H 1662 (E), Sin. 36 (F). მათი მონაცემები ბევრ შემთხვევაში სხვაობენ კლარჯული მრავალთავის მონაცემებისაგან. ხშირად მრავალთავის იკითხვისი მცდარია:

„მთავარი ხარ მღკაძრჳ, რომელსა არა გრცხუენის“ (A 144, 67 r).

„მპარავი ხარ მღკაძრჳ, რომელსა არა გრცხუენის“ (ABEF).

„ეკმნეს მას სიკუდილი გამასულნელე ბელურვათაგან ამის სოფლისათა“ (A 144, 67 v).

„ეკმნეს მას სიკუდილი განმსუნებელურვათაგან ამის სოფლისათა“ (ABEF).

ზოგჯერ პირიქით, მრავალთავის ჩვენება უფრო სწორია:

„არა მოელოდის ეამსა მოსლვისა შენისასა“ (A 144, 67 v).

„არა მოელოდის ხმასა მოსლვისა შენისასა“. (ABEF).

გვაქვს მთელი რიგი განსხვავებული იკითხვისებისა, რომლებიც თანაბრად სწორად შეიძლება იქნეს მიჩნეული, მაგრამ ყველა შემთხვევაში მრავალთავის ჩვენება უპირისპირდება „მამათა სწავლათა“ ტიპის კრებულების ჩვენებას:

„მსაჯული ხარ მძლჳ, რომელი მიიყვანებ მოსაგრესა საშჯელად საუკუნოდ“ (A 144, 67 r).

„მოსაჯული ხარ მძლჳ, რომელი მიითრეჯ (AE) (მიიძლეე B F) მოსაგრესა საშჯელად საუკუნოდ“.

„რაჲ ფიცხელ არს და ძნელ სრბაჲ გზისა შენისაჲ (A 144, 67 r).

„რაჲ ფიცხელ არს და მძიმე სრბაჲ გზისა შენისაჲ“ (ABEF).

„უამიესე საშინელი“ (A 144, 68v)

„დლეიგი საშინელი“ (ABEF).

„მამათა სწავლათა“ ტიპის კრებულისა და კლარჯულ მრავალთავში წარმოდგენილ ეგრემ ასურის თხზულების მონაცემების საფუძველზე მრავალთავი ამ კრებულთაგან ცალკე დგება.

არის აზრი, რომ კლარჯული მრავალთავის გადამწერი ერთი პირია¹⁷. თუ ეს ასეა, მაშინ ორი რამ არის საყარაუღებელი: კლარჯული მრავალთავის დედანი უკვე შეიცავდა ეგრემ ასურის ორივე თხზულებას და მათი გადამწერი სხვადასხვა იყო, ან მრავალთავის გადამწერი ამ თხზულებათა შემცველი სხვადასხვა ნუსხებით სარგებლობდა. ამას ადასტურებენ ის ორთოგრაფიული თავისებურებანი, რომლებიც ახასიათებენ ერთ ტექსტს და სრულიად არა — მეორეს:

1. პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს თხზულებაში „ელიამსთჳს“ მგრაფემის სისტემური ხმარება ზმნის ფორმებში, წყვეტილსა და კავშირებითში. თხზულებაში „სიკუდილისათჳს“ კი ზმნაში მხოლოდ ერთხელ დასტურდება.

¹⁷ ლ. ათანელიშვილი, კლარჯული მრავალთავის ბერძნული და შიომღვიმის ტიპიონის ქართული კრიპტოგრაფები, მრავალთავი, V, თბ., 1975, გვ. 102.

2. თხზულებაში „ელიაშსთჳს“ ხშირად გვაქვს ო-ს ნაცვლად უ და პირიქით. მეორე თხზულების ტექსტში ასეთი რამ არ დასტურდება.

ეს ორი თხზულება განსხვავდება მთელი რიგი ენობრივი მონაცემებითაც:

1. თხზულებაში ელიაშსთჳს“ ხშირია ტმესის გამოყენების შემთხვევები. ტმესის არც ერთი ნიმუში არ არის თხზულებაში „სიკუდილისათჳს“.

2. ტექსტი თხზულებისა „ელიაშსთჳს გამოირჩევა ნაწილაკების ხმარების სიხშირით. მეორე თხზულებაში კი ნაწილაკის ხმარების რამდენიმე ნიმუშია მხოლოდ. საერთოდ არ დასტურდება არ ა-უ ე ფორმა, რომელიც განსაკუთრებული სიხშირით გვხვდება თხზულებაში „ელიაშსთჳს“.

3. ცნობილია, რომ ძველ ქართულში თანდებული ორ ან მეტ სახელს თუ განეკუთვნება¹⁸, დაისმის ერთ მათგანთან, ჩვეულებრივ, პირველთან. ეგვევ შეიძლება ითქვას მეშველ ზმნაზეც. ეს წესი კანონი არ არის, მაგრამ ასეთი ვითარება ჩვეულებრივია ძველი ქართულისათვის. ეს ორი თარგმანი ამ მხრივაც განსხვავდება ერთმანეთისაგან. თხზულება „სიკუდილისათჳს“ ზუსტად იცავს ძველი ქართულის ნორმას:

„იგი მის ყოვლისაგან ცუდი დარჩა და ცალიერი“. (69 v).

„ეშმაკისაგან განცდილ იქმნა და ძლეულ“. (70 r).

„განწესებულ არს და დაბეჭდულ“. (70 v).

„რამსათჳს უღებ ვართ და მცონარ“. (70 v).

„რამ ფიცხელ არს და ძნელ სრბამ გზისა შენისამ და რამ მტკიცე ვან არს და წუხილ თანაქცევამ შენი“ (67 r).

„ვიდრემდის ვიყვნეთ მედგრობასა ამას შინა და უღებით ცხორებასა“. (67 v).

„ქებიისა წილ და დიდებისა“. (68 r).

მსაზღვრელიც ერთგვაროვან წვერთაგან პირველს დაერთვის:

„ყოველი იგი საფასე მისი და მონაგები“. (69 v).

თხზულებაში „ელიაშსთჳს“, ჯერ ერთი, შერწყმულ წინადადებათა ნაკლები რაოდენობაა, და როდესაც ასეთი სახის წინადადება გვაქვს:

ა. თანდებული ორივე წვერს ერთვის:

„დაებადა იგი ქუეყანისაგან და ზეცისა ნივთთაგან“. (88 v).

ბ. ერთნაირ წვერთაგან მსაზღვრელი ერთვის მეორეს:

„ლოცვამ და მარხვამ ჩუენი“. (82 v).

„მოწაშე არიან ძალსა და მადლსა შენსა“. (91 r).

4. თხზულებას „სიკუდილისათჳს“ ახასიათებს ჰენდიადისის სიხშირე, მეორე თხზულებას — არა:

„ნაილ და ტყუვილ გვგონიეს“. (68 r).

„ტყუბითა და ტარილითა“ (68 v).

„მეფე იყო და განმგებელ“ (69 v).

„დაიჭსნენ და დალპეს“ (70 v).

„უღებ ვართ და მცონარ“. (70 v).

ზემოთ განხილული ექვსი ქართული მრავალთავიდან მხოლოდ სევანურ მრავალთავში (A 19), პარხლის მრავალთავსა (A 95) და უღაბნოს მრავალთავში

¹⁸ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976, გვ. 165.

A(1109) წარმოდგენილი ეფრემ ასურის სამი თხზულება მიეკუთვნება ქართული მრავალთავეის არქეტიპს; დანარჩენ სამ მრავალთავეში (A 144, Ath. 11, Sin. 32—57—33) წარმოდგენილი თხზულებები კი უწყვილოდ რჩებიან; ისინი სხვა მრავალთავეებში არ მეორდებიან. მ. ვან ესბროკის მიხედვით, „ამ საკითხაუბით ზღებოდა მრავალთავეის ძირითადი ფენის თანდათან შექცება-გამდიდრება დროთა ვითარებაში“¹⁹.

Л. Т. АХОБАДЗЕ

ПРОИЗВЕДЕНИЯ ЕФРЕМА СИРИНА В ГРУЗИНСКИХ МНОГОГЛАВАХ

Резюме

Согласно утвердившемуся в последнее время мнению считается, что многоглавы вначале включали лишь гомилетические произведения. Выделен также древнейший слой многоглавов. На основе изучения произведений Ефрема Сирина нами сгруппированы многоглавы A 19, A 95, A 1109, использующие один и тот же материал. Этот материал принадлежит ансамблю произведений сборника Sin. 97 и восходит к архетипу грузинского многоглава.

В этом отношении A 19, A 95, A 1109 отличаются от других многоглавов, так, напр., одно из произведений Ефрема Сирина, входящих в Синайский многоглав (Sin. 32—57—33), представлено в сборнике Sin. 97, а остальные два не встречаются в каких-либо сборниках.

Произведения Ефрема Сирина, которые включает в себя Афонский многоглав (Ath. 11), представлены только одним списком.

Многоглав A 144 основывается на материале сборников типа «Поучения св. отцов».

Таким образом, произведения Ефрема Сирина, представленные в многоглавах Sin. 32—57—33, Ath. 11, A 144, не принадлежат архетипу грузинского многоглава.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
კ. ეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის
ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის კ. ეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინ-
სტიტუტმა

¹⁹ ე. მეტრეველი, ახალი ნაშრომი ქართულ მრავალთავეზე, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 4, გვ. 69.

5. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1982, № 3

მზია ივანიშვილი

„ამირ არსლანის“ კომბიკის ზოგი საკითხისათვის

სპარსული ხალხური პროზის კომპლექსურად კვლევის საკითხს გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება თანამედროვე ირანისტიკაში. 60—70-იანი წლების მიჯნაზე ჟ. დორი მართებულად წერდა: სპეციალურად შემაჯამებელი გამოკვლევა, სადაც განხილული იქნებოდა თუნდაც ყველაზე საინტერესო ირანული ხალხური დასთანები, ჭერჭერობით არ მოგვეპოვება. წინასწარ კი, ვიდრე დავწერდეთ ამგვარ ნაშრომს, საჭიროა შესწავლილ იქნეს თითოეული ხალხური რომანი ცალ-ცალკე¹.

„ადაბიათე ამიანეს“ ციკლის თხზულებებიდან საგანგებო ყურადღების ღირსია დასთანი „ამირ არსლანი“, რომელიც XIX ს. დამუშავა ნასრ ელ-დინ შაჰის (1848—1896) კარის მეზღაბრემ მოჰამედ ალი ნაყიბ ოლ-მამალექმა. ნაწარმოების ძირითადი ფონია რუმის მბრძანებლის ამირ არსლანისა და ფრანკელი პეტროს შაჰის ასულის სამიჯნურო თავგადასავალი.

ირანელი მეცნიერის მ. მაჭუბის სიტყვით, დასახელებული დასთანი ისე ფართოდ იყო გავრცელებული ხალხში, რომ მან მრავალი მიბაძვაც კი გამოიწვია. ასე მაგალითად, მისი აშკარა გავლენით არის დაწერილი ხალხური რომანი „ბადი ოლ-მოლქ და ბადი ოზ-ზამან“. აქ გვხვდება იგივე გმირები (ანჯარი იბნ ყიზილ არსლანი, მოხუცი ნუმანი, შაჰბალი, შაჰროხი), რაც „ამირ არსლანში“. ზოგმა გამომცემელმა ამ უკანასკნელის დიდი პოპულარობის გამო. ერთ წიგნად გამოსცა ორივე ხალხური რომანი, ხოლო ბადი ოლ-მოლქს ამირ არსლანის შვილი თუ შვილიშვილი უწოდა².

სპარსული ხალხური რომანების ერთი ნაწილისაგან განსხვავებით („დარბანამე“, „სამაქე აიარი“, „ამირ ჰამზა საკებუერანი“, „ჰათემის შვიდი თავგადასავალი“, „ჰოსეინ ქორდი“), სადაც თითქმის მოხსნილია განთიადისა თუ დაღამების აღწერის მეტაფორიზაცია და მოკლე, მარტივი წინადადებით არის გამოხატული დროითი მონაცვლეობის შედეგი (ე. ი. სხვათაშორის აღინიშნება დღე-ღამის მორიგი ციკლური ცვლილება), „ამირ არსლანში“ თვალშისაცემად სტილიზებულია ეს მომენტი³. ავტორი საგულდაგულოდ მიმართავს მეტაფორიზაციას⁴.

Дж. Дорри, «Амир Арслан» и его место среди иранских народных дастанов сб. «Тесретническые проблемы восточных литератур», М., 1969, гл. 62. თუმცაღა. უნდა ითქვას, რომ ხარვეზი რამდენადმე შეავსო ა. გეახარიას საყურადღებო გამოკვლევამ „სპარსული ხალხური პროზის ისტორიიდან“, თბილისი, 1973.

² მოჰამედ ჯაფარ მაჭუბი, ბადი ოლ-მოლქ და ბადი ოზ-ზამან. „სონანი“. 1340, № 4, გვ. 41.

³ შდრ. მზე ცის კიდეზე იდგა, ფარამორზ ბენ ხოდაღი ბენ აბდალაჲ ალ-ქათბე ალ-არჯანი. სამაქე აიარი, ტ. I, 1343, გვ. 16; შდრ. გამთენიისას ქვეყნის მანათობელმა მზემ თავი ცის სარკმელში გამოყო; ჰოსეინ ქორდი, თეირანი, 1344, გვ. 115; აღმოსავლეთის მოედნის მარტოხელა მხედარმა შეუტია ვარსკვლავთა ლაშქარს და ზანზიბარის შაჰმა პირი ვასაქტევედ იბრუნა; მოჰამედ ალი ნაყიბ ოლ-მამალექი, ამირ არსლანი, თეირანი, 1345, გვ. 467 (შემდგომი: ამირ არსლანი).

⁴ მზის მეტაფორებია: განმარტოების მოყვარული პატარავალი, ოქროსფრთიანი ფრინველი, აღმოსავლეთის მოედნის მარტოხელა მხედარი.

ერთსა და იმავე ფრაზაში შესაძლოა შეგვხვდეს მზის ორმაგი მეტაფორა, ან მზისა და ღამის მეტაფორა ერთდროულად. ხშირად საქმე გვაქვს განთიადის (აგრეთვე დაღამების) დუბლირებულ აღწერასთან (ცალკეულ შემთხვევებში განთიადის პროზაულ აღწერას მოსდევს მთქმელის ან რომელიმე ცნობილი პოეტის ლექსითი სტრიქონები, შემდეგ კვლავ მოკლე პროზაულ აღწერაზე გადასვლა)⁶.

ხდება ისეც, რომ თუ პროზაული ნაწილი მსგავსია, სამაგიეროდ განსხვავებულია ლექსითი პარტიები⁷ ან შეცვლილია აღწერისას ზოგი კომპონენტი (მეტწილად განთიადის სურათები მოსდევს პერსონაჟთა ისეთ მოქმედებას, როგორცაა ძილი, მოგზაურობა, ლოცვა).

დასთანში განთიადის აღწერის დაახლოებით ათამდე ვარიანტია წარმოდგენილი (გაცილებით მრავალფეროვანია იგი დაღამების სურათების ასახვასთან შედარებით). საინტერესოა, რომ დილის მხატვრული აღწერის დეტალიზაცია კარგავენ საფუძველს, მოხსნილია, როცა პროტაგონისტი განსაცდელში იმყოფება მიღმურ სამყაროში და, სიუჟეტის ლოგიკიდან გამომდინარე, რაც შეიძლება მალე უნდა გაეცალოს იქაურობას.

არცთუ იშვიათად მთქმელი მიმართავს გაორმაგებულ შედარებას. რათა აამაღლოს ამა თუ იმ პერსონაჟის რაიმე თვისების ხარისხი⁸. როგორც ქრისტიანული (პეტროს შაჰი, ყამარ ვეზირი, ეკლესიის მსახური და სხვ.), ასევე ირეალური ქვეყნის (იფრითი, მაჰმონირი) წარმომადგენლებიც შედარების მიზნით მიმართავენ მუსლიმანურ სახეებს (როსტომი, ზურაბი, ესფანდიარი)⁹.

ტრადიციულად კლიშირებულია უარყოფითი პერსონაჟების გარეგნობა (შდრ. ერთ-ერთი ადრეული დასათანი „აბუ მუსლიმ-ნამე“¹⁰: სხეული — მიწარეთი, ხელები — ჩინარის ტოტები, პირი — გამოქვაბული. „ამირ არსლანის“ ავტორი არ ცვლის შტამს, ოღონდ მას მიღმური სამყაროს უარყოფითი პერსონაჟებისათვის იყენებს შხოლღს).

ზოგ სპარსულ დასათანში უფრო ფანტასტიკურია ავი სულების (ქადოქრების)¹¹ დახასიათება (შდრ. „ყაჰრამან-ნამე“, „შათემის შვიდი თავგადასავალი“.

⁶ იხ. ამირ არსლანი, გვ. 389.

⁷ ამირ არსლანი, გვ. 179; შდრ. გვ. 390. ასევე ხშირად მზის სიღამაზის ორჯერაღი აღწერის ნიმუშებიც. იქვე, გვ. 530.

⁸ იხ. გვ. 120, 398.

⁹ იხ. მრისხანე გამომეტყველებით არსლანი ჰკავს როსტომსა და აფრასიაბს. ამირ არსლანი, გვ. 57. დასათანის სტილური თავისებურების მაჩვენებელია შემდეგი ფრაზაც: სიღამაზით ედარება იესუს, ეფეკობით — ზაბულელ ფარამორხს და თურანელ აფრასიაბს. იქვე, გვ. 17.

¹⁰ იხ. ამირ არსლანი, გვ. 57, 141, 151, 159. ფრანკები არსლანის მიმართ იყენებენ დამახასიათებელ შედარებას: აღმას ხანის თქმით, არსანი „შეღარ ტურასაიეთ“ იკატუნებს თავს, გვ. 185. შდრ. გვ. 214. გვხვდება ჩვეულებრივი შტამებიც: ათარგზს ახასიათებთ ისეთი სიძარცვე, რომ ღამის წყურბლდემ შეეძლოთ მოეპარათ ხალი ზანვის ლოყიდან, იქვე, გვ. 273. ქალათი შამსმევერელია ზუღლითი, შეუღოთ მოეპარათ ხალი ზანვის ლოყიდან, იქვე, გვ. 162. პარალელურად წარმოდგენილია საინტერესო შედარებანიც: ქალაქელს ხელში ცხვირსახოციები ჩაებლუჯათ და შეიღუ მკლოვი-არე ქალიეთი ქეითარებდენ. გვ. 224. ფრანკთა სახელმწიფოსთან დაკავშირებული ეპიზოდების გაფორმებისას ავტორი უფრო ლიტერატურული პროზისკენ იხრება. აქ ნაკლებადაა ზღაპრული ელემენტები. მასალაში, რომელიც მალექ შამს ეხება, ჩანს ისტორიული პროზის ნამსხვრევები.

¹¹ Н. С. Брагинский, Очерки из истории таджикской литературы, Сталинабад, 1956, გვ. 288.

¹² „ამირ არსლანის“ მიხედვით ქადოსნურ ცხოველებს განეუთუნებიათ: ურჩხული, სპოლო, ფარშავანი, მაიმუნი, ლომი, ხარი, ძაღლი.

ჯადოქარს რამდენიმე ფეხი, თავი და თვალი აქვს; ერთი თავი სპილოს უგავს, მეორე — ლომს და ა. შ.).

„ამირ არსლანის“ მთქმელი ასე შორს არ მიდის ჯადოქრების დახასიათებისას. აქ წარმოდგენილი დევებიც რამდენადმე განსხვავდებიან „ყაპრამან-ნამეს“ დევებისაგან¹². ჩვენთვის საინტერესო დასთანის მიხედვით, დევი, როგორც წესი, უარყოფითი ტიპია. ეშმაკის თავყვანისმცემელი, არამუსლიმანნი. დიდ ფიზიკურ ძალასთან ერთად ფლობს ჯადოქრობის უნარსაც.

საომარ სიტუაციაში დევი ისევე იქცევა, როგორც მოცემულ შემთხვევაში მოიქცეოდა ადაშიანი (ბრძოლის წინ არსლანი და ელვაქ დევი სიტყვიერად ამიხებენ ერთმეორეს; ელვაქ დევი მუქარის წერილს გაუგზავნის ევბალ შაჰსა და შაჰრობ შაჰს). როგორც აღვნიშნეთ, არსებითი განსხვავება, მთქმელის აზრით, დევსა და ადაშიანს შორის მაინც ისაა, რომ ერთი დასახმარებლად ღმერთს უხმობს, მეორე — იბლისს.

„ამირ არსლანის“ იმ ნაწილში, სადაც არსლანის ფანტასტიკურ სამყაროში მოგზაურობაა აღწერილი, დიდი როლი ენიჭება გარდასახვას¹³.

გრძნეულის ან ჯადოსნური ცხოველის დამარცხებას ჩვეულებისამებრ მოჰყვება ჭეჭა-ჭეხილი, ქარიშხალი, ჩამოღამება. ამინდის ყოველი არევის მერე იცვლება ანტიურაჟი. იკრება ახალი სიუჟეტური რგოლი, ვითარდება ახალი ამბავი, იწყება მორიგი ჯადოსნური სურათი¹⁴. (შდრ. ფანტასტიკურ სივრცეში შედღწევა ყოველთვის აღნიშნულია რომანში წყალდიდობით, ქუნძლით, საერთოდ, რაღაც პაროქიალურებით ბუნების ყოფაში. ფანტასტიკურ სივრცეს თავისი განსაკუთრებული თვისებების ძალით შეუძლია შეაჯავოს, დააყოვნოს პროტაგონისტი გაურკვეველი ღროით, დააბრუნოს უკან, საერთოდ, ააცდინოს იგი „ქვეშარიტების გზას“ — პირდაპირი თუ გადატანითი მნიშვნელობით)¹⁵.

ჯადოქრობისა თუ გრძნეულების მოსპობის მერე ქრება მოჩვენებითი დეკორაცია, არსლანი სხვა გარემოში გამოფხიზლდება¹⁶. ხშირად ამ ხერხით ადგილი აქვს მოქმედების გადატანას¹⁷, იხსნება ჯადო¹⁸, ან ახალი ფანტასტიკური სურათების სერიას ეყრება საფუძველი¹⁹. აღსანიშნავია, რომ გრძნეული არსებების საბოლოოდ განადგურების შემდეგ მთქმელი საჭიროდ აღარ თვლის

¹² იხ. დევის ხატი „ამირ არსლანიდან“ დევის რქები ჯადოსნის ტოტემს მიუგავს, ცხვირი არც კი ამჩნევია, თვალები მახალასავით უბრწყინავს, მხარზე უდევს დოლაბებწამოკვეთილ მარჯვლად. ამ უნაქსენელი დეტალით (მხარზე ვადებული დოლაბებიანი მარჯვლი) ხშირად არის დევი წარმოდგენილი სპარსულ ფოლკლორში. შდრ. „ყაპრამან-ნამეში“ თითქოს კონტამინირებულია ლეკის გარეგნობაში რამდენიმე ცხოველი: თავი ღორს უგავს, ზურგი — თევზს, ფეხი — ლომს. პირი — აქამეს, თორმეტი ხელი აქვს, პირიდან კი ცეცხლს აფრქვევს და ა. შ.

¹³ გრძნეულების საშუალებით ყამარ ევზირი ვადაიქცა ძალად, შამს ევზირი — ურჩხულად და ლალის ქალაქის მეწადედ, ჯადოქარი — მოლაპარაკე ლომად, ბოროტი ძალები მიიღებენ მწყემსის, მებაღის, დედის. სწეული ჭაბუკის სახეს და ა. შ. „ყაპრამან-ნამესაგან“ განსხვავებით გრძნეულებით შეკრული ძალი (აგრეთვე მაიმუნი, ურჩხული) არ კარგავს მეტყველების უნარს. დამახასიათებელია, რომ ყოველი ახლად გამოჩენილი მეტოქე წინამორბედზე გაცილებით ძლიერად და ბოროტად არის წარმოდგენილი. იხ. გვ. 301, 452.

¹⁴ იხ. ამირ არსლანი, გვ. 411—412.

¹⁵ А. Д. Михайлов. Французский рыцарский роман, М., 1976, გვ. 178—179.

¹⁶ იხ. ამირ არსლანი, გვ. 367.

¹⁷ იქვე, გვ. 246.

¹⁸ იქვე, გვ. 379.

¹⁹ იქვე, გვ. 412.

შეცვალოს მოქმედების ადგილი (იხ. რეიჰანეს და სოჰაილ ვეზირის მოკვლის სცენა).

„გაცოცხლების“ მოტივი რამდენადმე სხვანაირად ისხამს ხორცს „ამირ არსლანში“. სპარსული ხალხური პროზის რიგი ნიმუშების საპირისპიროდ. მოჰამედ ალი ნაყობ ოლ-მამალექი არ მიმართავს მოკლული გმირის „გაცოცხლებას“ ჭადოსნური საშუალებებით. სიუჟეტური დამატულობის გამოსაწვევად ავტორი, მართალია, ქმნის მკვლელობის ინსცენირებას, მაგრამ მალე ირკვევა, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს გმირის „პროტოტიპთან“, რომელიც გარეგნული ნიშნებით მისი მსგავსია, ე. ი. ორეულის გამოყვანის ხერხთან (შდრ. ერთ-ერთ სცენაში თავმოკვეთილი ქალი შეცდომით ჰგონიათ ფაროხ ლოყა, მეორე სცენაში — მაჰმონირი, სინამდვილეში მათ გაიტაცებენ ბოროტი ძალები, ხოლო კვლის ასარევად სხვათა მოკვეთილ თავებს დატოვებენ სარეცელზე). როგორც ჩანს, მთქმელს სურს უფრო რეალურ საფუძველზე გადაწყვიტოს ეს მომენტი.

დასთანში დიდი სიუჟეტური დატვირთვა აქვს გამოქვამულს. მასში გავლის მერე გმირი ხან სახიფათო ზონაში აღმოჩნდება ძნელად დასაძლევე დაბრკოლებებით (იხ. მწყემსები), ხან მიიღებს მოულოდნელ დახმარებას (შდრ. ცხენი ტყისპირას).

საინტერესოა დასთანში ფიქსირებული გრძნეულების ერთ-ერთი ხერხი, კერძოდ, მაგიური შელოცვით მტრის არაპირდაპირი გზით განადგურების მოტივი (მაგ., გოგრის ხუთ ყლორტს ჭადოქარი რეიჰანე ადამიანის გარეგნობის ნაყოფს გამოასხამს, შემდეგ სოჰაილ ვეზირს ურჩევს, რომ გოგრის ადამიანებს შუბლზე დააწეროს ნებისმიერი პიროვნების სახელი. როგორც კი გოგრის ეაცუნას წასჭრიან თავს, ვისი სახელიც ეწერება მას შუბლზე, იმ ადამიანს მაშინვე თავი წაეცლება და მოკვდება)²⁰.

მ. მაჰჭუბი შენიშნავს, რომ ამ ჭადოსნური სცენის ანალოგი ჯერჯერობით არც ერთ ხალხურ დასთანში არ შეხვედრია, თუმცა იქვე დასძენს, მოჰამედ ალი ნაყობ ოლ-მამალექი უშუალოდ არ ქმნის ამ მოტივს, მხოლოდ ახლებურად არის წარმოდგენილი აღნიშნული სცენა. მკვლევარი მიუთითებს ყაჭართა ეპოქის ცნობილ წიგნზე „ასარაე ყასემი“ („ყასემის საიდუმლო“, ბომბეი, 1352), რომელიც შეეხება მოლა ჰოსეინ ვაუზ ქაშეფის. წიგნში ნაჩვენებია დაუსწრებლად მტერზე გამარჯვების წესი, კერძოდ, შელოცვის წაკითხვა ცვილის ქანდაკებაზე. რაც საშუალებას იძლევა არაპირდაპირი გზით თავი მოკვეთო მტერს²¹. მ. მაჰჭუბის მიხედვით, იგივე მომენტია აღწერილი ერთ-ერთ თხზულებაში, რომელიც ფათალი შაჰის დროინდელ ამბებს ეძღვნება. (იხ. „ემფეჰ-თორის თავის მოტანა“)²². (შდრ. „ყარამანიანიში“ მტრის დამარცხება ამ სახის ჭადოქრობით: ოპყალი ჭადო ტყავზე დაწერს მეომართა სახელებს, შემდეგ შეულოცავს და ცეცხლში შეაგდებს. მეზრძოლებს თვალთ დაუბნელდებათ. ბრმავედება მარტორქაც, რომელზეც ერთ-ერთი მხედარი ზის)²³.

როგორც მოსალოდნელია, „ამირ არსლანი“ საკმაოდ მრავლად იძლევა რე-

²⁰ ამირ არსლანი, ვვ. 490.

²¹ მოჰამედ ჯაფარ შაჰ ჯუბი. ამირ არსლანის წინასიტყვაობა, თეირანი, 1345. ევ. 53—54.

²² იქვე, გვ. 55.

²³ ყარამანიანი, გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გეახარამ და სარგის ცაიშვილმა, თბილისი, 1965, გვ. 323.

ტარდაციის ნიმუშებს (დრო ყოველდღე ბიოგრაფიული მომენტების ხშირი ჩართვით თხრობაში, არსლანის ეპიზოდური თავგადასავლების მრავალგზის გადმოცემით, განთიადისა თუ დღამების სურათების ორჭერადი თუ სამჭერადი აღწერით).

აზრს იმის მაგალითიც, როცა მოკამედ ალი ნაყბს ოლ-მამალექი ამბის მსვლელობის გათვალისწინების გამო გაურბის თხრობის შეყოვნებას და უარს ამბობს იმ კომპონენტებზე, რაც საფუძველს შეუქმნის რეტარდაციას.

დასთანის მხატვრულ ქსოვილს თავისებურ ელფერს ანიჭებს ჩართული ლექსები.

ჯ. დორისა და ა. შოიტოვის მითითებით, ლექსებმა, მთხრობელის აზრით, უნდა შეამკონ დასთან. ისინი მოყვანილია ძირითადად იმ შემთხვევაში, როცა მას სურს მოგვეცეს გმირთა ერთადერთი დახასიათება, ხატოვნად აახლოს მათი მდგომარეობა და გრძნობები. შექმნას ბუნების მხატვრული სურათები²⁴. ლექსითი პარტიები გამოიყენება ძირითადად მოქმედ პირთა მეტყველებაში და ატარებს უმთავრესად ლირიკულ ხასიათს (იგულისხმება განწყობილები, გრძნობების, განსაკუთრებით, სიყვარულის გამოხატვა)²⁵. ზემოთ ჩამოთვლილი მომენტების გარდა, მთქელი ლექსს მიმართავს სხვა შემთხვევებშიც (მეომართა სამზადისის გაძლიერებული აღწერისას)²⁶. პროზისა და პოეზიის ამგვარი სინთეზი უფრო ეიზუალურს ხდის. „აცოცხლებს“ სცენას. ასევე მოხმობილია პოეტური სტრიქონები ღვინის თვისებების ასაწერად²⁷. არსლანის ცხენის აღწერას თან ახლავს ლექსითი დახასიათება²⁸. გალექსილ სტრიქონებს იყენებენ რჩევა-დარიგების დროს²⁹.

ლექსი მთქმელს სჭირდება სიტუაციების გასაწივრებლად, დაძაბული მომენტები. განწყობილებები გაშუალებულია გართმული სტრიქონებით (ლექსი არის ერთგვარი ხიდი სასოწარკვეთილებიდან რწმენის დაბრუნებამდე)³⁰.

„ამირ არსლანის“ მიხედვით ჩართული ლექსების ერთ-ერთი უმთავრესი ფუნქცია უმაღლესი ხელისუფლის (შაჰის) პოეტური შესხმაა. იგივე წესი ვრცელდება ნაწარმოების იმ ნაწილზე, სადაც მოქმედება ფანტასტიკურ სამყაროშია გადატანილი. ოღონდ მოცემულ შემთხვევაში მაგიური სამყაროს მეფეთა გვერდით ქების ობიექტია ამირ არსლანიც. იმისა და მიხედვით, თუ ვისი შექება სურთ. პერსონაჟები მცირე ვარიანტული სახეცვლილებით იმეორებენ ლექსებს (მაგ. ხოჯა ნუმანის მიერ მესრის მშართელის მისამართით ნათქვამ სტრიქონებს³¹ არსლანი გარკვეული კორექტივით უმეორებს ლალთა ქვეყნის მბრძანებელს³², სოჰაიდ ვეზირი იგივე ლექსს წარმოთქვამს ამირ არსლანის შესაქებად)³³.

²⁴ Дж. Дорри. А. М. Шойтов, Персидский дастан «Амир Арслан», в кн.: «Амир Арслан», М., 1978, гл. 18.

²⁵ М. Н. Пархоменко, О традициях и новаторстве национального романа в Средней Азии, в кн.: «Роман и современность», М., 1971, гл. 178.

²⁶ ამირ არსლანი, გვ. 316.

²⁷ იქვე, გვ. 488, 492.

²⁸ იქვე, გვ. 32, 391.

²⁹ იქვე, გვ. 291.

³⁰ იქვე, გვ. 5.

³¹ ამირ არსლანი, გვ. 7.

³² იქვე, გვ. 286.

³³ იქვე, გვ. 442.

დამკვიდრებული ტრადიციის მიხედვით, ადრეული ასაკიდან (2 წ.) იწყებენ არსლანის აღზრდას³⁴. ყმაწვილი წინააღმდეგია ვაჭრობა დაიწყოს ბაზრის დუქანში. იგი მხედრული წესების დაუფლებისაკენ ისწრაფის. მთქმელი ხაზს უსვამს, რომ ყმაწვილი მეფის შთამომავალია და თავის ბუნებას პატარაობიდანვე აელენს³⁵ (შღრ. იგივე მომენტი „ღარაბ-ნამედან“. ჰორმოზი ღარაბს სამუშაოს შესრულებას ავალებს (სარეცხის რეცხვა). ღარაბი საპასუხოდ არაბულ ცხენსა და სამხედრო აღჭურვილობას ითხოვს)³⁶.

ფანტასტიკურ სამყაროში, როცა იქმნება საშიშროება არსლანის ცდუნებისა, მოჰამედ ალი ნაყობ ოლ-მამალექი ყოველნაირად ცდილობს მტკიცედ დაეცევინოს მას მონოგამია. ამ მხრივ საფუძველშივე ისპობა გართულებები, რამეთუ არსლანზე გამიჯნურებული მარჯანე ბანუ გარდა იმისა, რომ ულამაზოა, ანთროპოფაგიცაა.

არსლანის სახით მთქმელი ქმნის კეთილი და გაბედული გმირის მოდელს. იგი იმდენად მარჯვეა, რომ ადვილად ახერხებს მცველთა რაზმში გაღწევას, სასახლეში შეპარვას და აქ მალულად, ფარდას ამოფარებული ყურს უგდებს საწეფო თათბირს (იხ. არსლანის ფარულად შესვლა პეტროს შაჰის სასახლეში ან ლალთა სახელმწიფოს მეფესთან).

ორიოდე სიტყვით შევეხებით იმ მხატვრულ ხერხსაც, როცა ავტორი ცდილობს გადაიტანოს მოქმედება სივრცით დაშორებულ ადგილებში. ირეალურ სამყაროში ეპიზოდებიდან ეპიზოდზე გადასვლა მორიგი ჭადოქრობის გზით ხორციელდება (აქ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ჭა, გამოქვაბული, უღაბნო). დასთანის რეალურ ნაწილში მთქმელი ხშირად მიმართავს დამაკავშირებელ ფრაზებს (შღრ. ტექსტისმიერი მონაკვეთების გადაბმა ამ ტიპის წინადადებებით: ყაზალების კითხვით გართული თვალცრემლიანი არსლანი ბაღში დავტოვოთ, ახლა კი ორიოდე სიტყვა ყამარ ვეზირის შესახებაც მოისმინეთ)³⁷, დასთანში „ჰოსენი ქორდი“ გაცილებით სისტემატური ხასიათი აქვს გადაბმის ანალოგიურ ხერხს. მოკლე სცენების დაკავშირებაც აქ თითქმის ამ წესით ხდება³⁸.

აქვე შევნიშნავთ, რომ უზუსტობაა ჯ. დორისა და ა. შოიტოვის წერილში, როცა არსლანის ავის მოსურნეთა შორის (ყამარ ვეზირი, დევი ფულადზარეპი, გრძნეული დედაბერი — ფულადზარეპის დედა, მოლაპარაკე ლომი, ელჰაქ დევი, ჭადოქარი რეიჰანე, მარჯანე ბანუ) მოიხსენიება ასაფ ვეზირიც³⁹. იგი, როგორც შამს ვეზირისა და ყამარ ვეზირის ყოფილი მოძღვარი, ირეალურ სამყაროში არსლანის ერთ-ერთი აქტიური დამხმარეა, რომლის გარეშეც არსლანს გაუჭირდებოდა გამარჯვება (მის მაგივრად უნდა იყოს სოჰაილ ვეზირი).

„ამირ არსლანში“ მთქმელი ოსტატურად მიმართავს ჭადოსნური და რეალისტური სცენების მონაცელობას, ყურადღებას იქცევს გმირის სიტუაციური პორტრეტი (შღრ. უღაბნოში ხეტიალის დროს არსლანს ფრჩხილები ავაზასათი გაეზარდა, სახე მზეზე გაუშავდა. ბებერებით სავსე დამსკდარ ფეხებზე კანი ისე გაუმკვრივდა — ხმლის პირზე რომ გაეელო, ტკივილს ვერც კი იგრძნობდა)⁴⁰.

³⁴ შღრ. თოო ჩ ხ ე ი ძ ე, აღზრდის ინსტიტუტი სასაწურ ირანში, თბილისი, 1979.

³⁵ ამირ არსლანი, გვ 11—12.

³⁶ ტ ა რ ს უ ს ი, ღარაბ-ნამე, ტ. I, თეირანი, 1344. გვ. 15.

³⁷ ამირ არსლანი, გვ. 218.

³⁸ ჰოსენი ქორდი, თეირანი, 1344. გვ. 179.

³⁹ ჯ. დორი, ა. შოიტოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 13.

⁴⁰ ამირ არსლანი, გვ. 258.

„ამირ არსლანის“ სიუჟეტურ კრილში ერთმანეთის გვერდიგვერდ, ერთ სიბრტყეზე წარმოდგენილი სინამდვილე და გამოგონილი ძალდაუტანებლად ავსებს და ამთლიანებს სცენებს.

დასთანთა მთქმელების შემოქმედებით მეთოდს შეეფერება ტერმინი, რაც გამოიყენება თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეების მიერ ახალი დროის ზოგიერთი შემოქმედის მიმართ (გ. მარკესი, მ. ბულგაკოვი და სხვ.) — „მაგიური რეალიზმი“⁴¹.

მ. მაჭუბი გამოყოფს საერთო სცენებს დასთანებში „ამირ არსლანი“ და „მალექ ჩამშიდი“. ასევე მიუთითებს ლექსითი ნაწყვეტების მსგავსებაზე (შდრ. ყოთა, რომელიც ქალის სილამაზის აღწერას მოსდევს „ამირ არსლანშიც“ და „მელექ ჩამშიდშიც“ ერთი და იგივეა)⁴². მკვლევარს ასევე აქვს დაძვინილი საერთო მომენტები „ამირ არსლანსა“ და „რომუზე ჰამზას“ შორის⁴³.

თანამედროვე სპარსულ ლიტერატურაში კვლავ ცოცხლობს შამს ვეზირის სახე. მას ხშირად იყენებენ შედარების მიზნით (იხ. ჯამალ-ზადე).

საინტერესოა, რომ ადრეული დასთანების ერთი ნაწილისაგან განსხვავებით მოჰამედ ალი ნაყბ ოლ-მამალექის თხზულებაში ფანტასტიკურად არ არის გაზვიადებული არსლანის ზოგი ადამიანური შესაძლებლობები (შდრ. „ამირ ჰამზა საპეხერანი“. ჰამზას ტარება წინასწარმეტყველის ცხენს შეუძლია მხოლოდ. იმ ცხენს კი, რომელსაც ამრუ შესთავაზებს, გმირის სიმძიმით ხერხემალი გადაუტყდება და უსულოდ დაეცემა მიწაზე⁴⁴. შდრ. ზურაბის მიერ ცხენის არჩევის სცენა პოემაში „შამ-ნამე“).

არსლანი მიდრეკილია თვითანალიზისაკენ, ბევრს მსჯელობს თუ ფიქრობს. ხმამალა, ექვს უზიარებს როგორც მეგობრებს, ასევე საკუთარ თავსაც. ყოველივე ეს ადასტურებს სახის მხატვრული დამუშავების შედარებით მაღალ ხარისხს⁴⁵.

ამრიგად, „ამირ არსლანში“ (ადრეული დასთანებისაგან განსხვავებით) უფრო თვალსაჩინოა მთქმელის როლი ეპიზოდების შერჩევისა და გაფორმების, აგრეთვე ხასიათების გამოკვეთის თვალსაზრისით.

М. И. ИВАНИШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОЭТИКИ ДАСТАНА «АМИР АРСЛАН»

В статье комплексно изучены некоторые вопросы поэтики народного дастана «Амир Арслан» (сказитель Мохаммад Али Накиб ол-Мамалек, XIX в.). Особо анализируются художественные приемы построения сюжета и композиции, образные средства, тропы, соотношение реального мира с фантастическим, стихотворные вставки и т. д. По возможности прослеживается связь с традиционными приемами народной прозы.

აკად. გ. წერეთლის სახელობის საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის სპარსული ფილოლოგიის განყოფილება

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჩიქიამ

⁴¹ А. А. Дехтярь, Проблемы поэтики дастанов урду, М., 1979, гл. 107.

⁴² მოჰამედ ჯაფარ მაჭუბი, ამირ არსლანის წინასიტყვაობა, გვ. 16—17.

⁴³ იქვე, გვ. 60—61.

⁴⁴ ამირ ჰამზა (საპეხერანი), გვ. 25.

⁴⁵ იხ. ჯ. დორი, ა. შოიტოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

ზურაბ სარგველაძე

ძველი ქართული წერილობითი წყაროების მნიშვნელობა
ქართველური ანთროპონიმისა და ტოპონიმის
შესწავლისათვის

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებს (წარწერებს, ხელნაწერებს, საისტორიო და იურიდიულ დოკუმენტებს...) განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ქართული (და ქართველური) ანთროპონიმისა და ტოპონიმის ისტორიულ-თვალსაზრისით შესწავლისათვის. აქ ყურადღებას გაეამახვილებთ მხოლოდ ზოგიერთ საკითხზე.

ძველ ქართულ წყაროებში დასტურდება რამდენიმე საკუთარი სახელი. რომლებიც ნაწარმოები არიან კნინობითობის -ა სუფიქსით (ძ ნ ე ლ-ა, გ უ დ-ა, კ ა ხ-ა, კ უ პ რ-ა და სხვ.). ეს სახელები მრავალმხრივ იქცევენ ყურადღებას.

ნ. შოშიაშვილი ფიქრობს, რომ ბოლნისის სიონის აღმოსავლეთ კედელზე უნდა წავიკითხოთ ძ ნ ე ლ ა მ საკუთარი სახელი (ქართული წარწერების კორპუსი, I, 1980, გვ. 75).

თუ ეს ვარაუდი სწორია, მაშინ V საუკუნის დასასრულს უკვე გქონია -ა კნინობითის მაწარმოებლიანი საკუთარი სახელი. არ არის ნათელი ამ ანთროპონიმის ძირის საკითხი. თითქოს იგი არ უნდა უკავშირდებოდეს ძ ნ ე ლ ზედსართავ სახელს (მისი წარმომავლობის შესახებ იხ. ქვემოთ).

გ უ და გვხვდება წყისის წარწერაში (616—619 წწ.): მე, კონსტანტი. ძემან სტეფანესმან და გ უ და ს მ ა ნ.

გ უ და ქალის სახელია. იგი კონსტანტის დედა იყო. გ უ და სახელში უნდა გამოვეყოთ გ უ დ- ძირი და -ა სუფიქსი (კნინობითისა). სახელი გ უ და დაედო საფუძვლად გვარებს: გ უ დ-ი ა-შ ე ი ლ ი, გ უ დ-ა-ძ ე, გ უ დ-ა-ვ ა, გ უ დ-ა-ვ ა-ძ ე.

853 წლის ატენის წარწერაში მოიხსენიება კ ა ხ ა მ: „ზირაქ შეიპყრა კ ა ხ ა მ“. კ ა ხ-ა საკუთარი სახელი ნაწარმოებია კ ა ხ- ეთნონიმისაგან -ა სუფიქსის დართვით. ეს არის უძველესი შემთხვევა, როცა ქართულ ადამიანის სახელს ეთნონიმი ედება საფუძვლად. კ ა ხ ა საკუთარი სახელისაგან იწარმოება გვარი კ ა ხ ა ძ ე.

ატენის 885 წლის წარწერაში მოიხსენიება ს უ ლ ა: წმიდაო ეკლესიაო. შეეწიე სულკურთხეულსა ს უ ლ ა ს ა.

ს უ ლ ა ანთროპონიმი ნაწარმოებია ს უ ლ- ძირისაგან ა-ს დართვით. ს უ ლ ა საკუთარი სახელი არის ამოსავალი გვარებისათვის: ს უ ლ ა ძ ე, ს უ ლ ი ა შ ე ი ლ ი, ს უ ლ ა ბ ე რ ი ძ ე, ს უ ლ ა ვ ა და სხვ.

Sin.-14 (X ს. იადგარი) ხელნაწერის მინაწერებში იხსენიება კ რ ა ვ ა-მ: „ქრისტე, შეიწყალე კ რ ა ვ ა მ“ (30r: 50r). კ რ ა ვ ა წარმოქმნილია კ რ ა ვ- ირისაგან -ა სუფიქსით. კ რ ა ვ ა ედება საფუძვლად გვარს კ რ ა ვ ე ი შ ე ი ლ ი. კ უ პ რ ა, წარმოებულნი კ უ პ რ- ძირისაგან, დასტურდება „გრიგოლ

ხანტელის ცხოვრებაში: „წარაელინა კაცი კეთილი, რომელსა ერქუა კუპრა“ (ავიოგრაფიული ძეგლები, I, გვ. 298, 34).

კუპრა საკუთარი სახელისაგან არის ნაწარმოები გვარები: კუპრაძე, კუპრაძე, კუპრაშვილი და სხვ.

ყველ ქართულ ენაში მორჩი აღნიშნავს იმას, რასაც ნორჩი თანამედროვე ქართლისა (ნორჩი < მორჩი). საყურადღებოა, რომ გვაქვს საკუთარი სახელი მორჩა (მორჩა). - ა კინობითის სუფიქსია. ეს საკუთარი სახელი დასტურდება იშხნის ერთ-ერთ წარწერაში, რომელიც 1532 წელსა ამოკვეთილი: „დავაშენე კელითა ი(ო)ვანე მორჩაძეს ძისათა“.

1035 წელს არის გადაწერილი ბასილი ღიდის „ფხალმუნთა თარგმანების“ ერთ-ერთი ხელნაწერი A-135. გადამწერის ანდერძში ნათქვამია: „ამჟს წიგნისა ეტრპტი კატაძეს საფასოათა ვიყიდუ“ (256r). ცხადია, კატა-ა საკუთარი სახელია. შესაძლოა, კატა სახელში ძირად კატ- გამოიყოს, ხოლო -ა სუფიქსად ჩაითვალოს.

ერთ-ერთი სინური ხელნაწერის (Sin. 79. 1074 წლისა) ანდერძში დასტურდება ანთროპონიმი კიტა: „ქრისტე, შეიწყალე მოძღუარა დავით და მიქაელ და კიტაძე“.

კიტა, ვფიქრობთ, მეგრულ-ჭანური საკუთარი სახელია. კიტა მეგრულად მცირეს, პატარას ნიშნავს. ჭანურში ამავე მნიშვნელობათ იხმარება კუტაჰკიტა. საფიქრებელია, ბოლოკიდური -ა კინობითის ნაწარმოებელი იყოს.

იერუსალიმის ბერძნული სავატიარქოს წიგნთსაცავის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის № 20 ხელნაწერს (ნ. მაისი აღწერილობით; რ. ბლეიკის აღწერილობის მიხედვით, მისა ნომერია B, ხოლო ა. ცაგარლის აღწერილობის მიხედვით — 128), რომელიც გადაწერილია XIII—XIV საუკუნეებში, დართული აქვს რამდენიმე გვიანდელი მინაწერი. ერთ-ერთ მათგანში (XVIII ს.) მოიხსენიებიან ბატონიშვილი დომენტი-ოფილი, და მისიანე და მისი ღელა — გურიელის ქალი თუთა. აღსანიშნავია, რომ დომენტი-ოფილი და მისიანე რხენიება აგრეთვე Jer. 1 (6r) და Jer. 51 (2v) ხელნაწერებში.

საკუთარი სახელი თუთა, წარმოშობით, მეგრულ-ჭანურია. მეგრულ-ჭანურად თუთა არის მთვარე. ამ ძირს კანონზომიერად შეესატყვისება ქართული თთუე და სვანური დოშდ-. თუთა, თუთი ადამიანის საკუთარ სახელად საქმაოდ გავრცელებული ჩანს საქართველოში. ეს სახელი შეიძლება ერქვას როგორც კაცს, ისე ქალს ([2], გვ. 86; გვ. 184).

პ. ინგოროყვას მიერ გამოქვეყნებული სვანეთის საისტორიო ძეგლების მიხედვით. მამაკაცის სახელია თუთია ([4], გვ. 128), ხოლო თუთაძე ([2], გვ. 125) სახელი ვის ერქვა, კაცს, თუ ქალს, ძნელი დასადგენია (შდრ: [2], გვ. 66).

თ. ეორდანიამ გამოაქვეყნა 1439 წლის სამების სულთა მატინე. მასში მოხსენიებულია თუთია ნადირაული ([4], გვ. 246). თუთია ფორმაში უუნდა იყოს დაწერილი ო-ს ნაცვლად და ეს საკუთარი სახელი უნდა მომდინარეობდეს თოთიასგან. ამრიგად, აქ სხვა სახელი გვაქვს და არა თუთა-ს ვარიანტი (შდრ.: [2], გვ. 246).

თუთა რქმევია ვახტანგ VII-ის ერთ-ერთ ასულს. გერგეტის მატინის XVII საუკუნის მიწურულის ჩანაწერში ვკითხულობთ:

„წმინდავ ნინო მოციქული, შეიწყალე ძეფე ქართლისა ვახტანგს(!) და

მეუღლესა რუსუდანსა და ძეთა მისთა: ბაქარს და ასულს თამარს და ანუკას და თუთას“ ([5], გვ. 244).

ბუნებრივია, რომ საკუთარი სახელი თუთა დასტურდებოდა გურიისში. გურიის ტოპონიმიში, ანთოპონიმიში, გურული დიალექტის ლექსიკაში მრავლად გვხვდება ზანიზმები.

ძველ ქართულ წარწერებში მოიხსენიებიან: გაბიტა (გაბ-იტა, შდრ., გაბიტაშვილი), თაფლა, (თაფლა-), კაცა (კაცა- შდრ.: კაცაძე), ლომა (ლომა- შდრ.: ლომაძე), მამალა (მამალა- შდრ.: მამალაძე), მიქელა (მიქალა- შდრ.: მიქელაძე), სხუისა (სხუისა-). მახარა (მახარა- შდრ.: მახარაძე; მახარაშვილ) და სხვები (იხ. ქართული წარწერების კორპუსი, ტ. 1).

როგორც ვხედავთ, — მაწარმოებლიანი საკუთარი სახელები საკმაოდ ხშირია ძველ ქართულ ძეგლებში (ცხადია, ჩვენ მხოლოდ უმცირესი ნაწილი დავიმოწმეთ). აქვე შევნიშნავთ, რომ ერთ-ერთი ხელნაწერის მინაწერებში მოხსენიებული არიან: გიორგი ირემიასძე (XI—XII სს.), მამაქადაგა, ნაეროზა, ცხადა, არსენა (XIII—XIV სს.) და სხვ.

X საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოში ქალის სახელი ყოფილა თაგუნა. ეს ჩანს 935 წელს გადაწერილი ჭრუჭის ოთხთავის ანდერძიდან: „ღირს ვიქმენ მე. გრიგოლ, დაწერად წმიდაჲ ესე სახარებაჲ კელითა გაბრიელ მღდელთა ნარჩევისაჲთა... მშობელთა ჩემთა მირდატისოვს, თაგუნა მსოვს“. თაგუნა ქალის სახელი წარმოქმნილია თაგუ- ძირისაგან -უნ-აკნინობითის სუფიქსთა საშუალებით. ეს საკუთარი სახელი იმითაცა საყურადღებო, რომ იგი არის ამგვარი წარმოების უძველესი ნიმუში.

ცალკე უნდა შევეხოთ ნართაულ სახელებს (მათაჲლათიკუნებეს უწოდებენ). პარხლის ოთხთავის (973 წ.) გადამწერია იოვანე ბერაი: „ღირს ვიქმენ მე, გლახაკი იოვანე, ნართაულად ბერაი, აღსრულებად წმიდასა ამას სახარებასა ოთხთავსა“ (237r).

პარხლის მრავალთავის (A 95) ანდერძში დადასტურებულია ნართაული სახელები: პატარაი, ხორგაი, გაცუეთილი:

„სული გაბრიელ პატარაისა მოიკსნეთ წმიდათა ლოცუათა თქუენთა. გაბრიელ ლასკაველი და გაბრიელ ხორგაი დიად დამიდევს თანა, — ღმერთმან შეუნდვენ ცოდვანი, — ოდეს მიმპირდის, მათ მივჰმართა, პურაი მციან. იოვანე გაცუეთილმან კუტალიათა ღწნომ მომართუა“ (590v—591r).

ქართული კულტურის ისტორიაში კარგადაა ცნობილი მიქაელ მოდრეკილი. მან შეადგინა საგალობელთა შესანიშნავი კრებული (S 425):

„მე, გლახაკმან და ფრიად უღებებით ცხოვრებულმან, ღელეთა სოფლისათა ღმერთმან და სიმძიმითა ბრალთა სიმრავლისაჲთა დაღონებულმან მიქაელ მოდრეკილმან ვილუაწე“ (262v).

978 წელს საბაკუტმა გადაწერა H 1346 ხელნაწერი: „ღირს ვიქმენ მე, უღირსი და ცოდვილი საბაკუტი, დაწერად კელითა ჩემითა წმიდასა და ქეშმარიტსა წიგნსა გამოცხადებისასა“ (208r).

XI საუკუნის შუა წლებში მოღვაწეობდა გაბრიელ კოტაა, ანუ კუტაა, რომელმაც გადაწერა რამდენიმე ხელნაწერი (ქუთ. 19, ქუთ. 20, ქუთ. 21...).

ცნობილია გადამწერი, რომლისთვისაც მეტსახელად ეტრათაი შეურქ-

მევიათ: „უცბად მწერალი გლახაკი ბასილი ეტრატაი ლოცვასა მომიკსენეთ“ (A 94, რჩულისკანონი, 1031 წ. 72v): „დაიწერა რჩულისკანონი ესე... ქელითა გლახაკისა მწარედ ცოდვილისა ბასილი ეტრატაი მალუსის ძისათა“ (181v).

ძალზე საყურადღებოა ათონის ივერთა მონასტრის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ხელნაწერის (№ 3, X ს. დასასრულისა, პაგიოგრაფიული კრებული, გადაწერილია ოშკში) გადამწერის თიკუნი ჩირაჲ: „დაიწერა წმიდაჲ ესე წიგნი ლავრასა შინა დიდებულსა ოშკს, საყოფელსა წმიდისა და დიდებულისა ნათლისმცემელისასა, წინამძღურობასა წმიდისა მამისა საბამსსა, — ღმერთმან აღიდენ და ცოდვანი შეუწდვენ, — ქელითა ჩემ გლახაკისა საწყალობელისა იოვანე ჩირაჲსითა“. ჩირა სიტყვას ვერ გავიგებთ, თუ არ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ძველი ქართველი მწერლები და გადამწერები თავიანთ თავს თავმდაბლობის გამო ხშირად უწოდებენ: მჩხრე-ჯალს, მჩხიბავს, მცირეს, პატარას და ა. შ. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ჩირაჲ არის ქართული მცირე ზედსართავი სახელის კანონზომიერი ზანური ფონემური შესატყვისი. ჩირაჲ<მჩირა ფორმისაგან თავიკდური მ-ს დაკარგვით, პროფ. ტოგო გუდაეას მიერ დადგენილი წესის მიხედვით. საინტერესოა, რომ ოჩამჩირე ტოპონიმის მეორე ნაწილში მჩირე<მჩირა პროფ. გ. როგავა სწორედ ქართული მცირე ზედსართავი სახელის კანონზომიერი ზანურ ფონემურ ექვივალენტს გამოყოფს. ამდენად, სავარაუდოა, Ath. 3 ხელნაწერის გადამწერის თიკუნი ჩირა იყოს მეგრულ-ქანური ფორმა და ნიშნავდეს მცირეს. თუ ეს დაშვება სწორია, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ ხელნაწერის გადამწერი მეგრელი ან ქანი ყოფილა.

Sin. 78 (კრებული) გადამწერის თიკუნია მქლე: „ქრისტე, შეიწყალე საბა მქლე“ (70v, 145v, 165v, 186v, 241) საბა მქლეს იოანე გოლგოთელისათვის ეს წიგნი ეკრიკე წუერდიდის ხელთ გაუგზავნა. „ტკბილო მამო. იოანე გოლგოთელო, ესე წიგნაჲ ქანქარისა თარგმანი მომიკსენებია ქელითა ეკრიკე წუერდიდისაჲთა“ (278r).

Jer. 63 (პარაკლიტონი, 1167 წ.) ხელნაწერის ერთ-ერთი გადამწერია მარკოზი, ცონცორიკაჲს ქალის ვაჟი: „პირველი თვთ ჩემითა ქელითა დავწერე და მეორე სანატრელთა მამათა კკრიკეს მიერ პატიოსნისა მღვდელისა და და მარკოზ ცონცორიკაჲს ასულისა წულიისა ქელითა“ (161r). ცონცორიკაჲ დღესაც ცოცხალი სიტყვაა ქართული ენის დიალექტებში.

სკმეონ თავშიშუელი ყოფილა წიგნის მმოსელი: „ლოცვა-ყავთ სკმეონ თავშიშუელისათვის, რომელმან წმიდანი ესე წიგნ(ნი) შენონსა“ (192v). Ath. 77 ხელნაწერის (1049 წ.) მინაწერში მოიხსენიება საბაჲ ქერკამული.

ცნობილია, რომ გვართა თავდაპირველი მნიშვნელობის დადგენა საკმაოდ რთული საქმეა. სიძნელეს განაპირობებს ის, რომ გვარებს საკმაოდ უცვლიათ ფორმა ფონეტიკურ მოვლენათა შედეგად. გვართა ამოსავალი სახისა და მნიშვნელობის დასადგენად უდიდესი დახმარების გაწევა შეუძლია ძველ წერილობით წყაროებს.

ერთ-ერთ ასეთ შემთხვევაზე გვინდა მივაქციოთ მკითხველის ყურადღება. იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქოს ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციის № 7 ხელნაწერში (XI ს.) დასტურდება რამდენიმე გვიანდელი მინაწერი. რ. ბლეიკი შენიშნავს, რომ ამ მინაწერებში იხსენიება გვარი და ჩი-

ონეშვილი (R. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la Bibliothèque Patriarcale grecque a Jerusalem, Paris, 1924, გვ. 26).

ძნელი მისახვედრი არაა, რომ დაჩიონეშვილ გვარისათვის ამოსავალი საკუთარი სახელი დაჩიონე. ცხადია ისიც, რომ დაჩიონე ორი საკუთარი სახელის — დაჩი და იოანე — შერწყმითა მიღებული. კარგადაა ცნობილი, რომ ამგვარი სახელები სასულიერო პირებს ერქვათ ხოლმე და ხშირად ორივე სახელი (ერობისა და ბერობისა) ერთი და იმავე ბგერით იწყებოდა. ამის მაგალითია სულხან-საბა. მაგრამ ეს აუცილებელი არ იყო. საქმარისია გავიხსენოთ, რომ ცნობილ თორნიკე ერისთავს ბერობის სახელად იოანე ეწოდა.

დაჩიონე შერწყმულა საკუთარი სახელის პირველი კომპონენტი დაჩი საკმაოდ გავრცელებულია ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში. დაჩი ერქვა საქართველოს ერთ-ერთ მეფეს (სულთა მატიანე, Q 964...). შატბერდის ცნობილ კრებულში, რომელიც გადაწერილია X საუკუნის 70-იან წლებში, შემონახულია მწერლისა და მთარგმნელის დაჩის მიერ თარგმნილი ნაწარმოებები და მისი წერილი ანტონი ეპისკოპოსის მიმართ. დაჩიონე საკუთარი სახელის მეორე ნაწილი — იოანე — უაღრესად გავრცელებულია მთელს ქრისტიანულ სამყაროში.

დაჩიონე მიღებულია ი და ა ხმოვანთა დაკარგვის შედეგად (დაჩიონე < დაჩიოანე სწორედ ეს ვარიანტი დაედო საფუძვლად იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქოს ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერის მინაწერში დადასტურებულ გვარს დაჩიონეშვილი. საფიქრებელია, რომ გვეონდა ამ გვარის სხვა ვარიანტიც, კერძოდ, დაჩიოანეშვილი, რომლის ფონეტიკურმა ევოლუციამ მოგვცა დოჩანაშვილი. ეს პროცესი ასე უნდა წარმოვიდგინოთ: დაჩიოანეშვილი > დოჩოანეშვილი (ასიმილაციითა და ი-ს დაკარგვით). შემდგომში ი-ს დაკარგვითა და ე-ს ა-თი შენაცვლების გზით მივიღეთ: დოჩანაშვილი.

გვარების ისტორიისათვის საყურადღებო მასალებს შეიცავენ დასავლეთ საქართველოს წარწერები (დასავლეთ საქართველოს წარწერები, ნაკვ. I, (IX—XIII სს.), გამოსცა ვ. სილოგავამ, თბ., 1980). საქმე ისაა, რომ აქ შემონახულია რიგი საკუთარი სახელებისა, რომლებიც გვარებს დაედო საფუძვლად. ეს საკუთარი სახელები კი ამჟამად აღარ, ან თითქმის აღარ იხმარება.

ზემო კრიხის (ამბროლაურის რაიონი) წარწერაში, რომელიც X საუკუნით არის დათარიღებული, მოიხსენიება კვიტაი:

„წმიდაო მთავარანგელოზო, კვიტაი შეიწყალე“ (დას. საქარ. წარწ., გვ. 41).

საკუთარი სახელი კვიტაი არის ამოსავალი გვარისათვის კვიტარეშვილი.

თუზის (თერჯოლის რაიონი) წარწერაში (XI ს.) დასტურდება ვაშაყმა ანთროპონიმი:

„გაუხუენეთ სულსა მამისა ვაშაყმა ისასა“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 87).

ვაშაყმა ანთროპონიმისაგან არის ნაწარმოები ვაშაყმაძე.

¹ შესაძლოა, ი კი არ დაკარგა უშუალოდ, არამედ ოა კომპლექსმა მოგვცა უა, შემდგომში კი წინააღიანი ი-ს გავლენით დაკარგა უმარტელო უ. ან მისი ვარიანტი ვ.

კაცხის (ჭიათურის რაიონი) წარწერაში (XI ს.) გვხვდება ს ი რ ა საკუთარი სახელი:

„წმიდაო სამებაო, შეიწყალე სული ს ი რ ა მ (ს ე) და მისისა შვილისა ხუცისა“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 90).

ს ი რ ა საკუთარი სახელისაგან არის წარმოქმნილი გვარები: ს ი რ ა ძ ე, ს ი რ ი ა...

ძველ საქართველოში ღვინო ანთროპონიმი გვხვდებოდა. ამას მოწმობს სიმონეთის ეკლესიის XI ს-ის წარწერა:

„წმიდაო გიორგი, შეიწყალე ღვინო მ ს ძ ე გიორგი“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 110).

ღვინო საკუთარი სახელი დაედო საფუძვლად ისეთ გვარებს. როგორცაა: ღვინაძე, ღვინიაშვილი...

ქორეთის ეკლესიის (XI ს.) წარწერაში დასტურდება საკუთარი სახელი ქორდაი:

„წმიდაო სამებაო, შეიწყალე მიქაელ მჭევრის ძე ქორდაი“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 121).

ქორდაი უნდა წაეკითხოთ, როგორც ქურდაი (აქ უ-სა და ო-ს გრაფიკული მონაცვლეობა გვაქვს). საინტერესოა, რომ საკუთარი სახელი ქურდაი დასტურდება ბასილი ზარზმელის თხზულებაში „ცხოვრება სერაპიონ ზარზმელისა“:

„მონასტერი შუენიერი შენ არს, რომელსა-იგი იყვნეს პირველნი აღმშენებელნი ამასო და ქურდაი“ (აგიოგრაფ. ძეგლ., I, 339, 21—22).

ქურდა-ა! ქურდა-ი ანთროპონიმი არის ამოსავალი გვარებისათვის: ქურდაძე, ქურდიანი და სხვ.

ქორეთის ეკლესიის სხვა წარწერაში მოიხსენიება ინასარაი:

„წმიდაო სამებაო, შეიწყალე ფერისა ინასარაი“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 122).

ინასარა არის ამოსავალი ინასარიძე გვარისათვის. საფიქრებელია, საკუთარი სახელი კოპა იხსენიებოდეს ხონის ეკლესიის წარწერაში (XI—XII სს.):

„წმიდაო გიორგი, შეიწყალე გიორგი, კ(ო)პა, ივანე“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 137).

თუ ეს ასეა, მაშინ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კოპა სახელი ძველთაგანვე გვხვდებოდა ჩვენში. კოპა ანთროპონიმისაგან არის წარმოქმნილი გვარი კოპაძე.

ღარკეთის (ჭიათურის რაიონი) ეკლესიის XII—XIII საუკუნეთა წარწერაში დასტურდება სიხა ანთროპონიმი:

„ქრისტე, შეიწყალე; აღიღე სიხაი“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 156).
სიხა ანთროპონიმი. საფიქრებელია, იყოს ამოსავალი გვარისათვის შიხაშვილი (ასიმილაკით) < სიხაშვილი.

სხვაგვს (ამბროლაურის რაიონი) ეკლესიის (XIII ს.) წარწერაში დასტურდება გიონაი ანთროპონიმი:

„წმიდაო გაბრიელ, შეიწყალე ვარდან გიონაის ძე“.
ეს წარწერა აღმოაჩინა და გამოსცა გ. ბოპორიტემ (რაცის ისტორიული ძეგლები, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, VIII, 1935, გვ. 290—291).

ვ. სილოგავა თვლის, რომ გიონაის ნაცვლად შეიძლება წავიკითხოთ „გიორგი, ონაის ძე (ან უნაის ძე)“ (დას. საქ. წარწ., გვ. 172).

ჩვენი აზრით, უფრო მართებულად უნდა იყოს გ. ბოკორიძისეული წავითხვა: გიონა სახელის დაწერილობაში ო გვაქვს უ-ს ნაცვლად. გიონა უნდა წავიკითხოთ, როგორც გიუნა. აკ. შანიძემ მიუთითა, რომ ვერსი გიუნაში ვილი საფუძვლად გივი საკუთარი სახელის კინობითის -უნა სუფიქსით ნაწარმოები გი(ე)უნა ფორმა უდევს საფუძვლად ([7], გვ. 76). თუ იპასაც გავიხსენებთ, ჭრუჭის ოთხთაეის ანდერძში გვხვდება თაგუნა საკუთარი სახელი, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ -უნა სუფიქსით ნაწარმოები საკუთარი სახელები X—XIII საუკუნეებში იშვიათად, მაგრამ მაინც იხმარებოდა.

ძველ ქართულ წყაროებში შემონახულია ზოგი ისეთი წარმომავლობის სახელი, რომლებიც უთუოდ გეოგრაფიულ სახელებს ემყარებიან, მაგრამ საქმე ისაა, რომ თვით გეოგრაფიული სახელები ამჟამად უცნობია.

ჩვენ ზემოთ უკვე დავიმოწმეთ ადგილი პარხლის მრავალთაეის (A—95) ანდერძიდან. მასში მოხსენიებულია გაბრიელ ლასკაველი. ცხადია, ლასკაველი წარმომავლობის სახელია. მისთვის ამოსავალად უნდა ვივარაუდოთ: ლასკაქასი, ან ლასკაეთი.

ბიეთის სამების ეკლესიის X საუკუნის წარწერაში მოიხსენიება ერისთავთ-ერისთავი იოვანე, ძე ბაკურ ყანჩაელი სსაჲ (ქართული წარწერების კორპუსი, I, გვ. 193). ყანჩაელი წარმოქმნილი სახელია. მისთვის ძირეულია ყანჩაეთი, ან ყანჩაქასი.

ასევე, ტატანელი წარმოქმნილი სახელისათვის ამოსავალად უნდა ვივარაუდოთ ტატანეთი, ან ტატანისი.

ტატანელი გვაქვს ურბნისის სახარების (A 28, XI ს.) მინაწერებში: „იესუ ქრისტე, შეიწყალე იოვანე ტატანელი (3რ), მოიკნენეთ სული იოვანე ტატანელისაჲ“ (67v, 105v, 108v და მისთ.).

ზემოთ ჩვენ დავიმოწმეთ ძნელა ანთროპონიმი (ბოლნისის წარწერა, V ს.). შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ძნელ არის წარმომავლობის სახელი: ძნელი. მისთვის ამოსავალი უნდა იყოს ძნისი, ან ძნეთი. ამ გეოგრაფიული სახელის ძირია ძნა. ძნა-ძნეთი-ძნელი. აქედან საკუთარი სახელი — ძნელი.

შეიძლებოდა თუ არა ძნეთ ყოფილიყო გეოგრაფიული სახელი? როგორც ჩანს, კი. ამგვარი ვარაუდის დაშვების საფუძველს გვაძლევს წერეთელ გვარის ანალიზი. დოც. მ. რეხვიაშვილმა მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, რომ წეროვან გეოგრაფიულ სახელის წერძირა უნდა ნიშნავდეს სურის ჩალის (ნამჯის) ზეინს (შდრ.: [1], გვ. 125). წეროვანი კი ასე უნდა გავიგოთ: „ნამჯის ზეინანი“. წერ-სიტყვა ამ მნიშვნელობით შემონახულია რაჭულ დიალექტში.

წერეთელი გვაქვს მცხეთის ბიბლიაში (A 51): „და ჰამა ბოთს და სუა და განმხიარულდა გული მისი და დაწვა იგი ზვნსა მას წერეთელისა მისისასა“ (რუთ. 3,7) ოშკის ბიბლიაში ამ ადგილას იკითხება წერეთელი.

წერეთელი||წერულ აქ ნიშნავს ნამჯას, ნამჯეთლს. ვფიქრობთ, რომ წერ-ძირისაგან იყო ნაწარმოები გეოგრაფიული სახელი წერეთი, რომლისაგანაც შემდგომში ნაწარმოებია წარმომავლობის სახელი წერეთელი (შდრ.: ძნეთი, ძნელი). ის, რომ -ეთ სუფიქსი გადაწყვა

წარმომავლობის სახელს, ამ ვარაუდისათვის დაბრკოლებას ვერ ქმნის (შდრ.: კახეთელიძე). არც ის უნდა იყოს გადაულაზავი დაბრკოლება, რომ წერეთი (ისე როგორც ძნეთი) გეოგრაფიული სახელი დღეს აღარ არსებობს.

XV საუკუნეში რამდენიმე ზელნაწერი გადაუწერია კოჭობასძეს ზოსიმეს. კერძოდ, მისი გადაწერილია A 1562 (პარაკლიტონი): „ამის მწერალსა კოჭობასძესა ზოსიმეს შეუნდვნეს ღმერთმან“ (365v), აგრეთვე ოთხთავი (ქუთ. 362): „კოჭობასძესა ზოსიმეს შეუნდვნეს ღმერთმან“ (281r).

როგორც ჩანს, კოჭობა, ზოსიმეს მამის სახელი, თავდაპირველად ნართაული, თიკუნი ყოფილა (კოჭობი „მცირე ქოთანის“ საბა), იგი საკუთარ სახელად შემდგომ ქცეულა. ეს სახელი, როგორც ჩანს, გვეხმარება ერთი ჰიდრონიმის ახსნაში. ლანჩხუთის რაიონის სოფლებს ჟუნ-ეწერსა და ზიბათს ერთმანეთისაგან ყოფს პატარა მდინარე, რომელსაც კოჭოპაისღელე ჰქვია. უნდა ვიფიქროთ, რომ ის ადგილი, სადაც ეს მდინარე იღებს სათავეს, გარკვეულ დროს ეწიწე კოჭობას კუთვნილება ყოფილა.

ლიტერატურა

1. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973.
2. ა. ლლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, ანთროპონიმა ლექსიკონი, თბ., 1967.
3. პ. ინგოროყვა, სვანეთის სარტორიო ძეგლები, II, თბ., 1941.
4. თ. გორდახია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და პეერლობისა, ტფილისი, 1897.
5. ქ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები, კრებულში: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, 30, თბ., 1950.
6. R. Blake, Catalogue des manuscrits géorgiens de la Bibliothèque de la lavre d'Jviron au Mont Athos, Paris, 1932.
7. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, I, თბ., 1965.

З. А. САРДЖВЕЛАДЗЕ

ЗНАЧЕНИЕ ДРЕВНЕГРУЗИНСКИХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ КАРТВЕЛЬСКОЙ АНТРОПОНИМИИ И ТОПОНИМИИ

Резюме

Данные древнегрузинских письменных памятников имеют большое значение для изучения грузинской (resp. картвельской) антропонимии и топонимии. В древних памятниках засвидетельствованы антропонимы, легшие в основу некоторых фамилий (напр. გუდა guda, სულა sula, კახა kaха, დაჩიონე dačione и др.).

В статье специально рассматриваются т. н. нарицательные названия — «прозвища», которые часты в древнегрузинском. Дан анализ и некоторых топонимов.

ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის
ქართული ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჭიქიამ

ქ ა თ ა ვ ა ნ ლ ო მ თ ა თ ი ძ ე

ს ა ქ ა რ თ ე ლ ო ს ს ს რ მ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა თ ა ა ე ა დ მ ი ის ა ე ა ლ ე მ ი ც ი ს ი

ი თ და ბ ო ლ ო მ ბ ი ა ნ ი ს ო კ ო ს სა ხ ე ლ ე ბ ი ქ ა რ თ უ ლ შ ი

ვ. თოფურიაშამ გამოკვლევაში „მცენარეთა სახელწოდების შესწავლისათვის ქართველურ ენებში“, რომელიც წინასწარი მოხსენების სახით 1958 წ. იქნა წაკითხული და რომელიც მხოლოდ ახლახან გამოქვეყნდა, გამოყო მთელი რიგი სიტყვათწარმოების სუფიქსები, მათ შორის რთული შედგენილობის -ი-ო სუფიქსიც იმის მითითებით, რომ ზოგ სხვა სუფიქსთან ერთად (როგორცაა -იტა, -უტა, -იჟა, -უქა) იგი არაა პროდუქტიული. საგანგებოდ აღინიშნა, რომ: „ყურადღებას იქცევს მხოლოდ წ ი თ ლ ი ო და მ ტ რ ე დ ი ო (ე. ი. სოკოს აღმნიშვნელი სიტყვები! — ქ. ლ.), სადაც -ი-ო გამოიყოფა და ან ა ლ ო გ ი უ რ ი შე მ თ ხ ე ე ვ ე ბ ი და ს ა ძ ე ბ ნ ი ა (ხაზი ჩვენია! — ქ. ლ.). ილია ჭყონიას მიხედვით თითქოს მართო უნდა იყოს“¹.

იმერული ლექსიკონის მასალების შეკრებასთან დაკავშირებით ივ. ქავთარაძემ აღნიშნა -იო სუფიქსის ერთი ტიპის სახელებში არსებობა: მიქლიო, ჭადიო, გზავრიო, ცხვარიო, ტრედო (სოკოების სახელები) და გამოთქვა მოსაზრება -იო მომდინარეა იონ-ისაგან, ოღონდ სხვაგვარი მნიშვნელობით².

შემდეგში მანვე საგანგებო გამოკვლევა უძღვნა -იო (←-ი-ო) ბოლოსართის ქართულში³.

აქ ავტორი მიმოიხილავს ქართულში მრავალი სახის -იო დაბოლოების მქონე სახელებს, როგორცაა, მაგალითად, ტყვიო, შვრიო, ჩხოტიო, კორიო; ღრუბლიო, ღვინიო; ნორიო, ოყიო (ტოპონიმები); მკაფიო, მდაბიო, მსოფლიო და სხვ. და სამართლიანად მიუთითებს, რომ „-იო დაბოლოების წარმოშობა-გამოყენება და გავრცელება აღნიშნული ტიპის სახელებში ერთნაირი არ უნდა იყოს“⁴.

სოკოთა სახელებში მოფუნქციე -იო ბოლოსართიან სახელებს ავტორი განიხილავს სხვა მაწარმოებლებთან (-ა, -ია) შეპირისპირებით. აღნიშნავს მათ დიალექტურ ვარიანტებს (ჭადო, ჭადონა, ჭადილო; ტრედო. ტრედონა, ტრედილო) და ასევე: „...რამდენადაც ძველ ტექსტებში და ძველი ქართულის სალექსიკონო მასალებში ღ ე ი ნ ი ო, მ ი ქ ლ ი ო ტიპის სახელები მეტად მცირეა, ამას გარდა ჭირს ამ სახელთა იმგვარი ანალიზი, როგორც მ ს ო ფ ლ ი ო

¹ ვარლამ თოფურია, შრომები, III, თბ., 1979, კვ. 261. თუხისუბი მოხსენებისა გამოქვეყნებული იყო 1958 წ.

² ივ. ქავთარაძე, მასალები იმერული ლექსიკონისათვის. კრებ. ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. III, თბ., 1963.

³ ივ. ქავთარაძე, ერთი სიტყვასწარმოებელი სუფიქსისათვის ქართულში, საიუბილეო კრებული არნოლდ ჩიქობავას, თბ., 1970.

⁴ იქვე, გვ. 142.

⁵ ოღონდ ავტორს არა აქვს მითითებული—მანინ რომელი მათგანი კვხვდება ძველ ქართულში.

და მისთ. სიტყვებში და ტოპონიმებში იგულისხმება, ამდენად საფიქრებელია, რომ -იო ბოლოსართი აქ ახალი დანართი იყოს, როცა ის დამოუკიდებელ საწარმოებლად იქცა და ახალი ფუნქცია შეიძინა — ფერის, ფორმა-მოყვანილობის, სუნისა და გემოს მინერდვით მსგავსება გამოხატა და ოდნავ დაშორდა შენობის -ია ბოლოსართთან სახელებს. რომლებშიც, მსგავსებასთან ერთად, გარკვეულ შემთხვევებში მკაფიოდ ჩანს აგრეთვე კინობითი თუ საალერსო შინაარსი⁶. პარალელურ სახეობებთან შედარების საფუძველზე ავტორი ამბობს, რომ გამოთქვამს ჩვენთვის საყურადღებო მოსაზრებას, „რომ ეგების გვქონოდა -ილ-ო სუფიქსიანი სახელები *ღვინილო, *მიქლილო, და ინტერეოკალურ პოზიციაში ლ-ს ჩაყარდნით დამკვიდრდა ღვინიო, მიქლიო...“-ო⁷.

საბოლოოდ კი დაასკვნის: „რაც შეეხება მძქლიო, ღვინიო ტიპის სახელებს, აქ -იო გამოხატავს ფერისა და ფორმის მიხედვით მსგავსებას, ამ ფუნქციით ის შედარებით ახალი ჩანს და შესაძლოა წარმოშობით იყოს -ია სუფიქსის დიალექტური ვარიანტი (მდრ. ღვინია||ღვინით) ან სუფიქსის ნაწილი (ქადილო—ქადიო). ხელახალი-გააზრების შემდეგ იო დამოუკიდებელ სუფიქსად იქცა“⁸.

მიუხედავად აქ წარმოდგენილი ზოგი საყურადღებო მოსაზრებისა, -იო-ზე დაბოლოებულ სოკოთა სახელების საკითხი კვლავ მოითხოვს დაზუსტება-გარკვევას.

ამ საკითხის, ერთი მხრივ, ისტორიული და, მეორე მხრივ, დიალექტური ასპექტით შესწავლამ საყურადღებო სურათი გადაგვიშალა.

რამდენადაც ჩვენ ხელი მიგვიწვდება ძველი ქართულის მასალებზე, იქ სოკოს სახელების მხრივ ბევრს ვერაფერს ვპოულობთ, მაგრამ საგულისხმოა ის გარემოება, რომ სულხან-საბა ორბელიანს. თავის ლექსიკონში ერთადერთი „ნ დ შ ო“-ს გარდა არც ერთი სხვა -იო დაბოლოებიანი სოკოს სახელწოდება არა აქვს, მაშინ როდესაც სოკოთა სახელები საქმოდ გვხვდება აქ. მაგ.: გარყა, მკადა, ტრედა, მანჭვალა, ნიყვი||კვერცხის გულა, ფქვილა, ქვაშია, მერცხლის სოკო, სოკოფიჩხა, ქამა, ქვეყნის-გული, ყურა, წეროს-წვივა და სხვ.⁹

ასეთივე სურათია ნ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონშიაც. აქაც გვაქვს ტრედა, ქამა, ფქვლა, ყურა, წეროს წვივა, სოკოფიჩხა... (აქაც გამოჩაყლისია ნ ო შ ი ო).

მსგავსივე ვითარება გვაქვს დ. ჩუბინაშვილის რუსულ-ქართულ ლექსიკონში. ერთი „ნოშიო“-ს გარდა (რომელიც сыроега-ს და рыжик-ის ერთ-ერთ თარგმანად მოჰყავს მას) სოკოების სახელებად გვაქვს: რძიანა სოკო (желянка), სოკო ფიჩხა, ხის სოკო, მანჭვალა (гриб древесный), სადმოწვივა, გიჟი სოკო (гриб ядовитый, навозный), არყა სოკო, ხრამუნა (берёзовка), შგლის სოკო (волынка, волнуха), პილილა, ღარიღონა, ბებრი სოკო, მანჭოლა, ბაბუსა-გზალი (груздь). წიროს წვივა (дубинник, дубовик), გოდაფშოტა სოკო (дождевик), მანჭორა (опёнок березовый), შხამიანი რძიანი (молочай ядовитый),

⁶ იქვე, გვ. 143—144.

⁷ იქვე, გვ. 144.

⁸ იქვე.

⁹ „ნოშიო“-ს საკითხი თავისებურია. აქ თვით ამოსავალი ნ ე შ ო / ნ ო შ ო ფუძეა თავისებური და საძიებელი.

ქამა სოკო (печерица, шампиньон), ნიკვი, წითელი სოკო (рыжик) და სხვ., მაკრამ — არც ერთი -ო დაბოლოების მქონე სოკოს სახელი.

არც ბაგრატიონების ლექსიკონები იძლევა ამ მხრივ რაიმე სხვაობას.

და რაც ყველაზე ნიშანდობლივია, არც რ. ერისთავს, რომელმაც საგანგებოდ პირველად შეკრიბა და გამოაქვეყნა სოკოს ქართული სახელები, იმავე ნო შ ი ო / ნ ო შ ო -ს გარდა არ მოჰყავს სოკოს არც ერთი -იო დაბოლოებიანი სახელი, მაშინ როდესაც მას ერცელი ნომენკლატურა აქვს სოკოებისა (ზოგჯერ კუთხური მეტყველების მითითებით), მაგალითად:

აბედი (მეგრ. ობელი)

არყა

ბარჩაქი

ბებრის-სოკო

გორნიქელა (რაჭ.)

გულაფშუტა (მეგრ. ლურიშ-გულა)

ეარყა

თირკმელა

თხილის-სოკო

ირმის-ბაწარა

ირმის-ტუჩი

კალმახი, წიფლის-სოკო

ლემანი

მანჭანიკი

მანჭკვალა...

ნიყვა (იმერ. გურ.) მარქვალის გური (მეგრ.)

მაჩალო

~~მკლის-სოკო~~

მეფის-სოკო

მინდერის სოკო

მჭადა (იმერ.)

ნაფეტურა

სოკო-კვერცხა

რიგა

რძიანა

სადომწევიტე

საეარცხელა

სანელბელა

სილის-სოკო (იმერ. გურ.)

სოკო-პიპილა (გურ.)

სოკო-ფიჩხა

ტრედა (გურ.)

სოკო-კომშისა

ტყურბელა

ფიჩხა (გურ.)

ქამა

ქვეშ-ნიფეზისა

ქვეყნის-გული

ლარილონა

ყურა-სოკო

ყურჭატა (გურ.)

შხამ-სოკო

ჩობაყო

ცაღმაყვანა (მეგრ.)

~~ცხენის-კბილა~~

~~წეროს-სოკო~~

წეროს-წეფა

წითელ-კაბა

წიფლის-სოკო

წოვანა

ჭკადუა-სოკო

ჭყუპალა (რაჭ.)

~~ხარის-ფაშა~~

ხბოს-შუბლა (რაჭ.)

ჩილა

ჩონჩოლა

შემდგომში კი, მაგალითად, უკვე ილ. ქუონიას სიტყვის-კონაში ჩნდება სოკოს სახელები როგორც -ო-ზე დაბოლოებული (მტრედო, მჭადა, ფქვილო), ისე -იო-ზე დაბოლოებული — მიქლოო.

ილ. ქუონიას ხშირად სიტყვასთან მიწერილი აქვს მთქმელიც. საყურადღებოა, რომ მიქლოო-ს კერძოდ იმერელი ნიკო აბდუშელიშვილი უწერია წყაროდ.

თანდათან ფეხს იკიდებს სოკოს სახელთა ამ ტიპის წარმოება მწერალთა ენაში (მხედველობაშია პირველ რიგში აკაკი წერეთელი) სათანადო დიალექტური და სხვა ლექსიკონების წყალობით. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი შეასრულა ალ. მავაშვილის „ბოტანიკურმა ლექსიკონმა“. და ბუნებრივია, რომ მთი გზით იგი აღმოჩნდა ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში, მაგრამ, როგორც ირკვევა, -იო დაბოლოებიანი (ან პარალელური -ო დაბოლოებიანი)

სოკოს სახელწოდებები დამახასიათებელია მხოლოდ იმერული დიალექტისათვის.

დღეს ჩვენ ხელთ არსებული დიალექტური ლექსიკონების მასალის შედარებითი შესწავლის საფუძველზე უდავო ხდება აღნიშნული დასკვნის გამოყენა. ამ მხრივ ძვირფას მასალას გვაწვდის ქ. ძოწენიძის „ზემოიმერული ლექსიკონი“ (1974) და პ. გაჩეჩილაძის „იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა“ (1976).

არც ერთ სხვა დიალექტში სოკოს სახელთა წარმოების -იო (ან -ო) დაბოლოებით გამოხატვის სისტემა არაა გატარებული.

ჩვეულებრივ შესაბამის ფუძეს ერთვის სოკოს სახელთა წარმოებისას -ა სუფიქსი (მკადა, სავარცხელა, ლინა (ლენია), ხრაშუნა, ტრედა, თირკმელა, შხამა..., ან არადა ახლავს მსაზღვრელი (ხან წან, ხან მომდეწოდ), ან მარტივად და ნათესაობით ბრუნვაში დასმული ან ისევე -ა სუფიქსდართული (მაგ.: ქამა-სოკო, წიფლი-სოკო, შავჩოხა-სოკო, წეროს-წვივა, კვერცხიგულა, ზოკო-წითელა, ქათამბარკალა...) და სხე.

სრული ნომენკლატურა სოკოებისა -იო/-ო დაბოლოების შემცველი მხოლოდ და მხოლოდ იმერულ დიალექტში დასტურდება.

აქ არის ფიქსირებული ყველა მათგანი, მაგ.:

მარტიო	ფქელიო (ქვლიო)
მარწყვიო	ლენიო
(მ)გზავრიო	ლრუბლიო
მიქლიო, ნიქლიო	ჩოხიო
მტრედლიო/ტრედლიო (ტრედო)	წითლიო
მწყერიო	წიფლიო
მკადიო (მკადო)	ცხვარიო...
სილიო	

თითო-ორთა მათგანმა ეგების სხვა დიალექტთა მეტყველებაშიაც იჩინოს თავი, მაგრამ ეს ისევ იმერულთან კონტაქტით უნდა აიხსნებოდეს და იმერთის მიმდებარე, მის მომიჯნავე ქართლურ-ლეჩხუმურ-რაჭულ დიალექტებში უფროა მოსალოდნელი. ამის გამოძახილი გვგონია, მაგალითად, ის, რომ იმერულისთვის დამახასიათებელი ღრუბლიო ქართლშიაც დადასტურდა (იხ. ქველ, ტ. VII).

სოკოთა სახელების (კერძოდ კი აქ აღნიშნული წარმოების) საგანგებო დიალექტური ატლასი რომ შედგეს, ალბათ იგი ამ მხრივ ფაქტად საინტერესო სურათს წარმოაჩენდა.

ახლა რაკი მოხერხდა სოკოს სახელწოდებათა აღნიშნული წარმოების ლოკალიზაცია (იმერული დიალექტის გავრცელების არეალი — უფრო კი, ალბათ, შუა და ზემო იმერეთი), დგება საკითხი თვით ფორმის ანალიზისა.

-იო დაბოლოება მითითებულ ფუძეებში, როგორც ეს უკვე ვ. თოფურიაშვილმა აღნიშნა, რთული მონაცემია. იგი იშლება „-ი-ო“-დ. -ო ცალკეც გვხვდება ზოგ ამ სახელის პარალელურ ვარიანტში. როგორცაა, მაგალითად, ტრედ-ო, კად-ო და მისთ. და უნდა წარმოადგენდეს მიმართვის ფორმის გამოხატველს.

-ი-ო რთულ დაბოლოებას შორის უნდა იყოს ჩავარდნილი თანხმოვანი (ასეთი შეიძლება ყოფილიყო ვ, კნინობითობის -ეკ სუფიქსის კ თანხმოვანითი ნაწილი ან რომელიმე სხვა თანხმოვანი), მაგრამ საფიქრებელია, როგორც

კიდევ აღუნიშნავთ (ივ. ქავთარაძე), აქ ი-ო-ს შორის ჩავარდნილი იყოს ლ თან-
ხმოვანი, რომელიც -ილ- ალერსობით სუფიქსს უნდა განკუთვნებოდა.

ამას მხარს უჭერს რამდენიმე გარემოება.

1. სოკოს სახელებს სწორედ იმერეთში საერთოდ ახასიათებს კნინობით-
საალერსო სუფიქსაცია. იქვე გვაქვს სოკოს სახელად: ტრედუა, წითლუა, ჭა-
დუა... ტრედონა, ჭადონა და მისთ.

2. ~~ფაღო ხდება~~, რომ სახელდობრ ლ არის ჩავარდნილი, რამდენადაც
ცალკეულ შემთხვევაში პარალელურ სახეობად ეს ამოსავალი ფორმაც აქვს
დაცული იმავე იმერულს, როგორც უკვე იყო აღნიშნული. ესაა, მაგალითად,
~~ტრედ-ილ-ო (>ტრედიო), ჭად-ილ-ო (>ჭადიო)...¹⁰~~

სოკოს ერთ-ერთი სრულიად გამჭვირვალე სახელწოდება კი მხოლოდ
-ილ-ო დაბოლოებიანი სახეობითაა დაცული იმერულში. ესაა ხახე-ილ-ო||ხახბ-
ილ-ო („ხახეილო მტრედიოს გაგს ივანობისთუეში მწიფდება“)¹¹.

-ილ სუფიქსის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში ვკითხულობთ: „ეს
მაწარმოებელი მარტოოდენ ორი სახელისაგან აწარმოებს კნინობითის ფორ-
მებს, რომელთაც ალერსობითის მნიშვნელობა აქვს, თანაც დარაუული აქვს ო
(ილ-ო): მამ-ილ-ო, დედ-ილ-ო. შეიძლება ამათ მთელი მარცვალი შოეკვეცოს
ბოლოში და მივიღოთ: მამი, დედი“¹².

როგორც ჩანს, დიალექტებში -ილ (-ილ-ო) სუფიქსს უფრო ფართო გამო-
ყენება აქვს. კერძოდ, ბებ-ილ-ო ბებიას საალერსო სიტყვად აქვს თ. რაზიკა-
შვილს. და, როგორც იმერულ დიალექტში სოკოთა სახელების შესწავლამ გვი-
ჩვენა, იგი აქ ფ ა რ თ ო დ გ ა მ ო ი ყ ე ნ ე ბ ა კერძოდ აღნიშნულ სფეროში.

3. რომ ალერსობითი მიმართვის -ილ-ო სუფიქსი ფონეტიკური გამარტივე-
ბის საფუძველზე იმერულ დიალექტში -ი-ო-ს იძლევა, ამის დამადასტურებელი
ფაქტი ჩვენ თვით შეგვიჩვენავს. ერთ-ერთი ჩვენი ნაცნობი ზემოიმერლის
ოჯახში (ქ. თბილისში) დედ-მამა და შვილები ერთმანეთს დ ე დ ი ლ ო, მ ა მ ი-
ლ ო-ს ნაცვლად მიმართავენ ასე: დ ე დ ო, მ ა მ ო (საყურადღებოა,
რომ იმ თაობის მეზობელმა ბავშვებმაც კი გადაიღეს ასეთი მიმართვა დედ-
მამისადმი).

თქმულის საფუძველზე ვფიქრობთ, ცხადია, რომ იმერულში გავრცელებული
-ი-ო დაბოლოებიანი სოკოს სახელები მომდინარეობს -ილ-ო დაბოლო-
ებიდან და ისინი წარმოადგენენ სა ა ა ლ ე რ ს ო მ ი მ მ ა რ თ ვ ი ს ფ ო რ მ ა ს.

დგება კითხვა, რამ განსაზღვრა სწორედ იმერეთში მათი ასეთი საალერ-
სო „სახელწოდება“?

აქ ყურადღებას იქცევს ზოგი მომენტი.

ყველა ზემოთ განხილული -ილ-ო >-ი-ო დაბოლოებიანი სახელის მქონე
სოკოები ს ა ქ მ მ ე ლ - ს ო კ ო ბ ე ბ ა და ასეთი დაბოლოებები სწორედ ასეთი
სოკოებისათვისაა დამახასიათებელი.

იქვე მწარე და შხამიან სოკოებს (ან საერთოდ სოკოებს, რომლებიც არ
იკმება) არა აქვთ ხოლმე ასეთი დაბოლოება. მაგ.: დ ე და ბ ე რ ¹³, ბ ლ ა -

¹⁰ ყველა ზემოთ მოხსენებული სახეობა დადასტურებულია იმერულის დიალექტურ ლექსი-
კონებში და აქ სათითაოდ აღარ ევთითობთ.

¹¹ ქსეთვან ძო წ ე ნ ი ძ ე, ზემო იმერული ლექსიკონი, თბ., 1976 გვ. 505.

¹² ავაკი შ ა ნ ი ძ ე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, თბ.,
1973, გვ. 121.

¹³ ვ. გ ა ჩ ე ჩ ი ლ ა ძ ე, იმერული დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბ., 1976.

ვანა¹⁴, უღავეანა სოკო¹⁵, თავეკედილა¹⁶, ქვეყენისგულა¹⁷ და მისთ. საგულისხმოა, მაგალითად, რომ იმავე ქვეყენისგულა-ს|ქვეყენისგულა-ს სხვა კუთხეებში (მაგ. მესხეთში) „სადამწყვიტი“, „სადამგლიჯე“-ს უწოდებენ¹⁸, რითაც აისახება მისადმი საწყვეარი დამოკიდებულება.

ბუნებრივია, რომ სიკედილა, სიკედილია სოკოს იმავე იმერეთში არ ექნება შესაბამისი საალერსო დაბოლოება -ი-ო.

შენიშვნა. აღნიშნულ სოკოსთან დაკავშირებით ინფორმატორი მიუთითებს მას „წყერიო“-საც ეძახიან¹⁹. ეს თითქოს გამორიცხავს ზემოთ მოყვანილ დებულებას, თუ მართლაც ეს სახელწოდებები ერთსა და იმავეს მიუთითებს და მთქმელს არ ერევა. აქ გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ერთსა და იმავე სოკოს (მაგალითად, მწარე სოკოს) ზოგი შეიძლება ჰამდეს და ზოგი არა.

ასევე მარწყვიო ქ. ძოწენიძეს შხამიანი სოკოსათვის აქვს დადასტურებული, მაგრამ მის დახასიათებას — „მიწის ფერი“-ო (იხ. იქვე, გვ. 231) — ეს სახელწოდება არ უდგება.

შეიძლება ან მთქმელმა რამე აურია, ან ეს დაბოლოება განზოგადების ან ამოსავალი ფუნქციის დაბნელების საფუძველზე მოგვიანებით სხვა სოკოებზედაც გაავრცელეს.

ხაზგასასმელია ერთი არსებითი გარემოებაც. იმერეთშივე იმავე -ილ-ო>-ი-ო (||-ო) დაბოლოების მქონე სოკოებს ჩვეულებრივ საერთო ქართული წარმოების სახელიც აქვთ. მაგალითად, „სილიო“-სთვის არსებობს სახელწოდება „სილის სოკო“²⁰, „მგზავრიო“-სთვის არსებობს მგზავრა²¹, ჩოხი-ო-სათვის — შავჩოხა²², ჩოხაშავა²³ და ა. შ.

ამის გამო უნდა დავაცვენათ, რომ სოკოთა სახელების წარმოებისას არსებითად არავითარი განსხვავება იმერულსა და სხვა ქართულ დიალექტებს შორის არ არსებობს. სოკოებს აქაც საერთო ქართული სახელები აქვს, ოღონდ იმერულში წარმოქმნილა დამატებით ამ სოკოთა სახელების ალერსობით-მიმართვის ფორმა (მღრ. ერთი მხრივ, დედა და, მეორე მხრივ, დედილო), რომელიც ზოგჯერ სახელადაც განზოგადებულა (და მხოლოდ ამ სახით შემორჩენილა). საალერსო-მიმართვის ფორმა კი გამოიწვია სოკოს დანიშნულებამ ხალხის ცხოვრებაში და მოპოვების „თავისებურმა“ წესმა.

უნდა ვთქვათ, რომ იმერეთში (ტყით მდიდარ მხარეში) წარსული ძნელებდობის დროს სოკოს საკვები დანიშნულება საგრძნობი უნდა ყოფილიყო.

ამ უწყინარ „ობიექტზე“, ასე ვთქვათ, „უიარაღო ნადირობისთვის“ გასუ-

¹⁴ ქ. ძოწენიძე, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 636.

¹⁵ იქვე, გვ. 308.

¹⁶ პ. გაჩეჩილაძე, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 73.

¹⁷ ქ. ძოწენიძე, დასახ. ლექსიკონი, გვ. 404.

¹⁸ აღ. მაცაშვილი, ბოტანიკური ლექსიკონი.

¹⁹ ქ. ძოწენიძე, დასახ. ლექსიკონი.

²⁰ ქ. ძოწენიძე, დასახ. ნაშრომი.

²¹ პ. გაჩეჩილაძე, დასახ. ლექსიკონი.

²² ქ. ძოწენიძე, დასახ. ლექსიკონი.

²³ აღ. მაცაშვილი, დასახ. ლექსიკონი.

ლი ადამიანი მას გაფაციცებით დაეძებდა. კარგად აქვს დ. თურდოსპირელს ეს გამონათული: „ბავშვები შეცვივდნენ [ტყეში] და აქეთ-იქით გაიფანტნენ. მე ხრამუნა ვიპოვე, მე შავჩოხა, ზე ბაბილო“-ო.

სოკოს ძებნისას (ისე, როგორც რაიმე დაკარგული მცირე ნივთის ძებნისას ჭია-ჭიას ან ეშმა-ეშმას რომ მიმართავენ „მაპოვნინგო“) ადამიანი სოკოს მოსაფერებელი-საალერსო მოწოდებით მიმართავდა, რომ მძებნელს იგი გამოსჩენოდა. და ასე მიმართავდა სწორედ პირველ რიგში კარგსა და საჭმელ სოკოს.

ამრიგად, იმერულში დადასტურებული სოკოთა საალერსო-მიმართვის ფორმაში ასახულია მოსახლეობის სოკოსადმი სათქმითი დამოკიდებულება და თავის მხრივ წარსულში ამ კუთხის სამეურნეო-ეკონომიკური ვითარებაც.

К. В. ЛОМТАТИДЗЕ

НАЗВАНИЕ ГРИБОВ С ОКОНЧАНИЕМ -io В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье устанавливается, что с окончанием -io названия грибов (maṭṭio, maṭṭqviio, gzanvio, ṭredio, yvīvio...) характерны только для имеретинского диалекта грузинского языка (оттуда они могли проникнуть в отдельных случаях и в некоторые смежные диалекты).

В имеретинском диалекте обычны и общегрузинские формы названий этих же грибов.

Название грибов с окончанием -io выражает ласкательное обращение и восходит к сложному суффиксу -il-o (с дальнейшим выпадением сонанта l).

Такая форма названий грибов связана со спецификой их добычи.

მაგული მარტველასვილი

მონაცვლე ზმნები მეგრულში

მეგრულში, ისევე როგორც ქართულში, გამოიყოფა მონაცვლე ზმნათა ჯგუფი, რომელიც მყოფადს აწმყოსაგან ფუძის მონაცვლეობით განასხვავებს. ამგვარ ზმნათა რაოდენობა მეგრულში, ქართულთან შედარებით, მცირეა და ზოგი მათგანი გაანალიზებულია ი. ყიფშიძის მიერ¹.

მეგრულში მოიპოვება გარკვეული წყება ზმნებისა, რომლებიც რიცხვის თუ მწკრივითა დანაკლისი ფორმების შესავსებად იყენებენ სხვა ფუძის ზმნებს, რითაც ისინი განსხვავდებიან საშუალო გვარის ზმნებისაგან, სადაც შენაცვლება ერთისა და იმავე ძირის ფორმათა ფარგლებში ხდება.

ზმნის მწკრივითა გარჩევა ფუძის მონაცვლეობით საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტია და სხვა ენებშიც დასტურდება. ხშირად ამგვარ მონაცვლეობას, როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, შორეულ წარსულში აქვს ფესვები. საფიქრებელია, რომ აწმყოსა და მყოფადის ფუძეთა მონაცვლეობა ორგანულად დაკავშირებულია მწკრივებში შენაცვლების ძველისძველ მოვლენასთან. აწმყოსა და მყოფადის ფუძეთა მონაცვლეობას მაშინ აქვს ადგილი, როცა ამგვარივე ცვალებადობა სხვა მწკრივებს ძველთაგანვე მოსდევდა. ამიტომაც, რომ მწკრივებში ზოგჯერ სამ-სამი ფუძე ენაცვლება ერთმანეთს: აწმყოსი, წყვეტილისა და მყოფადისა. მაგ.: ვარ-ვიქნები-ვიყავ...²

მეორე მხრივ, „ერთსა და იმავე მწკრივში შეიძლება ორი ან მეტი ფუძე იყოს შემუშავებული ისტორიულად“². ასე, მაგ.: ვიქუნქ 'ვიქმ', ვოლანქ 'ვიზამ', ვოქუნაქ 'ვიტყვი', ვუწიინქ 'ვეტყვი'...

მიუხედავად ზემოთქმულისა, ზოგი ზმნა მაინც ვერ აწარმოებს ყველა მწკრივს. ამ წინააღმდეგობამ მყოფადის წრის მწკრივებში იჩინა თავი და მწკრივებში ფუძემონაცვლე ზმნებმა მყოფადის საწარმოებლად სხვადასხვა საშუალებას მიმართეს: ზოგმა ზმნამ. რომელიც ძველად აწმყოში იხმარებოდა, ახალ ქართულში მყოფადის გაგება შეიძინა და, ამდენად, დანაკლისი შესავსები აღმოჩნდა აწმყოში და არა მყოფადში. მიზეზი ასეთი დროის გადაწვევისა იმით აიხსნება, რომ სათანადო ფორმებმა II სერიაში სრული ასპექტის გაგება უპრევერბოდაც შეინახეს და I სერიის ფორმები იძულებული გახდნენ მათთვის აებათ მხარი, გაპერფექტივდნენ და მივიდნენ სრული გათანაბრება: ნახა—ნახავს, იყიდა—იყიდის და სხვ.³

ანალოგიური ვითარებაა საეარაულებელი მეგრულშიც, სადაც შენაცვლე-

¹ И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка, СПб., 1914, გვ. 096—0105. ჩვენ შევეცადეთ შედარებით უფრო სრულად წარმოვუვლინა მონაცვლე ზმნათა რაოდენობა მეგრულში.

² ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისი, 1973, გვ. 505.

³ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 274—275.

ბა ხდება არა მარტო ზნის პირიან ფორმებში, არამედ უპირობებშიც, ქართული სსგავსად.

I. შენაცვლება რიცხვში. რიცხვი ზნაში პირს მოეპოვება: სუბიექტურსა და ობიექტურს. ამიტომ, როცა რიცხვში შენაცვლებაზეა ლაპარაკი, ცხადია, იგი ან სუბიექტურ პირს ეხება, ან ობიექტურს. ობიექტურ პირთაგან შენაცვლება მხოლოდ პირდაპირმა იცის. ამას გარდა, რადგანაც რიცხვი ორია, ამიტომ ფუძეც ორია; ერთი მხოლობითში იხმარება, მეორე — მრავლობითში. ამასთანავე, მრავლობითის ფუძე, თუ სუბიექტური პირის ფორმა ან პირდაპირ ობიექტურისა კრებითი საგნის მიმართაა ნახმარი, შეიძლება მხოლობითის მე-3 პირშიც იხმარებოდეს⁴.

ა) შენაცვლება სუბიექტურ პირთა მიხედვით.

შენაცვლება სუბიექტური პირების რიცხვში მაშინ ხდება, თუ ზნა ვნები-თია ან საშუალი გვარისა.

ლაფა 'ვარდნა'—ციშა⁵ 'ცუენა' ლაფა ფუძე მხოლობითის ფორმებს აწარმოებს. ციშა კი — მრავლობითისას, სულ ერთია, ზნისწინი აქვს თუ არა; და თუ აქვს, სულ ერთია, რომელიც უნდა იყოს:

მბ. ქუაქ პოლს ქედოლუნ 'ქუა იტაჟზე დაჟარდა'; ბურთიქ კას ქენოლუ 'ბურთი კაში ჩავარდა'.

მრ. არაშ პოლს ქედოცენს (ხუბ. 36, 3) 'ყველა იტაჟზე დაციევა'; ირო ოქრო აშაეცენს (ხუბ. 144, 35—36) 'ყოველთვის ოქრო ამოციევა'.

ბ) შენაცვლება ობიექტურ პირთა მიხედვით. ზემოთ აღნიშნა, რომ, როცა შენაცვლებაა რიცხვში, ობიექტურ პირთაგან ყოველთვის პირდაპირია.

ცვოლუა 'კვლა' — შირუა⁶ 'ხოცვა'. ცვოლუა ერთზე ითქმის, შირუა—მრავალზე; ქოთომი დოპილი 'ქათამი დაეკალი'⁷ — ქოთომეფი დოვშგრი 'ქათმები დაეხოცეს'.

მეგრული შირ ქართული სრ-ვა სიტყვის სრ ძირის კანონზომიერ შენაცვლისად აქვს მიჩნეული არნ. ჩიქობავას. „ძირეული აქ სარ უნდა იყოს (მოსარ!). კანურში ამას უნდა მოეცა შორ; ეს არც კანურში გვაქვს, არც მეგრულში, მაგრამ ერთშიც და მეორეშიც მრავლადაა შემთხვევები, როცა ო— უ—ი, ამრი-

⁴ იქვე, პე. 501.

⁵ ცუენა ჩრდილო-დასავლურში გვხვდება. ა. შანიძის წინადადების თანახმად, რეალად ხმარებული „სენაურის“ ნაცვლად ესმარობთ „სამხრეთ-დაბლსავლურს“ (შემოკლებით ს.ა.), „ზუგდიდურ-სამურზაყანულის“ ნაცვლად კი „ჩრდილო-დასავლურს“ (შემოკლებით ჩ.დ.)

⁶ დაუმოწებელი მავალითები ყველგან ჩვენ მიერაა აღებული ცოცხალი ნეტყველებიდან.

⁷ შირ//შგრ ფუძე ი. ყიფშიძის ლექსიკონში ორი მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი: 1. ერთეა, ცვეთა; 2. კულტა; ი. Кипшидзе. Грамматика... გვ. 357. ხოცვის მნიშვნელობით აღნიშნული ფუძის გამოყენება შეიძლება უფრო გვიანდელი იყოს.

⁸ „კვლა“ ზნას და-ზნისწინით ქართულში ერთი მნიშვნელობა აქვს („ქათმე დაეკალი“...), მო-თი ოღნაჟ ხება („კაცი მოვკალი“), მაგრამ ორსავე შემთხვევაში „ხოცვა“ ზნა ენაცვლება, ა. შანიძე, საფუძვლები, გვ. 504.

მეგრულში ითქმის როგორც ქოთომი დოპილი 'ქათამი დაეკალი', ისე კოჩი დოპილი 'კაცი მოეკალი' (დაეკალი).

გად: შირა—*შურა—*შორა... მეგრულში ამ ძირს მოსრვის მნიშვნელობა დღემდის აქვს შერჩენილი |ეკოშირუ 'ამოხოცა'|⁹.

II. შენაცვლება მწკრივებში. მწკრივებში შენაცვლება მეგრულში უფრო ფართო ხასიათისაა, ვიდრე რიცხვში შენაცვლება, მსგავსად ქართულისა. აქ ზოგჯერ ერთმანეთს სამი ფუძე ენაცვლება.

1. რინა, რინი 'ყოფნა': ვორექ¹⁰ |*ვრექ¹¹|*ვექ¹¹| ვიქუაფუქ¹² იპუ-აფუქ¹³ | ვიქიექ¹² | იპიექ¹³ | იპიექ¹³. I სერიაში ორი ფუძეა გამოყენებული: რ და უოფ < ვე | ე |¹⁴. პირველი მხოლოდ აწმყოს¹⁵, უწვეტელს, აწმყოს კავშირებით-სა და აწმყოს პირობითს აწარმოებს, ქართულისაგან განსხვავებით, დანარჩენი მწკრივები კი ეოფ < ვე | ე | ძირზეა დამყარებული.

აწმყო: მალურულ ვორექია (ყიფ. 45, 29) 'მომაკლავი ვარო'; სი ჩქიბი ექ (ყიფ. 39' 32) 'შენ ჩემი ხარ'.

მუოფ. სქანი იპუაფუქია (ხუბ. 269, 2—3) 'შენი ვიქნებო'; თიბი წაპალი ქი-ყანასმუთუნი ვე ეფაფუ¹⁶ (ყიფ. 6, 13—14) 'იმისი წაპალი ქვეყანაზე არაფე-რი იქნება.

წაფეტ. ღილი მორხენაქ იქუ (ყიფ. 3, 18) 'ღილი მოლხენა იქნა; იქუ¹⁷ ამბექ-ბუბ. 6, 7—8) 'იქნა ამბავი'.

რ ფუძეს ეოფ < ვე | ე | ფუძის ორპირიანი ფორმაც ენაცვლება:

მუოფ. ვა ხაჩიქა, ვა გაყინია (ყიფ. 182, 4) 'თუ არ გათონი, არ გვექნებაო'; სი ხაუნს საჭირო აფიქია¹⁸ (ხუბ. 201, 7) 'შენს უფროსს (აბაზეინს) საჭირო ეყოლებო'; მადლობერი გაყიით (ხუბ. 212, 19) 'მადლობელი გეყოლებით'.

წაფეტ. ...ვა ქაფუო¹⁹ გურქ თე ოსურიშა (ხუბ. 75, 24) 'არ მოუნდა ეს ქალი', (ექნა გუ-ლი ამ ქალზე) '.

რადგანაც რინა ზმნა ქართულისაგან განსხვავებულ უღლებას გვიჩვენებს, წარმოვადგენთ უღლების ნიმუშს ქართული თარგმანითურთ:

ა წ მ ყ ო	
ვორექ//*ვრექ ¹⁰ //ვექ ¹¹	ვარ
ორექ//რექ//ექ	ხარ
ორექ(ნ)//რექ(ნ)//ექ(ნ)	არის
ვორექთ//*ვრექთ ¹⁹ //ექთ ¹⁹	ვართ
ორექთ//რექთ//ექთ	ხართ
ორექან//რექან//ექან	არისან

⁹ არ ნ. ჩიქობაძე ა. ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938, გვ. 366 (შედგენილი შემოკლებით — შედარ. ლექსიკ.) სხვაგვარი ახსნა იხ. თ. გამყრელიძე, ვ. მ. ქობაძე არიანი, სონანტთასისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965, გვ. 235—238.

¹⁰ მეგრული ო-რ-ე-ნ ქართ. ო-რ-ე-ნ ზმნის კანონზომიერი შესატყვისია. ორ//ორე ფუძეთა ძირი რ უნდა იყოს. ამას გვეაიარაღებინებს მეგრულში, ასევე ქანურში, რ-ონ ფუძის არსებობა. რ-ინ-ა, რ-ინ-ა 'ყოფნა': არ ნ. ჩიქობაძე ა, შედარ. ლექსიკ., გვ. 307.

¹¹ შეკვეცილი ფორმები *ვრექ, *ვექ დამოუკიდებლად არ იხმარება.

¹² აღნიშნული ფორმა სამხრეთ-აღმოსავლურში დასტურდება.

¹³ იპუაფუქ (< ივ-ე-უაფუქ) უფრო ჩრდილო-დასავლურში იხმარება.

¹⁴ მეგრულში ვე//ვე ძირი თუ ფუძეა ქართული ვაფ//ვაფერთა და იგივე ოდენობაა. ავ, ვე აფიქსების არსებობა ქართულში სახელებში არ ნ. ჩიქობაძეას აეარაუღებინებს მეგრულ-ში ექ//ექ ძირების არსებობას: არ ნ. ჩიქობაძე ა, შედარ. ლექსიკ., გვ. 351—353.

¹⁵ აწმყოს მწკრივს რ ფუძე ქართულშიაც აწარმოებს.

¹⁶ ვე ეფაფუ < ვა იქუაფუ.

¹⁷ მ. ხუბუას მიერ გამოყენებულ ტექსტებში გრძელი ხმოვნები აქ ორი ასოთია გადმოცე-პული ჩვენ მიერ.

¹⁸ შეკვეცილი ფორმები *ვრექ, *ვექ, *ვრეთ, *ვეთ დამოუკიდებლად არ იხმარება.

უწყვეტილი

ვორდი//*ერღე¹⁸ // *ვლი¹⁸
 ორდი//რდი // დი
 ორღე//რღე // დღე // ორღე // რღე // ღღე [აკლა]
 ვორდით//*ერდით//¹⁸*ვლით¹⁸
 ორდით//რდით//დით
 ორღეს//რღეს//ღეს

ა წ მ ყ ო ს კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი

ვორდა//ვორღე
 ორდა//ორღე
 ორდას
 ვორდათ [აკლა]
 ორდათ
 ორდან

ა წ მ ყ ო ს პ ი რ ო ბ ი თ ი

ვორდიკო (ნ)
 ვორდიკო(ნ)
 ორღუკო(ნ)//ორღუკო(ნ)
 ორღითკო(ნ)//ვორღითკო(ნ) [აკლა]
 ორღითკო(ნ)//ორღითგკო(ნ)
 ორღესკო(ნ)//ორღესგკო(ნ)

1-პირიანი მყოფალი

ს.-ა.	ჩ.ღ.	ს.-ა.
ვიღუაფუქ იპუაფუქ (<ვიღუაფუქი>ან ვიციოქ იპიოქ იპეიქ ეიქნები		
იღუაფუქ	იციოქ	იპეიქ
იღუაფუქ(ნ)	იციო(ნ)	იპეი(ნ)
ვიღუაფუთ	იპუაფუთ	ვიციით იპიით იპეით ეიქნებით
იღუაფუთ	იციით	იპეით იქნებით
იღუაფუნა (ნ)	იციინა(ნ)	იპეინა (ნ) იქნებიან

ბ ო ლ შ ე ო ბ ი თ ი: ვიღუაფული (ს.-ა), იპუაფული (ჩ.-ღ.) ან ვიციორილი (ს.-ა.), იპი ორი-
 დი (ჩ.-ღ.), იპეორილი 'ვიქნებოდი'; მ ყ ო ფ ა დ ი ს კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი: ვიღუაფულღე (ს.-ა.) იპუ-
 აფულღე (ჩ.-ღ.), ვიციორღე (ს.-ა.) იპიორღე (ჩ.-ღ.), იპეორღე 'ვიქნებოლღე' და ა. შ.

II ს ე რ ი ა

წყვეტილი

ს.-ა.	ჩ.-ღ.	
ვიცი	იპი ან იპე	ვიყავი
იცი [ი]	იწვი	იყავი
იწუ [უ]	იწლუ	იყო
ვიცი [ი] თ	იპით	ვიყვნით
ს იცი [ი] თ	იწვით	იყვნით
იცი [ი] ჭ	იყვის	იყვნენ

II კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი

ს.-ა.	ჩ.-ღ.	
ვიწუა ვიწუე	იპუა იპუე	ვიყო
იწუა იწუე		იყო
იწუას		იყოლს
ვიწუათ	ვიპუათ	ვიყვენთ
იწუათ		იყვენთ
იწუან		იყვენენ

II პ ი რ ო ბ ი თ ი

ს.-ა.	ჩ.-ღ.
ვიციიკო(ნ) იპი[ი] კო(ნ)	იპეიკო(ნ)

¹⁸ შეკვეცილი ფორმები *ერღი, *ვღი, *ვრღით, *ვღით დამოუკიდებლად არ იხმარება.

იძი[ო] კო(ნ) იძეიკო(ნ)
 იძუ[უ] კო(ნ) იძოუკო(ნ)
 ვიძითკო(ნ) იძი [ო] თკო(ნ)||იძეთკო(ნ)||ვიძითგკო(ნ)||იძითგკო(ნ) [აკლია]
 იძი[ო]თკო(ნ) იძეთკო(ნ)||იძითგკო(ნ)
 *იძი[ო]სკო(ნ) იძუესკო(ნ)||იძესკო(ნ)||იძისგკო(ნ)
 III სერია

I თურმეობითი

პოფერეკ/ < ესოფერეკ/	ვეოფილვარ
სოფერეკ	ყოფილხარ
სოფერე(ნ)	ყოფილა
პოფერეთ/ < ესოფერეთ/	ვეოფილვართ
სოფერეთ	ყოფილხართ
სოფერენა(ნ)	ყოფილან

II თურმეობითი

პოფერელი/ < ესოფერელი/ პოფერელი	ვეოფილიყავ
სოფერელი ესოფერელი	ყოფილიყავ
სოფერელუ სოფერელგ სოფერელუ სოფერელვ	ყოფილიყო
პოფერელით/ < ესოფერელით/ პოფერელით	ვეოფილიყავით
სოფერელით სოფერლით	ყოფილიყავით
სოფერელეს სოფერლეს	ყოფილიყვენ

III კავშირებითი

პოფერელა/ < ესოფერელა/ პოფერელა	ვეოფილიყო
სოფერელა სოფერელა	ყოფილიყო
სოფერელას სოფერელას	ყოფილიყოს
პოფერელათ/ < ესოფერელათ პოფერელათ	ვეოფილიყოთ
სოფერელათ სოფერელათ	ყოფილიყოთ
სოფერელან სოფერელან	ყოფილიყონ

III პირობითი

პოფერელიკო(ნ)/ < ესოფერელიკო(ნ)||პოფერელიკო(ნ)
 სოფერელიკო(ნ)||სოფერელიკო(ნ) [აკლია]
 სოფერელკო(ნ)||სოფერელგკო(ნ)||სოფერელუკო(ნ)||სოფერელგკო(ნ)
 პოფერელითკო(ნ)/ < ესოფერელითკო(ნ)||პოფერელითკო(ნ)||პოფერელითკო(ნ)||პოფერელითგკო(ნ)
 სოფერელითკო(ნ)||სოფერელითგკო(ნ)||სოფერელითკო(ნ)||სოფერელითუკო(ნ)
 სოფერელესკო(ნ)||სოფერელესკო(ნ)||სოფერელესკო(ნ)||სოფერელესგკო(ნ)

III თურმეობითი: ნოაოფუექ 'ვეოფილვარ თურმე', IV თურმეობითი: ნოაოფუელი 'ვეოფილიყავ თურმე', IV კავშირებითი: ნოაოფუელა 'ვეოფილიყო თურმე', IV პირობითი: ნოაოფუელებიკო(ნ) 'თურმე რომ ვეოფილიყავი'.
 2-პირიანი მყოფადი:

მასუაფუ(ნ) ან მასი(ნ)	მეწენება
გასუაფუ(ნ) გასი(ნ)	გეწენება
აბუაფუ(ნ) აბი(ნ)	აეწენება
მასუაფუნა(ნ) მასინა(ნ)	გეგეწენება
გასუაფუნა(ნ) გასინა(ნ)	გეგეწენება(თ)
აბუაფუნა(ნ) აბინა(ნ)	აეგეწენება(თ)

ხოლმეობითი: მასუაფუელუ ან მაყი 'ირ' დუ 'მეწენებოლა' მყოფადის კავშირებითი: მასუაფუელას ან მაყი 'ირ'დას 'მეწენებოდეს' და ა. შ.

2. **ლ < ღვენა** 'ქონება': მიღუ²⁰||მაღვენუ²⁰||--აფუ. აწმყოს წრეში ღვენა ფუძის ფორმები იხმარება. ითქმის უსულლო საგნების მიმართ; თუ სულიერზეა საუბარი, მაშინ პუნს (< მყუნს) 'მყავს' იხმარება.

²⁰ ლ ძირის შესახებ იხილე ღალა ფუძესთან; აღნიშნული ძირის ზმნებთან (ასევე ღუნ/ღონ ძირის ზმნასთან) მონაცემებია ერთსა და იმავე ძირის ფორმათა ფარგლებში ხდება, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მყოფადში ფუძის სხვაგვარი გაფორმების გამო ისინი მონაცემ ზმნებში ვაკეხს გაერთიანებულნი.

ფორმათა წარმოება: მოეპოვება აწმყოს წრისა და IV სერიის მწკრივები: მილუ 'მაქეს', მილულუ 'ქონდა', მილუდას 'ქონდეს'; ნობლევ(ნ) 'ქონია', ნობლევლუ 'ქონოდა'; ნობლევდას 'ქონოდეს' და სხვა.

უზმნისწინოდ ხმარებისას ერთი მნიშვნელობა აქვს, ზმნისწინით — სხვა, ქართულის მსგავსად.

ა) უზმნისწინო „მილუ“ მწკრივებში მონაცლე ზმნა: მყოფადის წრეში ენაცვლება თავისივე ფუძის ორპირიანი ენებითის ფორმები. აკლია II და III ს.-ის მწკრივები და არც შენაცვლება ხდება:

აწმყო: კუდელი ამარი მილუნია (ხუბ. 67,35) 'კუდი აქა მაქესო': დაჩხირი ვოულგ (ხუბ. 113,27) 'ცეცხლი არა აქეს'.

მყოფ.: ქოჩო²¹, თი ღროს გაღვენუთ ოფიქრებელი (ყიფ. 137,11) 'ქოჩო, იმ ღროს გექნება საფიქრებელი'; ათეს აღვენუთ (ყიფ. 4,14) 'ამას ექნება'.

ბ) ზმნისწინით ხმარებისას მონაცლე ხდება მწკრივებში ღალა 'ღება, ტანა' ზმნისა: მემილუ—მიღებლანქ 'მიმაქეს—წავიღებ'; მომილუ—ქიმიბლანქ 'მომაქეს—მოვიტან' და სხვა.

3. ხუნა, ხვენა, 'ჯღომა': ხუნ||ხვენ ფუძე იხმარება აწმყოში²², უწყვეტელსა, აწმყოს კავშირებითსა და აწმყოს პირობითში, დანარჩენ მწკრივებში კი ხოლ||ხედ>ხ ფუძე ენაცვლება:

აწმყო: ქიმთოხე თაქ (ხუბ. 68,5) '(რალაცის ქვეშ) ზის აქ'; თი ცრა აღუხენია თის (ხუბ. 71,18) 'ის გოგო უზისო (გვერდით) მას'.

მყოფ.: თიწკემა მოსამართეთ ქვდობდოხოოდუქია (ყიფ. 43,17) 'მაშინ მოსამართლედ დაეჯდებო'; ჭას ქომადოხოოდუნიე, გაიწულია ვეზირეფს ჟარნეჩი (ხუბ. 67.36) 'ხეზე რომ ჩამოჯდებო, გამოართვიო ვეზირებს ორმოცი'.

უწყვეტელი: ბ/ვხერ/დი ან ვოხერ/დი 'ვიჩექი'. აწმყოს კავშირებითი: ბ/ვხერ/და ან ვოხერ/და 'ვიჯდე', ხოლმეობითი: ქვდობდოხოოდული 'დაეჯდებოდი', მყოფადის კავშირებითი: ქვდობდოხოოდულა 'დაეჯდებოდე' და ა. შ.

4. ულა 'სვლა': ლ<ულ (<ვულ) || ა, ან რ<ურ || იდ (<ვიდ) ან შ ფუძეთა ზმნები სვლოსა და არსობის გამომხატველია.

მეგრული (ვ)ულ და (ვ)იდ ქართული ვალ და ველ||ვიდ ფუძეთა კანონზომიერი შესატყვისია. თანავედროვე სალიტერატურო ქართულში ვალ||ვედ ზმნა 1-ლი სუბ. პირის ნიშანს ვ-ს კარგავს, მაგრამ 1-ლი პირი მაინც გარჩეულია მე-2 და მე-3 პირის ფორმებისაგან (მივალ, მი-ხ-ვალ. მი-ვა[ლს]... მი-ხ-ვედ-ი...). მეგრულსა და ჰანურში კი ფუძისეული თავკიდური ვ დაქარგული აქვს ამ ზმნას ყველა პირში²³.

ვალ ფუძე ძველად უზმნისწინოდაც იხმარებოდა (ვიღრე ხუალ, ეფალო 'სად მიღიხარ, ბატონო'. მაგრამ ახალ ქართულში მას მხოლოდ ზმნისწინიანი ფორმები აქვს: მოვალ, მივალ. შევალ, წავალ და სხვა²⁴).

მეგრულში შესაბამისი ზმნა გვხვდება უზმნისწინოდაც ზმნისწინიანი ფორმების გვერდით:

²¹ ქოჩო. ქოჩორა—ვისაც ხუჭუჭი თმა აქვს (მოფრებოთ შერქმეული სახელი).

²² შესაბამისი ზმნა ქართულში მხოლოდ აწმყოში იხმარება.

²³ არნ. ჩ ი ჟ ბ ა ვ ა, შედარ. ლექსიკ., გვ. 274.

²⁴ ა. შ ა ნ რ მ ე. საფუძვლები, გვ. 506.

მყოფ.: მა ხოლო ვურქია (ყიფ. 94,8) 'მეც წავალო'.

აწმყო: ასე მიოდგნათუშა მეურქია (ყიფ. 42,26) 'ახლა დასაკარგავად მივალო'.

ლ აწმყოში რ-სთან მონაცვლეობს და ზოგიერთ პირში რ-ს პარალელურ წარმოებას გვიჩვენებს:

ასე მა მევეურქ ცუღეშა (ხუბ. 64,17) 'ახლა მე მივიღივარ შინ'; თქვა სიღე მეურთენ, თქე მეურქ მა ხოლო (ხუბ. 65,20) 'თქვენ სადაც მიღისხართ, იქ მივიღივარ მეც'.

შდრ.: სო ულია, ბაბა-სქუავა (ხუბ. 283,14) 'სად მიღისხარ, მამა-შვილო'; სუმი ოსური ქემულან, ქოძირე (ხუბ. 144, 11—12) 'სამი ქალი რომ მოღის, ნახა'.

მეგრულში ზემოთ მოყვანილი ზმნის ფორმები სხვა შემთხვევაში მყოფადშიც გამოიყენება. ასე რომ, აწმყო და მყოფადი (ასევე მისი წრის მწკრივები) საზიაროა ამ ტიპის ზმნებისათვის. გარჩევა ხერხდება კონტექსტის საშუალებით:

მაე ასე მიღულია ცუღეშა (ხუბ. 215,5) 'მე ახლო წავალო შინ'; ვითი წინა ამარი ურს(უ) (ყიფ. 150,30) 'ათი წელი აგერ ავა'; მუქანს მუაჩქიმი ქიმურს ცუღეშანი (ხუბ. 62, 10—11) 'როცა მამაჩემი მივა შინ'.

უწყვეტელში ულა ზმნას ორი ფუძე ენაცვლება: ერთია ურ, მეორე კი — შ.

„В сложных с предложениями формах в прош. несоверш. и желательном рядом с რ появляется и შ“²⁵.

ურ:

სო მეურდი? (ხუბ. 235,1) 'სად მიდიოდი?'

შ: სუმი თუთას ქიმიიშე (ყიფ. 31,28) 'სამ თვეს მიდიოდა'.

აწმყოს კავშირებითში რ||ლ ძირისაგან გვექნება მე უ რ დ ა ს 'მიდიოდეს', შ ძირისაგან კი — მი ი შ ა ს 'მიდიოდეს'.

II სერიის ფორმები ლ, რთ²⁶ ფუძეზეა დაყრდნობილი, მაგრამ III სერიის მწკრივები უმეტესად რთუშე²⁶ (<რთუშენ), ზოგჯერ ლებუ (<ლებუნ) ფორმებს ეყრდნობა. რომ უფრო ნათელი იყოს საქმის ვითარება, მოვიყვანთ უღლების ნიმუშებს:

ა წ მ ყ ო

მე-ქე ურქ//მე-ქე ულუ/გ ²⁷	მივიღივარ
მე-ურქ//მე-ულუ/გ	მიღისხარ
მე-ურს/ც	მიღის
მე-ქე ურთ	მივიღივართ
მე-ურთ	მიღისხართ
მე-ულან	მიღიან

უ წ ყ ვ ე ტ ე ლ ი

მე-ქე ურდი//მი-იეში ²⁸	მივიდიოდი
მე-ურდი//მი-იში	მიდიოდი
მე-ურდუ/გ//მი-იშუ/გ	მიდიოდა
მე-ქე ურდით//მი-იეშით	მივიდიოდით
მე-ურდით//მი-იშით	მიდიოდით
მე-ურდეს//მი-იშეს	მიდიოდნენ

²⁵ И. Ки п ш и д з е, Грамматика... გვ. 0102.

²⁶ რთ (<კთ->კლ): მე-რთ-უ, შდრ. მე-ხთ-უ („წარ-კლ-ა“). რთუმ (<კთომ->კლომ): წარ-კლომ-ა.

²⁷ მყოფად ამ ზმნებს საზიარო აქვთ აწმყოსთან და ნიმუშებს არ ვაჩვენებთ.

²⁸ 1-ლი სუბ. პირის ნიშნის სახესხეაობებს არ წარმოვადგენთ.

ა წ მ ყ ო ს კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი

მე-ქეურდა/ე/მი-იშა/ე	მივდიოდე
მე-ურდა/ე/მი-იშა/ე	მიდიოდე
მე-ურდას/მი-იშას	მიდიოდეს
მე-ქეურდათ/მი-იშათ	მივდიოდეთ
მე-ურდათ/მი-იშათ	მიდიოდეთ
მე-ურდა(ნ)/მი-იშა(ნ)	მიდიოდნენ

ა წ მ ყ ო ს პ ი რ ო ბ ი თ ი

მე-ქე'ურდიკო(ნ)//მი-იშეიკო(ნ)	[აკლია]
მე-ურდიკო(ნ)//მი-იშიკო(ნ)	
მე-ურდიკო(ნ)//მი-იშეკო(ნ)//მე-ურდეკო(ნ)//მი-იშეკო(ნ)	
მე-ქე'ურდიტყო(ნ)//მი-იშეშითყო(ნ)//მე-ქე'ურდიტყო(ნ)//მი-იშეშითყო(ნ)	
მე-ურდიტყო(ნ)//მი-იშითყო(ნ)//მე-ურდიტყო(ნ)//მი-იშითყო(ნ)	
მე-ურდეკყო(ნ)//მი-იშეკყო(ნ)//მე-ურდეკყო(ნ)//მი-იშეკყო(ნ)	

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მეგრულში მყოფადი (ასევე მისი წრის მწკრივები) საზიაროა ამ ტიპის ზმნებისათვის. განსხვავებას გვიჩვენებს შ ძირი, რომელიც უღა ზმნას ენაცვლება უწყვეტელში ზმნისწინიანი ფორმით და გამოხატავს უსრულ ასპექტს. აღნიშნული ძირი ამავე ზმნას ენაცვლება მყოფადის წრის მწკრივებში, თვით მყოფადის გარდა, უზმნისწინოდ და გამოხატავს სრულ ასპექტს:

ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი

ვიში	წავილოდი
იში	წახვილოდი
იშუ/ჯ	წავილოდა
ვიშით	წავილოდით
იშით	წახვილოდით
იშეს	წავილოდნენ

მ ყ ო ფ ა დ ის კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი

ვიშა/ე	წავილოდე
იშა/ე	წახვილოდე
იშას	წავილოდეს
ვიშათ	წავილოდეთ
იშათ	წახვილოდეთ
იშან	წავილოდნენ

მ ყ ო ფ ა დ რ ს პ ი რ ო ბ ი თ ი

ვიშიკო(ნ)	[აკლია]
იშიკო(ნ)	
იშუკო(ნ)//იშეკო(ნ)	
ვიშითკო(ნ)//ვიშითგყო(ნ)	
იშითკო(ნ)//იშითგყო(ნ)	
იშესკო(ნ)//იშესგყო(ნ)	

II ს ე რ ი ა

წ ე ვ ე ტ ი ლ ი				
ს.-ა.	ჩ.-დ.	ს.-ა.	ჩ.-დ.	
ვილი ²⁰	იელი ან მეერთი	ვილი	იელი	მიველი
	ილი	ილი		მიხველი
	იდე/იდე	იდე/იდე		მივიდა

²⁰ ქართულში.შესაბამისი ზმნა მხოლოდ და მხოლოდ ზმნისწინიანია.

²¹ საყურადღებოა, რომ რედუქციის საფეხური, რომელიც თავდაპირველად ერთი თავისებური უღლებრივ გამოგარდაუვალი ზმნის წყვეტილის მე-3 პირში უნდა გვექონოდა, მეგრულ-ქანურმა 1-ლ და მე-2 პირზედაც განავრცო. ამ შემთხვევაშიც აქამკარაა, რომ წყვეტილის 1-ლსა და

ვილით	ივლით	მეერთით	ვილით	ივლით	მიველით
ილით	ილით	მერთით	ილით	ილით	მიხველით
ილეს	ილეს	მერთეს	ილეს	ილეს	მივილენე
II კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი					
ვილა/ე	ივლა/ე	ან მეერთა/ე	ან ვილა/ე	ივლა/ე	მივილე
ილა/ე	ილა/ე	მერთა/ე	ილა/ე	ილა/ე	მიხვილე
ილას	ილას	მერთას	ილას	ილას	მიველეს
ვილათ	ივლათ	მეერთათ	ვილათ	ივლათ	მივილეთ
ილათ	ილათ	მერთათ	ილათ	ილათ	მიხვილეთ
ილან	ილან	მერთან	ილან	ილან	მივილენე
II პ ი რ ო ბ ი თ ი					
ვილიყო(ნ)	ივლიყო(ნ)	ან მეერთიყო(ნ)	ან ვილიყო(ნ)	ივლიყო(ნ)	
ილიყო(ნ)	ილიყო(ნ)	მერთიყო(ნ)	ილიყო(ნ)	ილიყო(ნ)	
ილუ/ეყო(ნ)	ილუ/ეყო(ნ)	მერთუ/ეყო(ნ)	ილუ/ეყო(ნ)	ილუ/ეყო(ნ)	
ვილითყო(ნ)	ივლითყო(ნ)	მეერთითყო(ნ)	ვილითყო(ნ)	ივლითყო(ნ)	[აკლია]
ილითყო(ნ)	ილითყო(ნ)	მერთითყო(ნ)	ილითყო(ნ)	ილითყო(ნ)	
ილესყო(ნ)	ილესყო(ნ)	მერთესყო(ნ)	ილესყო(ნ)	ილესყო(ნ)	

III სერია

I თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი

მე/მო-მირთუმუ/გ(ნ)	// მიშა-მილებუ/გ(ნ)	შეესულვარ
მე/მო-გირთუმუ/გ(ნ)	// მიშა-გილებუ/გ(ნ)	შესულხარ
მე/მო-ურთუმუ/გ(ნ)	// მიშა-ულლებუ/გ(ნ)	შესულა
მე/მო-მირთუმუნა(ნ)	// მიშა-მილებუნა(ნ)	შეესულვართ
მე/მო-გირთუმუნა(ნ)	// მიშა-გილებუნა(ნ)	შესულხართ
მე/მო-ურთუმუნა(ნ)	// მიშა-ულლებუნა(ნ)	შესულან

II თ უ რ მ ე ო ბ ი თ ი

მე/მო-მირთუმუ/გდუ	// მიშა-მილებუ/გდუ	შეესულიყავ
მე/მო-გირთუმუ/გდუ	// მიშა-გილებუ/გდუ	შესულიყავ
მე/მო-ურთუმუ/გდუ	// მიშა-ულლებუ/გდუ	შესულიყო
მე/მო-მირთუმუ/გდეს	// მიშა-მილებუ/გდეს	შეესულიყავით
მე/მო-გირთუმუ/გდეს	// მიშა-გილებუ/გდეს	შესულიყავით
მე/მო-ურთუმუ/გდეს	// მიშა-ულლებუ/გდეს	შესულიყენე

III კ ა ე შ ი რ ე ბ ი თ ი

მე/მო-მირთუმუ/გდას	// მიშა-მილებუ/გდას	შეესულიყო
მე/მო-გირთუმუ/გდას	// მიშა-გილებუ/გდას	შესულიყო
მე/მო-ურთუმუ/გდას	// მიშა-ულლებუ/გდას	შესულიყო
მე/მო-მირთუმუ/გდან	// მიშა-მილებუ/გდან	შეესულიყოთ
მე/მო-გირთუმუ/გდან	// მიშა-გილებუ/გდან	შესულიყოთ
მე/მო-ურთუმუ/გდან	// მიშა-ულლებუ/გდან	შესულიყენე

III პ ი რ ო ბ ი თ ი

მე/მო-მირთუმუ/გ	დუყო(ნ) // მიშა-მილებუ/გ	დუყო(ნ)	
მე/მო-გირთუმუ/გ	დუგონ(ნ) // მიშა-გილებუ/გ	დუგონ(ნ)	
მე/მო-ურთუმუ/გ	დუაო(ნ) // მიშა-ულლებუ/გ	დუაო(ნ)	[აკლია]
მე/მო-მირთუმუ/გ	დესგყო(ნ) // მიშა-მილებუ/გ	დესგყო(ნ)	
მე/მო-გირთუმუ/გ	დესგყო(ნ) // მიშა-გილებუ/გ	დესგყო(ნ)	
მე/მო-ურთუმუ/გ	დესგყო(ნ) // მიშა-ულლებუ/გ	დესგყო(ნ)	

დ პირისაგან III სერიის ფორმები ასევეა ნაწარმოები: I თურმ. მილუ³¹,

II თურმ. მილუდუ³², III კაეშ. მილუდას³³ და ა. შ.

მე-2 პირის ფორმათა ჩამოყალიბება მე-3 პირის ფორმათა გაცენით უნდა აიხსნას: თ. გ ა მ-ყ რ ე ლ ი ძ ე, გ. მ ა ქ ა ე ვ ა რ ი ა ნ ი, სონანტთა სისტემა... გვ. 223.

³¹ მილუ-მილგ ჩ. -დ.

³² მილუდუ ჩ.-დ.;

³³ მილგდას ჩ.-დ.

რითი უნდა აიხსნას ურ-თან შ-ს მონაცლეობა უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითში, ასევე ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითში?

შ ძირი II სერიიდან უნდა იყოს გადმოსული უწყვეტელსა და აწმყოს კავშირებითში, ასევე ხოლმეობითსა და მყოფადის კავშირებითში, რომელსაც არ დაურთავს საერკობი ელემენტები. შ ძირის შემკველი ფორმები I სერიაში ფორმით წყვეტილი და II კავშირებითია. განსხვავება I სერიის ამ მწკრივებს შორის ზმნისწინი ამყარებს. ზმნისწინიანი ფორმა აწმყოს წრეს განეკუთვნება და უსრული ასპექტისაა, უზმნისწინო ფორმა კი მყოფადის წრეს განეკუთვნება და სრული ასპექტისაა.

4. რთუმა||ქიმიხუა||ლოლამა³⁴ 'ქმნა, შრომა': რთუმა, ლოლამა ფუძის შესატყვისი ქართულში არ ჩანს. რაც შეეხება ქიმ ძირს, მას ქართულში ქმ ძირი შეეატყვისება. მთიულურში ახლაც ხმარებული იქამ ფორმა (რას იქამ) ქართულში სწორედ ქამ ფუძეს ალგადგენინებს. ახალ ქართულში ეს ზმნა კარგავს მ-ს. „რა ქნა?“, მაგრამ ქმ ძველ ქართულში მანის გარეშე არც აწმყოში იხმარებოდა და არც წყვეტილში, მეგრული ქიმ და სვანურში ლი-ჩჷმ-ე ფუძეების არსებობა ქართულში მ-ს ძირეულობას მოწმობს³⁵. აწმყოს წრეში რთუმა ზმნა იხმარება (ორთუ 'შვრება', ორთულუ 'შვრებოდა', ორთულას 'შვრებოდეს' და ა. შ.), მყოფადში კი ორი ფუძე ენაცვლება:

აწმყო: თიშენ ვორთჳია (ხუბ. 304, 15—16) 'იმისთვის ვშვრებო'; ირფელს ახალი პოერი ორთუ³⁶ (ხუბ. 38,17) 'ყველაფერს ახალი შხარეული შვრება.

მყოფ.: ა) შა ქიიფუქუქია (ყიფ. 48,28) 'შე ვიხამო'; ის შხვა ვექუნს მითინი (ხუბ. 312,1) 'იმას სხვა არ იხამს არავინ'.

ბ) ინა მუსუ ბლოლანს? (ყიფ. 41,12—13) 'ის რას მიხამს?'; თის ქობლოლანქ ეშმაყურსია (ხუბ. 57,30) 'იმას ეუხამ ეშმაყურსო'.

II და III სერიის ფორმები ქიმიხუა და ლოლამა ფუძეებისგანვეა გაკეთებული: ექიმიხი, ელოლი 'ექენი', ექიმიხინა. ელოლა 'ექნა', მიქიმიხინუ, მილოლაჲუ 'მიქნა', მიქიმიხინულუ, მილოლაჲულუ 'მექნა' და ა. შ.

5. რაგადო 'მბობა' — თქუალა 'თქმა': რაგადაანს — იტყუ — თქუანს — უწინის. რაგად-ი და წვ<წუ ფუძე უცხოა ქართულისათვის. რაც შეეხება ტყუ ძირს, მას ქართულში ტყვ შეესაბამება. ამ ზმნის ბოლოკიდური ვ მე-3 სუბ. პირის ნიშნის უ-ს წინ იყარგება (იტყუ<იტყვუ). ეგავე შეიძლება ითქვას თქვ ძირის შესახებაც, რომელსაც ქართულში თქვ შეესატყვისება³⁷.

აწმყოს წრეში „რაგად-ი“ იხმარება (რაგადაანს 'ლაპარაკობს', რაგადაანდუ 'ლაპარაკობდა', რაგადაანდას 'ლაპარაკობდეს'), მყოფადის წრეში კი — ტყუ||ტყვ, თქუ||თქმ, წვ<წუ.

I სერიის მწკრივებში ასპექტს სხვადასხვა ფუძე განასხვავებს (რაგადაანს — თქუანს||უწინის||, იტყუ, რაგადაანდუ — თქუანდუ||უწინდუ||იტყულუ, რაგადაანდას — თქუანდას||უწინდას||იტყულდას:

³⁴ აღნიშნული ზმნები უღლებას განსაკუთრებულ თავისებურებას არ გვიჩვენებენ. ამიტომ უღლების ნიმუშს არ წარმოვადგენთ. უღლებს ნიმუშს იმ ზმნებთან წარმოვადგენთ. ახლაც მეგრული ზმნა ქართულისგან განსხვავებულ უღლებას გვიჩვენებს.

³⁵ ა. რ. ნ. ჩიქობავა, შუღარ., ლექსიკ., გვ. 337.

³⁶ ქარს ზმნისა იგივეა. ოლონდ I თურმეობითი, ასევე მაზხე დაყარდობილი მწკრივებიც, საწყისი. იყენებენ ფორმათა საწარმოებლად.

³⁷ ა. რ. ნ. ჩიქობავა, შუღარ., ლექსიკ., გვ. 282.

7. შატალა. ანისა და ლიტერატურის სერია, 1982, № 3

ურს.: თემ ვარიას რაგადანქო? (ხუბ. 357,18) 'ამის უარს ამბობ?'; დიდა სქუას ეა ურაგადუ (ხუბ. 117,27) 'დედა შეილს არ ელაპარაკება'.

ხრ.: სი მუს იტყუქია? (ყიფ. 44,15) 'შენ რას იტყვიო?'; თქვა მუს იტყუთ? (ყიფ. 2,29) 'თქვენ რას იტყვიო?'; ძლაბი ვარიას იტყუნდა... (ხუბ. 358, 25) 'გოგო თუ უარს იტყვის და...'

ბ) ლექსიშენი ლექსის ვთქუანქ (ყიფ. 114,3) 'ლექსისთვის ლექსს ვიტყვი'; გაჭირება ჩქიმსგ ფთქუანქ (ხუბ. 323,12) 'გაჭირვებას ჩემსას ვიტყვი'.

გ) ასე ჩქიმ ქომონს ქუწიინქ (ხუბ. 259,9) 'ახლა ჩემს ქმარს ვეტყვი'; გიწინთ ართ საქმესია (ხუბ. 271,34) 'გეტყვით ერთ საქმესო'.

საილუსტრაციო მაგალითებში რაგად ფუძეს ტყუ|ტყუ და თქუ|თქმ ძირები შეესატყვისება, ხოლო ურაგად 'ელაპარაკება' ფორმას კი — წვ<წუ. პირველ შემთხვევაში ზმნური ფორმები ორპირიანია, მეორე შემთხვევაში კი — სამპირიანი, ირიბ-ობიექტური პირის გაგება ემატება.

II სერიაში თქუ|თქმ, წვ<წუ ფუძეებია გამოყენებული: ვთქვი 'ვთქვი' ეწუი 'ეუთხარი', ვთქუა 'ვთქვა', ეუწუა 'ეუთხრა' და ა. შ. III სერიაში კი მხოლოდ თქუ|თქმ ფუძეა გამოყენებული: მითქუალუ³⁸ 'მითქვამს', მითქუალულუ 'მეთქვა' და ა. შ.

6. რწყება — ძირაფა: აწმყოს წრეში რწყ იხმარება (ვორწყყექ 'ვხედავ', ვორწყყედი 'ვხედავდი', ვორწყყედა 'ვხედავდე'), სხვაგან მას ყველგან ძირ ენაცვლება:

ვორწყყექ გური მიფორდუნი (ხუბ. 323,5) 'ვხედავ, გული რომ მიღპება'; ტყურათ ორწყყექ ხარჭისია (ხუბ. 334,8) 'ტყუილად ხედავ ხარჭსო'.

მყოფ. ა)... ვიშო მაალე ბრელი ბძირია (ყიფ. 32,10) 'იქით წამსვლელი ბევრი 'ენახეო'; ...სი შორიშე ქემოძირი (ყიფ. 18,31) 'შენ შორიდან დამანახვე'.

ბ) ეჯგურა საარიკო ვოუძირე თე კოს (ხუბ. 66,6) 'ამისთანა საზღაპრო არ უნახავს ამ კაცს'; ზღვა დლას ვოუძირე თე კოს (ხუბ. 24,15) 'ზღვა არასოდეს არ უნახავს ამ კაცს'.

7. ღლა: მეშილუ|შიდეზლანქ. მეგრული ღ ქართული ღ ძირის კანონზომიერი შესატყვისია³⁹, ოღონდ მეგრულში აწმყოს ფუძეც ღ ძირისაგან იწარმოება, მაშინ როცა ქართული აღნიშნულ ძირს აწმყოს წრეში საერთოდ არ იყენებს და ზოგჯერ ასევე სხვა ფუძეებს მიმართავს (მოიტანა...).

ღ ძირისაგან ნაწარმოები ზმნა აწმყოს წრეში იხმარება: მეშილუ 'მიმაქვს', მეშილულუ 'მიმქონდა', მეშილულდას 'მიმქონდეს'. მყოფადში კი აღნიშნულ ძირს ან თემის ნიშანი ემატება: მიდეველანქ 'წავიღებ', მიდეველანი 'წავიღებდი', მიდეველანდა 'წავიღებდე'.

აწმყო: მეულღ მუშ(ი) ფარა (ხუბ. 263,5) 'მაქვს მისი ფული'; წყარი მეულუნა(ნ) (ხუბ. 135,17) 'წყალი მოაქვთ'.

მყოფ.: მა ქიმიზლანქ დაჩხირსია (ხუბ. 47,18) 'მე მოვიტან ცეცხლსო'; მა მიდურქ ღო ქიმიზლანქია (ხუბ. 21,34) 'მე წავალ და მოვიტანო'.

³⁸ I თურმ., ასევე მასზე დაყრდნობილი მწკრივები, ამავე ზმნის საწყისს იყენებს ფორმათა საწარმოებლად.

³⁹ ეგვეც ღ ძირია გამოყენებული ულ-უნ ზმნაში. ასევე გილა-ღ-ალა ფუძეში: არ ნ. ჩი ქო ბ ა ე, შედარ. ლექსიკ, გვ. 344—345.

II და III სერიაში ეგვევ ღ ძირია გამოყენებული:

ა) ლევანს ქემულუ საჩუქარო (ხუბ. 13,28) 'ლევანს მოუტანა საჩუქარად';
 ხუდეშა მოლეულე (ყიფ. 25,23) 'შინ წამოილო'.

ბ) სი ლვინი მოგილაღ ნი... (ყიფ. 41,12) 'შენ რომ ლვინო მოგიტანია...';
 ხოჯი ხუდეშა ქემულალულუ (ყიფ. 12,15—16) 'ხარი შინ მიეტანა'.

შენიშვნა. გილა-ღ-ალა ზმნას შენაცვლება არ ეწყობა: გილაშილუ 'დამაქვს',
 გილაშილულუ 'დამქონდა', გილაშილულდას 'დამქონდეს'. სხვა მწყრივები, თურ-
 ძეობითებს გარდა, არ ეწარმოება:

I სერია: გილაილუნა კონტრაპატი საქონელია (ხუბ. 201,34—35) 'დაგაქვთ
 კონტრაბანდული საქონელიო'; სქანი წიგნი ირ ღლას გილაშილულუ 'შე-
 ნი წიგნი ყოველღე დამქონდა'.

III სერია: გილაშილალუ 'დამქონებია', გილაშილალულუ 'დამქონებოდა',
 გილაშილალულდას 'დამქონებოდეს' და ა. შ.

8. **ეუნ|ცონ|ცვენ.** **ეუნ|ცვენ** და **ცონ** ძირი ქართული ყვან ფუძის შესაბა-
 მისია, მაგრამ ყავ-ის მაგივრობასაც ასრულებს; სახელდობრ, პირველი ორი
 ყავ-ს ენაცვლება, უკანასკნელი ყონ-ყვან-ს... ქართულში ყვან ფუძეს ყავ
 უძევს საფუძვლად. შდრ.: ძმა ჰყავს, მაგრამ ძმანი ჰყვანან...⁴⁰

ეუნაფა⁴¹ 'წყევანა' უზმნისწინოდ ნაკლებად იხმარება და ითქმის ცოცხალ
 არსებაზე. თუ უსულო საგანზეა საუბარი, მაშინ **ღალა** 'ღება, ტანა' ენაცვლე-
 ბა. ქიმიზონი 'მოვიყვანე' — ქიმივილი 'მოვიტანე' (ძვ. ქართულით 'მოვიღე').

ეუნაფა მწყრივში ენაცვლება თავისავე ფუძის პუნს (<მცუნს) 'მყავს'
 ზმნას სათანადო ზმნისწინით და ან თემის ნიშნის წამატებით:

აწმყო: ათე კოს ოსური მოპუნსია (ხუბ. 106, 11) 'ამ კაცს ცოლი მომ-
 ყავსო'; მინი რე თექ მერცუნსენ? (ხუბ. 200,26) 'ვინაა, რომ იქ მიგყავს?'

მყოფ: მა ჩიტენს ქემიზონანქია (ხუბ. 133,21) 'მე ჩიტებს მოვიყვანო'.
 მა კათას მიპუნანქია (ხუბ. 266,7) 'მე ხალხს მოვიყვანო'.

წყვიტ: გვერითი გეიჯონგ (ყიფ. 24,1) 'გველიც აიყვანა'; ჩილითი ქიმი-
 ცონგ (ყიფ. 24,3) 'ცოლიც მოიყვანა'.

I თურმ. ცირა ეუჩა ქუმულუნაფუ 'გოგო შინ მოუყვანია'; ბალანა რობუშე
 გეგულუნაფუ 'ბავშვი ორმოდან ამოუყვანია'.

III. **შენაცვლება ასპექტში.** ასპექტში მონაცლე ზმნებს I სერიის ფორ-
 მები განაწილებული აქვს: უსრულასპექტიანებს აწმყოს წრის მწყრივები მოე-
 პოვება, სრულასპექტიანებს კი — მყოფადისა. II და III სერიების ფორმები
 ამათაც აქვთ და იმათაც.

რძ/რჯ (—ძლ-ევ-ა)||ჩამ (—ცემ). ეს ძირი წყვეტილში გამოიყენება. მყო-
 ფადის ფუძეში კი დაირთავს ან სუფიქსს. **რძ/რჯ** აწმყოს წრეში იხმარება და
 უსრულ ასპექტს აწარმოებს, ჩამ კი — მყოფადისაში და სრულ ასპექტს აწარ-
 მოებს.

უსრული: უეულაშის ვარზენქ მა თეს (ხუბ. 66,12) 'უმცროსს ვაძლეე მე
 ამას'; ვართ თაერობა არზენს ნებას (ხუბ. 34,9) 'არც მთაერობა აძლეეს
 ნებას'.

სრული: მა ქიმებჩანქ შარას სქანი სარჩოს (ყიფ. 71,1) 'მე მოგცემ გზაში
 შენს სარჩოს'; ჩქინ ნაშრომუს ვა მუჩანან(ნ) (ყიფ. 166,16) 'ჩვენს ნაშ-
 რომს არ გვაძლევენ'.

⁴⁰ არ ნ. ჩიქობავა, შედარ. ლექსიკ., გვ. 357.

⁴¹ **ეუნაფა** ჩრდილო-დასავლურში იხმარება, **ეუნაფა** — სამხრეთ-აღმოსავლურში.

რძილ^ა ძირის ზმნას, ქართულის მსგავსად, სხვა მნიშვნელობაც აქვს (=რუს. предлагать)⁴². ამ შემთხვევაში მას შე ზმნისწინით ნაწარმოები ზმნა უდგას პირისპირ: ვარზენქ — შევარზენქ 'შევაძლევ', ვარზიი — შევარზიი 'შევაძლიე'...

IV. შენაცვლება პირში. „ძველად, ფეოდალური წყობილების დროს, შემუშავებული იყო გარკვეული „ზნებანი“ ანუ საყოფაცხოვრებო წესები, ეთიკეტი, რომლის სისწორით დაცვა აუცილებელი იყო“⁴³. ზრდილობიანი საუბრისას დღესაც პირებში ერთმანეთს ენაცვლება სხვადასხვა ფუძე:

1. ორე(ნ) 'არის' — გოხოლუ(ნ) 'გახლავს'; ორექ 'ხარ' — ზოჯუნქ 'ბრძანდები';

ა) დიდი მადლობერი ვორექ (ყიფ. 2,4) 'დიდი მადლობელი ვარ'; იშენით გოჯოგერი ვორექ (ყიფ. 5,28) 'მინც მოძულებული ვარ'.

ბ) მა გოხოლუქია გერია (ყიფ. 33,33) 'მე გახლავართ გერია'⁴⁴; მა გოხოლუქ უჩა ბოში (ხუბ. 332,29) 'მე გახლავარ შავი ბიჭი';

გ) სისქეამაშე ჭიგრი ზოჯუნქ (ხუბ. 338,3) 'სილამაზით კარგი ბრძანდები'; მი ზოჯუნქია, პატონია (ხუბ. 107,25) 'ვინ ბრძანდებო' ბატონოო...'

დადასტურებული მაგალითებიდან ჩანს, რომ მეგრულში, ქართულის მსგავსად, არა მარტო ზმნები ენაცვლებიან ერთმანეთს, არამედ ზმნების მიხედვით პირთა მონაცვლეობაცაა.

2. თქულა 'თქმა' — ზოჯუა 'ბრძანება'. ზოჯუა მოქმედებითი გვარისაა და სასხვისო ქცევის ფორმით ახლაც იხმარება ხშირად ზრდილობიან საუბარში თქუ|თქმ 'თქმის' ნაცვლად მე-2 პირში, იშვიათად მე-3-შიც:

მავე მუს მიზოჯუნქ, მორჩილი გაყიქია (ხუბ. 43,20—21) 'მეო რასაც მიბრძანებ, მორჩილი გეყოლებიო'; მუს მიზოჯუნქია? (ხუბ. 45,21) 'რას მიბრძანებო?'

3. მულა 'მოსვლა' — მოზოჯუა 'მობრძანება', ულა 'წასვლა' — მილაზოჯუა 'წაბრძანება'. ზოჯუა 'ბრძანება' ზმნას, აღნიშნულს გარდა, სხვა მნიშვნელობაც აქვს: მილაზოჯინეს 'წააბრძანეს', ჭგმაზოჯინეს 'მოაბრძანეს' და სხვა. ზმნისწინიანი ფორმები ყველა სრულასპექტიანია, გარდა იმ შემთხვევებისა, როცა დართული აქვს მე და მო (აგრეთვე გილა, დო) და აწმყოს წრეშია ნახპარი.

მორიდებულ საუბარში აღნიშნული ზმნა ენაცვლება ლ<ვლა, რ<ურ ფუძეთაგან ნაწარმოებ ზმნებს: მეურქ 'მიდიხარ' — მეზოჯუნქ 'მიბრძანდები', მიდართი 'წახედი' — მილაზოჯი 'წაბრძანდი' და სხვა.

სო მეზოჯუნქ? 'სად მიბრძანდები?'; სო გილაზოჯუნქ? 'სად დაბრძანდები?'

4. მულა 'მოსვლა' — ხოლაფა 'ხლება'. ხოლაფა ზმნა წარმოშობით ორპირიანია, ხოლო პატივისცემის საგანი მეორე პირია, რომელიც ირიბ ობიექტადაა მოცემული 1-ლ და მე-3 სუბ. პირთან, ამიტომ ზმნას მე-2 სუბ. პირს ფორმები აკლია. ამ მხრივ ამ ზმნის უღლება ანალოგიურია საშუალი გვარის „გახლავს“ ზმნისა: უქული გახოლუქია (ყიფ. 65,28) 'მერე გეახლებიო'; მავე მუქანს ჩქიმი დალენს ქუეახოლუქია ... (ხუბ. 50,27)⁴⁵ 'მე როცა ჩემს დებს ეეახლებიო'.

⁴² ა. შ ა ნ ი ძ ე, საფუძვლები, გვ. 511.

⁴³ იქვე, გვ. 513.

⁴⁴ ეტიმოლოგიურად მგელა (მდრ. ქართ. გელა<მგელა).

⁴⁵ საანალიზოდ გამოყენებულია: ხუბ.—მ. ხ უ ბ ე ა, მეგრული ტექსტები, ტფილისი, 1937 და ყიფ.—И. Кишндзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, СПб., 1914.

M. MARGVELASHVILI

СУППЛЕТИВНЫЕ ГЛАГОЛЫ В МЕГРЕЛЬСКОМ

Резюме

В работе рассматриваются мегрельские супплетивные глаголы (глаголы с чередующимися основами), которые с целью заполнения недостающих форм спряжения используют глагольные формы иной основы. Этим они отличаются от глаголов среднего залога, в которых чередование происходит в пределах форм одного и того же корня.

I. Чередование по числам.

а) Относительно субъектного лица: დითმოლუ(ნ) ditamolu(n) 'падает' (он, она)—დითმოცენს ditmoscens 'падают' (они).

ბ) Относительно объектного лица: ევილუნს 'viluns 'убивает' (его, ее)—შირუნს širuns 'убивает' (их).

II. Чередование по рядам. Это явление встречается чаще, причем иногда наблюдается чередование трех основ: ორე(ნ) ore(n) 'есть'—იყუფუ(ნ)|| იყიი(ნ) i'qaru(n)||i'ii(n) 'будет'; ხე(ნ) xe(n) 'сидит'—ღახოდუ(ნ) d̄axodu(n) 'сядет'; ორთუ(ნ) ortu(n) 'делает'—ქიმინუნს||ლოლანს kiminuns||lolans 'сделает'; რაგადანს ragadans 'гворит'—ტქუანს tkuans 'скажет'; ორწყე(ნ) orcqe(n) 'видит'—ძირუნს žiruns 'увидит'.

III. Чередование по видам: არზენს arzens 'дает'—ზეჩანს mečans 'даст'.

IV. Чередование по лицам: ორე(ნ) ore(n) 'есть'—გოხოლუ(ნ) ḡxolu(n) 'есть' (в вежливой речи); ორე(ნ) ore(n) 'есть'—ზოჯუნს zožuns 'есть' (в вежливой речи); ტქუანს tkuans 'скажет'—ზოჯუნს zožuns 'изволит сказать'; მუტურს muṭurs 'идет сюда'—მოზოჯუნს mozožuns 'изволит идти сюда'; უჩა უგს 'уйдет'—მიდაზოჯუნს midazožuns 'изволит уйти'.

По-иному обстоит дело в глаголах რიბა r̄ipa 'быть'; ხუნა xupa 'сидеть' и ულა ula 'ходить'. Глаголы რიბა r̄ipa 'быть' и ხუნა xupa 'сидеть', в отличие от соответствующих глаголов грузинского языка, имеют рядовые формы настоящего времени, а глагол ულა ula 'ходить' имеет одну и ту же форму и для настоящего и для будущего времени. В прошедшем не совершенном этот корень чередуется с корнем შ ჯ с приставкой и выражает несовершенный вид, а в будущем времени—без приставки и выражает совершенный вид. Корень შ ჯ, перейдя, вероятно, из рядов II серии, не присоединил к себе элемент расширения.

О. Г. ЗЕДГЕНИДЗЕ

О ТАК НАЗЫВАЕМОМ ЛИЧНОМ СКЛОНЕНИИ В БАСКСКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ГРУЗИНСКИМ

В системе баскского склонения имена собственные, отличаясь от определенного и неопределенного типов склонения рядом признаков, создают особую подгруппу. Ср.:

	Неопр. ед.	Спр. ед.	Имя собств.
Имен.	etxe „дом“	etxe-a	Edurne
Эргатив	etxe-k	etxe-ak	Edurne-k
Дательн.	etxe-ri	etxe-ari	Edurne-ri
I родит.	etxe-ren	etxe-aren	Edurne-ren
Совместн.	etxe-rekin	etxe-arekin	Edurne-rekin
II род.	etxe-tak ^o	etxe-ko	
Инструм.	etxe-z	etxe-az	Edurne-z
Инессив.	etxe-tan	etxe-an	Edurne-regan
Латив. (Направ.)	etxe-tara	etxe-ra	Edurne-regana/ reganat
Аблатив (Отправ.)	etxe-tarik	etxe-tik	Edurne-reganik ¹
Партитив (Частичный)	etxe-rik		Edurne-rik

Местные или пространственные падежи (инессив, латив и аблатив) у имен собственных (а также у нарицательных, личных и местоимений, которые обозначают лицо) передаются посредством послелогов *gapa/ga-pat* «к (кому-либо)», «по направлению к (кому-либо)», *ganik* «от (имени), от (лица)», «со стороны (кого-либо)», «из-за (кого-либо)», *gatik* «из-за», *gan* «у кого-то», *gandik* «начиная с, от», *gaz* «с» (только в бискайском); *amagandik aitagana joanen da aingra* «ребенок пойдет от матери к отцу», *letera bat ikhen dit aitaganik* «я получил письмо от моего отца», *atzo anairegan nintzan* «вчера я была у брата», *Ion adiskidlegana doa* «Ион идет к товарищу» и т. д. Во французских диалектах того же языка инессиву *na gan* соответствует *tan* «у кого-то». Существуют также формы на *tara* (t) «к (кому-либо)», *larik* «из-за (кого-либо)» и инструменталь на *taz* «с».

Указанные послелоги прибавляются или к первому родительному, или к именительному падежу: *gizonagana* «у человека, в человеке» (от *giz-on-a* «человек»), *aitarengana(t)* или *aitagana(t)* «к отцу» (*aita-ren* род. падеж. от *aia* «отец»), *zugatik* «из-за вас» (от *zu* «вы»), *niregan* «во мне» (*nire* род.

пад. от пі «я»), *semeganik* «от сына, со стороны сына» (*seme* «сын») и т. д.

Таким образом, послелогии, образованные с помощью *gan(ga)/tan* можно представить как:

В баскских диалектах

Испании
gan
gana/ganat
ganik
gatik
gandik
gaz

В баскских диалектах

Франции
tan
tara (t)
tarik

taz

где-а(t) окончание направительного падежа. -ik—окончание партитива, -tik — окончание отправительного падежа, а -z — показатель инструментала.

Относительно элементов *gan/tan* в баскологической научной литературе высказаны различные соображения. Одни ученые объясняют послелогии на *gan* на баскской почве², считая их падежными формами исконного существительного **ga*, другие считают соответствующий элемент по происхождению романским, как и *tan*³. В отличие от ряда исследователей Р. Лафон указал, что корни послелогов на *gan* восходят к картвело-кавказскому лингвистическому миру. Он разыскал интересные аналогии не только в грузинском и мегрельском (послелог *gan*, существительное *gani* «ширина»), а также в чеченском (*ge, gu*, который образует падеж, имеющий пространственное значение), в ингушском (аллатив на *ga*, аблатив на *gaga*, директив на *gaha*, отделительный на *gahaga*), в абхазском (аблатив, образующийся с помощью /g/, за которым следует краткий гласный /o/). Р. Лафон также обратил внимание на абхазское *gan* «ширина» и на абхазские *goge* «от» (аблатив), *goh* «у, вблизи», *gohi* «к, по направлению», хотя в то же время этот ученый, не сделав окончательный вывод, оставил проблему для дальнейшего изучения⁴. В романском происхождении *gan* вовсе не уверен и К. К. Уленбек⁵.

Все эти колебания, однако, не относятся к элементу *tan*, который по общему мнению заимствован из латинского (и по происхождению связан с суффиксом *etiam*, который имеет собирательное значение), как и элемент баскского склонения *eta* и его сокращенная форма *ta*⁶.

Следуя за Р. Лафоном в области баскско-грузинского *gan*, мы приведем некоторые факты, которые послужили бы дополнительно для решения этого вопроса.

Как уже было отмечено, баскское *gan* с различными окончаниями служит для выражения пространственных отношений, в частности, указывает на исходную точку, на направление к кому-либо.

Как предполагает Р. Лафон, в этом элементе мы имеем, видимо, бывшее существительное, которое больше уже не встречается самостоятельно и которое обозначало предмет или понятие пространственного характера: Может быть, это существительное значило что-то вроде «сторона», «бок».

gapa(t) тогда означало «в сторону (кого-то)», ganik, gandik и gatik «со стороны кого-то», gaz «возле, рядом с», букв. «при стороне, стороной (кого-то)».

Интересные функциональные аналогии находит с этой точки зрения баскское gap в грузинском, где оно, выступая в роли послелого, служит для маркирования исходной точки в пространственном, временном и др. смысле: *abraham kneqališa misgan... gapašora umertman* (102. 16) «Бог увел (отстранил) Абраама от этой страны», *vervin ganmašoros me kristišgan* «Никто не сможет отстранить меня от Христа», *samarlsagan gamoviḍa paxi-aru'i* (51, 27) «Вышел из могилы веселый» и т. д.⁸

Грузинское gap, выступая в роли преверба, тоже маркирует отделение, уход, или совершенный вид. В таком случае конечное -п часто падает: *ga-prinda* «улетел», *ga-vida* «вышел», *ga-aketa* «сделал», *ga-agvaḥva* «отправил» и т. д. Послелог gap в виде ga представлен и в баскском языке.

Как уже было показано выше, баскское gap присоединяется в основном к родительному, а иногда к именительному падежам. Грузинский послелог gap, указывая на пространственные отношения, также прибавляется к родительному (или творительному) падежам⁹, но как свидетельствуют древнегрузинские памятники, основной функцией творительного падежа с gap было указание на время, а выражение места — явление позднего характера. gap по этой функции (выраж. места) в древности выступало только с родительным падежом¹⁰.

О таком функциональном состоянии родительного падежа с gap свидетельствуют и данные хевсурского диалекта, одного из горских диалектов грузинского, где gap выступает только с родительным падежом¹¹.

Как уже было отмечено, gap в баскском языке встречается лишь с собственными или нарицательными личными именами и служит для образования особого типа склонения — т. е. типа личного склонения.

Интересную картину дает склонение личных имен в древнегрузинском языке, где оно, отличаясь от типа имен нарицательных, носило своеобразный характер. Оно создавало так называемую индефинитную конструкцию и склонение этого типа имен было представлено только неоформленным (в виде чистой основы), дательным и родительным падежами.

Таким образом, родительный является одним из древнейших падежей для личных имен, и все морфологические явления, связанные с ним, по отношению к личным именам являются предметом большого интереса для разъяснения архаичных слоев склонения.

В древнегрузинском языке родительный падеж личных имен часто был представлен с разными послелогам, в том числе и gap. Сравнительный анализ родительного падежа на gap с творительным падежом с тем же — gap показывает интересную дистрибуцию, о чем говорится ниже.

Личные имена с послелогом gap встречаются только в родительном падеже и никогда — в творительном¹²: *semer-is-gan* «от Семеры» (*semer-is* родительный падеж от *semer*), *saul-is-gan* «от Саула» (*saul-is* род. пад. от *saul*), *samoel-is-gan* «от Самуила» (*samoel-is* род. пад. от *samoel*), *abner-is-*

gan «от Абинера» (abiner-is род. пад. от abiner). В творительном падеже на gan представлены лишь географические названия, т. е. **неодушевленные предметы**¹²: gesur-it-gan «из Гесури» (gesur-it твор. пад. от gesur), evilat-it-gan «из Эвилата» (evilat-it- твор. пад. от evilat), askalon-it-gan «из Аскалона» (askalon-it твор. пад. от askalon) и т. д. Однако, если в творительном падеже все-таки встречаются личные имена на gan, то они обязательно отгенитивные¹³: moise-is-it-gan «с Моисея», «начиная с Моисея», davit-is-it-gan «с Давида», «начиная с Давида» и т. д.

Интересно отметить и тот факт, что в древнегрузинском языке одной из основных функций родительного падежа на gan было указание на **автора действия**, т. е. на лицо¹⁴: igi išva mariamiš-gan «он (который) родился у Мариам», sulieri samoseli tamisagan moiksovebis «духовная одежда отцом создается».

Если при нынешнем уровне наших знаний было бы возможно утверждать, что грузинские gan/tan с одной стороны, и баскские gan/tan — с другой основываются на одном и том же элементе, тогда та (нижеследующая) дистрибуция, которая выясняется в древнегрузинском в отношении послелога tan тоже говорила бы в пользу этого (уже двойного) морфологического соответствия между баскским и грузинским языками¹⁵: дело в том, что если предмет был неодушевленным, то с его обозначением предлог tan употреблялся в дательном падеже, а если речь шла о лице, то в родительном¹⁷: saxl-s-a tana «у дома», saqdar-s-a tana «у собора», (-s показатель дательного падежа), но: tam-is-a tana «у отца» abraham-is tana «у Абраама» kmr-is-a tavisā tana «у своего мужа» (-is показатель родительного падежа).

По общепринятому мнению и, как уже говорилось, баскские послелоги на gan происходят от существительного, которое само по себе уже не существует.

Еще Л. Л. Бонапарт выдвинул гипотезу о романском происхождении -gan, опираясь в основном на то, что в итальянском латинское по происхождению слово casa бывает сокращено до ca и это ca превращается в послелог при именах, обозначающих лица¹⁸: en ca di P букв. «в доме P», т. е. «у P» (откуда теоретически возможно и «в самом P»). В баскском подобное ca, пришедшее в данный язык из той или иной разновидности романской речи, могло сначала (по этой теории) употребляться в значении «у» (кого-либо), без всяких предлогов и с озвонченным начальным согласным, а потом получить форму местного падежа, что и дало бы gan. Конечно, поскольку баскский с итальянскими диалектами непосредственно не контактирует, то романской разновидностью, давшей ему такое ca, должен был явиться не итальянский, а какой-либо южно-французский или испанский диалект, и в этой связи указывается уже на французское chez «у» с именами лиц, из латинского casa «дом» (без всяких предлогов).

Позднее изложенное предположение Бонапарта было развернуто в гипотезу Г. Шухардтом, который в частности дополнил список баскских послелогов, основанных предположительно на латинском casa «дом» еще и бискайским gaz «из-за (кого либо)»¹⁹.

В пользу этой теории указывают и на тот факт, что существует ана-

логия между баскскими послелогами, образованными при помощи *gap*, и послелогами, образованными при помощи существительного *baitha*, которое существует в лабурдинском и означает «дом»: *apaia baithara doha* «он идет к своему брату» (букв. «в дом брата», так же, как *apaia gana doa*).

Против теории романского происхождения *gap* выступили многие исследователи, которые попытались объяснить значение этого элемента на баскской почве.

Р. Лафон после долгих разысканий пришел к выводу, что «послелог *gap*, возможно, был инессивом (местным падежом) существительного **ga* «сторона», «бок», от которого форма *galik* была бы отправительным (исходным) падежом, а *gaz* — инструментальным: *gapa(t)*, *ganik*, *gandik* в этом случае должны быть получены от инессива *gap* так же, как *(h)ogra(t)* и *(h)ortik* получены от наречия *(h)og* (ср. груз. *eg* «там, где ты (есть)» (старый инессив указательного местоимения 2 - го лица с нулевым окончанием)²⁰. Однако Р. Лафон вслед за А. Гавелем и Р. М. Аскуэ допускал при этом и ту возможность, что форма именительного падежа, может быть, тоже была *gap*.

Такое толкование значений и структуры баск. *gap* направляет наше внимание на множество грузинских послелогов, превербов и наречий, выражающих пространственные отношения.

Элемент *gap*, *ga* который, начиная с самых старых грузинских текстов, употребляется как послелог, наречие или префикс, (связан по происхождению с существительным *gap-i* «ширина», которое имеет также значение «сторона». Ср.: *ganze vloveh* «оставляю в стороне», *calgnit* «с одной стороны», *orgnit* «с обеих сторон». Является ли (*n*) в *gap-i* исконным элементом, или *gap* < **ga*, в котором предполагаемый показатель инессива -*n* с течением времени так слился с основой, что она потеряла первичное значение и послужила основой для другой лексической единицы.

Как выясняется, в грузинском послелоге и превербе *gap—ga* исконный элемент²¹. Ср.: *ga-to* «из-за», *ga-re*, *ga-re-še* «без», *ga-r:la* «кроме», *ga-r-še-to* «вокруг», *ga-r-na* «но». «кроме», *ge*²². Систематическая однородность исходной основы при ее варьировании в этом ряде грузинских слов позволяет выделить здесь и окончание -*n*. Ср. то же в *ze-na* > *ze* «верхний», «на», *ši-na* > *ši* (древняя форма *šin* послелога *ši* в современном грузинском языке получила значение «в доме», «дома»). В этом отношении особый интерес представляет разъяснение структуры *tepa* «место жительства».. *ta-na* > *ta-n* «к», «с», *ke-n/qz-n* *qz* «к», *ci-na* > *ci-n* «перед», *uqa-na* > *uqa-n* «сзади», *kie-na* «нижний» *ti-na* > *ti-n* «там», *ga-r-na* «кроме».

Несмотря на все вышеуказанное, все-таки трудно быть до конца уверенным, что баскское *gap* (< **ga*) и грузинское *gan* (*< *ga*) — элементы одного и того же происхождения, но сам факт их наличия и те многочисленные аналогии, которые намечаются в их функциях и употреблении в обоих языках, послужат в дальнейшем для окончательного решения вопроса.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Формы *Edurne-n* «у Едурне», *Edurne-ga* «к Едурне», *Edurne-tik* «от Едурне» существуют только теоретически.
2. H. Gavel, *Grammaire basque*, Vol. I. Bayonne, 1929, с. 20—21; Azkue, R. M. de. *Morfologia vasca*, t. I, Bilbao, 1969, с. 96.
3. H. Schuchardt, *Primitiae Linguae Vasconum. Einführung ins Baskische*. Tübingen, 1968, p. II, № 26, с. 22, § 89.
4. R. Lafon, *Basque et langues kartveles*, RIEV, XXIV, 1933.
5. С. С. Ухленбек, *Recensión de Primitiae Linguae Vasconum*, RIEV, XVI, 1925, с. 365.
6. Мы думаем, что, возможно, и этот элемент не является, однако, романским и что окончательное решение вопроса — дело будущего.
7. *Gap* в грузинском языке, кроме послелога, выступает и в качестве преперба. Такое функциональное сходство объясняется генетической связью. Подр. об этом см.: И. Вешапидзе, К взаимоотношению глагольной приставки, послелога и наречия. Труды ТГУ, т. 96, 1963, с. 108 (на груз. яз.).
8. Примеры взяты из «Хрестоматии по древнегрузинской литературе», I, составил С. И. Кубанейшвили, Тб., 1946.
9. Эти падежи одного происхождения и в древнегрузинском часто сами маркируют исходную точку. См.: В. Топурна, К системе склонения сванского языка в сравнении со склонением других картвельских языков, «Сообщения Академии наук Грузинской ССР», т. 5, 1944, № 3; И. Иманвишвили, Склонение имен и функций падежей в древнегрузинском. Тб., 1957, с. 711—712 (на груз. яз.).
10. К. Дзоценидзе, К вопросу о функции творительного падежа с последом *gap* в древнегрузинском языке. ИКЯ, I, 1946, стр. 196—202.
11. А. Чидчараули, Особенности хевсурского диалекта грузинского языка с текстами и индексом. Тб., 1960, с. 54—57 (на груз. яз.).
12. С. Чхенкели, Склонение собственных имен в «Книгах Царств» Опшской рукописи 978 г. в сборнике «К истории склонения имен в картвельских языках», кн. I, Тб., 1956 с. 91—92 (на груз. яз.).
13. С. Чхенкели, указ. раб., с. 120.
14. Т. Шарадзенидзе, Образование и функции творительного и направительного падежей в древнегрузинском языке, «К истории склонения имен в картвельских языках», кн. I, 1956, с. 414 (на груз. яз.).
15. А. Мартиросов, Образование и функции дательного и родительного падежей в древнегрузинском языке, в цит. сб. «К истории склонения...», с. 391 (на груз. яз.).
16. Пространственное значение грузинского послелога *tan* направляет наше внимание на элемент баскского склонения *-ta* (который присоединяется к окончаниям локативных падежей) и заставляет критично отнестись к теории о романском происхождении этого элемента.
17. К. Кекелидзе, О синтаксической функции послелогов «*çinaše*», «*çtapa*» и «*zeda*». Сообщ. Акад. наук Грузинской ССР, т. 3, № 3, с. 283; (на груз. яз.); А. Шанидзе, Грамматика древнегрузинского языка, Тб., 1976, с. 113 (на груз. яз.).
18. Цитировано по Arturo Campión, «Gramática de los cuatro dialectos literarios de la lengua euskara». Tolosa, 1884, с. 208.
19. H. Schuchardt, «Primitiae Linguae Vasconum. Einführung ins Baskische». Tübingen, 1968, p. II, § 26, с. 22, § 89.
20. R. Lafon, указ. раб., с. 23.
21. И. Вешапидзе, указ. раб., с. 96.
22. А. Мартиросов, Послелоги в грузинском языке, ИКЯ, I, 1946, с. 228 (на груз. яз.).

Кафедра новогрузинского языка Тбилисского государственного университета
Представил академик Академии наук Грузинской ССР Ш. В. Дзидзигури

ჭ უ ბ ლ ი კ ა ც ი ა

ა კ ა კ ი შ ა ნ ი ძ ი ს წ ი რ ი ლ ე ბ ი ნ ი კ ო მ ა რ ს
(უბლიკაცია და ბოლოს დართული შენიშვნები ი. მუგრელიძისა)

1

ფასანაური
15/VI 913

ღრმად პატივცემულო მოძღვარო,
ბატონო ნიკო!

მოჩქარეს დაუგვიანდო. ჭერ იყო და თბილისს შევრჩი 10-მდი. მერე თვალღვიში (ღუშეთიდან 20 ვერსის მოშორებით) დავჰყავ ოთხი დღე ბიძაშვილთან. გუშინ მოვედი ფასანაურს და დღეს მივედივარ გულდამყარს, სადაც ერთ კვირამდე დავრჩები. ჭერ ვიქმნები სოფ. დუმაცხოში, შემდეგ შეეუხევევ სოფ. ბაკურ-ჭევს, სადაც გულდამყარლებს გარდა ოცდაათიოდე კომლი კვესურია. შემდეგ ვიქმნები მთიულეთში (არჩეული მაქვს სამი სოფელი). მთაულეთიდან გადავალ ქეეს (სადგ. ყაზბეგთან) და იქიდან პირიქით კვესურეთს ვეწვევი.

თბილისში Открытый лист-ი ავიღე, არვინ შემიწუხებია, მე თვითონ ვითხოვე მეფის ნაცვლის კანცელარიაში და მომცეს. აქ ფასანაურში ბოქაულს მოველაპარაკე და დაჭმარება აღმითქვა. თან მიმყვება ერთი დარაჯი, რომელიც იქ სოფელში ეტყვის, ცხენები მიშოვონ, როცა დამჭირდება, და სხვადა-მერე უკანვე გამობრუნდება. ენახოთ, როგორ წაუა საქმე.

თქვენი ვეფხეები როგორ არიან (გიორგი და ესიკო), თუ მუშაობენ, ნეტავი, კარგად?

გისურვებთ ჭანმრთელობას და დღეგრძელობას.

მარად თქვენი პატივისმცემელი მოწაფე აკაკი

2

26/VI 913
ფასანაური

Его превосходительству
Николаю Яковлевичу Марру
Ст. Ани (Эриван. губ.).

დიდად პატივცემულო მოძღვარო,
ბატონო ნიკო!

გულდამყარში ვიყავ, შევეპკრიბე ხალხური სიმღერები, გადავშინჯე ჩემი ლექსიკონი. ვიყავი კვესურთ სოფელშიაც. მათი საუბარი არაფრით არ განიჩევა პირიქითელი კილოსაგან. გულდამყარული კილო ზემო მთიულურისაგან და-

Մեծ: 13. 7. 7.

13 / հունիսի 15
Գլխավորին 15/7 113

Կարգավորման հարցում - Դիմումներ
ձեռք բերելու մասին:

. Ձեռնարկի ընդհանուր կազմակերպումը անհատական է, որի մասին հիշատակվում է 103-րդ հրահանգի (1977) հոդվածի 30-րդ կետում (2-րդ կետի) բացատրված կերպով:
Այս ֆունկցիաները կարգավորվում են գլխավորի կողմից համապատասխանաբար:
Այսինքն, համապատասխանաբար, կարգավորվում են ստանդարտ բաժնիկները. կազմակերպվում են ևս:
Բաժնիկները, որոնք կազմակերպվում են ըստ ճանաչման համակարգի, կարգավորվում են կողմից գլխավորի կողմից:
Կարգավորվում են նաև գլխավորի կողմից ըստ գործառնականության համակարգի (անհիշյալ սխեմ. 15-րդ կետի):
Կարգավորվում են նաև ըստ գործառնականության համակարգի (անհիշյալ սխեմ. 15-րդ կետի):
Կարգավորվում են նաև ըստ գործառնականության համակարգի (անհիշյալ սխեմ. 15-րդ կետի):
Կարգավորվում են նաև ըստ գործառնականության համակարգի (անհիշյալ սխեմ. 15-րդ կետի):
Կարգավորվում են նաև ըստ գործառնականության համակարգի (անհիշյալ սխեմ. 15-րդ կետի):
Կարգավորվում են նաև ըստ գործառնականության համակարգի (անհիշյալ սխեմ. 15-րդ կետի):
Կարգավորվում են նաև ըստ գործառնականության համակարգի (անհիշյալ սխեմ. 15-րդ կետի):

Այսպես, ընդհանուր առմամբ, այս հարցում հարգվում է գլխավորի կողմից:

ლიან განირჩევა. ამ უკანასკნელში, როგორც გუშინ აქ, ფასანაურში, მთიულეთთან საუბრის დროს გამოიჩინა, გრძელი კმოვნები არსებობს. უფრო დაწვრილებით შემდეგ.

თქვენი აკაკი შანიძე

8

8/VII 913

სადგ. მლეთე

ღრმად პატივცემულო მოძღვარო,
ბატონო ნიკო!

პირველ ყოვლისა გისურვებ ჭანმრთელობას და დღეგრძელობას.

მთიულეთის საქმეს „ვათავებ“ და ზეგ მივდივარ მოკვევებში. რამდენადაც ვატყობ, მთების საქმეს ენკენისთვემდე ვერ მოვრჩები.

გულდამაყრიდან რომ გამოვედი, საში დღე ქვემო მთიულეთში დავჰყავ და ზემო მთიულეთისაკენ გავუშურე. ჭერ ვესტუმრე ჯადის ქეობას, სადაც ერთი კვირა დავჰყავი და ახლა (დღეს მესამე დღეა) ქვემო მლეთეში ვარ. ჩავსწერე ლექსები, სიმღერები, ცოტაოდენი პროზაც და ხვალ დავამთავრებ ლექსიკონის გადასინჯვას. ლექსიკონის გადასინჯვა მეტად ბევრ დროს თხოვლობს. რაიმე სიტყვის მნიშვნელობა რომ გინდა გაიგო, ერთი საათი უნდა ელაპარაკო, ასეც დაუსვა კითხვა და ისეც. მეტად ფრთხილად ვეკიდები აქაურების პასუხს იმის შესახებ. იკმარება თუ არა ესა თუ ის სიტყვა აქაც იმ მნიშვნელობით, როგორც, მაგალ., ფშავსა და ქვესურეთში.

მე გწერდით, გულდამაყრული მეტად განსხვავდება მთიულურისაგან. ახლა ცოტაოდენი შესწორება უნდა შევიტანო: გულდამაყრულიც მთიულურს ეკუთვნის, მაგრამ მასში არ არის გრძელი კმოვნები, როგორც საკუთრად მთიულურში. საკუთრად მთიულურიც შეიძლება იყოს კილოკავად გაგვეყო, ზემო (ჯადა) და ქვემო (ცხავარბი) მთიულეთისად, მაგრამ განსხვავება მეტად მცირეა და ასეთ დაყოფას თავს ვანებებ. ამგვარად, მთიულურ კილოს ორ უმთავრეს კილოკავად ვყოფ: საკუთრად მთიულური და გულდამაყრული.

სხვა წერიმალ რამეებს რომ არ გამოვუდგეთ, უმთავრესი დამახასიათებელი თვისებუნი მთიულურისა არის შემდეგი:

ვა>ო: ჭორი, ღორი, თოლი და სხვ.

მაჩრბით სიტყვას თუ მდებარეობითის დაბოლოება მრეცა, მრეიღებთ დამცი-რებითსა (და თანაც საალერსო?) ფორმას: კაცაი, ქობაი, საყტარაი, ღუქანაი და სხვ. დამცირებითი ფორმა ეძლევა რიცხვით სახელსაც: ოცანი ცხოზანი (20 KAKHX-HHh. ЖАЛКHX ОВСН), ერთაი და სხვ.

საკუთრად მთიულურში სიტყვის მეორე მარცვალი (ბოლოდან) გრძელა: გაკეთღება, ქრისტიანი, შენი კვენსამე, კაცები და სხვ. (ინი და უნი ძვირად არის გრძელი). ჭშირად გაისმის ...ე (-ხოლმე).

კილოს დასახასიათებლად მაქვს ჩაწერილი ცოტაოდენი პროზაც. მაგრამ უნდა გამოტყდე, რომ ჩემ მიერ ჩაწერილი ოდნავაც ვერ გამოჰხატავს ნამდვილ სახეს მთიულურისას. ნამდვილი ენა თუ გნებავთ, უნდა უსმენდეთ, როცა ისინი ერთ-ერთს ელაპარაკებიან. როცა ჩემთან საუბრობენ. — აჰან მომკლა გული! — ცდილობენ „კარგად“ სთქვან და ჩაურთვენ და ჩაურთვენ საუბარში ბარულს. რა მეშველება და რაა ჩემი წამალი, რომ არ ვიცი! მე იმას ხომ არ ვიცი, რომ

ჩემ მიერ ჩაწერილ პროზაში ვერას გაიგებს კაცი ხეირიანად, რადგან უსწავლელს უჭირს დალაგებით გიამბოს, როცა გიყარნახებს ხოლმე. მე იმას ვჩივი, ნამდვილი კილოს ნიმუშები რომ ვერ შევკერიბე. ის, რაც მიწერია და (ალბათ რასაც ჩავსწერ), მხოლოდ დაახლოებითი სურათია, მხოლოდ გარე ხაზებია გასმული და საზოგადო სახეს იძლევა.

მტკბვენია, ასე რომ ვსწერ, მაგრამ რა ვქნა, რომ საქმის ნამდვილი ვითარება ასეთია.

ქვეური კილო, როგორც ვფიქრობდი წინად,
[აკლია]

4

29/VIII 913

ს. შატილი

ღრმად პატივცემულო მოძღვარო,
ბატონო ნიკო!

თქვენ რომ ამ წერილს მიიღებთ, მე მგონია, თუშეთში ვიქმნე, მგონია-მეთქი, რადგანაც ავღრები დაიწყო და მთები სულ ჩამოთოვა. სანამ არ ვამოიღარებს, ვერ გადავალ. უკვე საკმაოდ აცივდა. ქვესურები ამბობენ, საულდარო(ბო)ში მოვიდა მზეო და ამ დროს ავღრები იცის თურმე. ღამე თხელი საზაფხულო საბანი ვერ მათბობს, ნაბადსა და საზაფხულო პალტოსაც ვიხურავ, მაგრამ მაინც მცივა. აქ არის ერთი შტაბსკაპიტანი (офицер стражи) და მაშინებს: თუშეთს ვერც კი გადახვალო, ან არა და, კიდეცაა გადახვიდე, ველარ გადმოხვალ იორზეო და შეიძლება მთელი ზამთარი იქ გაატაროვო. აღვილობრივი მკვიდრნი კი მეუბნებიან, გზის შეკვრა ოქტომბრამდე შეუძლებელიაო. ჩემი თუშეთში გადაუსვლელობაც შეუძლებელია, მაინც გადავალ, რაც უნდა მომივიდეს. დაბრუნებისას, იქიდან, თუ ნაქერალის მითთ ვერ გადმოვადი იორზე (ფშავში)¹, მაშინ დაუუყვები თუშეთის ალაზანს თავქვე², გავალ დაღესტანში და რკინის გზით დაებრუნდები ფშავში. მაგრამ არა მგონია, ასეთი წვალება დამჭირდეს. შეიძლება გზები შეიკრას რამოდენიმე დღით, შემდეგ ისევ გაიკსნება. თუ დროზე გადავიდი, თუშეთში ორ კვირეს მოვრჩები საქმეს და ფშავში გადმოვალ, სადაც ორი კვირე დამჭირდება კიდეც. ვნახოთ.

მეორე ზაფხულისათვის გადავდებდი თუშეთში წასვლას, მაგრამ ეს გარემოება ერთი წლით კიდეც დააგვიანებდა წიგნის ბეჭდვას და არ არის სასურველი.

აქ ორი კილოკაცია ქვესურულისა: შატილური და მიღმა-ქვეური. შატილურში ვინის ანის წინ კ-დ არ იცვლება.

შატ ქვესურ.
საგარცხალი საღ.ორცხალი (=საჩეჩელი)

¹ გადაწვეტილი მქონდა ჩღმა-თუშებიდან (Горная Тушетия) სოფ. ალვანს ჩავსულიყავ კახეთში. სადაც მრავალი თუში ცხოვრობს, მაგრამ ეხლა შეიძლება აღარ ჩავიდე.

² ჩღმა-თუშები კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით ცხოვრობენ. თავის წაღს, რომელიც დაღესტანზე მიდის, ალაზანს ეძახიანო. იქიდან კახეთს გადმოსასვლელ მთას ნაქერალა მქვიან.

ვარი (ხარი, არის³) ვორ (ხარ, ას etc.).
 ვიჯშმათ ვიჯოქშმათ და სხვ.
 მიღმა-ტყელები ფშაგის მახლობლად არიან და დიდი გავლენა დასტყობიათ.
 მოლი (მ.ღმ.-ჭ.) = მეღ (ტყეს.).
 სხედან (მ.-ჭ.) = სხენ (ჭ.).
 გინდ რა (ძ.-ჭ.) = რა გინდ (ჭ.) ЧТО НХ ТО НИ НХЯТО,
 გავლენა მიღმა-ტყეს. უფრო ლექსიკაში დასტყობია.

სიამოვნებით უნდა აღვნიშნო, რომ წყვილობითი რიცხვი ქვესურულში საზოგადოდ შენახული არის: -ნო (თა, ნო) უმთავრესად წყვილობითის დაბოლოებაა, ეს ეჭვს გარეშეა.

ზმნების უღვლილებაც გამოირკვა ჩემთვის.

1. ვ- ვლეე = „ვაფუტებ“⁴, ღლეე, ღლეეს; ვლეეთ, ღლეეთ, ღლეენ.
2. ხ(ღ)- ვლეელი, ღლეელი, ღლეედ; ვლეელით, ღლეელით, ღლეედეს.
3. ს დაელიე, დალლეე, დალეე(ა); დაელიეთ, დალლეეთ, დალეეს.
1. ვ—თ დაელიეიდი, დალლეეიდი, დალეეის; დაელიეიდით, დალლეეიდით, დალეეიანი.
- II. ხ(ღ)—თ დაელია, დალლეია, დალეეას; დაელიათ, დალლეათ, დალეეანი.
- III. ან, ენ, ეს. დალეე (ბრძან.).

მყობადი კი: დავლლეე, დალლეე, დალლეეს; დავლლეეთ, დალლეეთ, დალლეენ.

ეს ალბათ იმიტომ, რომ აწმყო და მყობადი ერთი და იგივე ზორნაა და გასარჩევად დანი (ან ხანი) ყოველ პირს ჩაესმის.

აგრევე სწარმოებს სხვა ზმნების უღვლილებაც (რომელთაც წინ უზის: ტ, დ, თ; წ, ი, ც; ჳ, ჯ, ჩ; 'ს, ზ, შ. ე'), იმ განსხვავებით, რომ აქ მეორე პირის მაჩვენებელი სანი იქმნება:

- ეთიბ, სთიბ, თიბს; ეთიბთ, სთიბთ, თიბენ.
 ეთიბდი, სთიბდი, თიბდ etc.
 ეთიბე, სთიბე, თიბ(ა) etc.
 ეთიბდი, სთიბდი, თიბის და სხვ.
 ეთიბა, სთიბა, თიბას...
 თიბე, თიბეთ (ბრძან.).
 მყობ. მოესთიბ, მოსთიბ, მოსთიბს; მოესთიბთ, მოსთიბთ, მოსთიბენ⁴.
 ობიექტ. ზმნები:

მტკივის, გტკივის, სტკივის; სწყინს, ღვაღავ, ღმართებს და სხვ.
 მკიდავ (მ მოჩქელი), გკიდავ, ზკიდავ...

ლექსიკონმა საქმე გამოიჭრა. იმდენ დროს მართმევს მისი გადასინჯვა, რომ ვეღარ ვასწრებ ტექსტების ჩაწერას. სამაგიეროდ ხანდახან ისეთი სიტყვა გამოვარდება, რომ გაგებარდება: ფოლორცა (ყ)⁵:—ორლობე, შუკა. ტაროგი (ჯ)⁶,

³ მიწარის, გინდარის. ენდარის etc.

⁴ ზოგიერთ ზმნას სანი და ხანი (დანი) ზედ მიჰკერია და ყველა პირში აქვს და ყველა დროში (აგრეთვე ბრძანებითშიაც). ეს ზმნებია: ესწერ, ეხვითხავ, ეხვიდებ, ეღმართავ და ალბათ ზოგი სხვაც.

⁵ მოკეთურად.

⁶ ქვესურულად.

შიშაქი (დედალი ცხვარი, ერთი ან ორი წლისა, სანამ მოიგებდეს), კოცვი (კ.), ჯირკო (კ.)=კურკო (ფშ.)⁷ რკო, ჩვიჩვილი (კ.).

ჩჩვილი, აღვსება (კ.) აღდგომა და სხე.

კარგა საკმაოდ შევპყრიბე ხალხური ლექსები და სიმღერები⁸. ლ, ნ და რ რითმაში ერთნაირად მიდის. რითმა ერთია თავიდან ბოლომდე. ხალხური სიმღერები აქ. მთებში, უმაღლეს განვითარებამდე მისულა. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ აქ პოეზიის სამეფოა. აი ერთი ფშაური კაფია (тепуща) საუბრედ, სასადილო ჭერს კი პეტერბურგში თვითონ გაასლებთ:

ნადირა: ჩემ ცხვრებ ხვარ გინდა კოჯაო⁹, უცხვრო მე გაგაცხვარანო.

კოჯა: შენ ცხვრებ რად მინდა, ნადირავ, შენაც თვალებსა გოხარანო¹⁰.

ნ. მე კი არ-ოთ რას მამპარავ, კოჯაო თავისიანო.

კ. ჩემ-ფერ ბოზებმა და ქურდებმა თავისა არ იციანო.

ნ. გზა კი არსად რა შამიკრა, თოფ არსა გააქმიანო.

კ. შენ თოფს არ გესერი, ნადირავ. ღუმით ყელს გამოგქარიანო.

ნ. რახან მე ღუმით ყელს მამჭრი, ეს ხალხიც გამოგვეციანო.

ნადირაი ვარ, ხომ იცი, ქუმსაიშვილი მჭიანო.

თუ შენფერს მუეკლეეინო, მიწანიმე ჩამაშლიანო!

მარად თქვენი პატრვისმცემელი მოწაფე
აკაკი შანიძე

ბ

3/IX 913

ს. ფარსმა (თუშეთი)

ღრმად პატივემულო მოძღვარო,
ბატონო ნიკო!

გუშინ გადმოვედი „მთას-იქით“ კვესურეთიდან თუშეთს. როგორც წინათ გწერდით [შატილიდან], მთები ჩამოთოკილია სულ-ერთიანად. 'პაწუნტის გადმოსავალ უღელ-ტეხილზე მჭრით გადმოვატანიე ბარგი. რადგანაც მეშინოდა, ჭორს ფეკი არ დასხლტომოდა და ჩემი ავლა-დიდება, — რომელიც ძალიან დიდიც არ არის, — კლდე-ღრეებისათვის არ მიეცა. თუშეთში მეტად დიდი თოვლი ყოფილა მოსული. კვესურეთში სოფლებში არც კი მოსულა სრულებით. აქ, თუშეთში. სოფლებში მტკაველზე მეტი დაუდგია. მაგრამ ახლა სოფლებში ამდნარია და მთებზე კი, გულის გასახეთქად. ისევ არის. გზა არ შეიკვრება ამ თვის გასვლამდე: თუ შეიკრა, ორი სამი დღის სეძდევ ისევ გაივსნებაო. ასე რომ თუშეთში საზამთროდ მომწყვედვის შიში არა მაქვს, ორს კვირეს აქ მოვრჩები საქმეს და ფშავს გადავალ.

აქ სულ ექვსი საზოგადოება ყოფილა თუშებისა. რაც შეეხება წოვა-თუშებს, მათ წინად საცხოვრებელი აქ ჰქონიათ. აქ მათ სამი სოფელი ჰქონებოდა: ინდურთა, საგირთა და წარო (=წოვათა?).

⁷ ფშაურად.

⁸ „სიმღერე“ და „ლექსი“ კვესურეთში სხვადასხვაა. სიმღერე — ცდის (გმირობის) შესახებ; ლექსის შინაარსი კი უფრო ქალ-აუვის სიყვარულია. ფანდურზე მათ სხვადასხვანაირად უკრავენ.

⁹ კოჯა და ნადირა ნათესავებია. კოჯა ნაციმპირალია.

¹⁰ ნადირაი თურმე ცხვარს კრეკდა. ცხვარმა ფეკი გაიჭნია და ცხვრის გასაქრევად მოლირებული მაკრატელი თვალში მოხვდა თურმე რა თვალის გაუფუჭა. ეს ამბავი გაუქსენა სწორედ კოჯამ კაფიობაში.

რ. ერისთვის დროსაც (Тушино-пшаво-хевсურский округ), რამდენადაც მაკსოვს, ისინი აქ ცხოვრობდნენ. შემდეგ კი აქ სოფლები მიუტოვებიათ და სამოსახლოდ ალვანს ჩასულან, კახეთში. აქ მხოლოდ ზაფხულობით მოდიან ცხვრით. წოვა-თუშების მაგალითისათვის ჩალმა-თუშებსაც მიუბაძავთ და ისინიც ჩასულან ალვანში, ასე რომ ალვანში ახლა წოვანიც ყოფილან და ჩალმანიც. ცუდ დროს კი მომიკდა თუშეთს მოსვლა: ბევრი წასულა ბარად, ცხვრითა და ცოლ-შვილით.

თუშური კილოს შესახებ ჭერ ვერას მოგწერტ, რადგანაც მე ოვითონ არ კიცი მისი არც ავი, არც კაი: წუხელ საღამოს მოვედი, დაღლილი ვიყავ და მალე დავიძინე და ეხლა, დილით, ჩემი თანამგზავრები ბრუნდებთან უკან და ამ წერილს იმათ ვატან.

ამ თვის შემდეგ პასპორტი აღარ მექნება და თუ მომიკერკებთ, დროებით კელი არ მახლონ და ჰარში არ გამიყვანონ, მადლობელი ვიქნები. წინად მოგწერეთ და თუ წერილი მიიღეთ, გეცოდინებათ, რომ ჩემი კეთილსამამედლობის ნოწმობა ქალაქების კანცელარიიდან უნივერსიტეტში გაუგზავნიათ.

წერილს კიდევ მაშინ გამოგიგზავნით, როცა თუშეთიდან პირ-იქით გადავალ, ივრისაკენ.

მომიკითხეთ თქვენი ძვირფასი ცოლ-შვილი.

გისურვებთ, როგორც ყოველთვის, ჯანმრთელობას და დღევრძელობას.

მარად თქვენი პატივისმცემელი მოწაფე

აკაკი

6

17/IX 1913

ალვანი (კახეთი)

ღრმად პატივცემულო მოძღვარო,
ბატონო ნიკო!

წინანდელი აზრი შემიცვალა თუშეთში ყოფნამ. (მო)კვეურს წინად კვესურულის კილოკავად ვთვლიდი; ეხლა კი, თუშურის შესწავლის შემდეგ, სურათი გამოიცვალა:

კვესურული, მოკვეური და თუშური ერთ ჯგუფს შეადგენს, რომელსაც უნდა ეწოდოს ფხოვეური (Пховское наречие) „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ადგილის მიხედვით, სადაც მთიელები საზოგადოთ ფხოვლებად იწოდებან. ეს წოდება შეგვიძლია მივაკუთვნოთ ზემოქსენებულ ჯგუფს მით უფრო, რომ დღესაც ფხონები არიან კვესურები ქისტურ ენაზე. ფხოვლები წინად, რასაკვირველია, უფრო სამხრეთითაც იქმნებოდნენ (ფშავი; შუაფხო სოფელია ფშავში). დღევანდელ ფხოვლებს მხოლოდ კალთები უჭირაეთ მთავარი ქედისა: მოკვენი (წინად სამი საზოგადოება ეხლა ერთ საზოგადოებას შეადგენს და ორი სოფელი ოსიების საზოგადოებაზეა მიწერილი; იქნება 700-800 კვამლი) პირ-იქით ცხოვრობენ; კვესურეთის შვიდ საზოგადოებათაგან მხოლოდ ოთხი მდებარეობს პირ-იქით, სამი პირ-იქით არის; თუშების ექვსივე საზოგადოება პირ-იქით მდებარეობს (ეხლანდელი მოსახლეობა ალვანში მისაღები არ არის). თექვსმეტი საზოგადოება—აი მთელი ფხოვი დღის, დიდი-დიდი 20.000 იყოს ყველანი ერთად.

თუშურზე როცა ვსაუბრობ, სახეში მაქვს მხოლოდ დედაკაცების ენა. თუშეთში დღეს ორი ენაა (წოვეურს ხომ არ ვთვლი) მამა-კაცებისა და დედა-კაცებისა. პო, სწორედ ორი ენაა! მამაკაცებს ხანდახან თუ წამოცდებათ თუშური, თორემ ჩვეულებრივ კახურად უქცევენ; თუშური ენა მხოლოდ დედაკაცებს შერჩენიათ. ამის გამო ტექსტების ჩასაწერად დედაკაცები მოვიწვიე. მამაკაცები მხოლოდ ლექსიკონის გადაშინჯვის დროს მშველიან.

თუშურის დამახასიათებელია: ა, რომელიც ძალიან ჭშირად გაისმის¹¹ (hiatus-ის ასაშორებლად): რაჲი, უდნარაჲი („ზენერი“)¹²; აი>ნი: ნიკლ (აიკლდა), მნილ (მოიტანა) და სხვ. ზ (ღ) ან მისი ნაცვალის სანი ზნნას ზირჯელ დროჯენი უჯელჯან დაუ;ღება, მეორე დროებში კი—მხოლოდ მეორე პირს:

ესთიბ, სთიბ, სთიბს და სხვ.

ესთიბდე, სთიბდე, სთიბდ(ა).

გავსთიბავ და სხვ.

გავთიბე, გასთიბე, გათიბ(ა),

გათიბე (ბრძან.)

ვლესავ, ლესავ, ლესავს;

ვლესდე, ლესდე, ლესდ(ა);

გავლესე, გალლესე, გალესა;

გალესე (ბრძან.).

თუშები ზაფხულში მთაში ცხოვრობენ, ზამთარში კი კახეთში ჩამოდინან და ალვანში ცხოვრობენ. საზამთროდ იქ, მთაში, მეოთხედით კი არ ოჩნება. საზღვები იქაც აქეთ და აქაც, ალვანში. ალვანი ორია: ზემო და ქვემო. ქვემო ალვანში ქართულად მოუბნე თუშები არიან. ზემო ალვანში უმეტესობა წოვა-თუშები არიან, უმცირესობა — ჩალმა-თუშები¹².

წოვანიც მხოლოდ ზამთარში არიან ალვანში, ზაფხულში ისინიც მთაში აღიან (უმთავრესად ტბათანას, — ილტოსა და კახეთის ალაზნის თავს), ზოგნიც კიდევ ძველ სადგომ ადგილებში: წოვათას, თუშეთში. როგორც ზემო ალვანში, ისე ქვემოშიც ზაფხულში ვერავის ნახავ, ყარაულებს გარდაო.

ამ ბოლო დროს ძალიან აპრელებულია კახეთის თავი ეთნოგრაფიულად. ბევრი ოსი ჩამოსულა და სოფლები აუშენებიათ. მთელა პანკისის კეობა თითქმის ქისტებს უჭირავთ (ზოგნი მონათლულან). აქა-იქ ფშაველებისა და ქვესურების ახალშენებიც არის.

ამ დღეებში მე მოვრჩები ლექსიკონის გადაშინჯვას (ძალიან გაიზარდა და მისი გადათვალთვრება საქმეს მიჭირებს), თიანეთზე გავივლი და ფშავს მივუბრუნდები. უმთავრესი საქმე იქ, ფშავეში, ლექსიკონის გადაშინჯვაა. ორხელ თუ გადავშინჯე, ზომ კარგი, თორემ ერთხელ ხომ აუცილებელია.

თანაც ორიოდ ფშაური ზღაპარი ჩაეწერო, საკმარისია. ფშაური ლექსები საკმაოდ მაქვს შარშანწინ შეკრებილი.

არ ვნებაუთ ერთი ფშაური კათია (აჰჰჰ?) კიდევ?

აი ინებეთ:

თათარი: აკი გითხარი, იმედაე,
მალედაე გაგტებს თათარი.

¹¹ უმთავრესად ანთ დაბოლოებულ სიტყვას დაუჯდება.

¹² ადგილობრივ, თუშეთში, მხოლოდ ერთ საზოგადოების მცხოვრებთ ეძახიან ჩალმებს (= ქვემოურებს), სახელდობრ ომალოს საზოგადოებისას. სხვანი კი ჩალმებს ჰქვიენებენ ყველა ქართულად მოლაპარაკე თუშებს (წოვეებს გარდა).

იმედა: მე რო გამტეხო, კაცი ვარ, —
 ჭეიტირ ვერ გიძლებს საყდარი:
 მღვდელ საწირავად შეიდა,
 ოქრო და ვერცხლი სად არი?
 კელ-შეკრულ ჩამოგანინეს,
 უკვენ მოგლედდა ჩაფარი.
 ბუნსოს კალამდე არ ჩაგყვა
 დედის ჩადებულ საგძარი.

კარგია, ხომ? იმ ერთ სიტყვაზე დაიჭირეს საწყალი თათარი და კმა გააწყვეტინეს პირში.

გისურვებთ ჯანმრთელობას და დღევრძელობას
 მარად თქვენი აკაკი

7

25/IX 913

თიანეთი

ღრმად პატივცემულო მოძღვარო,
 ბატონო ნიკო!

გუშინ საღამოს მოვედი ალვანიდან და დღეს მივემგზავრები ივრის ფშავეში. იორზე მხოლოდ ტექსტებს ჩავსწერ, ლექსიკონს კი არაგვზე გადავშინჯავ. არაგვის ქეობაში ხუთი თუ ექვსი დღის შემდეგ ვიქმნები.

თუშურის შესახებ უკვე გწერდით ალვანიდან და აქ არას განვიმეორებ. თქვენ რომ წოვა-თუში გდომებოდათ, რაღა შორს მიბრძანდებით: ჩანდევ, პეტერბურგში, ყოფილან წოვანი, ორი ძმა: გიგო და დავით¹³ ლევანის ძე აბაშიძენი (დავითი უნივერსიტეტში სწავლობს და მეორე ძმა პოლიტეხნიკუმში), თუ რაიმე ცნობა გნებავთ წოვურის შესახებ, მოიწვიეთ ისინი.

გაზეთებს გადავავლე თვალი და წავაწყდი წერილებს „კონფლიქტის“ შესახებ. არ მომეწონა გაზეთის თქვენდამი შეკითხვა. არ მომეწონა იმიტომ, რომ შეკითხვის ავტორს სულ სხვა რამ აწუხებს და სულ სხვა ნაირად უყუარებს საქმეს. მაგრამ მე აბა რა მოგწეროთ: თქვენ თვითონ კარგად იცით საქმის ვითარება.

ნუ დამემდურებით წერილის სიმოკლისათვის.
 გისურვებთ დღევრძელობასა და ჯანმრთელობას.

მარად თქვენი პატივისმცემელი მოწაფე
 ა. შ ა ნ ი ძ ე

8

7/X 1913

ოვალცი (ფშავე)

ღრმად პატივცემულო მოძღვარო!

გავათავე მთაში ხეტიალი. ვფიქრობდი, ორ თვეს დავრჩები-მეთქი და ავერ თითქმის ოთხი თვე სრულდება, გვარიანი მასალები შეეპკრიბე, მაგრამ რომ ეუკვირდები ჩემს მუშაობას ამ მთებში, ვამჩნევ, რომ მხოლოდ ნალები.

¹³ გიგო და დავითნი, ძველებურად რომ ვთქვა.

მომიკლია; კაცი რომ ვინმე იყოს ან დრო იყოს, კიდევ კარგი ყველის ამოწურვა შეიძლებოდა. მე ძალიან მოხარული ვარ, რომ შარშან არაფერი დავბეჭდე. ფშავ-ქვესურეთში მეორედ ყოფნას არსებითად არაფერი მოუცია ჩემთვის, მაგრამ მთიულეთ-გულდამაყრისა, კევისა და თუშეთის მოვლამ დიდა საარგებლობა მომიტანა.

არ ვიცი, როგორ არი ჩემი საქმე მანდ. ღუშეთიდან წერილებს მიგზავნიდენ მთებში, ხან ვის გამოატანდნენ და ხან ვისა და ალბათ დაიკარგებოდა, თორემ აგვისტოს აქეთ ცნობა არ მიმიღია. აქ ჩამოვედი გუშინ და იოსების წერილი (28.VIII-ს გამოგზ.) დამხვდა. მწერს, დოკუმენტები გამომიგზავნეო. მე უნივერსიტეტიდან არავითარი დოკუმენტი არ გამომიტანია, გარდა დროებითი მოწმობისა უნივერსიტეტის გათავების შესახებ. ჩემი დოკუმენტები ყველა (მეტრია, სამკედრო ბეგრის მოქდის შესახებ თუ სხვა) მანდვე იქმნება ან უნივერსიტეტში და ან მზრუნველის კანცელარიაში. დღეს კიდევ დეპეშა მივიღე იოსებისაგან (4 ამ თვეს გამოუგზავნია), დაუყოვნებლივ არის საჭირო შენი დოკუმენტებიო. საქმე რომ დაჩქარდეს, დეპეშითვე ვაცნობებ იოსებს, რომ გამოიტანოს ჩემი დოკუმენტები მზრუნველის კანცელარიიდან, დეპეშას კელს მოაწერს თიანეთის მაზრის უფროსი და ფოსტა-ტელეგრაფის გამგე და მე მგონია, ვეჭილობის ბარათად გამოადგეს იოსებს. ამასთანავე ვუგზავნი დროებით მოწმობას.

არ ვიცი რა აქამდე არაფერი, თორემ მოვაკერებელი რასმე. ვეჭილობას ნაინც გამოეგზავნიდი.

ზეგ სალამოს თბილისში ვიქმნები. იქიდან მინდა გურიაში წავაღე რამდენიმე ხნით.

მომიკითხეთ თქვენი ცოლ-შვილი.

დიდის პატივისცემით.

მარად თქვენი პატივისმცემელი მოწაფე
აკაკი შანიძე

P. S. გთხოვთ მპატიოთ: სიჩქარის გამო წერილი ურიგოდ არის დაწერილი

ა. შ

9

: მაისი [1917]

ბატონო ჩემო ნიკო!

ტერს (ე)უახლოვდები. ვაგონში ტევა არ არის ხალხისა. წუხელი როგორღაც ორი საათით თვალის მოტყუება მოვაქერქე და კარგ გამოძინებად ვთელი.

გუშინ რომ კავკასიის ინსტიტუტის შესახებ საუბარი გვქონდა, სრულებით არ მომაგონდა მეტქვა, რომ შატბერდის სახარების ენის შესწავლა რომ მაქვს დაწუებული, დაახლოვებით იანვრისათვის მექნება დამთავრებული. გამოკვლევას მინდა თვით ტექსტიც დაურთო.

მარად თქვენი აკაკი შანიძე

10

12/XI 921

ტფილისს

ბატონო ჩემო ნიკო!

როგორც ჩანს, ჩემი წიგნი თქვენ არ მიგიღიათ. გიგზავნით კელ-მეორედ. გიგზავნით აგრეთვე უნივერსიტეტის სხვა გამოცემებს, რომლებიც თქვენთვის შესაძლებელია საინტერესო იყოს (ყველა გამოცემა ეგზავნება აკადემიას და პეტერბ. უნივერსიტეტს).

თქვენი იური ამეამად გურიაში უნდა იყოს. (მე სვანეთიდან დავბრუნდი და არ მინახავს ახლა. მითხრეს გურიაშიაო). პეტერბურგში წამოსვლას აპირებდა და არ ვიცი, ახლა რას ჰფიქრობს.

თქვენ მოწვეული იყავით ჩვენს უნივერსიტეტში, მაგრამ არ გინებებიათ ჩამობრძანება, რაიცა მეტად სამწუხაროა.

დიდად დამალონა თქვენი ვალოდის გარდაცვალების ამბავმა. გთხოვთ თქვენ და თქვენ მეუღლეს მიიღოთ ჩემგან გულწრფელი თანაგრძნობა აუნახ-ლაურებელი დანაკლისის გამო.

ა. შ ა ნ ი ძ ე

ამასთანავე ერთათ ეგზავნი ჩემს თხზულებას სამს ცალად და გთხოვთ გადასცეთ პროფესორებს: ვ. ბართოლდს, ე. კრაჩკოვსკისა და ი. ორბელს.

ა. შ.

ძველად გაგზავნილი მიუვიდეს, გადასცენ სხვას, ვისაც აინტერესებს ქართული ენა.

11

12/V 10

Königsberg i/Pr.

Глубокоуважаемый учитель!

Получил Ваше письмо, за которое я Вам весьма благодарен.

Я многим обязан Вам, глубокоуважаемый Николай Яковлевич, и теперь еще беспокоит Вас не хватает смелости у меня; тем более, что я хорошо знаю, кто тот человек, от имени которого Вы мне передали деньги перед моим выездом из Петербурга.

Признаюсь, я не знаю, как ответить на доброе желание многоуважаемых Александры и Марии Алексеевны¹⁴, желание помочь мне, повсе не заслужившему такого внимания. Конечно, глубокой благодарностью прежде всего, а потом, насколько сил хватит, честной и трудолюбивой работой.

Спасибо, спасибо, еще спасибо!

¹⁴ Жена Н. Я. Марра и ее сестра — жена академика В. В. Бартольда. Ред.

Я живу здесь ничего, даже могу сказать хорошо (ჩვენს შორის: უბუნ-
როდ სადილობსაც მიეჩვენე კარგად). Хороший, в сравнении с Петер-
бургом, даже благодатный климат Кёнигсберга и прекрасная погода
как бы идут мне навстречу, желая мне помочь во всех отношениях.

Читаю пока Шиллера. Сперва хочу одолеть слог беллетристов, а
потом прийтись за научные труды. Читаю некоторые статьи из „Köpn.
Allgem. Zeit“.

Нужно послушать, как я на моем ломанном языке объясняюсь со
знакомыми. Думаю, что, так или иначе, дело наладится.

Не совсем обычным показалось мне, как 1-го мая разъезжали
здесь студенты и разведали знамена.

Глубокая благодарность и сердечная признательность Алексан-
дре Алексеевне и Марии Алексеевне.

Желаю Вам, дорогой учитель, здоровья и долголетия!

Весь преданный Вам и глубоко Вас уважающий

Акакий Шапидзэ

P. S. Уже собирался запечатать письмо и отослать на почту, как
почтальон принес мне Ваше исследование о «Барсовой коже».

Рад неопишимо. Большое спасибо!

А. Ш.

12

16/V 10

Königsberg i/P.

Глубокоуважаемый учитель!

С большим удовольствием прочитал я Ваше исследование о
«Б. К.» и, конечно, не раз еще буду я его читать. Жаль только, здесь
нет никого, кто бы мог интересоваться им, как следует. Но даже если
бы и были интересующиеся, то при всем моем желании, пока я не в
состоянии ясно и свободно высказать все то, что у меня на душе (ко-
му охотно слушать такого «немца» оратора, каким являюсь я!), а кто
из нас в России живущих немцев владеет русским языком, чтобы Ваш
труд прочесть в оригинале?

Однако, нашелся один студент-еврей из России, который, мне ка-
жется, лишь после того заинтересовался Вашим исследованием, ког-
да, перелистывая его, бросил свои глаза на встречающиеся там ев-
рейские слова.

Я склонен думать и надеяться, что у нас, в Грузии, Ваш ценный
труд встретит радушный прием.

Получил деньги (44 м.) от Вас, за что приношу мою искреннюю
глубокую благодарность.

Поклон мой Александре Алексеевне и Марии Алексеевне.
Желаю Вам счастливого пути!
Остаюсь глубоко Вас уважающий

Ак. Шанидзе

13

12/VI 10

Königsberg i/P.

Глубокоуважаемый Николай Яковлевич!

Вот уже полтора месяца, как я нахожусь в Königsberg-е. Оглядываясь назад, вижу большую разницу между тем, что было раньше и что теперь есть. Но чтобы так овладеть нем. языком, как следует, придется работать много, не одно лето и не 3—4 месяца.

С тем студентом, о котором я раньше писал, перестал заниматься. Работаю сам.

В университет не хожу, так как ходить, не записавшись в число действительных студентов, и неудобно и нельзя. Сперва думал было записаться на отделение восточных языков филологического факультета, тогда пришлось бы слушать лекции по еврейскому яз., т. к. подходящего курса по араб. яз. нет, но ввиду того, что определить одно неизвестное (евр. яз.) через другое (нем. яз.) не совсем легкое дело, то раздумал. Правда, теперь кое-что знаю по нем. яз. (только кое-что), так что сумел бы переводить и т. п., но запятие новым языком отняло бы много времени, что плохо отозвалось бы на немецком языке. Быть может, упражнения по переводу, объяснения профессора и т. п. и помогли бы мне в деле изучения самого немецкого языка, но стоило ли беспокоить профессора только два месяца (других начинающих по еврейскому яз. не оказалось), так как остаться здесь долее августа не могу, хотя, пожалуй, не душно было бы остаться в Германии на один год в каком-либо университетском городе, в Страсбурге скажем, или где-либо в другом, где хорошо поставлено дело изучения семитич. языков. Но, что я говорю? А персидский, грузинский, армянский? Где, как в Петербурге можно их лучше изучить? А потому смысл вышенаписанных строк таков: вообще хорошо жить среди немцев, ну хотя бы для того, чтобы „*ließend sprechen*“.

Как и следовало ожидать, в Кенигсбергском университете нет и речи о грузинском яз., но почему армянский или персидский отсутствуют, не совсем понятно. Из других вост. яз. проходятся арабский, еврейский, сирийский, ассирийский, арамейский, эфиопский, санскрит. *Woskelmann*-а уже нет в Königsberg-е, он уже переведен отсюда с прошлого семестра.

Живу хорошо, чувствую себя бодро...

Поклон Александре Алексеевне.

Глубоко Вас уважающий

А. Шанидзе

8. VII. 10

Königsberg i. P.

Г. ИММ

Кавенегия ГРА

3 18/10/19

Глубокоуважаемый
Учитель!

Я не предполагал, что князьки
этого нужно брать с бою, нужно
завоевать его. Я, думаю проиграл,
уменьшат князь. росс и сделай-
ся князем. Князь, варане-
не Цезаря (veni, vidi, vici) не
примиримо ^{ко} ^{мне} ~~был~~ в данности
лучше.

Князьки князь. этого адальд
в достаточной степени. Там и
есть всепрощающее неизвестно

8/VII 10

Königsberg i/P.

Глубокоуважаемый учитель!

Я не предполагал, что немецкий язык нужно брать с бою, нужно завоевать его. Я думал приехать, услышать немец. речь и сделаться немцем. Нет, выражение Цезаря (*veni, vidi, vici*) не применимо ко мне в данном случае.

Книжный немец. язык одолев в достаточной степени. Там и сям встречающиеся неизвестные слова не мешают пониманию прочитанного. Но что касается разговорной речи, то очень слаб. Во-первых, говорю медленно, что убийственно действует на немца, а во-вторых, делаю такие ошибки, что ой-ой!

Хотя один приват-доцент выразился обо мне, что я великолепно (*grossartig*) говорю, но я сам хорошо вижу, в чем состоит это «великолепие». Большею частью сижу я дома и читаю. Разговаривать приходится мало. Этим нужно, я думаю, объяснить, почему я еще не все улавливаю, когда быстро говорят. Досадно страшно, но приходится мириться с фактом.

Приват-доцент, который такой хороший «отзыв» дал обо мне, читает лекции по коптскому яз. Специальность его — Египтология. Фамилия его *Wreszinsky*. Узнав от своего слушателя, что я с Кавказа, пригласил меня к себе и передал следующее:

К нему обратился заменяющий должность (*Vertreter*) *Regierungspräsident*-а (Восточной Пруссии), состоящий в то же время куратором при университете, и спросил, не знает ли он, *Wreszinsky*, кавказ. языков и не может ли оказать ему помощь. *Wг.*, конечно, ответил «нет»-ом.

— Может быть, вы поможете ему, интересующемуся Кавказом? — спросил он меня.

— Если только могу, готов... — был мой ответ.

— В таком случае я напишу ему о Вашем пребывании здесь и весьма вероятно, Вы получите приглашение. Таким образом, откроется Вам возможность кое-что заработать.

— Я рад, что в Европе интересуются Кавказом. Что же касается заработка, то это второстепенная вещь...

— *Das ist keine Nebensache!* — в друг прервал он меня. Тогда предстал передо мною образ немца, который не любит никогда себя забывать и кто бы он не был, материальную сторону дела всегда выставит вперед.

С тех пор прошла неделя, другая, а ответа все нет, да и не будет, кажется, никогда.

Сегодня я получил от Марии Алексеевны Бартольд 15 руб. В письме сообщает, что посылает эти деньги по Вашей просьбе. Очень я благодарен, многоуважаемый Николай Яковлевич, как Вам, так и

Мари Алексеевне. Но прошу, убедительно прошу, не беспокоиться обо мне, как потому, что не заслуживаю такого внимания, так и потому, что у меня есть, чем жить.

На эти деньги я приобрету некоторые необходимые учебники.

Не могу не сообщить Вам радостного для меня известия. Товарищ по Дух. училищу, потом и по гимназии, Дав. Кипшидзе (брат хорошо известного Вам Иосифа) пишет мне: „უკვლ-მზრის აწონ-დაწონის შემდეგ აღაქმუნებთ აღმ. ენათა ფაკულტეტზე შესვლა-თ“. Весьма и весьма рад этому сообщению. Давида К. (или просто Датию, как я его называю) я знаю, как нельзя лучше: он скромен, далек от самохвальства и высокомерия, способен и, главное, трудолюбив. К сожалению, не совсем здоров.

Насколько мне известно, ввиду этого обстоятельства, старший брат советовал ему поступить в Одессу, Киев или Харьков, — Петербургский климат-де не тебе перенести, — «ჰაგრამ აბა ვებ დაუქერებსო»? замечает по этому поводу Датию.

К прискорбию, приходится замечать, что наше отделение Востока. фак. не особенно тянет к себе здоровых телом, но если кто «по недоразумению» поступает, то бежит, не оглядываясь назад. Кому, как не Вам, знать лучше об этом?!

Я жив, здоров, занимаюсь. С прежней квартиры съехал...

[Drumstrasse, 17, III Tr., bei Eggert].

Поклон Александре Алексеевне!

Желаю Вам, дорогой Учитель, здоровья и долгих дней!

Преданный Вам

Ак. Шанидзе

P. S. Перечитывая письмо, нахожу его небрежно написанным, за что прошу прощения; во-вторых, не ясно, чем именно интересовался куратор и чего собственно он хотел. Как передал Wг., он желал изучить «кавказские», в особенности же груз. яз.

Было бы недурно с ним лично поговорить, по...

А. Ш.

Глубокоуважаемый учитель!

Сердечное спасибо за письмо! Сообщить Вам о себе ничего особенного не могу. Живу себе по-прежнему: жив, здоров, занимаюсь. Еще месяц, и придется в Петербург возвращаться. Но не хотелось с пустыми руками туда ехать, хотелось запастись двумя-тремя необходимыми книгами. К сожалению, не могу найти на европейском книжном рынке, насколько каталоги позволяют, четверостиший Хаяма, которого будем читать в будущем семестре, для продажи. Переводов сколько угодно, но мне ва-

жен оригинальный текст, вот что. Не беда, если отцы довольствовались гектографич. изданием, не мешало бы и сыновьям вкушать сладости занятий, когда читать и искать слова приходится наугад. Затем искал я также в каталогах антикв. книжи. магазинов Грузино-рус. словарь Чубинова (иногда находишь вещь, где ее не ожидаешь совсем), но напрасно. Зато наткнулся на книжечку-тетрадь, имеющуюся в продаже в одном антикв. кн. маг. во Франкфурте на-М., в которой, повидимому, трактуется кой-чем из Чанской грамматики; по крайней мере, так стоит в каталоге: Meyer Gust., Lazisch. Nomina (alphabet). Она любопытна, быть может, в том отношении, чтобы еще раз видеть, как в европейском ухе два и более родственных звуков сходятся в один. Не говоря о Вашем труде, она, думаю мне, ничего нового не вносит в изучение Чапского после работы Rosen-а (видите, как я смело рассуждаю, не будучи знакомым ни с Rosen-ом, ни с Meyer-ом!). Впрочем, это одна из национальных черт, тем более, что она всего в 32 стр.¹⁵. Принимая во внимание, что здесь научные издания страшно дороги, и что, с другой стороны, упомянутая вещь представляет собой рукопись да еще самого автора, то цена ее (20 м.) не высокая, но вряд-ли кто-либо найдет нужным приобрести ее после Вашего труда. О другой рукописи того же автора, касающейся грузинского, и меньшей по объему (19 стр.), и менее ценной во всех отношениях, нечего и упоминать. Странно только, почему автору не удалось напечатать ее.

Поклон Вашей семье.

Желаю Вам львиного здоровья и долгих дней

Весь преданный Вам

А. Шапидзе

16

15/VIII 910

Königsberg i/Pr.

Глубокоуважаемый Учитель!

Сейчас же по получении Вашего письма, написал я в Leipzig Вашему комиссионеру и сообщил, где можно достать брошюру Meyer-а. Думаю, что по приезде Вашем в Петербург, Вы найдете желаемую рукопись уже в кабинете на письменном столе. Жаль только, что тогда же не написал я Вам самим точнее. А ведь это было так легко! Стоило лишь приписать: Joseph Baer, Frank. a. M. Hochstr. 6.

Большое спасибо за память и за добрые советы!

Здесь Prussia-Museum производит хорошее впечатление. Больше даже: в нем не мало вещей, достойных не только двухчасового осмотра, но даже изучения. Насколько он беден иностранными древностями, настолько он богат местными, прусскими.

¹⁵ Хотя вообще на количество не нужно обращать внимания, но в данном случае не думаю, чтобы качество ее было особенно высокой пробы.

Чего не могу я простить кенигсбергцам, это то, что памятник „Кönigsberg-скому Отшельнику“, I. Kant-у стоит не на должном месте. Я смело перенес бы его туда, где перед Университетом, на Parade-Platz величественно поднимается памятник королю Friedrich Wilhelm IV; перед храмом науки больше прав имеет философ, нежели венценосная особа. Вообще, не мешало бы им перемениться местами. Но захотят ли этого немцы? Вряд ли. Они такие монархисты, что сохрани бог! В ближайшем будущем ожидается прибытие Wilhelm'-а II. Ассигновано 30 тыс. марок для украшения города и должного приема Императора. Все с радостью ожидают его. Буквально все, от мала до велика.

Посмотрим, что будет.

Я сперва думал было возвратиться в Россию к [31-му?] августа по нов. стилю. Но к чему спешить? Можно немного попозже, так, чтобы к 1-му сентября (по стар. ст.) быть в столице.

Желаю Вам, дорогой Учитель, здоровья и долгих дней!

Глубокий поклон Александре Алексеевне!

Счастливого пути!

Весь преданный Вам

А. Шанидзе

შენიშვნები

ნიკო მარის პირადი არქივი მეცნიერის ქვრივმა და ამ სტრუქტურების ავტორმა სახელმწიფო დაწესებულებას გადაეცა 1936—1937 წლებში ზოგადი სიით. შემდეგ ეს სია იქნა კლასიფიცირებული და საარქივო წესებზე აღრიცხული. ბარათები გამოიყო II (ნ — ნ. მარის წერილები) და III (B — წერილები ნ. მარისადმი) ჯგუფებად (იხ. საარქივო მასალების კრებული: ნიკო მარი რუსთაველის შემოქმედების სათავეებისა და პოემის შესახებ, რუსულ ენაზე, ჩვენი გამოცემა, თბ., 1964, გვ. 240—241).

შემდგომ პროფ. კ. დონდუას, ჩვენი პირადი და სხვა ევროპ არქივებიდანაც შევამატეთ ნ. მარის არქივის მასალები. არქივში ამჟამად 2000-მდე ბარათია დაცული.

არქივის მე-800 ფონდში აქაც შანიძის მიერ ნიკო მარისადმი გავზავნილი ბარათების შიფრებია: B № 1605 (ქართულ ენაზე იხ. ზემოთ — 1—10) და B № 1051 (რუსულ ენაზე, ზემოთ — 11—16).

1. ბარათს აწერია მისამართი:

«Его превосходительству
Николаю Яковлевичу Марру,
Петербург, В. О.
Четвертая линия, Д. 7, кв. 14».

ბარათის თავზე ნ. მარის ხელით მინაწერია: Отп. 13.7.7, ე. ი. Отвст. ეს ეხება ფასანაურთან 15.VI. 1913-ს. გავზავნილ ბარათს, ასევეა მეცამეტე ბარათზე: Отп(ст), 4 июля, ამრიგად, აღრესატს ბარათის მიღებისთანავე გაუგზავნია საპასუხო წერილი ავტორისათვის.

„თქვენი ვეფხეები როგორ არიან (გიორგი და ესიკო)“ — ესენი იყვნენ: ნ. მარის ეფები გიორგი, იგივე იური (1893—1935; ზოგი მს. ფრიდონსაც უწოდებდა) და ესე — ოფიციალური სახელით ვლადიმერი (ვალდია. დაიღუპა წითელი კურსანტი — უკრაინაში 1921 წელს).

2. ბარათი გავზავნილია მაშინდელი ერევნის გუბერნიის სადგურ ანისში. მაშინ ნ. მარი ანისის არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებდა.

3. ეს და სხვა ბარათები პეტერბურგ-პეტროგრადშია გავზავნილი. მე-3 ბარათი არქივის ფონდში არ ჩანს. იგი ჩვენ სხვა ფონდში ვიპოვეთ ადრევე (მას დასასრული აქლია) და სათაუ-

რით „ბარათი მთიდან“ გამოუაქვეყნეთ გაზ. „თბილისში“ (1977 წ. 20 მაისი, № 116, გვ. 3). შემდეგ ბარათის ტექსტი ფოტობირითურთ, ჩვენი შესავლითა და შენიშვნებით, მოვათავსეთ კრებულში „აკაკი შანიძეს“ (თბ., 1981 წ., გვ. 70—72+4 გვ. ჩაკრული სურათი).

4. გვერდების თანმიმდევრობა არქივის ნუმერაციაში არეულია; ჩვენ მათ ღედნის გვერდებისა და შინაარსის მიხედვით ვაღდგენთ.

5. ქალაქპეტო სომხური სიტყვაა, Градиначальник-ს ნიშნავს.

6. იოსებ — იოსებ ყიფშიძეა (1882—1919).

9. წელი არ აწერია, მაგრამ აშკარაა, რომ მე-10 ბარათზე აღრეა დაწერილი. კავკასიის ინსტიტუტი — ნ. მარის მიერ 1917 წელს თბილისში დაარსებული რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის კავკასიის ისტორიულ-არქეოლოგიური ინსტიტუტია (შემოკლებით: КИАИ).

ბარათთა ღედნები ინახება სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ლენინგრადის განყოფილებაში — ფონდი 800, № 1051.

წერილები გავაცანით აკად. აკაკი შანიძეს და ეპქვეყნებთ მისი ნებართვით.

ПИСЬМА А. Г. ШАНИДЗЕ Н. Я. МАРРУ

Публикуются 16 писем А. Г. Шанидзе (10 на грузинском языке, 6 на русском), написанных молодым ученым в 1913 году, когда он находился в научной командировке для изучения горских говоров грузинского языка, а также в 1910 году, когда он, будучи студентом Петербургского университета, проводил лето в Кенигсберге с целью усовершенствования знаний немецкого языка.

Подлинники писем хранятся в Ленинградском отделении Архива Академии наук СССР, (Университетская набережная, 1), фонд 800, В № 1005 и В № 1951.

Они публикуются с разрешения автора.

Письма подготовлены к печати и снабжены примечаниями И. В. Мегрелидзе.

მ ე ც ნ ი ე რ ი ს ი უ ბ ი ლ ე

ალექსანდრე ბარამიძე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

მარი ბროსე — ქართული მწერლობის მკვლევარი

ამან მთელი არსებით შეიყვარა საქართველო.

ლორან ბროსე

მარი ბროსე აკადემიური ქართველოლოგიის უმუცემდებელია და მისი პირველი შესანიშნავი წარმომადგენელი. ბროსე იყო ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერების თითქმის ყველა დარგის ნაყოფიერი მკვლევარი, ფართო მასშტაბის ისტორიკოსი და ფილოლოგოსი, უწინარეს ყოვლისა ისტორიკოსი, რომელმაც ფილოლოგიის სფეროშიც დატოვა წარუშლელი ნათელი კვალი. ისტორიულ-ფილოლოგიური მეცნიერება ბროსეს დროს და შემდეგაც კარგა ხანს არ იყო დანაწევრებული ცალკეულ დისციპლინებად, მით უფრო ცალკეულ ვიწრო სპეციალობებად. როგორც ფილოლოგოსი, ბროსე იყო ფართო პროფილის ლინგვისტი (ქართული ენის მკვლევარი) და ქართული ლიტერატურის ისტორიკოსი. ქართულთან ერთად ბროსე წარმატებით სწავლობდა სომხურს და, როგორც ნიკო მარი სამართლიანად ამბობს, მან დაუღწიათავე ქართულ-სომხურ ფილოლოგიას.

ქართული მატერიალური და სულიერი კულტურის კომპლექსური შესწავლის მხრივ ბროსეს მოუხდა პირველი ხნელის გავლება და ნამდვილი ყამიის გატეხა. ამიტომაც ბუნებრივად გახსაკუთრებით მის აღრინდელ ნაშრომებში შეიმჩნევა ცალკეული ნაივური მოსაზრებანი და აშკარა შეცდომები. მაგრამ განმავიფრთხილებელია და აღტაცების გამოძწევეი ის დიდი შრომა და საარაყო ენერჯია, რაც ბროსემ მოახმარა ქართული კულტურის შესწავლის საქმეს. ბროსეს შრომების მოკლე ანოტირებული ბიბლიოგრაფია, რომელიც მისმა შვილმა ლორანმა (ლავუენტმ) გამოაქვეყნა ფრანგულ ენაზე პეტერბურგში 1887 წელს, ერთ დიდ ტომს მოიცავს.

ბროსე ეძიებდა, კრებდა, აგროვებდა, აწესრიგებდა და ერთგვარად ასისტემებდა სხვადასხვა ხასიათის ისტორიულ-ფილოლოგიურ მასალებს¹, აქვეყნებდა ამ მასალების აღწერილობებსა და ინდექსებს, ზოგჯერ მთელ ძეგლებსაც ბეჭდავდა დედნის ენაზე და ფრანგული თარგმანებით. ბროსე იყო მკვლევარი-შემკრებელიც, ანალიტიკოსიც, სისტემატიზატორიც და სინთეტიკოსიც.

ქართული მასალების შესწავლა და მისი შედეგების პუბლიკაცია ბროსემ საფრანგეთში დაიწყო 1828—1830 წლებში. იგი თანდათანობით იფართოვებდა და იღრმავებდა ქართულის ცოდნას. საგულისხმოა, რომ ვეფხისტყაოსნის ბროსესული გამოცემისათვის შეთხზულ ლექსის ბოლოსიტყვაში თეიმურაზ ბატონიშვილი წერდა ბროსეს შესახებ „მეოცედ ქართველთ ენის“, რაც ადრესატს თავდაბლობით ასე შეუცვლია „მზრუნველ ქართველთ ენის“.

პეტერბურგში გადმოსვლამდე ბროსეს შესწავლის ობიექტი იყო პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერები და ნაბეჭდი წიგნები. ამიტომაც შემთხვევითი არ არის, რომ ერთ-ერთი პირველი ქართული ძეგლი, რომელიც ბროსემ 1835—1836 წლებში

¹ მგალითად, პეტერბურგის ყოფილი სააზიო მუზეუმის (აწ აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის ვანყოფილების ხელნაწერთა განყოფილება) ქართულ ხელნაწერთა ფონდის უღრდესი ნაწილი შექმნილია და თავმოყრილია ბროსეს დროს და ბროსეს წყალობით.

შენიწავლა, განიხილა და ფრანგულ ენაზედაც გამოსცა, იყო „მირანინ“ (ნაწყვეტები უშალეე დაიბეჭდა ინგლისურადაც ლონდონში 1836 წელს). ბროსე სისტემატურად და ბეჭითად იყვლება პარიზის ეროვნული ბიბლიოთეკის ორ ხელნაწერს, რომელთაც იგი იხსენიებს ხოლმე ლიტერებით E და F და რომლებიც შეიცავენ ეფესოსტყუასნის ტექსტს, ერთი—ერტელ რედაქციას, მეორე—მოკლეს (ეხტანგისეულ რედაქციას). ბროსე იმთათეთე დაუთაქმირდა პეტერბურგში მცხოვრებს სწავლულ ბატონიშვილ თეიმურაზს (1782—1846) და იმისგან ლეხულობდა რჩევა-დარჩეებს მისთვის საინტერესო მრავალრიცხოვან საკითხზე მუშაობისას ქართული ენისა, საქართველოს ისტორიისა და მწერლობის სფეროში. 1830—1836 წლებში ბროსეს კონტაქტი თეიმურაზთან მიმდინარეობდა წერილობით, 1837 წლიდან (ბროსეს პეტერბურგში დამკვიდრების პერიოდთან) ეს კონტაქტი მკიდრო, ცოცხალ ურთიერთობასა და მეგობრობაში გადაიზარდა. საერთოდ, ფრანგი და ქართველი სწავლულების განუყრელი მეგობრობა, სულიერი ძმობა და საქმიანი თანამშრომლობა ჩვენი კულტურის ისტორიის დამაქმენებელი ფურცლებია.

თეიმურაზის „წერილი-სტატეები“ (რუსულან ორბელის სიტყვებით) ზოგჯერ ფრანგმეტული, ზოგჯერაც დასრულებული ნაქვევებითა, რომლებიც მიმართულბას აძლევდა ბროსეს მუშაობას, საფუძვლად ედებოდა ფრანგი სწავლულის კვლევა-ძიებას, ხშირ შემთხვევაში კი ისინი თეიმურაზისავე სახელით ქვეყნდებოდა „ნუეი ჟურნალ აზიატიკში“.

1837 წელს ბროსე აირჩიეს რუსეთის მეცნიერებთა აკადემიის წევრად. ამ დროიდან იგი დასახლდა პეტერბურგში და ფართოდ გაშალა თავისი სამეცნიერო მოღვაწეობა. გარდა თეიმურაზ ბატონიშვილისა. მან მკიდრო კავშირი დაამყარა პეტერბურგელ და მოსკოველ ქართველებთან. საქართველოში მგზავრობის დროს (1847) კი ბროსეს ნაცნობთა და პატივისმცემელთა წრე გაიზარდა (პლატონ იოსელიანი, რაფიელ ერისთავი, დიმიტრი ბაქრაძე, დიმიტრი დელიანთბუცისიშვილი...). ბროსეს კონტაქტები ქვეყნისა და უცხოელ ორიენტალისტთან. მისი ახლო მეცნიერი მეგობარი და თანამშრომელი გახდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი (ჩუბინოვი). ბროსეს მუდმივი დამხმარე თანამშრომლები იყვნენ სიმონ (სიმონია) ტაბიძე (მწიგნობარი და მმეჭვადი), იოსებ ნაზაროვი და პეტრე ქებაძე (მწიგნობარ-გადამწერელი).

მიმოხილეთი ხასიათის ამ ნარკვევში ჩვენ ვეხებით ბროსეს მოღვაწეობას მხოლოდ ქართული მწერლობის შესწავლის საქმეში. აღსანიშნავია, რომ ფრანგი სწავლული ნალებ ეურადღებბას აქცევდა ქართულ სასულიერო მწერლობას, სამაგიეროდ მთელი მისი სიცოცხლის მანძილზე შეუნდებულ ინტერესს იჩენდა საერო მწერლობის მიმართ.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მოღვაწეობის პირველ (საფრანგეთის) პერიოდში ბროსესთვის ძირითად ბაზას წარმოადგენდა პარიზის ეროვნული ბიბლიოთეკა და მისი ქართული ხელნაწერები. ეს იყო პრაქტიკულად ხელმისაწვდომი მასალა. ბროსეს იმთათეთე მეცნიერული ცნობისმოყვარეობა აღუძრა ეფესოსტყუასნის ცნობილმა სტროფმა:

ამირან დარეჯანის-ზე მოსეს უქია ხონელსა,
 აბღღუმესია შავთელსა, ლექსი მას უქეს რომელსა,
 დილარგეთ სარგის თმოგველსა, მას ენა-დაღუმრომელსა,
 ტარიელ მისსა რუსთველსა, მისთვის ცრემლმეუწრომელსა.

ბროსეს თეიმურაზ ბატონიშვილისათვის უთხოვია განმარტება ამ შირში დასახლებული ძეგლებისა და მათი ავტორების შესახებ. თეიმურაზსაც არ დაუყოვნებია და 1833 წლის თარიღით შესაფერისი პასუხი გაუცია (წერილები, გვ. 32—38). პეტერბურგში დამკვიდრების შემდეგ, ეტყობა, თეიმურაზს ბროსესათვის გადაუცია დამოწმებული ბიბლიოგრაფიული შირის უფრო დაწერალებითი ანალიზი. 1841 წლის საკარაულებდითი თარიღით თეიმურაზს ბროსესათვის მიუწერია: -გთხოვ. რომ ეფესოსტყუასნის განმარტება, რომელიც მე განვმარტე, თქვენა გქონდეთ, თქვენთან შეინახეთ და, როცა მოიცილდეთ,

² ეს ხელნაწერები ახლა სანდოდ აღწერილა ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ (პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიშანი) პარიზი, 1933.

³ თეიმურაზ ბაგრატიონის წერილები აკად. მ. ბროსესადმი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძებლები დაურთო სოლომონ ყუბანეიშვილმა, თბ., 1964, 108 გვ. (ქვემოთ ეს წყარო აღინიშნება შემოკლებით — წერილები).

ვრაციცულად სთარგმნეთ, სხვას ნურაის მისცემთ; ჩემი ნება არ არის, რომ სხვას ვისმე ისიცეთ, და ნახევარსაც განმარტებისას, რას წამს შევასრულებ, იმასაც თქვენ მოვართმე ათარგმნელად“ (წერილები, გვ. 86). „წერილების“ გამოცემული ს. ყუბანეიშვილი ამის გამო საგანგებოდ შენიშნავს: „აქ უნდა იგულისხმებოდეს თეიმურაზის წერილი ბროსესადმი მიწერილი, რომელიც ჩვენს გამოცემაში მე-10 ნომრით არის დაბეჭდილი“ (გვ. 118). თენიშნა აწორი არ არის. დამოწმებულ შემთხვევაში თეიმურაზი გულისხმობს თავის ერთელ ნაწილს — „განმარტება პოემა ეფეხისტყაოსანისა“, რომელიც დაამთარა 1843 წელს. თეიმურაზს „განმარტების“ პირველი ნაწილი (პირველი ნახევარი) ბროსესათვის გაუგზავნია დაახლოებით 1841 წელს, „ნახევარსაც, რას წამს შევასრულებ, იმასაც თქვენ მოვართმეო“. „განმარტების“ პირველი ტექსტი 1960 წელს გამოაქვეყნა გაიოზ იმედაშვილმა.

თავის წარკვევებით ბროსე ჩვეულებრივ ავითარებს თეიმურაზ ბატონიშვილის ნაფიქრ-ააზრებს ქართული მწერლობის საკითხებზე. მაგრამ ზოგჯერ მნიშვნელოვანი კორექტივები შექმნიდა მიწოდებულ ახსნა-განმარტებებში და თავის საინტერესო თვალსაზრისსაც გამოხატავდა. ამ მხრივ საყურადღებოა ბროსეს სპეციალური გამოცელება. რომელიც მან მიუძღვნა ამირანდარეჯანიანისა და დილარიანის პრობლემას („ქართული რომანის ამირანდარეჯანიანის კანონიკა“ (BSC, III, 1838, გვ. 1—14). ამირანდარეჯანიანის შექმნის დროისა და ავტორობის თაობაზე ბროსე იმეორებს ტრადიციულ ცნობებს. ორიგინალური შეხედულება აქვს მას გამოთქმული ამ საგმირო-სადღაღენო თხზულების ტექსტობრივ შემადგენლობაზე და ეანრობრივ რაობაზე. ბროსე პეტერბურგში გაეცნო ამირანდარეჯანიანის ერთ ხელნაწერს, რომლის ძირითადი ნაწილი გადაწერილი იყო 1808 წელს ბერ-მონაზონ ღიბტრის მიერ, ორი თავი კი ამ ნუსხაში დამატებით შეუტანია და თავისი ხელით ჩაუწერია ბაგრატ ბატონიშვილს 1814 წელს. ეს ორი კარი შეიკეთა ე. წ. ჭიმშირის, ანუ ჭიმშირის დილარის შვილისა და ჭიმშირის შვილის არ-მოკლა უბეუის ამბებს. თეიმურაზის განმარტების თანხმად, ამირანდარეჯანიანის „მოთხმეტი ზღაპარი არის, თითო ზღაპარს თითო კარი აქვს“ (წერილები, გვ. 23; განმარტება პოემა ეფეხისტყაოსანისა, 1960, გვ. 289). მაშასადამე, თეიმურაზი ჭიმშირისავე თელიდა ამირანდარეჯანიანის ორგანულ ნაწილად. ცხადია, ამავე აზრისა იყო ბაგრატ ბატონიშვილიც, რომელსაც საგანგებოდ დაუმატებია მის ხელში მყოფი ტექსტისათვის ჭიმშირისავე ამბავი. მსგავს თვალსაზრისს ავითარებდა შემდეგ ქართული მწერლობის ზოგი ავტორიტეტული მკვლევარი (მაგალითად, 1924 წ. ე. კეკელიძე). ბროსემ განმარტებები შეტანიერულ ალღო გამოიჩინა. ტექსტის ენობრივ-სტილობრივი და იდეურ-შინაარსობრივი ანალიზის შედეგად დაასაბუთა, რომ ჭიმშირის არ არის ამირანდარეჯანიანის ნაწილი. ოგი ამ თხზულების გავრცელებას, ინტერპოლაციას ან წაბაძვას ჩარმოადგენსო (და არც დილარიანისა). ბროსეს ეს მოსაზრება შემდგომში გაღრმავებულმა კვლევა-ძიებამ უსილობული გახადა და დღეს იგი საყოველთაოდ არის აღიარებული ქართული ლიტერატურის ისტორიაში (აღ. ბარამიძე, ნარკვევები, I, თბილისი, 1945, გვ. 33—52).

თეიმურაზ ამირანდარეჯანიანს ბროსე თელიდა სარაინდო ეანრის რომანად. თხზულებაში ასახული ფალაუნობა და გმირობა მან შეუპირისპირა დასავლეთეუროპული შუა საუკუნეების რაინდობას (chevalerie) და მათ შორის ბუერი მსგავსება დაინახა. ბროსეს დაეკრებებით, ამირანდარეჯანიანში, ისე როგორც დასავლეთ ეუროპის სარაინდო რომანებში, გამოხატულია მეფის (სიუზერენის) ერთგულების და თავდადებულის სამსახურის იდეა, აგრეთვე ქალის კულტი. ამირანდარეჯანიანის სიუვეტური წარმოშობის თაობაზე ბროსე გადაჭრით პასუხს ვერ იძლეოდა, თუმცა, მისი ფიქრით, საგმირო-სათავადისავლო ფანტასტიკური მოთხრობების ეკალობაზე ამირანდარეჯანიანი ასახავდა ქართველი საკარისკაცი რაინდული საზოგადოების სულსკვეთებას.

ბროსე მოკლედ შეეხო ქართული ელასიკური პერიოდის (მისი ტერმინოლოგიით „ოქროს საუკუნის“) დანარჩენ ძეგლებსაც. შავთულის აბღუელისთანზე თეიმურაზისეული შეხედულების მიმდევარია. უცხოელი მკვნიერი დიდად აფასებდა თამარიანის პოეტურ ღირსებებს. ამ სახობო ძეგლის ავტორად, წინააღმდეგ ტრადიციისა, ბროსე თელიდა შოთა რუსთველს, ე. ო. რუსთველი მას მოახნდა როგორც ეფეხისტყაოსანის, ისე თამარიანის ავტორად. საუელისხზოა, რომ ბროსეს ეს მოსაზრება, მართალია, ფრთხილად გამოერა ნიკო მარმა (Древнегрузинские одиснеы, 1902).

ვისრამიანის თაობაზე ბროსე ხელმძღვანელობდა თეიმურაზ ბატონიშვილის მითითებებით (წერილები, 35). ამ რომანს მეცნიერი თელიდა ძლიერი ეროტიკული სიყვარულის გამოხატველ ნაწარმოებად. ავტორობას მიაწერდა სარგის თოგველს. საინტერესო ისაა, რომ ბროსეს განზრახული ქონია ვისრამიანის ფრანგულად თარგმნა. ამისათვის საგანგებოდ გადაუწერათ მთელი თხზულების ტექსტი, ბროსე შედგომია კიდეც თარგმნას 1851 წელს. მაგრამ

ხელნაწერის მე-11 გვერდზე შეუწყვეტა მუშაობა და შემდეგ, როგორც ჩანს, მოუტელობის გამო მას აღარ დაბრუნებია⁴.

მთელი თავისი სიცოცხლის მანძილზე ბროსე დიდი სიყვარულითა და გატაცებით დასტრიალებდა თავს შოთა რუსთაველის ვეფხისტყაოსანს: სწავლობდა, იკვლევდა, თარგმნიდა, ზრუნავდა მის მეცნიერულ გამოცემაზე.

ბროსე პირველი მუცხოელი, რომელმაც ევროპას გააცნო ჩვენი სახელოვანი წარსული და ჩვენი აწმყო, ჩვენი პატრიალური და სულიერი კულტურა, ამ კულტურის დიდება და მშვენიერება ჩვენი ვეფხისტყაოსანს. ისტორიული სამართლიანობა მოითხოვს ისიც აღინიშნოს, რომ ბროსეს წინ უსწრებდა ევგენი ბოლხოვიტინოვი, რომლის წიგნი «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии». დაიბეჭდა პეტერბურგში 1802 წ. 1804 წელს გამოქვეყნდა ვერმანელი თარგმანი. ბოლხოვიტინოვის წიგნი რიგ უხეშ შეცდომას შეიცავს, მაგრამ საყურადღებო და სასარგებლო ინფორმაციასაც აწვდის მკითხველს ქართული კულტურის შესახებ, ამ წიგნმა გაუღვივა ბროსეს ინტერესი ქართულისადმი და ბიძგი მისაც მის შემდგომ მოღვაწეობას.

ბროსემ ჭერ კიდევ 1828 წელს გამოაქვეყნა ნარკვევი «ქართული ლიტერატურის თანამედროვე მდგომარეობა» (J.A.), რომელშიც ჩართულია ვეფხისტყაოსნის შინაარსი (ვრცელი რედაქციის მიხედვით). იმავე 1828 წელს ბეჭდავენ პოემის დასაწყისი ამბის პროზაულ თარგმანს (NJA, II)⁵. როგორც შემოთ აღენიშნება, ბროსე სარგებლობდა ვეფხისტყაოსნის იმ ორი ხელნაწერთი, რომლებიც დატულია პარიზის ერთგულ ბიბლიოთეკაში. ერთი ხელნაწერი, ბროსეს ლიტერით E, გადაწერილია 1702 წ. ზემასში ყაზანთ ბეგოას ქალის მიერ. ხელნაწერი შეიცავს პოემის ვრცელ რედაქციას. ტექსტი ძალზე წარყენილია. მეორე ხელნაწერი, ბროსეს ლიტერით F, გადაწერილია 1811 წელს იოანე იალღუზისძის მიერ. მომდინარეობს პოემის ვახტანგისეული გამოცემიდან. თავისთვის სამუშაოდ ბროსეს გადაწერია ყაზანთ ბეგოას ქალის ნუსხა. შეუდგენია ვარიანტ-ბეჭდვითი იალღუზისძის ხელნაწერის მიხედვით. ვეფხისტყაოსნის პროზაული ხელნაწერი ამჟამად დატულია აღმოსავლეთმოდუნობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერის ფონდში — Кз. ჩვენს ვანკარგულბეშია ყაზანთ ბეგოას ქალის ხელნაწერის მიკროფილმი და ფოტოპირი. ვეფხისტყაოსნის თავისი სამუშაო ხელნაწერის გვერდებზე ბროსეს მიწერილი აქვს შესაღერისი ქართული შიარების ფრანგული (პროზაული) თარგმანი. 1831 წელს ბროსე ბეჭდავენ ვეფხისტყაოსნის ცალკეული ადგილების თარგმანს და მთელი პოემის შინაარსს (NJA, VII, 1831). თვითონ ბროსესეულ ხელნაწერს თავში მიწერილი აქვს: «ვეფხისტყაოსანი. ტაროლისა და ნესტანდარეჯანის მიჯნურობა, რუსთაველისაგან. ფრანციულად გარდმოთარგმანებული ბროსეტისაგან, ჩალბ (1832), პარიზსა»⁶.

ადრე ბროსე ვეფხისტყაოსანს ჩვეულებრივ უწოდებდა «ტარილს». 1828 წლის თარგმანით რუსთაველის პოემა სწორად აქვს დასათარგმნული — «L'homme à la peau de tigre». მით უფრო საკვირველია, რომ ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის ბროსესეული გამოცემა რუსულად დასათარგმნულია, როგორც «Барцова кожа». ეტყობა, ამ მხრივ თავისი როლი შეასრულა ბოლხოვიტინოვის წიგნმა იქ პოემას სწორად «Барцова кожа» ეწოდება. ტერმინ ე ე ფ ხ ი ს ვაგებში ბროსე ბარსის, პანთერის, ლეოპარდის სასარგებლოდ იხრება. ფრანგი მეცნიერი წერს: «ვეფხისტყაოსანი ამბავია კაცისა, რომელსაც აცვია ვეფხისი, ავაზისა თუ ლეოპარდის ტყავი (რმლ, I, 65).

ბროსე ბევრს ცდილობდა ვეფხისტყაოსანი ფრანგულ ენაზე გადაეთარგმნა ლირებისა-ნებრ. მას შემუშავებია თარგმანის გარკვეული მეთოდები. ბროსეს თანახმად, თარგმანი ზუსტად უნდა გადმოსცემდეს დედნის შინაარსსაც და მოსულ სტილსაც, მაგრამ არ უნდა იყოს არც სიტყვასიტყვითი და არც მეტად თავისუფალი (რ. დოდაშვილი, გვ. 70). ყველაფერიდან ჩანს, რომ თავისი თარგმანი ბროსეს არ აკმაყოფილებდა. ვეფხისტყაოსნის 1841 წ. გამოცემის წინასიტყვაობაში ბროსე ერთხელ კიდევ აღნიშნავდა, «ფრანციულად ვამზადებ» ამ პოემის თარგ-

⁴ რუსულად დოდაშვილი, მარი ბროსე—ქართული მწერლობის მკვლევარი, თბ., 1962, გვ. 81.

⁵ ორივე დამოწმებული ტექსტის თარგმანის ნაწყვეტები გამოქვეყნებულია კრებულში—«რუსთაველი მსოფლიო ლიტერატურაში» (I, თბ., 1976, გვ. 37—43; კვებით ეს კრებული აღინიშნება შემოკლებით — რმლ). ნაწყვეტები ფრანგულიდან გადმოთარგმანა ნუნუ ქალეიშვილმა.

⁶ ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები..., პარიზი, 1933, გვ. 43—45; რ. დოდაშვილი, მარი ბროსე, თბ., 1962, გვ. 69, 72; ს. ც ა ი შ ვ ი ლ ი, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, II, თბ., 1970, გვ. 74—77; ლ. მ ე ნ ა ბ დ ე, შენიშვნები (რმლ, I, გვ. 410—411).

მანსო და იმედს გამოთქვამდა, რომ ევროპაში მოუწონებდნენ ნამუშევარს. სამწუხაროდ, თავისი კეთილშობილური განზრახვა ბროსემ ვერ განახორციელა. მას მხოლოდ აღრიხდელი, შავად შესრულებული თარგმანის ტექსტი დარჩა, გაუჩაღხავი და გაურანდავი (ინახება ლენინ-გრაფში, მის არქივში). ბროსეს აღრიხდელ, ნაწილობრივ გამოქვეყნებულ თარგმანს მადლიერი ქართველი საზოგადოება, ფრანგულის რიგინად მკოდნე თეიმურაზ ბატონიშვილის სახით დიდი კმაყოფილებით შეხვდა (წერილები, გვ. 12).

ვეფხისტყაოსნის თარგმნის პარალელურად ბროსე სერიოზულად ფიქრობდა ქართული ღედნის გამოცემაზე. ამისათვის თადარიგს იჭერდა. როგორც ვიცით, საკუთარი ხელით გადმოწერა პარიზის ვრცელი რედაქციის ხელნაწერი და შეუდგინა მას იქაური მეორე ნუსხის ვარიანტები. 1833 წლის 9 ოქტომბრის თარიღით თეიმურაზი წერდა ბროსეს: „ვეფხისტყაოსანზე თქვენ მიერ შრომა მოგვეწერა და აღბეჭდა... დიდად კმაყოფილება იქნებოდა ჩვენის ქართველებისათვის, რომ ენა თქვის ტყაოსანი და იაბეჭდოს ერთს წიგნათა“ (წერილები, გვ. 26). ეს განზრახვა მაშინ ვერ განხორციელდა, თუმცა ბროსეს გაუმზადება ლითოგრაფიული გამოცემისათვის სასინჯი ერთი ფურცელი და უშაღვე თეიმურაზისათვის უახლესობა. თეიმურაზს იგი არ მოსწონებდა და მორიდებით უცნობებოდა: „ვეფხისტყაოსანის დაბეჭდვას ლითოგრაფიით ამ ხელზედ არ გირჩევ, ამისათვის, რომ ვისაც ვაჩვენე თქვენგან გამოგზავნილი ფურცელი, დაიწუნეს, ჩემი ხანად იყოს დაყენებულთ, მანამ თქვენ აქ მოხვალთ, და მაშინ ვიფიქროთ, როგორც სჭორდეს, ისე აღვასრულოთ“⁷.

პეტერბურგში გადმოსვლის შემდეგ ბროსესათვის ერთი უმთავრესი სახარუნაეი საქმე გახდა ვეფხისტყაოსნის გამოცემა. ეს გამოცემა განხორციელდა კიდეც 1841 წელს. გამოცემის თავფურცელს აწერია: „ვეფხისტყაოსანი“, რუსულად «Варсона кожа». პოემა დაწერილი შოთა რუსთველის მიერ. ახლად დაბეჭდილი შვერთებულთა ღვაწლითა უფალთა ბროსეტ. ზაქარია ფალავანდიშვილისა და დავით ჩუბინივიანთა. სანქტ პეტერბურღს სტანბაში საცქმწიფო აქადემიისა მეცნიერებათა, 1841“⁸. გამოცემა ეძღვნება თეიმურაზ ბატონიშვილს: „მთის უგანთღებულესობას ბატონიშვილს თეიმურაზს, საქართველოს მეფის გიორგის ძეს. უმდაბლესის პატივისცემისა, გულითადის მადლობისა, სამარადისო ერთგულებისა ნიშნად შევისწორეთ: დამბეჭდველნი ბროსეტ, ზაქ. ფალავანდიშვილი, დ. ჩუბინოვი“.

ვეფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემა ჩვეულებრივ ბროსეს გამოცემად ითვლება. არსებითად ასეცაა. გამოცემა მომზადდა ბროსეს მოთავეობით, მან გაიღო წინასწარი ხარკები, მის სახელზეა გაცემული ბეჭდვის ნებართვა, ბროსე იყო „ზედამხედველი აღბეჭდვისა“, ე. ი. ფაქტობრივი რედაქტორი. სხვა საქმეა, რომ 1841 წლის გამოცემაზე იღაცა საკმაოდ დიდმა კოლექტივმა, დიდი წინასწარი სამუშაო იქნა ჩატარებული. ჭერი იყო და შეადგინეს „პროღრაანა“. პროგრამის ამოსაეალი ძირითადი პრინციპი ასეა გამოთქმული: „მიზეზნი ესე აღგვეჭრენ ჩვენ, რათა ახლად აღბეჭდოთ ვეფხისტყაოსანი, რომლისა საფუძვლად გვექნება მეფის ეახტანგის მიერ დაბეჭდილი, ვარნა მეორედ გამართული ძველთა კმწიფრილთა თანა, რაოდენთაუ შევიძლებთ პოენასა საქართველოსა, ანუ რუსელთა შინა და მით მიეახლებთ ნამდვილსა. ეახტანგის გამოცემით ხელმძღვანელობას თეიმურაზი აღრეც ურჩევდა ბროსეს. საერთოდ თეიმურაზი უნდა ყოფილიყო პოემის ახალი გამოცემის ნამდვილი სულისჩამდგელი და, ასე

⁷ გ უ რ ი შ ა რ ა ძ ე, თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთი გამოუქვეყნებელი რუსთველოლოგიური ნაშრომი (შოთა რუსთველს, საიუბილეო კრებული, თბ., 1966, გვ. 408). 1841 წლის გამოცემას საყურადღებო ვრცელი ნარკვევი მიუძღვნა ს. ყუბანეიშვილმა. ერთგან ის სქოლოში შენიშნავს: „ა. კობახიძის ცნობით, ვეფხისტყაოსნის გამოცემა ლითოგრაფიულად ბროსეს ჭერ კიდეც 1834 წელს განუზრახავს, პარიზში ყოფნის დროს, და სანიშნუო ფურცელი თეიმურაზ ბაგრატიონისათვისაც გამოუგზავნია, მაგრამ უკანასკნელს არ ურჩევია ასეთი გამოცემა“ (გაზ. „კომუნისტი“, 1937, № 234, გვ. 4). არ ვიცით, რა საბუთზეა დამყარებული აღნიშნული „ცნობა“ (ვეფხისტყაოსნის ბეჭდვის ისტორიიდან (XVIII—XIX სს.), თბ., 1966, გვ. 45, შენ 84). ისლა ცხადია, თუ რა საბუთის ემყარებოდა ალ. კობახიძე. უნდა ვიცოდეთ, რომ ალ. კობახიძე თავის დროზე იყო ყოფილი სააზრო მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდების მეცნიერი მკვლე და მისთვის ადვილად ხელმისაწვდომი იყო, კერძოდ, ბროსეს კოლექციის მასალები.

⁸ ე. მ ე ტ რ ე ე ე ლ ი, გ. ავალიშვილი — ბიბლიოფილი და კოლექციონერი (წიგნნი: საიუბილეო კრებული, კორნელი კეკელიძეს, დაბადების 80 წლისთავის აღსანიშნავად, თბ., 1959, გვ. 249); ი. მ ე გ რ ე ლ დ ი ძ ე, გიორგი ავალიშვილი (წიგნნი: რუსთველოლოგები, თბ., 1970, გვ. 73—76).

ვთქვათ, მთავარი კონსულტანტი. საყურადღებო ისაა, რომ თეიმურაზს შეუღებია 1841 წლის გამოცემის ბოლოსტყუარობის ტექსტი ლექსად ბროსეს სახელით¹⁰:

მე გვარ-ტომობით ფრანცუზი ბროსეტი, მზარუნველ
ქართველთ ენის, ესე წიგნი ღვაწლთ ჩემით აწ მკორედ დაიბეჭდა,
პირველ ვახტანგ მეფის ეამსა, აწ პეტერბურღს კვლავ ვყავ მე ცდა, ზოგნი ახლად
ძველ კელ-წერილთ ვპოვე, იგიც ზედ დამეტდა, ძსახურება ქართულთა მსურს,
ამს ზედა ენა მექვედა. კვლავ ფულანდოვი ჩემთან და ჩუბინოვიც მღვეწლია.

ყველაფრიდან ჩანს, რომ თეიმურაზის შთაგონებითაა დაწერილი გამოცემის ბროსესული წინასიტყვაობა, თუმცა ავტორი საგანგებოდ შენიშნავს: „ამ წიგნის დაბეჭდვაზე და საყურად წინასიტყვაობის დაწერაზე უფ. ჩუბინოვმა გულთიადი შეწეობა მიჩვენა“. ალბათ, ასეც იყო. წინასიტყვა გვეგვრძობინებს დავით ჩუბინაშვილის იმ იდეების ანარეკლს, რაც ეფეხისტყაოსნის მესამე, 1846 წლის (ჩუბინაშვილისეული) გამოცემის შესავალ წერილშია გაშლილი. მაგრამ ბროსეს წინასიტყვაობას შეადიოდ აქვს აღბეჭდილი თეიმურაზის „განმარტების“ ნაკვეთევი.

ეფეხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემის რედაქციას საუძეოდ კი აუღია ვახტანგისეული ტექსტი, მაგრამ მას ბრმად არ მიჰყოლია. რედაქციას შეუყრებია და შეუსწავლია პოემის სხვადასხვა ხელნაწერი. შეუყრებია ეს მასალა ვახტანგის გამოცემისათვის და შეუღებია ვარიანტები (მიუხედავად ბროსეს ბეჭითი ცდისა ვარიანტების დაბეჭდვა არ მოხერხდა). თერთონ ვახტანგის ტექსტი ოკდაქციას კრიტიკულად განუხილავს. წინასიტყვაობაში ბროსე ამბობს: „ვახტანგ მეფის მიერ დაბეჭდილს ეფეხისტყაოსანში მრავალი ტოპოგრაფიული ცთომილებანი იპოვებოდნენ, ჩვენ გაუწარმოეთ“. ისიც უნდა ითქვას, რომ რედაქციის განკარგულებაში იყო ვახტანგისეული ნაბეჭდი ტექსტის ვახტანგისეული ავლიშვილისეული გასწორებული ცალი. ბროსეს რედაქციამ მკაცრად გააკრიტიკა ვახტანგისეული „თარგმანი“, „რომელზეც ფრიად უშესაბამო და უხამსიო“, ამიტომაც ეს „თარგმანი“ თავის გამოცემაში არ შეიტანა. 1841 წლის გამოცემის ტექსტს ახლავს დავით ჩუბინაშვილის მიერ შეღებნილი „მცირე ლექსიკონი“. ახალი გამოცემისათვის თეიმურაზის მიერ დაწერილი „ანდერძის“ ტექსტიც ბროსეს მისი გუნების-გვარად შეუსწორებია ასე. როგორც ცნობილია, თეიმურაზის კონცეფციის თანახმად, შოთა რუსთველი უნდა ყოფილიყო პერსიის ერისთავი და შესაფერისად პერსიის რუსთავის ანუ ბოსტანქალაქის მღვდელი. ეს თვალსაზრისი გაუტარებია მას „ანდერძში“.

შოთა იშვა რუსთავია ქალაქს შინა ქებული,

მას ბოსტან-ქალაქს უწოდენ, ძველთაგან იყო გებული.

ბროსე ამ ტექსტს ასწორებს მისი შეხედულების შესაბამისად:

შოთა იშვა სამეცხეთოს დაბასა შინა ქებული,

მას რუსთავად უწოდებდნენ, ძველთაგან იყო გებული.

სხვაგანაც (იხ. რმლ. I, 65) ბროსე გარკვევით ამბობს, რომ რუსთველი იყო წარმოშობით „ახალციხის ახლო“ მდებარე რუსთავიდან.

ბროსე სრულიად უმართებულოდ თვლიდა ანტონ კათალიკოსისა და ტიმოთე გაბაშვილის დამოკიდებულებას ეფეხისტყაოსნისა და მისი ავტორისადმი. 1841 წ. გამოცემის წინასიტყვაობაში კეთილბედობით: „ასიტყვი კრიტიკა რუსთველზე ანტონი კათალიკოსის მიერ სრულიად უსაფუძვლოა... და ვერაფერე ტიმოთე მიტროპოლიტის მიერ, რომელიც თვის მიმოხილვაში ჰზრახავს რუსთველს“.

1841 წლის გამოცემის რედაქციისათვის ერთი მთავარი საკითხი ყოფილა საკითხი პოემის სტროფული შეღებნილობის შესახებ. ამის თაობაზე თეიმურაზ ბატონიშვილი ჭერ კიდევ 1834 წლის 17 ოქტომბრის წერილად ბროსეს პეტერბურგიდან პარიზში: „სრული ეფეხისტყაოსანი არის

¹⁰ გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი და ეფეხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემა (შოთა რუსთველს, სათუბილო კრებული, თბ., 1966, 270—276; შტრ. ოთარ ურიდია, ეფეხისტყაოსნის მეორე გამოცემათან დაკავშირებული ზოგიერთი საკითხის დაზუსტებისათვის (მაგნი, ენსა და ლიტერატურის სერია, 1976, № 4, გვ. 23—40, სპ. გვ. 39).

¹¹ ლილი ქუთათელიაძე, ეფეხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემაზე დართული „ანდერძისათვის“ (მაგნი, 1970, № 5, გვ. 131—136).

რიცხვით ათას ხუთას ოთხმოცდაცხრა სტიხი¹¹, როგორათუ ვახტანგ მეფისა დაბეჭდულსა ვეფხისტყაოსანში იხილება... ვეფხისტყაოსნისა ამათ გარდა კიდევ რაოდენიმე სტიხნი ჩემის ოსტატის დავით ალექსის-შვილისაგან გაგვიგონია და ჩემს ვეფხისტყაოსანზედაც აწერია ვითომ ეს შემდგომი ლექსი ვეფხისტყაოსანისა შოთა რუსთაველისა ნათქოში იყოს, დაბეჭდვებში დარჩომოდეს და ვეღარ ჩატანებინოს. ის ლექსნი... დახა ძალიან გვიან ვეფხისტყაოსანის სტიხებს [მოუყვანილია ტექსტები]. ეს ზემო ლექსები ძალიან მსგავსი არის რუსთაველის სტიხებისა და იმ ადგილებშიაც ეტყობა, საცა უნდა ჩაიწეროს; რომ აკლია ეს სტიხებმა¹².

ამავე წერილში თეიმურაზი ეხება ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებების საკითხსაც და შენიშნავს: „ციციშვილი ყოფილა ერთი, ქართლის თავადავანი. იმას მეტი სახელი ნაწუჩა კჳმეცია... იმას მოუგონია და თითონ გაუეთებია ვე ლექსები და ვეფხისტყაოსანისათვის შეურთავს... ნანუჩა ციციშვილი, დახა, კარგი კაცი ვინმე იყო, ღმერთმა აცხოვოს, მაგრამ, დახა, უკუდი პირიქოსი ბრძანებულა. და რაც რუსთაველს დაუწერია, ვეფხისტყაოსანისად ისი კჳმარა, იმას სხვა დამატებულა არა ეჭირება რა. ომაინიანი ზღაპარუ იქისგანვე არის მოგონებულნი“ (იქვე, გვ. 408).

მაშასადამე, ვეფხისტყაოსნის ყველა ინტერპოლაციას (და მათ შორის ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებათა გაგრძელებას — ომაინიანს) თეიმურაზი ხელაღებით ნანუჩას მიაწერს, რაც, რა თქმა უნდა, სწორი არ არის.

ბროსეს კომისიას გაუზიარებია თეიმურაზის მითითებანი, პოემანი შეუტანია დავით რექტორის მიერ რუსთაველისეულად მიჩნეული ოთხი სტროფი (აქედან სამი — სტროფები 111, 554, 1514 — მიღებულია თანამედროვე ყველა კრიტიკულ გამოცემაში). ასევე უარუყვია კომისიას ნანუჩასეულად მიჩნეული დამატებანი. ბროსე წერს წინასიტყვაობში: „ციციშვილი ყოფილა, ნანუჩად ზედწოდებულნი... რომელსაც მოუგონია და თვითონ გაუეთებია სხვაგვარად ვეფხისტყაოსნის ბოლო... ამ ახალ დაბეჭდილში არ ეგებოდა მთიი დაბეჭდვა“. ოღონდ მაინც შეუტანია თავის გამოცემაში დაიწმინდულ ოთხ სტროფს გარდა კიდევ 46 სტროფი, რომლებიც ამოკრიბილა პოემის ხელნაწერული მემკვიდრეობიდან (კომისიისათვის ეს ტექსტები შიწოდებია პეტრე ქუბაჩის¹³). ბროსეს სიტყვით—„მრავალი ამ ლექსებისაგანი მშვენიერად თქმულია და ვეფხისტყაოსანსაც რომანსებმა. თუმცა სწორეთ არ ვიცი, ვისგან არიან დაწერილნი, მაგრამ ღირსნი იყვნენ, რომ ჩაგვეტყუდა და იმითმას ჩაეუბნათ“. ბროსე იმასვე შენიშნავს, რომ ეს შაირები პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკის ვეფხისტყაოსნის ძველ ხელნაწერშიც მოიპოვებოდა. დასასრულ რედაქტორი შემდეგ არგუმენტსაც იშველიებს: „ზემოსხენებულნი მომატებანი პირველი ჩვენ დაბეჭდვით იმითომ, რომ მრავალთა სწავლულთა ქართულთა მოწონებულად, ძველ ხელნაწერებშია იპოვებოდნენ, და ამის გარდა რაოდენნიმე შიწოდებულნი ამ წიგნზე გვთხოვეს არ დაატეებოდა მათი“. ბროსე ერთ პრინციპულად საინტერესო და მართებულ მოსაზრებასაც გამოთქვამს ვეფხისტყაოსნის ტექსტის შეცნობრული გამოცემის თაობაზე: „თუ კიდევ როდისმე დაიბეჭდება ვეფხისტყაოსანი, ნანუჩას მომატებაც და სხვა რა ეკუთვნიან ამ წიგნს, თუ ვინდ რუსთაველისა არ იყოს, განხილვით უნდა დაიბეჭდოს“. ბროსეს ეს ანდერძი განეახორციელეთ ჩვენ, როდესაც 1956 წელს გამოვაქვეყნეთ ვეფხისტყაოსნის სრული, ჩანართებიან-დამატებიანი ხელნაწერული ტექსტი¹⁴.

ჩვენთვის იღიდავს დასაუღია ის მოსაზრებანი, რაც ბროსეს გამოთქმული აქვს ვეფხისტყაოსნის იდეურ-შინაარსობრივი მხარის შესახებ ამ პოემის დავირეკებული ანალოზის შედეგად. ბროსე ღიდავ განათლებული და ერუდირებული ევროპელი სწავლული იყო, რომელიც კარგად იცნობდა ანტიკურ, შუასაუკუნეობრივ და ახალი დროის მსოფლიო მწერლობას. იგი ვეფხისტყაოსანს იხილავდა სწორედ მასშტაბურად, მსოფლიო მწერლობის პოზიციიდან. ბროსეს ხიბლავდა ვეფხისტყაოსნის იდეურ-მხატვრული ღირსებანი და ავტორიტეტულად აცხადებდა

¹¹ ნამდვილად ვახტანგის გამოცემაში 1587 შაირია, მაგრამ სათვალავში დაშვებული ქვეანაკურთხეულობის გამო ნაჩვენებია 1589.

¹² გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონის ერთი გამოუქვეყნებელი რუსთაველოლოგიური ნაშრომი (გვ. 407).

¹³ რმლ, I, გვ. 66.

¹⁴ ვეფხისტყაოსანი, ჩანართი და დანართი ტექსტებით. ტექსტი გამოცემულად მომზადდა, წინასიტყვაობა და საძიებლები დაურთო სოლ. ყუბაჩიშვილმა, რედაქტორი ალ. ბარამიძე, თბ., 1956. აღრე, 1213 წელს ანალოგიური, ოღონდ ახასრული, გამოცემა განახორციელა ს. კაკაბაძემ.

პოემის თავისივე გამოცემის წინასიტყვის პირველ აბზაცში (ეს წინასიტყვა წარმოადგენს ევფხისტყაოსანზე ფრანგი მეცნიერის ხანგრძლივი კვლევებითი მუშაობის შემაჯამებელ შედეგს): „რამთონქერაც ზედითედ კეთხულობთ ევფხის-ტყაოსანს, იმთონი უფრო და უფრო მოკვ-
წონს, მიზეზი ამისი არის, — პირველად, ზღაპრის (ე. ი. ამბის, სიუჟეტის, — ა. ბ.) ტურფა-
თხზულება, შაირების კეთილ-ხმანობა, სიტყვა-ალრევით ენა-მკვერობა, ჰაზრების მშვენიერად
დაწმანება და ქვეშაირების მღალი ფილოსოფიური მხატვრობა. მეორედ, კმა-საყოფელი აღ-
წერა რუსთაულის მიერ ზნეთა და შინაგანთა ცხოვრებათა ქართულთა. ამით ეამტკიცება, რომ
წიგნი ესე ქართულს ენაზე უებრო და უამხანაგოა, და თვით ევროპაშიაც მისი უმჭობესი მრავალი არ იპოვება“.

ბროსე თავის პირველ (1828 წლის) წერილშივე აღნიშნავდა, რომ ევფხისტყაოსანი „დიდ
ინტერესს იწვევს მდიდარი და მრავალფეროვანი სტილით, რაინდული თავგადასაულებით, და,
რაც მთავარია, მიმზიდველი სიახლოე“ (რმლ, I, 38). 1830-1837 წლებში ბროსემ გამოაქვეყ-
ნა იმ დროის კვლამაზე შესანიშნავი ვრცელი ნარკვევი სამ ნაწილად -- „გამოკლეუანი ქარ-
თული პოეზიის შესახებ“ (NJA, V, VI, VII; რმლ, I, 43-58). აქ ბროსე ამბობს, რომ ევფხის-
ტყაოსანის ავტორი „ყოველ აზრს ბრწყინვალე სიტყვებითა და სახეებით გადმოსცემს“, - ეს
მშვენიერი ნაწარმოები (ე. ი. ევფხისტყაოსანი, — ა. ბ.) მეტწილად სტილით ბრწყინავს და
მკითხველსაც სწორედ ამით ანიჭებს სიამოვნებას. ბროსე ახასიათებს პოემის პერსონაჟებს
თელს, რომ უმთავრესი გმირები არიან ტარიელი და ნესტან-დარეჯანი, რომ პოემა გამოხატავს
ამ გმირების წმინდა სიყვარულს, თუმცა ასევე, რომ „პოემის მიზანია დახატოს სამი
კეთილშობილი რაინდის მეგობრობა“.

ბროსემ ვალაქრით შენიშნა, რომ „ესე ამბავი სპარსული“ რუსთველმა ერთგვარი ევზო-
ტიკური მოსაზრებით შემოიტანა პოემაში, „ამით სურდა მერტი ფსი მეცა თავისი წიგნისა-
თვისა“. თორემ არსებობდა ევფხისტყაოსანი ასახავს ქართველთა ზნობრივი ცხოვრების
სინამდვილეს. ბროსეს ფიქრით, ევფხისტყაოსანი (ტარიელის ამბავი) მხოლოდ „გარკვეულ-
ლად“ არის ინდური ამბავი, სახელების მიხედვით — სპარსული, ხოლო სხვა დანარჩენი ნიშ-
ნებით ქართულია. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ბროსეს თანახმად, ევფხისტყაოსანი აღუგორი-
ლი ხასიათის ნაწარმოებია, ფაბულური ამბავი უცხოეთშია გადატანილი და ზოგიერთ პერსონა-
ჟებს შესაფერისად უცხოური სახელი აქვს შერქმეული, „სხვა დანარჩენი ნიშნებით“ კი, ე. ი.
შინაარსით, იდეებით, ზნობრივ-ეთიკური მრწამსით, ყოფა-ცხოვრებით, ანუ მთელი თავისი
სულით (თუ სულისკვეთებით) უაღრესად ორიგინალური ქართული ნაწარმოებია. ეს შესანიშ-
ნავი დასკვნები ბროსემ პოემაზე დაკვირვებით გამოიტანა მანამ, სანამ ის კონტაქტებს დაამ-
ყარებდა თეიმურაზ ბატონიშვილთან თუ სხვა რომელიმე ქართველ სწავლულთან. სწორედ
ბროსემ დაუდო სათავე ევფხისტყაოსნის სიუჟეტის აღგორილობის გაგრძელებულ კონ-
ცეფციას. ეს მისი საკუთარი ორიგინალური სიტყვაა რუსთველოლოგიურ მეცნიერებაში.

ევფხისტყაოსნის 1841 წლის გამოცემის წინასიტყვაში ბროსე ძირითადად ავითარებს და
აღრმავებს თავისსავე ადრინდელ კონცეფციას რუსთველოლოგიურ საკითხებზე, აკონკრეტებს
და აზუსტებს ამ კონცეფციის ზოგიერთ მომენტს აწ უკვე პეტერბურგული ქართული სწავ-
ლულების (თეიმურაზ ბატონიშვილის, დავით ჩუბინაშვილის, გიორგი ავალიშვილის...) დახმა-
რებითა და ხელისშეწყობით. წინასიტყვაში ბროსეს უწერია: „თუმცა მოახსენებს რუსთველი,
რომ ევფხისტყაოსანი პირველ იყო სპარსულად... მაგრამ ნათლად მსჩანს, რომ თვით შეუ-
თხზავს ზღაპარი (ე. ი. ამბავი, — ა. ბ.) ესე... შეთანხმებითა საქართველოს მოთხრობისათა...
ხერაზშმაის ძის ნესტან-დარეჯანზე გამოჩნურების ამბავი -- ეინ არ მიხედება მოსლუასა ხო-
რაზშმაისა ტფილისს და თხოვრა თამარ მეფისა ცოლად... და უსაცილოდ სხვანიცა მოქმედებენ
პირნი ევფხისტყაოსანისა თვით ქართველი არიან და წარმოადგენენბ თვითო მთავარი საქმე-
თა თამარ მეფის დროს მომხდართა“. რუსთველის პერსონაჟების ხასიათის თაობაზე ბროსე
აქაც იმეორებს: „გარნა გმირების ზნეობა, ყოფა-ქცევა, გულოვნობა. ძმური მეგობრობა, --
უთუოდ ქართველთ გულს, ზნეობას, ერთის სიტყვით ესთქვათ, სრულს მათს ხარაქტერს გამო-
ვიხატავენ“.

ბროსეს თვალსაზრისით, ევფხისტყაოსნის სამი სახელოვანი (ტარიელი, ავთანდილი,
ფრიდონი) „თვითო მოქმედი პირი უნდა იყოს უკეთო რაასამე იდეასი წარმომადგი-
ნებელი, როგორც, მაგალითად, ჰომერის ილიადაში“. კონკრეტულად „თინათინ და ავ-
თანდილ წარმოადგენენ მარტივსა სიყვარულსა, ფატმან ბედიის მიქნურობასა, ფრიდონ და
ასმათ გულითადს მეგობრობასა, ტარიელ და ნესტან-დარეჯან ფრიადსა სიყვარულსა, ან, უფ-
როს ვთქვათ, მომატებულის მიქნურობის მაგალითსა“. ბროსე საბუთიანად ამტკიცებს, რომ
რუსთველის პოემა სრულიად არ ჰგავს ამირანდარეჯანისა და მის შვიკავს თხზულებებს

(ყარამანის, მირიანს) თავიანთი წრესგადასული ფანტასტიკური-ლაუფერბელი ამბებით და მსუბუქი („ლალი“) სიყვარულის გრძნობით. ვეფხისტყაოსანი მაღალიდუერი, მაღალზნეობრივი იდეალების გამოხატველი უბადლო („უებრო“) ნაწარმოებიაო, რომელიც უზომო სიყვარულთა და პატივისცემით სარგებლობს საქართველოს ყველა კუთხეშიო. მით უფრო მოუკიდებლად კიბავს უცხოელი მეცნიერი ვეფხისტყაოსანის უარისყოფელთ (ანტონ კათალიკოსს, ტიმოთე ვაბაშვილს, სამუდელეობას).

ცხადზე უცხადესია, რომ უარისყოფელთა კრიტიკით ბროსე გამოხატავს მისდროინდელი მოწინავე საზოგადოების საერთო გულისთქმას.

ბროსე სულ მოკლედ და ძირითადად ტრადიციაზე დამყარებით გადმოსცემს რუსთველის ბიოგრაფიას. ამისი განმეორება აქ ზედმეტი იქნებოდა.

ბროსეს ზოგადად მიმოხილული აქვს XV—XVIII საუკუნეების ქართული მწერლობაც. ერკლად არჩევს „რადიკალიზმს“¹⁶ და „რუსულანაზის“¹⁷. სანტერესია აღნიშნოს, რომ XV—XVIII საუკუნეების მწერლობას იგი უწოდებს „აღორძინების დროის“ მწერლობას. რუსულანაზის ფრანგი მეცნიერი დიდად ადასებს, როგორც საქართველოს ისტორიული სინამდვილისა და ქართველთა ზნეობისა და ყოფაცხოვრების ამსახველ ნაწარმოებს. თუმცა იმასაც ამბობს, რომ ყოველივე ეს მოცემულია ფანტასტიკური მოთხრობების საშუალებითო. დაწერილია საუცხოო ენითა და სტილით, კომპოზიციურად მტკიცედ არის შეკრული და აგებულიებით ამირანდარეჯანისა ჰგავსო. რუსულანაზის შექმნის თარიღად XV ს. შუა წლების სასარგებლოდ იხრება. სავანებოდ აღნიშნავს თხზულების ლექსიკის სიმდიდრეს. ზოგი რამ ამ ლექსიკიდან სულხან-საბასაც არ აქვსო. გაკერით იხსენიებს ბროსე აღორძინების პერიოდის ისეთ მწერლებს, როგორც იყენენ თეიმურაზ პირველი, არჩილი, ვახტანგ VI (ამას ანტონ კათალიკოსი თუ მისწვდებო), სულხან-საბა ორბელიანი, ბესიკი, ბატონიშვილები; განსაკუთრებული მოწინავეებით წერს თეიმურაზ ბატონიშვილზე. საჭაროდ აღიარებს მას თავის მასწავლებლად. თავის ნარკვევებში არაერთგზის ეხება ვახტანგის, როგორც ისტორიკოსის, დეაწლს ხშირადვე ლაპარაკობს სულხან-საბას ლექსიკოლოგიურ მოღვაწეობაზე. სხვათა შორის, ასე თარგმნის ფრანგულად სიბრძნე სიცრუის წიგნის სათაურს: «Le livre de la sagesse et de la malice» (ე. ი. წიგნი სიბრძნისა და სიცრუისა). ბროსემ შესანიშნავი ცნობები გამოაქვეყნა ქილილა და დამანას შესახებ. ამან ჩვენ საშუალება მოგვცა გამოკვეყნება და გადაგვიჭრა მსოფლიო მნიშვნელობის ამ ლიტერატურული ძეგლის ქართული ევრსიების რთული საკითხები¹⁸.

ბროსეს გარკვეული ინტერესი გამოუწვევია XVII საუკუნის მეღვთის ფეშანგის პოემა „შანავეზიანს“. ეს ინტერესი უფრო იმან შეაპირობა, რომ შანავეზიანი ისტორიული პოემაა და ბროსე მას განიხილავდა როგორც საისტორიო წყაროს. ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ „შანავეზიანის“ ჩვენამდე მოღწეული ერთადერთი ხელნაწერი 1848 წელს, ბროსეს საქართველოში ყოფნის დროს, მას უსახსოვრა ცნობილმა კოლექციონარ-მწიგნობარმა სამეგრელოს მთავარმა დავით დადიანმა. ამჟამად ეს უნიკალური ნუსხა დატულია აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილების ხელნაწერთა ფონდის ბროსეს კოლექციაში.

ბროსეს გამოქვეყნებული აქვს „შანავეზიანის“ შინაარსი ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის შენიშვნებით¹⁹.

ბროსეს უყურადღებოდ არ დაუტოვებია საგმირო-ეპიკური ხასიათის თხზულებები — ომინიანი, ბარამიანი (—გალექსილი ბარამულიჩანისი), ყარამანიანი. ბესიკს მკვლევარი პირველად იღვალს უთმობს ერთკლე შოარის, როგორც თვითონ ამბობს, მრავალრცხოვან პოეტთა

¹⁶ Взгляд на историю и литературу Грузии ОЖМНП, XIX, СПб. 1878). De la littérature romanesque géorgienne (Bull. de l'Acad., XXIV, 1878). ამისი ვრცელი ანოტაცია აქვს ლორან ბროსეს თავის ცნობილ ბიბლიოგრაფიაში, № 264, გვ. 504—508.

¹⁷ Взгляд. გვ. 317—334.

¹⁸ აკადემიის ბიულეტენი, XXIII, 1877, ლორან ბროსე, გვ. 503—504; რ. დოდაშვილი, გვ. 90—93.

¹⁹ აღ. ბარამიანი, ანვარი სოპილის ანუ ქილილა და დამანას ქართული ევრსიები (ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბ., 1945, გვ. 237—372; VI, თბ., 1975, გვ. 158—254.

²⁰ ლორან ბროსე, ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია. გვ. 261—262; 343; შანავეზიანი, გიორგი ლეონიძისა და სოლ. იორდანიშვილის რედაქციით, თბ., 1935, გ. ლეონიძის შესავალი წერილი.

შორის. ხაზს უსვამს ბესიკის ლირიკის სინაზესა და მგრძობელობას, მისი სატირა კი მწვევეა და გესლიანო. ბროსემ ფრანგულად გადათარგმნა ბესიკის პოეტური შედეგები — „სიუვის ბაღს“.

განსაკუთრებული ინტერესს გამოიჩინა ბროსემ დავით გურამიშვილის მიმართ (Взгляд... გვ. 317—334). უცხოელი მეცნიერი, რა თქმა უნდა, ცდებოდა, როდესაც გურამიშვილს არ მიიჩნევდა „პირველი რანგის“ პოეტად, თუმცა კი თვლიდა „ფილოსოფიური სიღრმით“ მთავროვნე შემოქმედად და მაღალი ზნეობის მქადაგებელ პოეტ-ისტორიკოსად. ბროსეს ხიბლავდა გურამიშვილის პოეზიის რელიგიური მგზნებარება, მსუბუქი ჰუმორი, სტილის საკვირველი უბრალოება და ვერსიფიკაციული ნაირფეროვნება. ბროსეს მთელი სისრულით აქვს გადმოცემული გურამიშვილის ცხოვრების ანალები, რაც მისი ავტობიოგრაფიული ხასიათის ლექსებშია აღბეჭდილი. ასევე დაწერილებით გვთავაზობს „დავითიანს“ — ისტორიული ნაწილის შინაარსს. ბროსე აღტაცებით წერს „ქაცვია მწყემსის“ („მხიარულა ზაფხულის“) პოეტურ ხიბლზე, თუმცა „მამის შეგონება“, ცოცხლოვნობად გჩვენება. სავულისხმოა, რომ „ქაცვია მწყემსის“ რაც პასაჟში ბროსემ მართებულად ამოიკნო პოეტის ავტობიოგრაფიული ფაქტები.

ღასასრულ უნდა აღნიშნო, რომ ბროსეს ფრანგულად გადათარგმნია ილია ჭავჭავაძის „კაცია, აღამიანი“²⁰.

...ასოთხმოცი წელი გავიდა მარი ბროსეს დაბადებიდან (ასორი — გარდაცვალებიდან). ამ უცხოელმა კაცმა მთელი თავისი ანთებული მგზნებარე გულით შეიყვარა ჩვენი ქვეყანა, ჩვენი კულტურა, ჩვენი ხალხი. ორმოცდაათ წელზე მეტი იღვწა ჩვენი ენის, ჩვენი მწერლობის, ჩვენი ისტორიული წარსულის სამაგალითო მეცნიერული კეთილსინდისიერებით შესასწავლად. ამ შესწავლის დიდად შთამბეჭდავი შედეგები გააცნო ევროპელ მკითხველს. ბევრ უცხოელს შეაყვარა ბროსემ ჩვენი ქვეყანა, ბევრს აღუძრა სურვილი უფრო ახლო გაეცნობოდა ჩვენი ქვეყნის წარსულსა და აწმყოს. მაღლიერი ქართველი ხალხიც ღირსებისამებრ უზღავდა და უზღავს ამ უანგარო სწავლულს და უკეთილშობილეს ადამიანს თავის ნამდვილად საშვილიშვილო ამავს. ბროსეს სხელო. ბროსეს ღვაწლი, ბროსეს კაცურ-კაცობა უკვდავია ჩვენი ერის ხსოვნაში.

²⁰ ამის თაობაზე იხ. ალ. ბარამიძე, ნარკვევები, V, თბ., 1971, გვ. 319—320; იგივე VI, თბ., 1978, გვ. 295—296.

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

ПО ПОВОДУ ОДНОЙ СТАТЬИ В. Л. ГУКАСИЯ

Народы Закавказья теснейшими узами связаны друг с другом, следовательно, изучение азербайджанско-армянско-грузинских взаимоотношений является одной из нечто актуальных тем. У армянских и грузинских языковедов большая традиция в деле выявления и изучения иноязычного лексического элемента. В последнее время изучением языковых контактов занялся и азербайджанский лингвист В. Л. Гукасян, который опубликовал статьи: «Тюркизмы в албанских источниках» («Советская тюркология», 1977, № 2, с. 30—41), «Закавказские источники и изучение истории азербайджанского языка» («Советская тюркология», 1978, № 2, с. 19—33), «Древние тюркизмы в удиинском языке» («Известия АН Азерб. ССР, Серия литературы, языка и искусства», 1978, № 2) и «Об азербайджанско-грузинских языковых контактах» («Советская тюркология», 1980, № 4, с. 22—33). В последней статье автор пытается доказать, что эти контакты зародились в период раннего средневековья, когда в Закавказье, в частности в Грузии, по его мнению, уже существовал тюркоязычный этнос (с. 22). Ссылаясь на данные грузинских и византийских источников, сведения которых приводит он на 22—25 страницах статьи, В. Л. Гукасян заключает, что в V—VI вв. в Грузии осели гушны (оногуры, сары-огуры, савиры и др.), с VII—VIII веков — хазары и кипчаки, затем огузы, а в начале XII в. сюда переселилось около 225 тысяч северокавказских кипчаков. И вот в результате этого многовекового и последовательного «оседания» на территории Грузии различных тюркских племен, согласно заявлению В. Л. Гукасяна, «в XI—XII вв. в Картли преобладало тюрко-язычное население» (с. 25; подчеркнуто нами).

Определенные контакты с тюркскими племенами в период раннего средневековья Грузии действительно имели, но ни о каком оседании этих племен на территории Грузии, ни о наличии здесь тюркоязычного этноса в V—XI веках не может быть речи.

В хронике «Обращение Картли в христианство» (VII—IX вв.) и в летописи Леонтия Мровели (XI в.) действительно сохранились сведения о «турках» (turkni) и «бунтурках» (bunturkni), проживающих в Картли, в долине р. Куры и переселившихся сюда из закаспийских земель. Однако В. Л. Гукасян почему-то приурочивает эти сведения летописей к VI—VII векам, тогда как в действительности переселение 28 домов турок из каспийских степей источник относит к весьма отдаленной эпохе, приписывающей взятию Павуходоносом Иерусалима (586 г. до н. э.)¹, а наличие «бунтурков» в Грузии — к эпохе Александра Македонского². Конечно, появление в грузинских источниках самих названий «турки» и «бунтурки» является более поздним явлением и может быть следствием контактов с тюркоязычными народами (гулнами, хазарами и т. д.), но это не значит, что и сами события, описываемые в летописях, относятся к раннему средневековью и говорят о наличии в Грузии тюркского этноса. Здесь происходит простое смещение этнонимов, замена летописцами более древних, иногда легендарных и ставших для них нереальными племенных названий современными и понятными им этническими терминами. Именно это изменение этнонимов имеет в виду Г. А. Меликишвили, когда говорит о хронологических несоответствиях в грузинской исторической традиции, отображающих периоды гегемонии сперва гушнов, затем хазар, затем кипчаков³. Он, конечно же, не имеет в виду реальную гегемонию этих племен в Грузии, как это представляется В. Л. Гукасяну (с. 22).

¹ Картели цховреба, т. I, Тб., 1955, с. 15.

² Л. Такалшвили, СМПК, вып. 28, Тифлис, 1900, с. 44.

³ Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тб., 1959, с. 97.

Вернемся к описанию переселения 28 домов «турок» в Картли из каспийских степей. В. Л. Гукасян явно искажает сведения источника, когда пишет, что якобы Леонтий Мровели «...сообщает, что в Картли в VI веке появились и другие турки...» и затем приводит рассказ летописца о переселении из-за Гурганского моря турок (с. 23). О VI в. н. э. Леонтий Мровели, конечно же, не говорит, а относит это событие к временам, предшествующим Навуходоносору⁴. Отождествив персидского царя Кайхосро грузинской летописи с сасанидским царем Хосровом Ануширваном (531—579), В. Л. Гукасян просто перенес все эти события в VI в. К сожалению, В. Л. Гукасян, видимо, не знаком с научной литературой по данному вопросу; иначе он должен был бы знать, что данные сведения неоднократно исследовались и относительно того, кого реально следует подразумевать под «турками», высказывались различные мнения: некоторые исследователи считают их туранцами⁵, другие видят здесь скифов⁶, но в одном они все сходятся: эти сведения Леонтия Мровели восходят к древнейшим персидским источникам, в первую очередь, к древнеперсидскому эпосу, и все персонажи этих рассказов относятся к ахеменидской, или даже мидийско-ахеменидской эпохе, т. е. к I тысячелетию до н. э.⁷ Следовательно, ни о каких реальных тюркских племенах здесь не может быть речи, и нет никаких оснований переносить все это в VI—VII века, так же, как совершенно не обосновано отождествление Кайхосро с Хосровом Ануширваном. В. Л. Гукасяну неизвестно, что весь этот рассказ восходит к древнейшим арийским легендам о «Пещере Афраснаба», формирование которых происходило еще в I тысячелетии до н. э. и отразившихся в Авесте⁸. По мнению других исследователей, в «персидских царях» Фараборте и Кайхосро Леонтия Мровели следует подразумевать мидийских царей Фраорта и Киаксара (VII в. до н. э.)⁹.

То же самое можно сказать и о «бунтурках», которых, согласно грузинским летописям, Александр Македонский встретил в долине р. Куры. В. Л. Гукасяну следовало бы знать, что легенда о походе Александра в Грузию увязывается исследователями с циклом легенд о походах Александра против «нечестивых племен гог и магог» и лишь позднее, примерно с VI в. место этих сказочных племен заняли «турки»¹⁰. Следовательно, и эти сведения грузинских летописей никак не могут служить основанием для утверждения реального пребывания на территории Грузии тюркских племен.

Абсолютно не обосновано и отождествление «хазар» Леонтия Мровели, покоривших всех «таргамосианов» и вторгшихся в Закавказье, с теми хазарами, которые по сообщению Моисея Каганкатваци в 628 г. совершили набег на Иверию и на город Тифлис (с. 22—23). О взятии Тбилиси хазарами в 20-х годах VII в. при императоре Ираклии хорошо известно из византийских и грузинских источников, но это событие никак нельзя отождествлять или связывать с рассказом Леонтия Мровели о заселении хазар, поскольку, как это установлено в специальной литературе, последний под «хазарами» подразумевает скифов, под хазарским нашествием — известное скифское вторжение в VII в. до н. э.¹¹

Ничем не оправдано и утверждение В. Л. Гукасяна, что разгромленные Хос-

⁴ КЦ, I, с. 15.

⁵ К. С. Кекелидзе, Литературные источники Леонтия Мровели, ВТУ, т. III, 1923, с. 40; Г. А. Мелкишивили, К истории древней Грузии, с. 36; Г. С. Мамулия, Формирование классового общества и государства в древней Картли, Тб., 1979, с. 149—152 (на груз. яз.).

⁶ В. Б. Ковалевская, Скифы, Мидия, Иран во взаимоотношениях с Закавказьем по данным Леонтия Мровели, «Мадж», серия истории, 1975, № 3, с. 65.

⁷ Там же, с. 67—68; М. К. Андроникашвили, Очерки по иранско-грузинским языковым взаимоотношениям, Тб., 1966, с. 47 (на груз. яз.).

⁸ Г. С. Мамулия, указ. соч., с. 151—155.

⁹ В. Б. Ковалевская, указ. соч., с. 67—70.

¹⁰ Г. С. Мамулия, указ. соч., с. 149—152, здесь же литература вопроса.

¹¹ Г. А. Мелкишивили, К истории древней Грузии, с. 35; здесь же ссылка на Клапрота, Патканова; ср. В. Б. Ковалевская, указ. соч., 64 с.

ровом Алуширваном и переселенные им, по сведениям византийского историка VI в. Менаандра, на земли между Курой и Араксом савиры в 576 г. «дошли до Мцхета и Картлийский мамасахлис царь Гуарам Багарат, который в 575 г. с помощью тюркютов взойшел на престол, встретил их с почестями» (с. 23, подчеркнуто нами. — П. Л.). В каком источнике вычитал В. Л. Гукасян, что савиры дошли до Мцхета и некий «Гуарам Багарат» встретил их с почестями? Ничего подобного в источниках нет! Далее, кто это такой — мамасахлис и царь одновременно Гуарам? Надо разобраться хотя бы в элементарных исторических терминах, чтобы знать, что «мамасахлис» не может быть одновременно и царем. В. Л. Гукасян произвольно отождествляет рассказ Леонтия Мровели о переходе 28 домов «тюрков» через Каспийское море и об их приходе к мцхетскому мамасахлису со сведением Менаандра о поселении сабиров между Курой и Араксом при Хосрове Алуширване; у него получилось, что сабиры были встречены картлийским мамасахлисом. Но откуда в этом рассказе появился еще «царь Гуарам Багарат» и кто он вообще, это уже совершенно непонятно. Возможно, это тот Гуарам, которого грузинские источники называют в связи с событиями 70-х годов VI в., но тогда при чем здесь «Багарат»? Можно предполагать, что Гуарам был из рода Багратиони и тогда его следует именовать Гуарам Багратиони или Багратид. Однако в грузинских источниках, повествующих об этом Гуараме, нет ни слова о том, что он «с почетом встретил» савиров, или что он в 575 г. «с помощью тюркютов взойшел на престол». В последнем случае В. Л. Гукасян ссылается на Л. Н. Гумилева, который действительно утверждает, что «византийский ставленник Гуарам Багратид получил престол Картли (575 г.) с помощью тюркютов» и в свою очередь, ссылается на М. Броссе (Histoire de la Georgie..., I, с. 216)¹².

Весьма прискорбно, что В. Л. Гукасян некритически повторяет утверждение Л. Н. Гумилева, поскольку в источниках нет никаких сведений о каком-либо участии «тюркютов» или каких-либо других племен в приходе к власти Гуарама; не упоминает об этом и М. Броссе. Согласно хронике «Обращение Грузии», эриставы (правители областей) Картли сами выбрали из своей среды Гуарама и поставили его правителем («главой эриставов») страны¹³, а по рассказу летописца Джуаншера, в ответ на просьбу тех же картлийских эриставов дать им царя, император Византии дал им в царя представителя древней царской фамилии Гуарама, пожаловал ему титул куралалата и послал его во Мцхета¹⁴. Следовательно, в обеих версиях инициаторами прихода к власти Гуарама являются картлийские эриставы; согласно Джуаншеру, утверждает и поддерживает Гуарама византийский император и ни о какой поддержке тюркютов или других тюркских племен ничего не сказано.

Не существует также никаких данных о том, что в Картли поселились сары-огуры или оногуры. В. Л. Гукасян ссылается на Приска Панийского и «грузинского историка VIII в. Джуаншера» (с. 25). Приск Панийский действительно повествует, что сарагуры, соединившись с акатарами и другими народами, вторглись в Иберию и опустошили ее (с. 31). Но неужели В. Л. Гукасян серьезно полагает, что каждое вторжение гуниских или других тюркских племен, влекло за собой их поселение в Грузии? Что касается Джуаншера, то, во-первых, он историк XI в., а не VIII, во-вторых, у него оногуры или сары-огуры вообще не упоминаются — речь идет о нашествии на Картли «овсов», т. е. осетин¹⁵. Это переводчик и издатель отрывков из Леонтия Мровели и Джуаншера — В. В. Цулая предполагает, что под «овсами» Джуаншера в данном случае следует подразумевать гунион¹⁶. Однако, это лишь предположение, которое расходится с мнением других ученых о том, что в

¹² Л. Н. Гумилев, Древние тюрки, М., 1967, с. 50.

¹³ Е. Такаишвили, Описание..., II, с. 784.

¹⁴ КЦ, I, с. 217—219.

¹⁵ КЦ, I, с. 143—145.

¹⁶ Леонтий Мровели, Жизнь картлийских царей, пер. Г. В. Цулая, М., 1979, с. 88—91.

данном случае вполне реально и нашествие оговов¹⁷. Но, что самое главное, в обоих случаях описанное нашествие опять-таки никак не предполагает оседание, поселения вторгшихся племен в Картли. Ведь летописец прямо говорит, что вторгшиеся племена, полонив Рани и Мовакан, «спрошли ворота Дарубанда... и вернулись в Опсети победителями»¹⁸.

Ничего не даст В. Л. Гукасяну и ссылка на Агафия, который связывает наименование западногрузинской крепости Оногурис с оногурами. Во-первых, сам Агафий говорит, что крепость эта получила название как памятник поражения гуннов-оногуров в сражении с колхами¹⁹. Следовательно, и в данном случае речь идет о сражении с вторгшимися оногурами, причем сражении, победоносном для колхов, а не о сколько-нибудь длительном пребывании оногуров в окрестностях этой крепости. Кроме этого, вряд ли можно принимать так просто этимологию Агафия. Название «Оногурис» скорее всего имеет местные корни и не случайно ученые связывают его с названием горы Унагира или села Оногия, расположенных в окрестностях Археополиса-Покалакеви, вблизи которого названа эта крепость и Агафием²⁰.

И, наконец, полным недоразумением является привлечение В. Л. Гукасяном материала о турецко-сельджуцком вторжении в Грузию. В. Л. Гукасян пишет, что с 30-ых годов XI в. «началось массовое переселение огузов в Закавказье под предводительством династии Сельджуков, вследствие чего тюркоязычное население в Картли заметно увеличилось». Далее он приводит выписку из книги Н. Н. Шенгелия о систематических вторжениях в Грузию сельджуков и о том, что «пронесло процесс массового оседания турецких племен на территории Грузии. Пришедшие с целью грабежа сельджуки обратно уже не возвращались и создавалась опасность тюркизации грузинской территории»²¹. Затем В. Л. Гукасян продолжает: «Не случайно грузинским историкам этого периода Грузия была известна под двумя названиями: Картвелоба (буки. Грузиноба) и Диди Туркоба (Великая Туретчина). Вся Восточная Грузия и часть Западной Грузии входила в Диди Туркоба» (с. 24—25).

В этом сравнительно небольшом абзаце целый каскад ошибок. Первой ошибкой является утверждение автора, что «массовое переселение» огузов в Закавказье, вследствие чего тюркоязычное население в Картли увеличилось, началось с 30-х годов XI в. Вторжения сельджуцких войск в Анатолию, в Армению и Азербайджан действительно начались с 30-х годов XI в., но Грузию они не затронули. Первые нашествия сельджуков на южные районы Грузии имели место лишь с середины 40-х годов, более частые вторжения с середины 60-х годов XI в., а массовое их переселение на территорию Грузии началось лишь с 1080 г.²²

Второй ошибкой является утверждение В. Л. Гукасяна, что в XI в. «тюркоязычное население в Картли увеличилось». Выше мы уже показали, что не существует никаких оснований предполагать наличие до того в Грузии хотя бы не-

¹⁷ Очерки истории Грузии, т. II, Тб., 1973, с. 92 (на груз. яз.).

¹⁸ Леонтий Мровели, Жизнь..., с. 81.

¹⁹ Agathiae Myrinae historiarum libri quinque, ed. R. Keydell, Florentiae, 1967, ч. 89, 8, 33. Кетати, Г. В. Хаусенг, на которого ссылается В. Л. Гукасян, хоть и связывает название крепости Оногурис с племенем оногуров, но оплод не полагает, что оногуров жили в этой местности; по его мнению, оногуров проживали к северу от Дарьяльского ущелья, путь через который прикрывала, по его мнению, предположительно, эта крепость; по логике Г. В. Хаусенга, Оногурис получил свое наименование от того, что прикрывал путь, по которому оногуров проникали в Закавказье: «К вопросу о происхождении гуннов», ВВ, т. 38, 1977, с. 60; ср.: прим. 11.

²⁰ С. Г. Каухчишвили, Георгика, т. III, Тб., 1936, с. 59—68; И. А. Бердзенишвили, Вопросы истории Грузии, т. VIII, Тб., 1975, с. 462, 465 (оба на груз. яз.).

²¹ Ссылка на книгу Н. Н. Шенгелия, Сельджуки и Грузия в XI в., Тб., 1968, с. 396, 399 (на груз. яз., с русск. резюме).

²² Там же, с. 165—218, здесь же источники и литература.

значительного тюркоязычного населения. Следовательно, здесь речь может идти лишь о появлении тюркоязычного населения, а не об его «увеличении».

Далее, вырвав из книги Н. Н. Шенгелия несколько фраз, В. Л. Гукасян пытается убедить читателя, что «массовое оседание» турецких племен на территории Грузии являлось непреходящим, окончательным процессом. Слова Н. Н. Шенгелия — «Пришедшие с целью грабежа сельджуки обратно уже не возвращались...» — В. Л. Гукасян, как видно, понял так, что сельджуки окончательно и навсегда остались в Грузии. Между тем, если бы он знал хотя бы краткий курс истории Грузии, или внимательно прочел бы эту же книгу Н. Н. Шенгелия, ему стало бы известно, что в течение первых двух десятилетий XII в. в результате мероприятий Давида IV Строителя огузы-сельджуки были полностью изгнаны из Грузии, страна была целиком очищена от них и преодолена опасность тюркизации грузинской территории²³.

И, наконец, недоразумением является и понимание терминов «Диди Туркоба» и «Картвелоба». Мы уже не говорим о весьма странном объяснении термина «Картвелоба» столь же непонятным для незнающих грузинский язык термином «Грузинлоба». Главное то, что В. Л. Гукасян, как видно, решил, что названные термины имеют политико-географическое значение, что «Диди туркоба» или «Великая туретчина» обозначала ту часть страны Грузинского царства, которая была заселена турками, а «Картвелоба» опять-таки часть государства, не заселенную турками²⁴. В действительности же «Диди туркоба» — термин, обозначающий определенное историческое явление — засилие турков, а «Картвелоба» — это целый комплекс этно-языковых, культурно-религиозных и политико-экономических признаков, присущих грузинам и противопоставляющих их чуждому мусульманскому миру. Термин этот примерно можно перенести как «Грузинство». Вот как реально обстоит дело и, берясь за изучение вопросов, связанных с историей Грузии, неудобно не знать таких элементарных фактов.

Единственным фактом происхождения в Грузию и оседания здесь тюркского этнического элемента является переселение Давидом IV половцев (кипчаков), из которых он создал постоянное войско. В результате этого мероприятия в Грузии действительно впервые появилось сравнительно многочисленное (примерно 200 тысяч) тюркоязычное население. Однако, как это неоднократно отмечалось в научной литературе, стоявшие гораздо ниже грузинского населения с точки зрения социально-экономического и культурного развития, половцы не оставили сколько-либо заметного следа в жизни Грузии. Приняв христианство, они быстро огрузинились и из потомков кипчаков времен Давида Строителя ни один не остался кипчаком. Именно этой быстрой ассимиляцией половцев нужно объяснить тот факт, что уже при внуке Давида IV — Георгии III в грузинских источниках не упоминаются кипчаки и лишь о некоторых конкретных лицах говорится, что они являются «бывшими кипчаками» (p aqivča²⁵).

Таким образом, весьма категоричное заявление В. Л. Гукасяна, что в XI—XII веках в Карли преобладало тюркоязычное население (с. 25), оказывается абсолютно беспочвенным. До XII в. наличие в Грузии тюркского этнического элемента вообще ничем не доказывается, а переселенные при Давиде IV кипчаки, в результа-

²³ См. Н. Н. Шенгелия, указ. соч., с. 340—361, ср.: русск. рец., с. 397—400; то же самое автор мог узнать хотя бы из книги М. Д. Лордкипанидзе, История Грузии XI начала XIII века, Тб., 1974, цитированной им на с. 25.

²⁴ Что такое понимание этих терминов является не случайным для В. Л. Гукасяна, явствует из его более ранней статьи «Значение закавказских источников в изучении истории азербайджанского языка до письменного периода» («Советская тюркология», 1978, № 2, с. 19—93), где он дает такое же абсурдное объяснение терминам «Didi Turkoba» и «Kartveloba» (с. 25).

²⁵ См. Ш. А. Месхиа, Дидгорская битва, Тб., 1974, с. 37.

те их быстрой ассимиляции, конечно же, не могли создать преобладающего этнического элемента и влиять на грузинскую культуру, в частности, на грузинский язык.

Вообще вся интерпретация исторических источников, в первую очередь грузинских, представленная в статье В. Л. Гукасяна, не выдерживает критики и иллюстрирует его весьма поверхностное знакомство с первоисточниками, соответствующей научной литературой и неверный методологический подход к исследованию исторических фактов.

В. Л. Гукасян категорически заявляет, что «грузины «татарами» называют азербайджанцев, а «татарским языком» — азербайджанский язык. Под этими терминами в грузинском языке никогда не подразумевались турки и турецкий язык» (с. 26). На самом деле грузины «татарами» называли: 1) монголов, 2) тюркские племена Золотой Орды, 3) сельджуков, туркманов, османов, все тюркские племена Кавказа²⁶ (в источниках нередко встречается словосочетание «татары урумы», «татары ширванцы», «татары кызыл-башы»), 4) агарян и исмаилитян, вообще всех магометан²⁷.

Сулхан-Саба Орбелиани (XVII—XVIII вв.) в словаре «Лексикони картули» слово «татар» объясняет как магометанин, в тюркском переводе приводит слова «турк» и «мусарман». В грузинском языке активно бытует также слово «гатагеба» («татар-и») — принять мусульманскую веру²⁸.

В Кутаисском историческом музее под № 497 хранится «Учебная книга татарского языка» (рукопись исполнена грузинскими буквами), на первой же странице сказано — «Хочу изучить татарский язык, вдруг попаду в страну османов и пригодится для общения с тамошними вельможами».

С.-С. Орбелиани, будучи в Турции, при описании окрестности Измира замечает: «Божья благодать не осеняет, видимо, те места, где ступала нога татары (= турка)²⁹.

Грузинский летописец, описывая положение в Южной Грузии начала XVIII века, пишет: «В Самухе все опустошили нечестивые татары»³⁰.

Такие факты можно приводить бесконечно, но думаем и приводимые примеры показывают, как глубоко ошибается В. Л. Гукасян, категорически заявляя, что под терминами «татары» и «татарский язык» «никогда не подразумевались турки и турецкий язык».

Ошибка ошибке рознь. Ученый лингвист тюркские эквиваленты двуязычного грузинско-тюркского словаря С. С. Орбелиани (XVIII в.) представил нам как азербайджанские лексические единицы в грузинском. «Лексикони картули» С.-С. Орбелиани выходит за пределы толкового словаря и одновременно является 4-х язычным переводным словарем. Значительное количество грузинских слов, наряду с толкованием, сопровождается и переводами на итальянский, армянский и тюркские языки. Переводы записаны грузинскими буквами.

Тюркская часть переводного словаря С.-С. Орбелиани эклектичного характера, в нем представлены отдельные языковые факты как азербайджанского, так и турецкого языков и их диалектов, например: сирота oksuz < тур. öksüz, но говорил danišdi < аз. danišdi, завтра jerun < тур. yarın, но искаль ахтармау < аз. ахтармақ.

В переводе часто параллельно даются азербайджанское и турецкое значения грузинского слова:

²⁶ М. С. Михайлов, Л. Н. Толстой и языки тюркской семьи: «Академику Владимиру Александровичу Гордлевскому к его семидесятипятилетию», Сборник статей, М., 1953, с. 198.

²⁷ КЦ, т. I—II.

²⁸ Толковый словарь грузинского языка, т. II, Тб., 1951.

²⁹ С. С. Орбелиани, Путешествие в Европу, перевод с грузинского Ф. Твалладзе, Тб., 1969, с. 115.

³⁰ КЦ, с. 427.

груз.	тюрк.	
ястреб	qırgu	< аз. qırqı
	atmağa	< тур. almağa
ложницы	qaiçi	< аз. qajçi
	taħaz	< тур. taqas
поручить	lapşurmaq	< аз. lapşırmaq
	ismarlağ	< тур. ismarlamağ и т. д.

Такая же картина наблюдается на уровне фонетики и морфологии. Исходя из этого, мы сочли целесообразным переводы эти назвать тюркскими³¹, а не турецкими, как это имеется у самого С.-С. Орбелиани — «Тут начинается толкование грузинских слов, к которым приписаны также переводы на турецком и армянском языках» (итальянские переводы имеются лишь в одном списке, переписанном в Стамбуле).

Возражая акад. С. С. Джиния, в свое время отметившему, что азербайджанские «лексические элементы в грузинском языке затрагивают такие стороны народного хозяйства, как животноводство, продукты рыбной промышленности, кулинарию и прочее», В. Л. Гукасян пишет: «азербайджанские заимствования имеются и во многих других областях лексики грузинского языка» (с. 26). В доказательство этого он приводит тюркские слова, зафиксированные в словаре С.-С. Орбелиани в ряду тюркских переводов соответствующих грузинских слов, семантически группирует эти фиктивные азербайджанизмы, выделяет термины родства, названия домашних и диких животных, птиц, названия растений и их частей, названия строений и их частей, предметов домашнего обихода, профессий и должностей; названия мер и весов и пр. и безапелляционно заявляет, что перечисленные единицы засвидетельствованы в грузинских письменных памятниках XI—XV вв. В действительности же нет такого грузинского письменного памятника или диалекта, где бы наличествовали *žična* 'бабушка', *buzov* 'теленок', *sıyır* 'корова', *živir* 'газель', *taşan* 'заяц', *dengiz ordek* 'морская утка', *şuğdalap* 'деятель', *qasıç* 'ложка', *igna* 'игла' *boşqabi* 'блюдец', *qaiçi* 'ложницы' и т. д. Они зафиксированы только в тюркской части переводного грузинско-тюркского словаря С. С. Орбелиани, как тюркские соответствия данных грузинских слов.

Грузинское слово „bebi“ бабушка и его тюркский перевод „папа“ В. Л. Гукасян воспринял как сложное азербайджанское слово *bebi-papa* 'тетя бабушка'. Тюркский эквивалент грузинского „маленький“ *kuçuk* у него превратился в значение „ценок“, а *koşig* „верблюжонок“ — в „песелку“.

Акад. Н. К. Дмитриев, выявляя тюркские лексические заимствования в русском языке, отмечал: тюркские языки в силу их типологической близости дают в другом языке одинаковый рефлекс³². В. Л. Гукасян, ссылаясь на свою работу (известно, которую?), пишет, что азербайджанские заимствования в грузинском языке по своим фонетическим модификациям заметно отличаются от турецких заимствований (с. 26), однако сам же все тюркские слова отождествляет с азербайджанскими: хазаро-кипчакские и монгольские лексемы *žıbuo* || *şabuı*, *tağlan*, *lap*, *halup*, *langa* и т. д. считает азербайджанскими заимствованиями.

Автор так увлекается умножением «азербайджанизмов», что забывает элементарную истину, которой учит других — «при определении заимствований необходимо прежде всего установить исконность этих слов в языке источника» (с. 33) и сам исконно азербайджанскими лексемами считает *muyl*, *darçin*, *sini*, *xurjin*, *pul*, *sazandar*, *kisa*, *çığa* и т. д.; в действительности же все эти слова по происхождению являются

³¹ Ц. А. Абуладзе, Тюркские переводы словника словаря Сулхан-Саба Орбелиани, Тб., 1968.

³² Н. К. Дмитриев, О тюркских элементах русского словаря: строй тюркских языков, М., 1962, с. 514.

арабскими или персидскими.

Обычно, при выявлении и изучении заимствования размежевывают освоенные (Lehnwörter 'заимствованные') и неосвоенные (Fremdwörter 'иностранные') слова. В статье на одном уровне приведены *tolpa*, *buçlata qoçi*, *buça* и названия профессий и должностей, которые в I половине XVIII века ввел в грузинский язык царь Ростом и которые всегда ость-вались иностранными (Fremdwörter) словами.

В. Л. Гукасян совершенно игнорирует тот факт, что зафиксированные в грузинских толковых, диалектологических и переподных словарях, как и в словарях отдельных письменных памятников, лексемы негрузинского происхождения, в том числе и турецко-азербайджанские, имеют соответствующие указания на языке-источнике.

В. Л. Гукасян фальсифицирует факты, заявляя, что в ряде случаев древнеазербайджанские заимствования в грузинском языке принимаются за исконную лексику. К ним относятся не только такие слова как *kaçakl* (азерб. *kaça[k]*), *şilaplavı* (азерб. *şilap*), *şəba* || *şəbə* (азерб. *şəbə*) и т. п., но ряд других" (с. 25.)

На самом деле никто не сомневается в иноязычном происхождении слова *kaçak* и в грузинском; специалисты расходятся в мнениях о языке-источнике: С. С. Джикия в статье «О грузинско-азербайджанских языковых взаимоотношениях»³³ доказывает азербайджанское происхождение слова. По М. К. Андроникашвили, *kağa* констатируется в Авесте, но грузинская и армянская формы восходят к среднеиранской форме *kāgāk*³⁴. Согласно мнению В. И. Абаева, данное персидское слово в осетинском является грузинским заимствованием³⁵.

По всей вероятности, *kağa* является также персидским, точнее, новоперсидским заимствованием (ср. новоперс. *kāge*) в азербайджанском языке.

В толковом словаре грузинского языка указано на персидское происхождение слова *şilaplavı* и дается его персидская форма *şilapilav*³⁶.

Что касается исконно грузинского слова *şəba* в статье В. Л. Гукасяна искажена как его форма, так и семантика, вследствие чего получается искаженное суждение, против которого можно возразить следующее:

а) армянское *şəba* является грузинским заимствованием, как это отмечено Гр. Ачаряном³⁷. Так же из грузинского вошло оно в кавказские языки; кстати, В. Л. Гукасян в своей докторской диссертации утверждает, что *şəbā* в удинском заимствовано из грузинского языка, азербайджанское *şəbā* восходит к удинской форме³⁸;

б) по В. Л. Гукасяну «грузинское *şəba* в случае заимствования в азербайджанском употреблялось бы без фонетических изменений, ибо фонемы «č» и «a» широко употребляются в этом языке». Дело в том, что в грузинском данное слово содержит не č, а абрутив ç, который в азербайджанском переходит в звонкий соответствующего ряда. Об этом подчеркнуто говорится в критикуемой В. Л. Гукасяном статье акад. С. С. Джикия (см. с. 210);

³³ С. С. Джикия, О грузинско-азербайджанских языковых взаимоотношениях, Труды Института языкознания АН ГССР, серия восточных языков, т. II, Тб., 1957, с. 215.

³⁴ М. К. Андроникашвили, О персидских словах, проникших в осетинский язык через грузинское посредство — Востоковедение, Труды Тбилисского университета, Тб., 1976, с. 17, 20.

³⁵ В. И. Абаев, Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. I, Л., 1949, с. 508.

³⁶ Толковый словарь грузинского языка, т. VII, Тб., 1962, с. 1398.

³⁷ Гр. Ачарян, Этимологический коренной словарь армянского языка, т. III.

³⁸ В. Л. Гукасян, Взаимоотношения азербайджанского и удинского языков, диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук (рукопись), Баку, 1972, с. 286.

в) не прав В. Л. Гукасян, отмечая, что «*џаџа* в грузинском обозначает в основном водку из выжимок винограда, а в азербайджанском языке — выжимки всех фруктов и ягод называются *џаџа*, причем данное слово представлено и в других тюркских языках».

Основная семема *џаџа* в грузинском — выжимки винограда, а со значением «подка», оно употребляется только лишь в разговорной речи (см. Толковый словарь груз. яз., т. VIII);

џеџа отсутствует в словарях тюркских языков; *џаџа* является общекартвельской основой, как это отмечено у С. С. Джикия.

Так же весьма спорным кажется В. Гукасяну исконно грузинское происхождение слова *тохи*, *тодохва*. Как вслед за С. С. Джикия повторяет В. Л. Гукасян, *тодохва* зафиксировано в грузинском источнике IX века, а *тохи*, как сельскохозяйственное орудие, зарегистрировано в рукописи XI века Георгия Святогорца «Житие св. Иоанна и св. Евфимия» (90, с. 3); нужно полагать, что истории употребления *тохи* более древняя, чем XI век. По мнению Н. Я. Марра, *тохи* восходит к «*тохав*», которое со своей стороны связывается с груз. *ჟუპა* 'пахать' и мспр. *допца*³⁹. Это мнение разделяет и Ив. Джавахишвили⁴⁰. Н. Vogt⁴¹ слово *тохи* этимологически связывает с грузинским глаголом *txra* «копать», такого же мнения и Г. В. Рогава⁴². Вышеназванные и другие ученые *тохи* считают исконно грузинским словом.

Главным аргументом против исконности груз. *тохи* у В. Л. Гукасяна является то положение, что «в азербайджанском языке от *тоха* имеется глагол *тохаламаг*, но ведь в азербайджанском языке часты случаи, когда глагол образуется от заимствованного слова с помощью аффикса вербализатора *-la*. Напр., русского происхождения *probka-la-mag*, *šolka-la-mag* и т. д., а европейского (через русск. яз.) *konseŕv-la-mag*, *bomba-la-mag* и т. д.

Можно позавидовать легкости, с которой В. Л. Гукасян игнорирует добрую половину работы С. С. Джикия о грузинско-азербайджанских языковых взаимоотношениях⁴³, где проанализированы такие азербайджанские лексемы в грузинском как *toxli*, *šišagi*, *šepiči*, *doli*, *qoči* *ialayi*, *duma*, *buŕa*, *karaki*, *doši*, *xizilala*, *dolma*, *buylama*, *qırzartma*, *šixirtma*, *bozbaši* *oxunji*, *pinaci*, *arxejnad*. Эту работу он вспоминает только тогда, когда хочет показать «ошибки» грузинских специалистов. Он не разделяет мнения академиков И. А. Джавахишвили и С. С. Джикия относительно грузинского происхождения слова *gutan* || *kotan*, «в азербайджанском; оно, — пишет автор статьи, — представлено почти во всех горских кавказских и тюркских языках» (с. 32). Между тем, из тюркских языков слово встречается в азербайджанском и турецком языках. Турецкий лексикограф Р. Tuğlacı указывает на грузинское происхождение слова *kulan*⁴⁴. Также грузинским заимствованием считает его в армянском Гр. Ачарян⁴⁵. Немаловажные сведения содержит также статья Л. П. Генко «О названиях плуга в северо-кавказских языках»; «для абхазского это плуг грузинского типа, для чеченских наречий собирательный термин и грузинский плуг». В этой же статье отмечено: «не турецкое (герс., тюркское) для азербайджанского происхождения слова едва ли нуждается в подтверждении»⁴⁶.

³⁹ Н. Марр, Скифский язык, см. Сборник статей по этапам яфетической теории, изд. Института народов Востока СССР, 1926, с. 351—362.

⁴⁰ Ив. Джавахишвили, Экономическая история Грузии, I, 1930, с. 212.

⁴¹ N. Vogt, Alternances vocaliques en Géorgien: Norsk Tidsskrift for sprogvidenskap, XI, Oslo, с. 428.

⁴² Г. В. Рогава, К вопросу о системе и истории диссимино-гармонических комплексов в картвельских языках, «Машне», 1965, № 2, с. 187.

⁴³ Труды Института языкознания АН СССР, т. II, с. 207—218.

⁴⁴ Р. Tuğlacı, Okyanus Ansiklopedik Sözlük, 1978, с. IV стр. 1729.

⁴⁵ Гр. Ачарян, Этимологический корневой словарь армянского языка, т. I, с. 213, 268.

⁴⁶ Л. П. Генко, Доклады АН СССР, № 3, 1930, с. 134.

Не прав В. Л. Гукасян, критикуя В. Т. Джангидзе, будто она в монографии «Ингилейский диалект в Азербайджане» неправильно считает исконно грузинскими словами «такие дрепнетюркские слова, как *şarî. kâpağ. saz* (ингилейский диалект *sazovarı*) 'поле покрытое зарослями' *yağib. reşlo* и др.» (с. 33).

Первым делом мы должны отметить, что по В. Т. Джангидзе данные слова являются частью грузинского лексического фонда, а не словами грузинского происхождения, т. е. не исконно грузинскими словами, что хорошо видно из монографии (кстати, слова *kâpağ, yağib. saz. reşlo*, признанные В. Гукасяном древнетюркскими, являются арабскими и персидскими).

В монографии В. Т. Джангидзе дано слово *sazovarı* 'пастбище', образованное от глагольной основы *zov* — 'пасты' + префикс *sa-* и суффикс *-ar*. В. Л. Гукасян из этого исконно грузинского слова совершенно произвольно, без всякого обоснования выделяет первый слог *saz* и толкует как древнетюркское слово со значением 'поле, покрытое зарослями'.

Исконно грузинским словом и грузинским заимствованием в азербайджанском является *kerdijağ || kârdigağ* 'смесь ячменной и пшеничной муки', которое не зарегистрировано ни в одном словаре персидского языка и которое представляет фонетическую трансформацию грузинского композита: *ker* 'ячмень' + *dika* груз. 'вид пшеницы'.

Любопытно, что данное слово в диалектах турецкого языка распространено формами: *kerdiga, kerdige, kerdije, kerdijer*⁴⁷.

В. Л. Гукасян в противовес В. Т. Джангидзе считает слово *balba* 'мальва', 'проскурняк' иранским заимствованием в азербайджанском и грузинском, что нам кажется неправдоподобным. Оно не засвидетельствовано в словарях персидского языка, а по Гр. Ачаряну в армянском является грузинским заимствованием⁴⁸.

На наш взгляд, *balba* в азербайджанском — грузинское заимствование, в грузинский же язык оно вошло из греческого, как это полагает акад. Ив. Джавахишвили⁴⁹.

Разбирая слово *eji* < *ağaj*. В. Л. Гукасян ссылается на статью В. И. Габашвили⁵⁰ (у В. Л. Гукасяна почему-то всегда Габашвили) и пишет, что «как в значении «дерево» так и в значении «мера длины» в 4—6 км зафиксировано грузинскими источниками еще в XI—XII веках (с. 30). Но в статье В. И. Габашвили и по помине нет слова *eji* < *ağaj*, там приведены слова *atabağı, uji, jağı, çelebi*, видимо, *uji* В. Л. Гукасян и счит за *eji*⁵¹.

Изучение азербайджанско-армянско-грузинских языковых контактов весьма интересно и нужное дело, оно в первую очередь выявляет те добрососедские отношения, которые испокон веков до сегодняшнего времени сохранили закавказские народы. К теснейшим контактам, проявляющимся во всех областях жизни, надо относиться бережно и изучать их со строгой научной объективностью и точностью.

П. Ю. ЛОМОУРИ, Ц. А. АБУЛАДЗЕ, В. Т. ДЖАНГИДЗЕ

⁴⁷ Derleme Sözlüğü. Ankara. 1975. с. 2752.

⁴⁸ Гр. Ачарян, указ. труд, т. I.

⁴⁹ Ив. Джавахишвили, Экономическая история Грузии, кн. II, Тб., 1934, с. 158—160.

⁵⁰ В. И. Габашвили, Грузия и тюркский мир в XI—XII вв., «Восточная филология», III, Тб., 1973.

⁵¹ Слово *eji* < *ağaj* (в значении «мера длины») в грузинских нарративных источниках и документах, правда, употребляется, но с XVII века и тюркское происхождение слова отмечено многими авторами (С.-С. Орбелиани, И. А. Джавахишвили, В. Г. Пугурдзе, Ц. А. Абуладзе и др.).

მნიშვნელოვანი ნაშრომი ზოგად ენათმეცნიერებაში

Georg F. Meier und Barbara Meier, Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft, Band I, Akademie-Verlag, Berlin, 1979.

გეორგ მაიერისა და ბარბარა მაიერის „ენათმეცნიერებისა და კომუნიკაციის მეცნიერების ცნობარი, ტ. 1“ დიდი მოცულობის ნაშრომია (552 გვ.). ამ ნაშრომის ერთ-ერთი ავტორი გეორგ მაიერი კარგადაა ცნობილი ჩვენი საენათმეცნიერო წრეებისათვის. ის არის ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი და მთავარი რედაქტორი ავტორიტეტული საენათმეცნიერო ჟურნალისა „Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung“ (ZPSK).

გ. მაიერი ფართო განათლების მქონე ენათმეცნიერია. იგი პოლიგლოტია. რაც ენათმეცნიერთა შორის არცთუ ხშირი მოვლენას წარმოადგენს. მრავალ აღმოსავლურ ენას ფლობს როგორც სპეციალისტი. ამასთანავე ფრიად ერუდირებულია ზოგად ენათმეცნიერებაში. ZPSK-ში ხშირად იბეჭდება მისი საყურადღებო გამოკვლევები ენის თეორიის საკითხებზე, აგრეთვე რეცენზიები სხვადასხვა ენაზე და სხვადასხვა ქვეყანაში ახლად გამოქვეყნებულ ნაშრომებზე.

სხვა ენებთან ერთად გ. მაიერის მეცნიერული ინტერესების სფეროში შემოდის იბერიულ-კავკასიური, პირველ რიგში — ქართული ენებიც. გერმანელი ლინგვისტი საქმოდ კარგად არის დაუფლებული ქართულ ენას, სწავლობს სვანურს, რომელიც ბასკურთან მიმართების თვალსაზრისით იქცევს მის ყურადღებას. სვანურის შესწავლის მიზნით მან გასული ზაფხული მესტიის რაიონში გაატარა. გ. მაიერი სისტემატურად ადევნებს თვალს ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურას, ხშირად ათავსებს რეცენზიებს ამ ლიტერატურის შესახებ თავის ჟურნალში. როგორც ბერლინის უნივერსიტეტის პროფესორი, გ. მაიერი ახლო კონტაქტს ამყარებს იქ მოსწავლე ქართველ სტუდენტებთან, ხელმძღვანელობს მათ სადიპლომო შრომებს, რომლებიც, ჩვეულებრივ, შემარისპირებითი ხასიათისაა (ესა თუ ის გრამატიკული კატეგორია ქართველურსა და გერმანულ ენებში).

გ. მაიერის და ბ. მაიერის სარეცენზიო „ცნობარი“ ჩაფიქრებულია როგორც ექსტრემიანი ნაშრომი. პირველი ტომის ქვესათურია: „ენა, ენის წარმოშობა, ენები“. სანამ ამ ტომის შინაარსს გაეცნობოდეთ, ვნახით, თუ რა საკითხები იქნება განხილული და როგორი თანმიმდევრობით მომდევნო ტომებში:

ტ. II: ტრანსკრიფცია-ტრანსლიტერაცია. დამწერლობა-დამწერლობები-გრაფიკა. ფონეტიკა-ფონემიკა. პროსოდიკა-პროსოდიკა.

ტ. III. ენა და შეშენების პროცესი. ფსიქოლინგვისტიკა. ცენტრალური ენობრივი დარღვევები. ენის ონტოგენეზი. სემიოტიკა და ნიშანთა თეორია. სემანტიკა-მნიშვნელობა-ფუნქცია. სემანტიკური ანალიზი-მონოსემიკა-ნომატიკა. ლექსიკოლოგია. ლექსიკოგრაფია. სტილისტიკა.

ტ. IV. გრამატიკის თეორია. გრამატიკის ერთეულები და დონეები. გრამატიკული კატეგორიები. გრამატიკული ანალიზი და სინთეზი. მოძღვრება სიტყვაწარმოების შესახებ. ტექსტის თეორია. ენის განვითარების კანონზომიერებანი.

ტ. V. სოციოლინგვისტიკა. ინტერფერენციის ლინგვისტიკა. კომუნიკაციის პროცესი. თარგმნის თეორია. კომპარატივისტიკა. კონფრონტაციის ლინგვისტიკა. სპეციალური ენები. ენობრივი დთარბობა (გამოთვლითი ლინგვისტიკა). ენის სტატისტიკა. ინტერლინგვისტიკა.

ტ. VI. კრებისთი ბიბლიოგრაფია.

საკითხებს უზარალო ჩამოთვლიდანაც ჩანს, რომ ჩაფიქრებულია უზარმაზარი სამუშაო, რომელიც თანამედროვე ზოგადი ენათმეცნიერების ძირითად პრობლემებს მოიცავს. თუ ტომების რაოდენობისა და პირველი ტომის მოცულობის მიხედვით ეიმსჯელებთ, ეს საკითხები განხილული იქნება დეტალურად, სხვადასხვა თეორიათა ფართოდ გათვალისწინებით.

ყურადღებას იქცევს საკითხთა ვანლაგება. გავრცელებული ტრადიციის საპირისპიროდ ავტორები იწყებენ კონკრეტული ენობრივი მასალით, რაც პირველ და მეორე ტომებშია გა-

ხაწილებული, და მხოლოდ ამის შემდეგ გადადიან ზოგად პრობლემებზე. ასეთი თანმიმდევრობა ორიგინალურია და, ეტიკრობთ, გამართლებულიც. მის სასარგებლოდ არსებითი მოსაზრების გარდა ლაპარაკობს ავტორების მიერ მართებულად შენიშნული ფაქტი, რომ ბოლო ხანებში ბევრი თეორია იქმნება ენობრივი მასალის სათანადოდ გათვალისწინების გარეშე. ამ ხარვეზის შევსება საეტიკენზიო ნაშრომის ერთ-ერთ მოცინად არის დასახული.

პირველი ტომის ძირითად ნაწილს შეადგენს ასოფლიოს ენათა მიმოხილვა (თ. III, გვ. 37—437). მას წინ უძღვის თეორიული საკითხებისადმი მიძღვნილი მცირე მოკულობის ორი თავი: თ. I — ენა (გვ. 1—16), თ. II — ენის წარმოშობა (გვ. 17—36). ამ თავებში ძალიან მოკლედ, სათანადო არგუმენტაციის, აგრეთვე სხვა კონკრეტულებთან დისკუსიის გარეშე მოცემულია ენის თეორიული საკითხების ის გაცემა, რომელიც მომდევნო ტომებში საჭირო სისრულეთი იქნება დასაბუთებული. ასეთი შესავალი აუცილებელი იყო იმისათვის, რომ მკითხველს იმათივე სწორი წარმოდგენა შექმნოდა ავტორთა ზოგადი თვალსაზრისის, მათ მიერ გამოყენებულ ცნებათა შინაარსის, დასმულ პრობლემათა ხვედრითი წონისა და ურთიერთმიმართების შესახებ.

გ. მაიერი და ბ. მაიერი შესავალშივე აღნიშნავენ, რომ თავიანთს საცნობარო ხასიათის ნაშრომში მათ სრულიად არ ჰქონიათ განზრახული გაემრავლებინათ ისედაც მრავალრიცხოვანი თეორიები და ჰიპოთეზები, რომლებიც ენათმეცნიერებაში უკანასკნელი ათეული წლების განმავლობაში ასე კარბად შეიქმნა. ეს სრულიად არ ნიშნავს იმას, თითქმის მათ არ ჰქონდეთ საკუთარი თვალსაზრისი. გარკვეული, სრულიად ჩამოყალიბებული თვალსაზრისი იგრძნობა ნაშრომის პირველივე გვერდებიდან. ამ თვალსაზრისიდან ამოსვლით და ენობრივ მასალაზე დამყარებით ავტორები გვიპირდებიან მოგვარდონ სხვადასხვა თეორიის თუ ჰიპოთეზის სასარგებლო ან საწინააღმდეგო მოსაზრებანი. მათი თვალსაზრისის თეორიულ საფუძველს ქმნის მატერიალისტური შემცვლელის თეორია და ენობრივ მიმართებათა დიალექტიკურ-მატერიალისტური, აგრეთვე ენის საზოგადოებასთან დამოკიდებულების ისტორიულ-მატერიალისტური განხილვა.

ავტორების მიერ აღიარებული ენის თეორიის ძირითადი დებულებები შემდეგია: ენა წარმოადგენს ადამიანურ მოქმედებას, ისტორიულად წარმოშობილი ენთეგავრა ნიშნათა სისტემას, რომელიც გამოიყენება კომუნიკაციისა და აზროვნებითი ოპერაციებისათვის. ძირითადია ენის საკომუნიკაციო ფუნქცია. ნაშრომში მოცემულია ადამიანური კომუნიკაციის სქემა. ავტორები გახაზავენ, რომ ენა დამადებიდანვე არ დაჰყვება ადამიანს, იგი შესწავლილ უნდა იქნეს. ენა საზოგადოებრივი მოვლენაა. ენის განვითარება საზოგადოების განვითარებას უკავშირდება. ამასთან მიმართება საზოგადოებრივ ცვლილებებსა და ენობრივ ცვლილებებს შორის უარესად რთულია და არაერთარ შემთხვევაში არ არის უშუალო.

მეტად დასტულია გ. მაიერისა და ბ. მაიერის მიერ გამოთქმული შეხედულება, რომ ენა არ არის ლოგიკურად ან ფსიქოლოგიურად სტრუქტურირებული, იგი შედგება ხშირად ძალიან არათანაბარი ისტორიული განვითარებისა, რომელშიაც უცხო ენობრივი სისტემის გავლენაც დიდ როლს თამაშობს.

ავტორების მიხედვით, ენობრივი საზოგადოება განისაზღვრება ერთი და იმავე ენის მოხმარებით და არა ერთი და იმავე სახელწოდებასადმი, ერისადმი, რასისადმი, ეთნიკური ქვეყნისადმი სოციალური ქვეყნისადმი მიკუთვნებით. ნაშრომში ამ დებულების სისწორე სხვადასხვა კონკრეტულ მაგალითზეა ნაჩვენები.

თვალსაზრისი ნიმუშებითაა ილუსტრირებული აგრეთვე ენის არსებობის სხვადასხვა ცორმები: ყოველდღიური სალაპარაკო ენა, სალიტერატურო ენა, დიალექტები. მოცემულია ენის კლასიზირების ნ. მარისეული თეორიის კრიტიკული ანალიზი.

საყურადღებო შეხედულებებია წამოყენებული ენის განვითარების, ენის სისტემისა და სტრუქტურის, ენობრივი ნიშნის ბუნების შესახებ. აღიარებულია ნიშნის ბილატერალური თეორია. განხილულია ნიშნულობის ცნება, მნიშვნელობის მიმართება ობიექტური სინამდვილის ასახვასთან, ერთი მხრივ, და ბეგრით ფორმასთან, მეორე მხრივ.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ყველა ჩამოთვლილი პრობლემა მომდევნო ტომებში საგანგებოდ იქნება დამუშავებული. მაგრამ დებულებები, რომლებიც მოცემულია პირველ ტომის შესავალ ნაწილში, სრულ უღლებას გვაძლევს ვიეარდოთ, რომ ისინი დამუშავდება საჭირო სისრულეთა და სწორი მიმართულებით.

აღსანიშნავია ისიც, რომ საეტიკენზიო ტომში საქმოდ დაწვრილებით არის განხილული ენის წარმოშობის საკითხი. ავტორებს მშვენიერად ესმით, რომ პირდაპირი მონაცემები ამ პრობლემის გადასაწყვეტად მეცნიერებას არ მოეპოვება. ისინი იკარბოდ იყენებენ ყველა დამ-

მხარე საშუალებას, რომლებმაც ენის წარმოშობის საკითხს შეიძლება მოჰქონოს შეუქცევადი მტკიცებულებები. ავტორებს მიანიჭათ, რომ ცხოველებს, მათ შორის მიძინებულს, ენა არ მოეპოვებათ, ცხოველთა სიგნალური სისტემა ბიოლოგიურია, მაგრამ ცხოველური აქუსტიკური სიგნალები აღმანიერი ბგერითი მეტყველების წინა საფეხურს წარმოადგენს. თითო აღმანიერი ენის წარმოშობა კი დაკავშირებულია იარაღის მოხმარებასთან, რაც ორგანიზმულ კომუნიკაციას წითხოვდა. შრომა, ენა და აზროვნება ერთმანეთს გვერდით, ერთმანეთთან ურთიერთობის პროცესში ჩაისახა, როგორც ეს ჟერ კიდევ 1876 წ. განვირგობა ფ. ენგელსმა.

მსოფლიოს ენები გ. მაიერისა და ბ. მაიერის ნაშრომში მათი ნათესაობის მიხედვით არის დაჯგუფებული. გათვალისწინებულია 4200-ზე მეტი ენა, რომლებიც გენელოგიურ ოჯახებად არის დალაგებული. ავტორები თვალისწინებენ იმ გარემოებას, რომ ყველა ენა თანაბრად არაა შესწავლილი, რის შედეგადაც თვით ენათა ნათესაობაც სხვადასხვა აღზომებით არის დასაბუთებული. ისინი განასხვავებენ შემდეგ შემთხვევებს: ნათესაობა აშკარაა; ნათესაობა აშკარაა, მაგრამ გვხვდება ნარევი ელემენტები; ნათესაობა სააღბათოა; ნათესაობა არ არის დადასტურებული, მაგრამ ივარაუდება; ნათესაობა არ არსებობს, ე. ი. იზოლირებული ენა გვაქვს; ნათესაობა შესაძლებელია, მაგრამ ჟერ კიდევ არ არის ნაკლები; ერთ რეგიონში გვხვდება ამაომათესავე ჟგუფები ანუ ოჯახები. ეს შემთხვევები განსხვავებული ნიშნებით გამოიყენება მსოფლიოს ენათა კლასიფიკაციაში. გარდა ამისა მითითებულია აგრეთვე ცალკეულ ენათა გავრცელების არელები, რასაც დიდად უწყობს ხელს ნაშრომის დართული რვა რუკა. აღნიშნულია აგრეთვე თითოეულ ენაზე მოლაპარაკეთა რაოდენობა და ენის განვითარების საფეხურები.

აშკარაა, რომ ამგვარად მოწოდებული ცნობები მსოფლიოს ენათა შესახებ დიდ სამსახურს გაუწევს სპეციალისტებს. ნაშრომის მნიშვნელობას ზრდის კარგად დამუშავებული ტექნიკური მხარე (ენები დეციმალური კლასიფიკაციის მიხედვით არის მოწესრიგებული) და დამხმარე მეცნიერული აპარატი. განსაკუთრებით ფასეულია ბოლოს დართული ენათა ანბანური სიძებელი, რაც უპეველად საჭიროა ამა თუ იმ ოჯახის რომელიმე კონკრეტული ენის მოსაძებნად.

ყოველივე ზემოთქმულიდან ბუნებრივად გამოძინარობს დასკვნა, რომ გ. მაიერისა და ბ. მაიერის ნაშრომის სახით სასარგებლო საცნობარო წიგნი მივიღეთ მსოფლიოს ენათა განლაგების შესახებ. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ნაშრომის შესავალ თეორიულ ნაწილს და იმას, რასაც მომდევნო ტომებში გვიპრდებიან ავტორები, სრული იმედი შეიძლება ვიპოვიოთ, რომ ამ ექვსტომიანი ნაშრომის მნიშვნელობა გასცილდება ცნობარის ფარგლებს. ეს იქნება ანგარიშგასაწევი გამოკვლევა თანამედროვე ენათმეცნიერების თეორიის ძირითადი საკითხების შესახებ.

თ ი ნ ა თ ი ნ შ ა რ ა ძ ე ნ ი ძ ე

ს.ქარხელის სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

ა ნ ა ლ ი ფ ი ბ ნ ე ბ ი

გამომცემლობა „მეცნიერება“

კორნელი კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტომი მეორე რედაქტორი ალ. ბარამიძე

კორნელი კეკელიძის „ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ მეორე ტომი (XII—XVIII ს.) არის 1958 წ. გამოსული „ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ მეორე ტომის ფოტოტიპური გამოცემა (შეტანილია მხოლოდ მცირეოდენი აუცილებელი შესწორებები).

752 გვ., ფასი 5 მან. 20 კაპ., ტირაჟი 20 000.

შოთა ძიძიგური, ბასკურ-კავკასიური პრობლემა რედაქტორი ბ. ჟორბენაძე

საიდუმლოებით მოცული ბასკების ისტორია საბჭოთა და საზღვარგარეთის მეცნიერთა შეუნელებელ ინტერესს იწვევს. ოც საუკუნეზე მეტია კაცობრიობას იზიდავს იბერიულ-კავკასიური მოდგმის ხალხებთან ბასკების ნათესაობის იდეა. ნაშრომში განხილულია ამ საკითხის

ირველი გამოქმული მოსაზრებანი. იგი „ბასკურ-კავკასიური“ (Euscario—Caucasique) ჰიპოთეზის თანმიმდევრული განხილვის პირველი ცდაა.

84 გვ., ფასი 55 კაპ., ტირაჟი 10 000.

აკაკი ხინთიბიძე, პოეტური ძიებანი

რედაქტორი თ. დოიაშვილი

წიგნში განხილული თეორიული საკითხებიდან ყურადღების ცენტრშია რითმა, ხოლო შემოქმედებითი პრაქტიკიდან — ვეა-ფშაველას პოეტიკა.

ნარკვევები, რომელთა უმრავლესობა ადრევეა გამოქვეყნებული, იბეჭდება დაწერის თაჩილის ჩვენებით.

„პოეტური ძიებანის“ ავტორი აგრძელებს მუშაობას ქართული ვერსიფიკაციის პრობლემებზე, რამაც კარგახანია ჩვენი ფილოლოგიური აზროვნების პერიფერიიდან ცენტრისაკენ გადმოიხანცელა.

196 გვ., ფასი 1 მან. 25 კაპ., ტირაჟი 2000.

გურამ შარაძე, მასალები ბელა ეკარის არქივიდან

რედაქტორი სარგის ცაიშვილი

ამ ნაშრომში განხილულია უნგრეთის სახალხო რესპუბლიკის არქივებში მოძიებული მასალები და მოცემულია მათი მეცნიერული ანალიზი. ზოგიერთი ახლად მიკვლეული მასალის საფუძველზე იგი შეუქს ჰენს ეფფხისტუაოსნის პირველი უნგრული თარგმანის ისტორიას, რომელიც შეასრულა გამოჩენილმა უნგრელმა მეცნიერმა და მთარგმნელმა ბელა ეკარმა (განოცა ბუდაპეშტში 1917 წელს).

128 გვ., ფასი 80 კაპ., ტირაჟი 2000.

თამარ ნუცუბიძე, ქართული რომანტიზმის ტიპოლოგიის საკითხები

რედაქტორი დ. ლაშქარაძე

ნაშრომში მოცემულია ქართული რომანტიზმის ძირითად თვისებებზე მათა ტიპოლოგიის ცდა. რაც ნ. ბართაშვილის, გრ. ორბელიანის, ქაეკეაძისა და ინგლისური რომანტიზმის უმრავლეს წარმომადგენელთა შემოქმედების სტილისტურ, ყანრობრივ პროსოდულ და სალექსო ფორმათა შედარებითს ანალიზს ემყარება. ნაჩვენებია ქართველ რომანტიკოსთა პოეტური კმნილებების როგორც ზოგადრომანტიული, ასევე ეროვნული და ინდივიდუალური ნიშანთისებანი.

72 გვ., ფასი 45 კაპ., ტირაჟი 2000.

რუსთველოლოგიური რჩეული ლიტერატურა. II

შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო იოსებ მეგრელიძემ

რედაქტორი სარგის ცაიშვილი

კრებული შეიცავს „ეფფხისტუაოსნის“ 1888 წლის გამოცემის კომისიის წინასწარ განცხადებას, სხდომათა ოქმებსა და ალ. ხახანაშვილის, ვეა-ფშაველას, ალ. სარაჯიშვილის, დ. კარაგეშვილისა და სიმონ ქეარაიანის მიერ 1880—1913 წლებში გამოქვეყნებულ რუსთველოლოგიურ რჩეულ ნაშრომებს. მასალა შერჩეულია იმავე პრინციპებით. როგორც სერიის I წიგნი. წიგნი გამოადგებათ ფილოლოგებსა და ისტორიკოსებს, დაინტერესებთ მკითხველთა ფართო წრეებსაც.

180 გვ., ფასი 1 მან. 15 კაპ., ტირაჟი 2000.

ეფფხისტუაოსნის უახლესი თარგმანები ევროპულ ენებზე

რედაქტორები: დ. ლაშქარაძე, ს. ცაიშვილი

კრებულში მოთავსებული სტატიები ეძღვნება რუსთაველის პოემის 70-იანი წლების თარგმანებს. მოცემულია ინგლისურ, გერმანულ, ფრანგულ, პოლონურ ენებზე ეფფხისტუაოსნის თარგმანების ანალიზი, ასევე განხილულია 1945 წელს იტალიურ ენაზე ნათარგმნი ეფფხისტუაოსანი.

წიგნი განკუთვნილია რუსთველოლოგთა, ლიტერატურათმცოდნეთა და, აგრეთვე, მკითხველთა ფართო წრისათვის.

98 გვ., ფასი 65 კაპ., ტირაჟი 1200.

ქ რ ო ნ ი კ ა და ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

გიფსისტუოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში*

1979 წ. 80 მარტი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მებრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1124; 1125; 1125,1 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გერიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ); 1126; 1126,1; 1127; 1128 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. ოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა).

1124 მაშორვიდა, ვერად ვიყან; მომეახლა, იყო ნავი;
ორთა კაცთა, ტანად შავთა, თუით პირიცა ედგა შავი;
იქით-აქით მოსდგომოდეს, ახლოს უჩნდა ოდენ თავი,
და გამოვიდეს, გამოიქირდა იგი უცხო სანახავი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1117) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩემგან შორს იყო, ვერაფერს მივამსგავსე; მომიახლოვდა, (აღმოჩნდა, რომ) ნავი იყო; ორ კაცს, ტანად შავს, პირისაბეც შავი ჰქონდა; (ისინი) იქით-აქით ამოსდგომოდნენ (ნავს), ახლოს მხოლოდ თავი უჩანდათ, გამოვიდნენ, გამოიქირდა უცნაური სანახაობა.

1125 გამოზიდეს იგი ნავი, გამოიღეს ბაღს წინა,
მიიხედნეს, მოიხედნეს, ვინ გუიქურეტსო, სადა ვინა,
ვერა ნახეს სულიერი, ვერც რამან შეაშინა;
და მე იღუმალ ვიხედიდი, სულღებული ვიყავ შინა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1118) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: გამოათრიეს ის ნავი, გამოიტანეს ბაღის წინ, მიიხედ-მოიხედეს, ვინ გვიყურებს, სად ვინ არისო (საღმე ვინმე არ იყოსო), სულიერი ვერავეინ ნახეს, ვერც რაიმემ შეაშინა (ისინი); მე ფარულად ვიყურებოდი, სულგანახული ვიყავი შინ.

1125,1 უსენ წასულა ქალაქად თვალ-მარგალიტის მნახველად:
ვაჭარი ვინმე ენახა, მივიდა მისად მსახველად;
მას ეუბნების: „რა გაქო?“ — თვალი აქუს არად მფახველად.
და მან ვერ სცნა ესე ამბავი, ფატმან მივიდა რა ველად.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 13151) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: უსენი ქალაქში წასულა თვალ-მარგალიტის სანახავად; ვიდაც ვაჭარი ენახა, მივიდა მის მსახველად; მას ეუბნება: „რა გაქსო?“ — თვალს არ აფახულებს. მან ვერ გაიგო ეს ამბავი, ფატმანი რომ მივიდა ველად.

* გავრცელება. დასაწყისი იხ. „მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, 1974, №№ 3, 4; 1975, №№ 1, 3, 4; 1976, №№ 1, 3, 4; 1977, №№ 3, 4; 1978, №№ 1, 2, 3, 4; 1979, №№ 1, 2, 3, 4; 1980, № 4; 1981, №№ 3, 4; 1982, №№ 1, 2.

1126 მით ნაეილაღმა მათ რომე გარდმოსტეს კილობანითა,
აქადეს, ქალი გარდმოცდა უცხოთა რათმე ტანითა,
თავსა რიღითა შავითა, ქუთუშეთ მოსილი მწტანითა,
და მზესა სიტურთედ ეყოფის, იყოს მისითა გვანითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1119) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა აქადეს (ახადეს).

ს. ცაიშვილის წინადადებით პირველ ტაეში მიღებულ იქნა წაკითხვა: მით ნაეილაღმა მათ რამე გარდმოსტეს კილობანითა.

რედაქციას შესაძლებლად მიაჩნია კონიექტურის მიღება, მით უმეტეს, რომ, როგორც ც. კიკვიძემ აღნიშნა, „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში არც ისე იშვიათია რომე და რამეს აღრევა.

სტროფის შინაარსი: იმ ნაეიდან მათ რაღაც ვადმოსვეს კილობნით, (თავი) ახადეს, ვად-მოვიდა უცხო რამ ტანის ქალი, თავზე შავი რიღით, ქვემოთ მწვეანით შემოსილი, მზეს სილაშხედ ეყოფა, მისი მსგავსი (რომ) იყოს.

1126,1 აეთანდილს გული შეეძრა ამა სიტყვისა სმენითა,
ენიშნა ფერი რიღისა ტარიელისგან თქმენითა;
მაგრამ იქმარა სიწყნარე, იყო ღიღითა თმენითა,
და სხვა არა უთხრა, ასტირდა ცრემლით ტბადასადგმენითა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 1316) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ტბადასადგმენითა (ტბა დასადგმენითა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აეთანდილს გული აღძგერდა ამ სიტყვების მოსმენით, რიღის ფერი ენიშნა ტარიელისაგან ნათქვამით; მაგრამ სიმშვიდე ირჩია, ღიღი მოთმინებით იყო, სხვა არაფერი უთხრა, (მხოლოდ) ატირდა ტბის დაწყენებელი ცრემლით.

1127 რა მობრუნდა ქალი ჩემენ, შემოდგეს სხიენი კლდესა,
ლაწუთა მისთა ელვარება ელვარებდა კმელთ და ზესა;
დავიწუხენ თბალნი, ყოლა ვერ შევადგენ, ვითა მზესა,
და უემოვიქამ კარი, ჩემგან მათი კტრება ვერა ცნესა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1120) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: მეორე ტაეში უკეთესია წაკითხვა: ელვარებდა კმელთა, ზესა.

შ. ძიძიგური: გასარკვევია, ზესა აქ ზმნიზებადა თუ თანდებელი. უფრო თანდებელი ჩანს. ამიტომ უფრო მართებულია წაკითხვა კმელთა ზესა.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: ელვარებდა კმელთა ზესა.

სტროფის შინაარსი: ქალი რომ ჩემენ მობრუნდა, კლდეს სხივები მოეფინა, მისი ლაწუთების ელვარება ელვარებდა მთელს ხმელეთზე; დაეხუტე თვალეზი, სრულიად ვერ გავუსწორე, როგორც მზეს, გამოვიყეტე კარი, მე რომ მათ ვუეურებდი, ვერ გაიგეს.

1128 მოვიქმენ ოთხნი მონანი, ჩემსა წინაშე მდგომელნი,
უჩუტენ: ზხედავთ, ინლოთა ტყვედ ჰყვანან შუქნი რომელნი?
ჩაეპარენით, ჩავლით წყნარად, ნუ ჩქარად მხლტომელნი,
და მოგვიღონ, ფასი მიეცით, რასაცა იყენენ მნდომელნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1121) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა უჩუტენ (უჩუვენენ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოვიხმე ოთხი მონა, ჩემთან მყოფნი, უჩვენენ: „ხედავთ, ზანგებს რომ ტყვედ ჰყავთ, იმ შუქს (=ქალს)? ჩაეპარეთ, ჩემად ჩადით, ჩქარა ნუ ჩახტებით, (თუ) მოგვიღონ, მიეცით, რა ფასაც მოგთხოვენ.“

1079 წ. 8 აპრილი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1128,1; 1129; 1130; 1130,1; 1131; 1132; 1132,1; 1132,2.

1133; 1134 (პროექტი მოაზნადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმა-
ლშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. კტიციშვილმა).

1128,1 კულაეცა დავედრე სიფრთხილე: „ქაჩნია იგი გრძნეულნი;
არ მოიშორეთ გულითა სწავლანი აწ ჩემეულნი:
ზღვათაჲს გზანი მოსტაცეთ, მუნ არ შეტურდენ წყეულნი.
და ადრე მოგელი, მოჰფინოთ ჩემთვის სინათლე მზეულნი“.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1318) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: სიფ-
რთხილე: „ქაჩნია (სიფრთხილე, ქაჩნია); მეორე ტაეპის ბოლოს ორწერტილია წერტილ-მძი-
მის ნაცულად. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: კიდევ დაეპარე, ფრთხილად ყოფილიყენენ: „ისინი გრძნეული ქა-
ჩები არიან; არ დაიფრყოთ ჩემი ნასწავლები (რაც დაგარიგეთ): ზღვისკენ გზა გადაუკეტეთ,
იქ არ შეტურდენ წყეულები. მაღე მოგელით, მზის სინათლე მომაფინეთ. (= უცხო ქალი მო-
მეყვანეთ)!“

1129 თუ არ მოგცენ, ნულარ მისცემთ, წაპტარეთ და დატოცენით,
მოიყენეთ ისი მთუარე, ქმენით კარგად, ეცადენით!»
ჩემნი ყმანი ზედადღმა ჩაეპარნეს, ვითა ფრენით,
და დევეპტრნეს, არ მოჰყიდეს, შეანი ვნახენ მეტად წყენით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1122) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: თუ არ მოგცენ (ქალი), ნულარ გაატანთ, წაართვით და დასოცეთ,
მოიყენეთ ის მთუარე, კარგად გაისარჩეთ, ეცადეთ! ჩემი ყმები ზევიდან ჩაეპარნენ, გეგო-
ნებოდათ, ჩაფრინდნენ, შეევეპტრნენ, არ მოჰყიდეს, ვნახე, რომ ზანგებმ მეტად გაჭაერდნენ.

1130 მე სარკმელთა გარდაედეგ. რა შევიგენ, არ მოჰყიდეს,
შეუზახენ: «დატოცენით!», დაიპტრნეს და თავსა სტრიდეს;
იგი ზღუთსა შეასრიგნეს, შემოადგეს ქალსა, სტეიდეს;
და ჩავეგებე, გამოეპტარე, ზღუის პირს ხანსა არ დაზმიდეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1123) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შე-
უზახენ (შეუზახენ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე სარკმელს გადაედეგი. რაჲ მივხვდი, არ მოჰყიდეს, შეეუტრე (მო-
ნებო): „დასოცეთ!“ დაიპტრეს და თავები დასტრეს; ისინი ზღვაში გადაყარეს, ქალს აქეთ-იქით
ამოუდგნენ, შემოუარტყნენ; ჩავეგებე, (ქალი) გამოეუარტოე, ზღვის პირას არ დაყენებულან.

1130,1 წაართვის ნესტან-დარეჩან, აქამლის ზღვაში ტყვედ არი;
ფატმან რა ნახა, ჩაგზანა იგ ორნი ეინმე მენედ არი;
ქაჩნი დატოცნეს, ზღვას მისცეს; არ იყო მათთვის ცხედარი;
და მოეგება და ეხვევის; ეინ ნახოს ეგრე მზედარი!

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 1320) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეო-
რე და მესამე ტაეპი ადგილშენაცვლებულია, სტროფის ბოლოს წერტილის ნაცულად დას-
მულა ძაბილის ნიშანი. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: წაართვის ნესტან-დარეჩანი. აქამდე ზღვაში ტყვედ იყო; ფატმანმა
რომ დაინახა, ჩაგზანა ორი მხნე (მსახური): ქაჩები დახოცეს, ზღვას მისცეს, არ იყო მათთვის
საწოლი; (ფატმანი) მიეგება და ეხვევა (ნესტანს); ეინ ნახოს ისეთი მზის დარი!

1131 რა ვიამბო ქება მისი, რა სიტურფე, რა ნახობა!
ფფიცაე, რომე იგი მზეა, არა მართებს მზესა შრობა!
ეინ გაიცდის შექთა მისთა, ეინმცა ეით ქმნა ნახახობა!
და მე თუ დამწუავს, აპა, მზა ვარ, აღარ უნდა ამას შრობა!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1124) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა:
მეოთხე ტაეპში, აპა-ს შემდეგ, დასმულია მძიმე პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მისი რა ქება ვითხრა, რა სიღამაზე, რა სინაზე! ეფიცაე, რომ ის

მზეა, (თეთონ) მზეს არ შეეფერება მზეობა ეინ გაუსწორებს (თვალებს) მის შუქს, ვინ რო-
ვორ დახატავს (მას) მე თუ დამწვავს, აა, მზად ვარ, აღარ უნდა (ამას) მზაობა.

1132 ესე სიტყვა დაასრულა, ფატმან იყრნა პირსა კელნი;
ათანდილსა აეტირნეს, გარდმოყარნა ცრემლი ცხელნი;
ერთმანერთი დააიწყდა, მისთვის გაქდეს ვითა ხელნი,
და ღებრმან, ზელათ მონადენმან, გაწყალნა ფიფქნი თხელნი.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1125) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეს სიტყვა დაამთავრა, ფატმანმა სახეზე ხელები წაიშინა: ათანდილ-
საც ტირილი მოერია, ცხელი ცრემლები გადმოყარა, ერთმანეთი დაივიწყდათ, მისთვის (ნეს-
ტანისათვის) ვახელდენ (ვახლდენ როგორც შმაგები), (ცრემლის) ღვარმა, ზემოდან მონა-
დენმა, გააღწო თხელი ფიფქი (სახეებისა) (=ცრემლებმა დაუფარა სახეები).

1132.1 ფატმან რა ნახა ათანდილ ტირილით შემჭიდრებულნი,
გულსა ეტყუის, თუ: „ეს არის მის მზისა ძებნად რებული;
ნეტარ, ვითმე ვიყო სამისოდ თავის თავს დამტერებული!
და ეს მას წაუდგეს, მე დავრჩე უმისოდ გამწარებული“.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 13221) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გულსა
(გულს), ეს (ესე) [მეორე ტაქში], თავს (თავ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფატმანმა რომ ნახა ტირილით შეჭირვებული (შევიწროებული) ავ-
თანდილი, გულში თქვა: „ეს არის იმ მზის (ნესტანის) საძებნელად მოსული; ნეტავ მისი (ნეს-
ტანის) გულისთვის ჩემს თავს როგორ დავემტერო! ეს მას მიჰყვეს (მის ზგას დაადგეს), მე
უმისოდ (უათანდილოდ) დავრჩები გამწარებული“.

1132.2 კითხვას: „გინახავს იგი მზე, ანუ გაქუს მცენიერობა?
შენ ეგრე შეგვირს, გეტყობის, გწადს მისთა მტერთა მტერობა“.
ათანდილ უთხრა: „შენ სრულქმენ ჩერ ეგე სიტყუიერობა,
და მერმე შენცა ჰქენ ჩუენისა თქმულისა დანაქერობა“.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 13222) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეორე
ტაქსის ბოლოს წერტილია მიშის ნაცვლად. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეკითხება: „გინახავს ის მზე (ნესტანი), ან იცნობ? შენ ისე წუხარ
(მის ამბავს), გეტყობა, გსურს მისი მტრების მტერობა“. ათანდილმა უთხრა: „ჩერ დაასრულ-
ლე ეს თხრობა, მერმე შენც დაიჭერე ჩემი ნათქვამი“.

1133 მოიტირეს, ყმამან უთხრა: „ნულარ გასწყუდე, გასრულე“.
ფატმან იტყუის: „მივეგებე, გული მისთვის ვერთგულე,
გარდუკონე ყოელი ასო, თავი ამა მოვაძლუე,
და ზელა დავსუი ტახტსა ჩემსა, შევეკუთუე, გავმესულე“.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1126) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა:
გარდუკონე (გარდუკონე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოიტირეს, მოყვამ უთხრა: „ნულარ გაწყუდე (თხრობას), დაამთავ-
რე“. ფატმანი ამბობს: „მივეგებე, გავუერთგულდი, გადავკონე ყოელი ნაკეთი, თავი ამი-
ტომ მოვაძლუე, ჩემს ტახტზე დავსვი, მივესიყვარულე, შევეტყებე“.

1134 ეკადრე: „მითხარ, ვინ ხარ, მზეო, ანუ შვილი ვისთა ტომთა?
იმა ზანგთა სით მოჰყვანდი შენ, პატრონი ცისა კომთა?„
მან პასუხი არა მითხრა მე სიტყუათა ესეზომთა,
და ასნაკეი წყარო ენახე ცრემლთა, მისთა მონაწთომთა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1127) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-
ექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეკითხე: „მითხარი, ვინ ხარ, მზეო, ან რომელი ტომის შვილი? იმ
ზანგებს საიდან მოჰყვანდი შენ, ვარსკვლავთ კრებულის პატრონი?„ მან არაფერი მიპასუხა ამ-
დენ კითხვაზე, მის ჩამონადენ ცრემლთა ასკეცი წყარო ენახე.

1979 წ. 18 აპრილი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, თ. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. ბეტრეველი, ს. ცაიშვილი, ზ. ძიძგური.

განიხილეს სტროფები: 1135; 1136; 1137 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალი-შვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა); 1138; 1139; 1140 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. ვერიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1135 რა მივაჭირვე კითხვითა, მეტითა საუბარითა.

გულამოკტინჩეთ ატირდა მით რამე კმითა წყნარითა:

ბროლ-ლალსა ლტარი ნარგისთათ მოსდის გიშრისა ღარითა:

და მისი მჭტრეტელი დაეწიქი, გავე გულითა მქუღარითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1128) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რომ შევაწუხე კითხვებით. მეტისმეტი საუბრით, გულამოსკენით ატირდა წყნარი ხმით; ბროლ-ლალს (=ლაწეებს) ცრემლების ღვარი ნარგვებიდან (=თვალე-ბიდან) ეღინება გიშრის ღარით (=წაშწამებით); მისი მჭერეტი დაეწიქი, გული მომიკვდა.

1136 მითხრა: «შენ ჩემთვის, დედაო, ხარ უმჯობესი დედისა,

რას აქნევ ჩემსა ამბავსა, ზღაპარი არის ყბედისა!

ღარიბი ვინმე, შესწრობი ვარ უბედოსა ბედისა;

და თუ რაჲს მკითხო, ძალიმცა გიგმია არსთა მხედისა!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1129) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მითხრა: «დედავ, შენ ჩემთვის დედაზე უმჯობესი ხარ, რას დაეძებ ჩემს ამბავს, ყბედის (მონაჩმბი) ზღაპარი! ვინმე გადმოხვეწილი. უბედო ბედის შესწრა ვარ: თუ რაიმე მკითხო, არსთა მხედის (=ღვთის) ძალის მგმობელი იყო!»

1137 ეთქუ: «უფამოდ არ წვისა მოყვანა და მზისა კმობა:

მომყვანელი გაშმაგდების და წაუეა ერთობ ცნობა:

კმობა უნდა ეამიერად, სააქოსა ყოელსა თხრობა.

და რად არ ეიცი ამა მზისა საუბრისა უფამობა?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1130) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეთქუ: «წესი არ არის ღრომდე მზის ამოყვანა და ხმობა: ვინც ამას შეეცდება, გაშმაგდება და ერთობ წაერთმევა გონება: როგორც მოხმობა, ისე ყოველი სათხოვრისი თქმაც ღრთულად უნდა. რით ვერ გამიგია ამ მზესთან (ნესტანთან) საუბრის უღრობა?»

1138 აუიყვანე იგი პირმზე, ნაქები და ვერ ეთქუ უქი:

სურვილმან და მზემან მისმან, ძლიე დაემაღე მისი შუქი,

ჩამოეჭურე მრავალკეცი სტურა მძიმე, არსებუქი;

და ცრემლსა სეტყუს და ვარდსა აზრობს, წამწამთაგან მოქრის ბუქი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1131) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: პირმზე, ნაქები (პირ-მზე ნაქები). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აუიყვანე ის პირმზე, ნაქები და ვერ ვიტყვი. შეუქებელი-მეთქი: ვფოცავ მის სიუვარულსა და მზეს, ძლიეს დაეფარე მისი შუქი, ჩამოეჭურე (მას) მრავალკეცი მძიმე, არამსებუქი ძვირფასი ქსოვილი: ცრემლებს სეტყუასავით ყრის, და ვარდს (=პირისახეს) ზრავს, წამწამებიდან ქარბუქი ქრის.

1139 მოიყვანე შინა ჩემსა იგი პირმზე ტანით ალუთ,

მოუკახზე სახლი ერთი, შიგან დ-წაუი მეტად მალეთ:

არვის უთხარ სულიერსა, შევიწახე ფარვით, კრძალით,

და ერთი ზანგი ვამსახურე. მე შევიდი, ენახი ხალვით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1132) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მოუკახშე (მოუკახშე), უთხარ (ვუთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეოთხე ტაეპში (შინგით) წერტილი შეიცვალა წერტილ-შიშით.

სტრაფის შინაარსი: მოვიყვანე შინ ის ალვისტანა პირშე, მოუკახშე ერთი დარბაზი, შიგ დავსვი მალულად; სულიერს არაეის ეუთხარი, დავიკავი ფარულად, სიფრთხილით, ერთი ზანგი (მონა) მიუჯინე მსახურად; მე შევიდოდი, ენახულობდი მარტო (სხვათა დაუსწრებულად).

1140 ვით გაიშბო საკუირველი მე, გლახ, მისი ყოფა-ქცევა,
 დლე და დამე გაუწყველად ტირილი და ცრემლთა ფრქვევა!
 შევეხუეწი: „დადუმდიო“, წამ ერთ ჰქონდის ჩემი თნევა.
 და აწ უმისოდ ვით ცოცხალ ვარ, ჰაჰაჰ ჩემთქის, ვაგლახ მე, ვა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1133) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა ჰაჰაჰ (ჰაი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტრაფის შინაარსი: როგორ გაიშბო მისი საკვირველი ყოფა-ქცევა, დლედალამ განუწყვეტლად ტირილი და ცრემლების ფრქვევა! ეხეეწებოდი: დადუმდი-მეთქი, ერთი წამით ჰქონდა ხოლმე ჩემი ხათრი. ახლა უმისოდ როგორა ვარ ცოცხალი, ვაი მე, ვაგლახ!

1878 წ. 20 აპრილი

სხდომის დასწრენი: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი. გასახილეს სტრაფები: 1141; 1142; 1143; 1144; 1145; 1146 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არახულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1141 შინა შევიდი, მას წინა ედგის ცრემლისა გუბები,
 შიგან სისხლისა შორეესა ეყრდნის გიშრისა შუბები,
 მელნისა ტბათთ იღვრების საესე სათისა რუბები,
 და შუა ძოწსა და აყიუსა სკუტირს: მარგალიტი ტყუბები.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1134) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა. რედაქცია იზიარებს მესამე ტაეპის შინაარსის გ. წერეთლისეულ გაგებას (იხ. მაცნე, 1966, № 5, გვ. 193).

სტრაფის შინაარსი: შინ შევიდოდი, მას წინ ედგა ცრემლის გუბები, სისხლის შორეეში (=სისხლიანი ცრემლით საესე თვალებში) ეყრდნო (ჩასობილი იყო) გიშრის შუბები (=წამწამები). მელნის ტბებიდან (=თვალებიდან) იღვრებოდა საესე სათის (მარჯნის) წვენი (=სისხლიანი ცრემლი). ძოწსა (მარჯანსა) და აყიუს (ფიჯიფასი ქეა, წითელი ფერისა) შუა გამოსკვივოდა ტყუში მარგალიტები (=ბაგეებს შორის კბილები უჩანოდა).

ა. ბარამიძისა და გ. კარტოზიას აზრით, ტყუბი მარგალიტი ნიშნავს ტყუბ-ტყუბ მარგალიტს: ს. ცაიშვილის, ე. მეტრეველის, ც. კიკვიძის აზრით, — თანასწორ, მსგავს მარგალიტებს.

მომდევნო სხდომაზე (1979.27.IV) ი. გვიგინევილმა აღნიშნა, რომ ამ კონტექსტში რუბი არ უნდა ნიშნავდეს წვენს. მისი აზრით, რუბი აქ იგუევა, რაც რუბში, ჭურჭელი.

1142 ეამი ვერ ვპოვე კითხვისა ნიდაგ ცრემლთა ღრწისაგან,
 თუშეა მეკითხა: ღვინ ხარ და ეგრე გასრული — რისაგან?
 მჩქეფრად სისხლისა ნაკადი მოსდის ალვისა ხისაგან,
 და მას კორციული რა გასძლებს სხტა, კიდევანი ჭეისაგან!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1135) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტრაფის შინაარსი: ნიდაგ ცრემლის ღერის გამო შეკითხვის დრო ვერ ვიპოვე, რომ მეკითხა: „ღვინ ხარ და რისგან ხარ ამ დლეში ჩავარდნილი?“ სისხლის ნაკადი ჩქეფით მოსდის ალვისხისტანისანს (ნესტანს), მას (=მ ტანყვას) ხორციული ვინ გაუძლებს, ჭეის გარდა სხვა!

1143 არად უნდის საბურავი, არცა წოლა საგებლითა,
 მიწყვი იყვის რილითა და მით ერთთა ყაბაჩითა,

მკლავი მისი სასთაულად მიიღვის და მიწვის მითა,
და ძლივ ვაჭამი ცოტა რამე ათასითა შეხტეწითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1136) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: არაფრად უნდოდა დასახურავი (საბანი), არც საგებელზე წოლა, მუდამ იყო იმ ერთი რიდიითა და ყაბაჩით, თავის მკლავს სასთუმლად მიიღებდა და ისე მიწვებოდა, ძლივს შეეპყმევიდი ცოტა რამეს ათასი შეხეწეწით.

1144 სხვა ვიამბო საყტიოველი რიღისა და ყაბაჩისა;
ვარ მნახავი ყოელისაეე უცხოისა და ძტირფასისა,
მაგრა მისი არა ვიცო, ქმნილი იყო რაგჭარ რისა:
და სიღბო ჰქონდა ნაქსოვისა და სიმტკიცე — ნაქედისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1137) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: სხვა რამ საყტირეელს ვიამბობ რიღისა და ყაბაჩის შესახებ; ყოველივე საუცხოოსა და ძტირფასის მნახველი ვარ, მაგრამ მისი (=ქსოვილის) არაფერი ვიცო, თუ რისგან და როგორ იყო ნაკეთებ: სიღბო (სირბილე) ქსოვილისა ჰქონდა, სიმტკიცე — ნაქედისა.

1145 მან ტურფამან სახლსა ჩემსა ეგრე დაყო ხანი დიდი;
ვერ გავანდეე ქმარსა ჩემსა შესმენისა მქონდა რიდი;
ვთქუთ: «თუ უთხრობ, ვიცო, დარბაზს გამაქვლენებს ისი ფლილი».
და ესე მყუო საგონებლად, კჳლა შევიდი, კჳლა გავიდი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1138) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხრობ (ვეუთხრობ).

რელაქციამ იმსჯელა ბოლო ნახევარტაეპზე, რომელიც რიგ ხელნაწერში სხვა ვარიანტით არის წარმოდგენილი: შევიდი თუ გამოვიდი.

ა. ბარამიძე: წაკითხვა კჳლა შევიდი, კჳლა გავიდი იმ ხელნაწერთა წაკითხვაა, რომლებიდანაც არის აღებული შესაშვ ტაეპის რელაქცია. ამდენად მისი მიღებაც ექვს არ უნდა იწვევდეს.

ს. ცაიშვილისა და ც. კიციძის აზრით, არ არის აუცილებელი, რომ სტროფის ყველა წაკითხვა ერთი და იმავე ხელნაწერებდან ავიდოთ. მათ უკეთეს წაკითხვად მიაჩნიათ შევიდი თუ გამოვიდი.

ე. მეტრეველიც მხარს უჭერს ამ უკანასკნელ წაკითხვას. მისი აზრით, ტაეპის შინაარსია: ეს მყუო საგონებლად, შევიდიოდი თუ გამოვიდიოდი.

გ. კარტოზია: კჳლა შევიდი, კჳლა გავიდი > შევიდი ა. ე. გამოვიდი უფრო საგულეებელია, ვიდრე პირიქით. ტაეპის აზრი ასე უნდა გავიგოთ: ეს გადაშექცა საფიქრებლად, ამიტომ ვყოყმანობდი: შევიდიოდი (უსენთან) და გამოვიდიოდი.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ მშენიერმა ჩემს სახლში ასე დაყო დიდი ხანი; ვერ გავანდე ჩემს ქმარს, დასმენის შიში მქონდა; ვთქუთ: «თუ ვეტყვი, ვიცო, დარბაზში (სამეფო კარზე) გამამხელავენებს ის ფლილი». ეს გამიხდა საფიქრებლად, (ვეყოყმანობდი) შევიდიოდი და გამოვიდიოდი.

1146 ვთქუთ: «თუ არ უთხრა, რა უყო, ჩემგან რა მოეჭურაების?
არცა რა ვიცო, რა უნდა, რა ეისგან მოექმარების:
ქმარი რა მიგრძნობს, მო-ცა-მკლავს, ველარა მომეფარების;
და ვითა დავმალო ნათელი, ვინ მზესა დაედარების?!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1139) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხრა (ვეუთხრა), უყო (ვეყო). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვთქუთ: «თუ არ ვუთხარი, რა ვუყო, რა მოეუხერხო (ნესტანს)? არც არაფერი ვიცო, რა უნდა, ვისგან რა ეშველება; ქმარი რა გამიგებს, მომკლავს, ველარაფერი დამიფარავს; როგორ დავმალო ნათელი, რომელიც მზეს ელარება?!

1879 წ. 27 აპრილი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციანი, ე. მეტრეველი, ს. ციციანი.

განიხილეს სტროფები: 1147; 1148; 1149 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვირიტიშვილმა, ლ. კიციანმა, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელოძემ); 1150; 1151 (პროექტი მოამზადეს ც. კიციანმა, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კორტიშვილმა, ნ. ციციანიშვილმა).

1147 მე, გლახ, მარტომან რა უყო, მიმარტებს ცეცხლთა დეხას!

მოდ და გავანდო, ნუ შევალ უსენის შეცოდებასა;
არ გამამელავენოს, ვაფიკო, თუ მომკემს იმედებასა,
და სულსა ვერ წაწყმედს, ვერა იქს ფიცისა ვაცულებასა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1140) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უყო (უუყო), იქს (იქმს). პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციამ იმსჯელა მეორე ტაეპის შინაარსზე.

ა. ბარამიძის აზრით, ნუ შევალ უსენის შეცოდებასა ნიშნავს: ნუ ჩავადენინებ უსენს ცოდვას (იმით, რომ მომკლავს, როდესაც გაიგებს ჩემს საიდუმლოს — უცხო ქალის ყოლას).

ე. მეტრეველი, ი. გიგინეიშვილი, ც. კიციანი იზიარებენ ამ აზრს. გ. კარტოზიას და ს. ციციანის მიზნით, რომ ნუ შევალ უსენის შეცოდებასა = ნუ შევცოდებ უსენს.

სტროფის შინაარსი: მე მარტომ რა უუყო, ცეცხლის დეხას მიმარტებს! მოდი და გავანდობ (უსენს), ცოდვას ნუ ჩავადენინებ უსენს (რომ მომკლავს); ვაფიკებ, რომ არ გამამელავენოს, იმედს თუ მომკემს, სულს ვერ წაწყმედს, ვერ გატებს ფიცს (ფიცის გატებას ვერ იზამს).

1148 მივე მარტო, ქმარსა ჩემსა ველაღობე, ველაციცი,

მერმე უთხრა: «გითხრობ რასმე, მაგრა პირველ შემომფიცე,
არვის უთხრა სულეირსა, საფიცარი მომეც მტკიცე».

და ფიცი ფიცა საშინელი: «თავიციო კლდეთა ვიცი!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1141) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (უუთხარ), უთხარ (უუთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მივედი მარტოკა, ჩემს ქმარს მოვესიყვარულე, მივეფერე, მერმე უუთხარი: «რადაცა გეტყვი, მაგრამ ვერ შემომფიცე, რომ სულეირს არავის ეტყვი, მტკიცე ფიცი მომეც!». საშინელი (ძლიერ დიდი) ფიცი მომცა: «თავი კლდეს ვახლოო (თუ ფიცი გაეტეხო)!»

1149 რაცა მითხრა, სიქტილაძის არვის უთხრა სულეირსა,

არა ბერსა, არა ყმასა, მოყურაგესა, არცა მტერსა».

მერმე უთხარ ეჭელაქაი უსენს, კაცსა ლმობიერსა.

და ამოდი, მომეყე აქა სადმე, მო, გირჩენებ მზისა ფერსა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1142) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხრა (უუთხრა), უთხარ (უუთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რასაც მტყვი, სიყვდილამდე სულეირს არავის გავუმელავენებ, არც მოხუცს, არც ახალგაზრდას. არც მოყურაგეს, არც მტერს». მერმე უუთხარი ყველაფერი უსენს, ლმობიერ კაცს: «მოდი, მომეყე აქ, გირჩენებ მზის დარს».

1150 ადგა, აყევა და წავედით, შეველენით კარნი სრისანი.

უსენ გაკუტირდა, გა-ცა-კრთა, რა შუქნი ნახნა მზისანი;

თქვა: «რა მიჩენენ, რა ვნახე, რანა, ნეტარ, რისანი?!»

და თუ კორციელი არისმცა, თქალნიმცა მრისხენე ღმრთისანი!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1143) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ადგა, წამოყევა და წავედით, გაიარეთ დარბაზის კარები, უსენი გაკუტირდა, შერკთა კიდეც, მზის (= ნესტანის) შუქი რომ დაინახა; თქვა: «რა მიჩენენ, რა ვნახე,

რა არის, ნეტავ, რისა?! თუ ზორციელი იყოს, ღმერთმა შემრისხოს (ღვთის თვალბმა მრისხონ)!“

1151 ეთქვი, თუ: «არცა რა მე ვიცი ამისი ჯორციელობა,
რაღა არ გითხარ, მის მეტი არა მაქვს მეცნიერობა;
მე და შენ ვკითხოთ, ვინ არის, ვისგან სჭირს ისი ზელობა,
და ხუთუ რა გუთხრას, ვეაწნეთ, ქმნას დიდი ღმობიერობა».

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1144) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეთქვი: «არც მე ვიცი რავე იმისა, ზორციელია თუ არა, რაც გითხარი, მის მეტი არაფერი ვიცი. მე და შენ ვკითხოთ, ვინ არის და ვის გამო არის ასე გაშმაგებული. ეგებ რავე გუთხრას, შევხვეწეთ, ღმობიერება გამოიჩინოს (მოღბეს)».

1979 წ. 4 მაისი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, ს. ციციშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1152; 1153; 1154; 1155; 1156; 1157 (პროექტი მოამზადეს ც. კიციძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. კოტეტიშვილმა, ნ. ციციშვილმა).

1152 მივედით, გუქონდა ორთავე კრძალვა მისისა კრძალისა;
ეკადრეთ, თუ: «მზეო, საკმილი გუედების შენგან აღისა,
გუთხარ, რა არის წამალი მთუარისა შექნამკრთალისა?
და რას შეუქმნიხარ ზაფრანად შენ, ფერად მსგავსი ლალისა?»

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1145) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მივედით, ორივეს მისი დიდი რიდი გუქონდა; შევბედეთ: «მზეო, შენგან ცეცხლის ალი გვედება, გუთხარი, რა არის შექმრთალი მთვარის (=შენი მწუხარების) წამალი? რას გადაუქციეხარ ზაფრანად (=რას გაუყუთლებიხარ) შენ, ფერად ლალის მსგავსი?»

1153 რაცა ვკითხეთ, არა ვიცი, ესმა ანუ არ ისმენდა:
ვარდი ერთგან შეეწება, მარგალიტსა არ აჩენდა;
გუელნი მოშლით მოეკენეს, ბალი შეღმა შე-რა-შენდა,
და მზე ეშაპსა დაებნელა, ზედა რადმცა გაგუთენდა!

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1146) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.
ი. გიგინეიშვილი: მესამე ტაქში უკეთესია ზოგ ხელნაწერში დაცული შე-რ-ე-შენ და (ოდნობითი რე ნაწილაკით რა კავშირის ნაცელად). ტაქვი თანწყობილ წინადადებას წარმოადგენს და არა ქვეწყობილს.

დადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: ბალი შეღმა შე-რ-ე-შენ და. წინააღმდეგნი: ც. კიციძე, გ. კარტოზია. მათი აზრით, ტაქში ქვეწყობილი წინადადება გააქვს: გველები (=ნაწნავეები) უწესრიგოდ მოეკეცა, ბალი (=სახე) რომ ასწია.

მესამე ტაქვის ბოლოს მძიმის ნაცელად დასვა წერტილ-მძიმე.
სტროფის შინაარსი: რაც ვკითხეთ, არ ვიცი, გაიგონა თუ არ ისმენდა: ვარდი (---ბაგეები) ერთად შეეწებებინა, მარგალიტს (=კბილებს) არ აჩენდა; გველები (---ნაწნავეები) უწესრიგოდ მოეკეცა, ბალი (=სახე) ოდნავ აიწია; მზე ეშაპს დაებნელბინა, რად გაგუთენდებოდა!

1154 ეერა დავკუარეთ პასუხი ჩუენს საუბროთა ჩუენითა:
ვეფხი-აუაზა პირქუშად ზის, წყრომა ვერ უგრძენითა.
კილსაყა ვაწვიწეთ, ატირდა მჩქეფრად ცრემლისა დენითა,
და «არა ვიციო, მიმიშუით!»; ეს ოდენ გუთხრა ენითა.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1147) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა უგრძენითა (ვეფხრძენითა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩენი საუბრით პასუხი ვერ დაეცდენინეთ: ვეფხი-ავაზა პირქუშად იჭდა, წყრომა ვერ შევატყვეთ. კიდე შევაწყინეთ (კითხვით), ატირლა, ცრემლა მჩქეფარედ გადმოღვარა, „არაფერი ვიცი, თავი დამანებეთო“, მხოლოდ ეს გვითხრა.

1155 დავსხედით და მას თანავე ვიტირეთ და ცრემლი ელამეთ, რაყა გტბატქა, შევინანეთ, სხტამცა რალა შევიწამეთ!
ძლივ ვიაჩეთ დადუმება, დაედუმეთ, დაეამეთ,
და ჩტენ მივართვით ხილი რამე, მაგრა ვერა ვერ ვაჭამეთ.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1148) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. სტროფის შინაარსი: დავსხედით და მასთან ერთად ვიტირეთ და ცრემლი ეღვარეთ, რაყ გვეტქვა, (ისიც) ვინანეთ, სხვა რა უნდა გვექნა! მუდარით ძლივს შეეძელით დადუმება, ვა-ვაჩუმეთ, დაეამშვიდეთ, ჩვენ ხილი მივართვით, მაგრამ ვერაფერი ვერ ვაჭამეთ.

1156 უსენ იტყუის: „ბევრათსანი კირნი ამან ამიჯოცნეს;
ესე ლაწტნი შხისად კმანან, კაცთაგანმცა ვით გკოცნეს!
უმართლეა, ვერმჭურეტელმან თუ პატიენი იასოცნეს,
და მე თუ შეილნი მირჩეენიან, ღმერთმან იგი დამიჯოცნეს!“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1149) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: უსენი ამბობს: „მრავალ კირს ეს მომაშორებს; ეს ლაწვები შხის შესაფერისია, ადამიანთაგან როგორ დაიკოცნოს! საესებით მართალი იქნება, თუ მისი ვერ-შემხედველი ტანჭყას გაიმრავლებს, მე თუ შეილები მირჩეენია, ღმერთმა დამიხოცოს ისინი!“

1157 მას უპტრიტეთ დიდი ხანი, წამოვედით სულთქმით, ახით.
შეყრა გტინჩნდის სიხარულად, გაყრა დიდად ვივაგლახით.
ვაქრობისა საქმისაგან მოვიცალით. იგი ვნახით,
და გულნი ჩტენნი გაუმტებულად დაეტყტევენს მისით მახით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1150) შედარებით პროექტში შენდევო ცვლილებაა: უპტრიტეთ (ვეუპტრიტეთ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მას დიდხანს ეუყურეთ, წამოვედით ოხერიდ, „ახის“ ტქმით. მასთან შეხედრა (ყოფნა) სიხარულად მიგვაჩნდა, მოშორება დიდად გვაწუხებდა. ვაქრობის საქმისაგან რომ ვიცლიდით, მას ვნახულობდით, ჩენი გულები სამუდამოდ დაეტყვეებინა თა-ვისი მახით.